Raimondo Luraghi

SÖMÜRGECİLİK TARİHİ

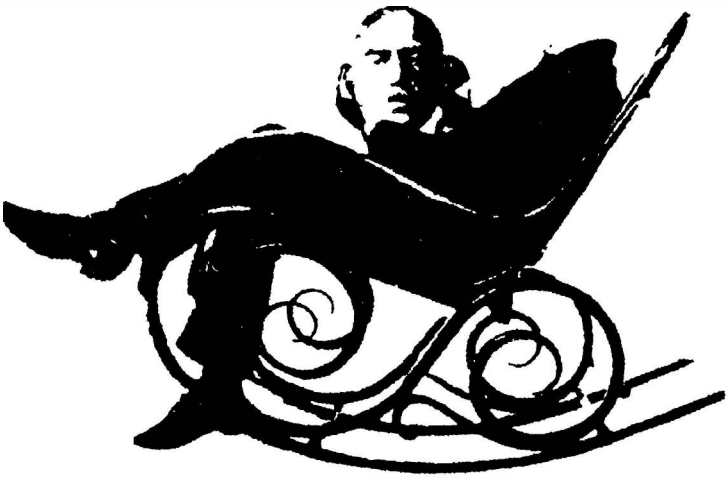

Misyonerler geldiklerinde bizim topraklarımız onların İncilleri vardı. Gözlerimizi kapatıp dua etmeyi öğrettiler; gözlerimizi açtığımızda onların toprakları bizimse İncillerimiz vardı...

Jomo Kenyatta

YAYINLARI

bazıları kitap sever

TARİH DİZİSİ

kitap
deyince

E Yayınları Tic. Ltd. Şti.
Yakuplu Mahallesi, Haramidere Beysan Sanayi Sitesi, Yayıncılar Kooperatifi Birlik Caddesi, No: 32, Kat: 1, D: 29, 34524 Beylikdüzü / İSTANBUL
Tel: (0212) 526 89 17 – http://www.eyayinlari.com – bilgi@eyayinlari.com

RAIMONDO LURAGHI

SÖMÜRGECİLİK TARİHİ

Çeviren:
Aydın Emeç

Raimondo Luraghi, 1921 yılında Milano'da doğdu. Torino Üniversitesi'nde edebiyat doktorası yaptı. Bu üniversitede çağdaş tarih profesörü olarak çalışırken, aynı zamanda Cenova Üniversitesi'nde Amerikan tarihi dersleri verdi. 1943 Eylül'ünden "Kurtuluş"a kadar İtalyan Direnme Hareketi saflarında çarpışan Luraghi'nin ilk kitabı, *Direnme Hareketi Sırasında Torino'da İşçi Hareketi*'dir (1957). 1961'de, *Kont Cavour'un Düşünceleri ve Ekonomik Eylemi* yayınlandı. 1964 yılında da *Sömürgecilik Tarihi* çıktı ve Roma Ulusal Akademisi Ödülü'nü aldı. O günden ölümüne kadar Luraghi, daha çok Amerikan tarihi ile uğraşmıştır ve bu konuda Avrupa'nın en büyük uzmanlarından biri sayılmıştır. Amerika'da uzun yıllar sürdürdüğü araştırmalar sonucu dev bir eser ortaya çıkarmıştır (1966). Bu da *Amerikan İç Savaşı Tarihi*'dir. 28 Aralık 2012 yılında Torino'da öldü.

SÖMÜRGECİLİK TARİHİ
RAIMONDO LURAGHI

Bu kitabın hiçbir bölümü, tanıtım amaçlı kısa alıntılar hariç,
yayıncısının yazılı izni olmadan kullanılamaz.

Çeviren
Aydın Emeç

Kitabın Özgün Adı
Ascesa E Tramonto Del Colonialismo

Yayın Hakları
© Silvia Luraghi, Nino Luraghi, 2012
AnatoliaLit Telif ve Tercümanlık Hiz. Tic. Ltd. Şti. aracılığıyla
© E Yayınları Tic. Ltd. Şti., 2019

Kapak Tasarımı
Ziya Levent Aybay

Birinci Basım 1975
İkinci Basım Aralık 2000
Üçüncü Basım Kasım 2019
Dördüncü Basım Nisan 2022
Beşinci Basım Ocak 2024

Baskı ve Cilt
MC Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 83 Güven İş Merkezi
C Blok / 220 - 221 Topkapı - Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel: (0212) 999 58 84
e-mail: mcmatbaa@gmail.com
Matbaa Sertifika No: 43257

ISBN 978-975-390-167-3

Sertifika No: 10763

RAIMONDO LURAGHI

SÖMÜRGECİLİK TARİHİ

YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

– ÖNSÖZ 17
– Başlangıç 21
– Dile Yeni Sözcük Getirilmesi Konusunda Tartışma 21
– Eskiler Sömürgeci Olmuşlar mıydı? 21
– Sömürgecilik, Sanayileşerek Gelişmiş Halkların Teknik Bakımdan Geri Kalmış Tarım Arazilerine Zarar Vererek Yayılmasıdır 23
– Uygarlığı Yaymak Söz Konusu Olmuş mudur? 25
– Dünya Hakkında Yalnızca Bizim Görüşümüz mü Ayakta Kalmaya Layıktır? 25
– Sömürgecilik Sadece Sömürme ve Barbarlık mı Olmuştur? 27
– Batı Kültürünün Yayılması Yenilenleri Nasıl Efendilerine Karşı Ayaklanmaya İtmiştir? 27
– İhmal Edilmiş ve Unutulmuş Uygarlıklarla Yeniden Bağlantı Kurulması 30
– Yeni Bir Senteze Doğru 30

BÖLÜM I
VAR OLMAYAN KITA HAKKINDA

BİR / BİR DÜNYA VERMİŞ OLAN ADAM

– Ortaçağ'ın Sonunda Lizbon 35
– Venedik Tekeline Karşı Savaş 35
– Cenevizliler Batıya Yöneliyorlar 37
– Altın Hırsı 39
– Dokumacının Oğlu 40
– Alizelerin Sırrı 44
– Doğanın Boyutları 45

– Rabida Manastırı'nda 47
– Sefere Çıkış 50
– Sonsuz Okyanus 51
– Bu Ülke Neresidir? 53
– Altın Yok 54
– Kan Dökülüyor 56
– Gözden Düşme 57
– Bulunmayan Geçidin Peşinde 60

İKİ / İKİ İMPARATORLUĞUN İSTİLASI

– Yeni Kıta 63
– Toprakların ve Denizlerin Baldırı Çıplakları 64
– *Encomienda* Faciaları 65
– Brezilya *Adası* 66
– Balboa 67
– En Sonunda Altın 67
– Cortés 68
– Meksika'nın Ortasına Yürüyüş 70
– Moctezuma ile Karşılaşma 73
– Aztek Devleti 77
– Hazin Savaş 80
– Yeni İspanya 84
– Pizarro 84
– İnka İmparatorluğu 87
– And Dağları'nı Geçiş 91
– Atahualpa'nın Tutsak Edilmesi 92
– İnkaların Hazineleri 94
– Yeni Kastilya 95
– Avrupa'ya Altın Akıyor 97

ÜÇ /-HİÇBİR ŞEYE YARAMAYAN ÜLKE
- Büyük Çayırlarda 99
- *Peones* Ülkesi 101
- İspanya-Amerika Uygarlığı 102
- Seksen Yağmayla Dünya Gezisi 104
- Deniz Haydutluğu 107
- Jean Cabot ve Labrador 109
- Altın ve Tütün 110
- Bir Azizler Cumhuriyeti 112
- Fransızlar Kanada'da 116
- Cavalier de la Salle ve "Demir Elli" Adam 118
- Kartondan Yapılmış Bir Şato Üzerindeki Sömürge 119
- General Montcalm 121
- Bir Çivi Çakılmamıştı! 124
- İlk Sömürge Bağımsızlık Savaşı 125

BÖLÜM II
EN SONUNDA HİNDİSTAN!

BİR / BAHARAT DENİZİNDE
- Vasco de Gama Calicut'ta 129
- Baharat ve Toplar 131
- Hindistan'da "Batı Uygarlığı" 132
- Hint Bilgeliği 134
- Zafer Şehri 140
- Yeni Timurlenk 141
- Ekber Şah 143
- Brehmen Cizvit ve Parya Cizvit 145
- Hollandalılar 147
- On Yedi Efendi 149
- Kumpanyalar Çağı 150

İKİ / HİNDİSTAN'IN FETHİ

- Yeni Güçler ... 153
- Kılıcın Vaftiz Edilmesi ... 154
- Maratha Gücü ... 155
- Dupleix ... 157
- Fransa'nın İradesi Dışındaki Fransız İmparatorluğu ... 160
- Robert Clive ... 161
- Tippou Sahib, Wallesley ve Wellington ... 163
- Lord Dalhousie ve İngiliz Emperyalizminin İki Yüzü ... 167
- Ayaklanma ... 172
- Nâna Sahib'in Gölgesi ... 175
- Hint İmparatorluğu ... 176
- Mecusiler ... 177
- Ulusal Kongre ... 178

ÜÇ / EJDERHA ÜLKESİ

- Portekizliler Macao'da ... 181
- Ming Hanedanı ... 182
- Çin Uygarlığı ... 183
- İngilizlerin Gelişi ... 185
- Afyon Savaşı ... 186
- Nankin Antlaşması ve İmtiyazlar Rejimi ... 187
- Cipangu ... 190
- Bir Kışla İmparatorluğu ... 192
- Kurtlarla Birlikte Japonya da Uluyor ... 193
- Shimonoseki Antlaşması ... 194
- Boxer Ayaklanması ... 196
- Çin Devrimi Başlıyor ... 198

BÖLÜM III
BEYAZ ADAMIN MEZARI

BİR / BİLİNMEYEN TOPRAKLAR

- Harita Üzerinde Beyaz Bir Leke 203
- Kum Denizi 204
- Méroé 207
- Sahra'nın Ötesindeki Büyük İmparatorluklar 208
- Darfur Esrarı 211
- Papaz Jean 212
- Zimbabwe 215
- Geçmişin Gölgesi Bugüne Yayılıyor 216
- Bantu Felsefesi 218
- Köle Ticaretinin Korkunçluğu 220
- "Afrika Barbarlığı" ve Avrupa'nın Sorumluluğu 223

İKİ / AFRİKA'NIN KEŞFİ

- Keşifler ve Aydınlanma Felsefesi 225
- Mungo Park 226
- David Livingstone 228
- Henry Morton Stanley 233
- Livingstone'nun Ölümü 235
- Carlo Piaggia ve Giovanni Miani 236

ÜÇ / AFRİKA'NIN SÖMÜRGE HALİNE SOKULMASI

- Cezayir Beyinin Sinekliği 239
- Abdülkadir 242
- Berlin Konferansı 243
- Kongo 245
- Boerler Savaşı 247
- Mehdi 249

– İtalyanlar Afrika'da 252
– Etiyopya 253
– Eritre 255
– Somali 256
– Libya Savaşı 257
– Faşist Saldırı 258
– Avrupalılar ve Afrikalılar 259

BÖLÜM IV
YENİ BİR DÜNYANIN DOĞUŞU

BİR / SÖMÜRGECİLİĞE KARŞI OLAN ÜÇ ADAM

– Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuruluşunun Etkileri 264
– Latin Amerika'da İhtilal 265
– Monroe 268
– Lenin 272
– Gandhi 275
– Bir Seçme Sorunu 277

İKİ / DOĞUDA GÜNEŞ DOĞUYOR

– Sun Yat-sen ve Kuomintang'ın Doğuşu 279
– İmparatorluk Kararnamesiyle Cumhuriyet İlanı 280
– Mareşallerin Yönetimi 281
– Çin İhtilali 282
– Çan Kay-şek ve Şanghay Kırımı 285
– Mao Tse-tung ve Uzun Yürüyüş 286
– Japonlara Karşı Savaş 288
– Çin Halk Cumhuriyeti 290
– Gandhi ve Pasif Direniş 291
– Hindistan ve Çin: İki Çözüm Yolu 295

– Endonezya'nın Kurtuluşu 295
– Çin Hindi 297

ÜÇ / AFRİKA'NIN DİRİLİŞİ
– Arabi Paşa'nın Mirasçıları 301
– Muhammed İdris el Sunusi ve Libya Arap Kuvveti 302
– Abdülkerim 303
– "Vatanın Babası" Zağlûl – Mısır 303
– Tunus ve Fas'ın Bağımsızlığı 305
– Bandung Konferansı 306
– Yeni Gana Devleti 308
– Bağımsız Afrika 309
– Kongo'nun Karışıklıklarla Dolu Bağımsızlığı 310
– Fransız Cezayiri 313
– Cezayir Savaşı 318
– Rodezya Olayı 324

– SONUÇ 327

– Çevirenin Notu 339
– Karşılaştırmalı Genel Kronoloji 341
– Kaynaklar ve Bibliyografya 387

Diego Rivera

ÖNSÖZ

Sömürgecilik sorununa ve geçirmiş olduğu krize eleştirici gözle bakmak, beş kıtanın son beş yüz yıllık tarihini gözden geçirmek demektir. Sorunun derinine inilmesinin de, büyük bir bölümü henüz açıklığa kavuşmamış alanlarda uzun yıllar sürecek araştırmalar gerektireceği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Henüz buna benzer, hiç değilse sömürgecilik tarihiyle yetinmeyen ve –bana göre haklı olarak– sömürülenlerin tarihini de bütün ayrıntılarıyla anlamak isteyen günümüz eleştiricisinin isteklerini karşılayacak hiçbir şey yapılmamıştır.

Bu girişle, kitabımın böyle bir amaca cevap vermediğini bütün açıklığıyla belirtmek istiyorum. Bundan başka, bütün bir tarihçiler kuşağının görevini birkaç yüz sayfada tüketmek de anlamsız olacaktır. Bugün, insanlığın karşı karşıya bulunduğu büyük sorunların içyüzünü öğrenme gereğini duymakta olan herkese bir başlangıç sağlamak ve sömürgecilik olayının tümünü kapsayan başlangıç tablosunu yapmak gibi çok daha alçakgönüllü bir amaç gütmekteyim.

Burada ele alınmış olan bütün sorunlar üzerinde derin bir araştırma yürütmemiş olmam doğaldır, böyle bir işe girişmek de delilik olurdu. Yine de, ilerideki sayfalarda işlenmiş olan görüşlerin bir bölümü ilk elden alınmış belgelere dayanmakta, bazı düşünceler ya da varsayımlar özgünlüğün damgasını taşımaktadır.

Benim asıl kaygım, ortaya koymak istediğim konuya organik bir karakter vermek olmuştur. Buna ulaşabilmek için, bazı hallerde, eksiksiz olmaktan kaçınmak zorunda kaldım. Konu üzerinde ikinci derecede

etkisi bulunan epey özel sorunlardan ya da bütünüyle ele alındığı zaman olayın anlaşılmasında gereği bulunmayan birtakım önemli sorunlardan kaçınmaktan başka çarem yoktu. Okuyucunun, tablonun ana çizgilerinden uzaklaşmasıyla sonuçlanacak bir sürü sıkıcı bilgiyi ayrıntılarıyla toplamaktansa, tersine, açıklık için gerekli görünen böyle bir yolu izlemek bana daha doğru –ve özellikle faydalı– göründü. Bir deyimle ifade edersem, ağaçların ormanları unutturmasını önlemeye çalıştım.

Bazı yerlerden söz edilmemesi –örneğin Avustralya'dan– keyfi olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, hiç söz edilmemesi ya da küçültülmesi mümkün olmayan ana konuların okuyucuda iz bırakmasını sağlamak amacıyla bazı konulardan uzak durmayı daha doğru bulduğumu okurlarımın bilmesini isterim. Gerçekten, Avusturalya'nın keşfedilmesi ve sömürge haline getirilmesi, daha çok, insanların hemen hemen hiç oturmadığı yörelerde Avrupa tipi bir uygarlığın geliştirilmesi demektir. Kuşkusuz, bu keşif, geniş anlamda sömürgecilik olayına dahildir, ama bu yapıtın eksenini oluşturan Avrupa uygarlığıyla Avrupalı olmayan uygarlıklar arasındaki çatışma gibi bir sorunla ilgisizdir. Bu çatışma, Avustralya'da ve Okyanusya'da da vardır, ama başka yerlerde ulaşmış olduğu dev boyutlara ulaşmamıştır.

Sayfa altlarına notlar koyarak okumayı ağırlaştırmayı ne gerekli ne de faydalı buldum. Söyleyeceklerimi kitabın içinde söyledim, incelediğim yapıtlara gelince, bana hizmet etmiş olan belgelerin ve yapıtların yer aldığı genel bir not olarak kitabın arkasına koymayı daha uygun buldum. Önce de söylediğim gibi, bu araştırmamı, daha önce el atılmamış alanlarda yapmadım sadece. Bu nedenle de, çeşitli konulardaki yapıtlara başvurdum. Ayrıca, bu yapıtların ve çalışmaların bilenmesi, burada öngörülen alanlarda ileri doğru atılmış her adımın önkoşuludur.

Olayların incelenmesi ve bunlardan çıkarılan sonuçların kesinliği konusunda iddialı olmadığımı da söylemek isterim. Birçok hallerde, bu alan deşilmeyi beklemektedir ve yarının bize ne gibi şaşırtıcı olaylar getireceğini bilemeyiz. Avrupalılar, tarihi, kendi ülkelerine ya da kıtaları-

na bağlı ve sınırlı olarak incelemeyi bırakıp dünya çapında incelemeye çok yeni başlamışlardır. Bu kitap, herhangi bir kişiyi bu konuyu derinleştirmeye yöneltebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

R. L.

BAŞLANGIÇ

Dile Yeni Sözcük Getirilmesi Konusunda Tartışma

Sömürgecilik sözcüğü, belirttiği olayın hızla ortadan kalkmaya yöneldiği bir sırada, güncel konuşmaya yayılmıştır. Amansız mücadeleler, acımasız ve korkunç savaşlarla birlikte, sömürgeciliğin yıkılışı, kıyasıya bir tartışmanın da gelişmesine tanık olmuştur. Bu tartışmanın gerçekten olumlu sayılabilecek tek yanı, ölmekte olan bir dünyanın özünü ve değerini gömülmesinden önce sınırlandırma ve saptama; gelişen ve sömürgeciliği ancak tarih kitaplarından tanıyabilecek olan bir kuşak yükselirken, belli bir geçmişin uzantısını niteleme ve saptama çabasıdır.

Eskiler Sömürgeci Olmuşlar mıydı?

Rönesans'tan –sömürgeciliğin tam anlamıyla doğmasına yol açan çağdır– beri modern insanın doğal eğilimi ve zaafı, kanıt ya da açıklama sıkıntısına düştüğünde klasik geçmişin şanlı gölgesine sığınmasıdır. Geçen yüzyılın alaycı bir yazarının dediği gibi, örneği bulunmayan bir dünyayı yaratmak için eskisini yok ederken, modern insanlık,

Sezarların ve Scipionların hizmetlerine başvurmak, hatta Agamemnon ve Yunan ya da Fenikeli denizcileri tedirgin etmek gibi umutsuzca bir istek duyar. Böylece de, bazı kişiler, modern sömürgecilikte hiçbir yenilik bulunmadığını savunur; bunun Roma İmparatorluğu'ndan bile önce, Yunanlar ve Fenikeliler çağında uygulandığını söyler, tartışma da böylece sürüp gider.

Aslında, modern çağların ve günümüzün bir ürünü olan sömürgecilikle eski çağların 'halkı başka yerlere yerleştirme' amacı güden sömürgeciliği arasında hiçbir ilgi yoktur. Gerçekten de, herkesin modern sömürgecilikle hiçbir ilgisi bulunmadığını gördüğü Fenike ve Yunan kolonileri bir yana, Romalıların istilaları bile çok ayrı bir nitelik taşımaktadır. Kuşkusuz, bunlarda modern sömürge imparatorluklarını andıran bazı noktalar vardır ve bir halkın başka bir halkı ezmesinin bütün türlerinde elbette ortak noktalar bulunacaktır. Ama biçimsel benzerlikler dışında, çok daha dikkatle incelenmesi gereken temel farklar bulunmaktadır.

Her şeyden önce, eski Roma İmparatorluğu, Romalılardan daha yüksek düzeydeki bir uygarlığa sahip insanları –örneğin Yunanları– yönetmiştir çoğunlukla ama, sorunun en önemli yanı bu değildir.

En önemli nokta, Roma'nın egemenliğine girmiş olan bütün insanların, genellikle, *Roma'nınkine eşit ya da pek az farklı bir teknik düzeyde olmalarıydı*. Kartacalılarda, Yunanlarda, Mısırlılarda bu düzey Roma'nınkinden daha yüksekti. Galyalılarda ve Cermenlerde bu düzey Romalılarınkinden daha düşüktü, ama nitelik yönünden değil de nicelik yönünden bir fark söz konusuydu. Eski dünya, köleliğe dayanan, çoğunluk tarımsal toplumlardan oluşmuştu. Üretim zanaatkârlığa ve el emeğine, ticaret de kıyı gemiciliğine dayanıyordu.

Sömürgecilik, Sanayileşerek Gelişmiş Halkların Teknik Bakımdan Geri Kalmış Tarım Arazilerine Zarar Vererek Yayılmasıdır

Modern toplumda durum çok farklıdır. Ortaçağ'ın sonlarında gerçek bir teknik devrim olmuştur. Bu konuda barutun ve matbaanın düşünülmesi yeterlidir. Yeni bir toplumsal sınıf olan modern burjuvazi doğmuş, gelişmiş ve dev adımlarla ilerlemiştir. Burjuvazinin temel çalışmaları, üretim ve mübadele alanında olmuştur. Burjuvazi çalışmayı –eskiler çalışmayı, kölelere özgü olduğu için hor görmüşlerdi– insan faaliyetinin başta gelen ödevi kabul etmiştir. Kölelerin sağladığı el emeğinden yoksun olması, burjuvaziyi, hırsla yeni enerji kaynakları ve yeni teknik yollar aramaya yöneltmiştir. Leonardo da Vinci, güç ve hareket arasındaki ilişkilerin ilk adımlarını atmış, bu sayede mekanik, eskisinden çok ötelere götüren esaslı bir sıçrama yapmıştır. Giordano Bruno, *Kahramanca Öfkeler* adlı kitabında, yeni toplumu keşiflerde bulunmaya ve istilaya iten kaygılı bekleyişi tasvir etmiştir.

Atlantik'in tehlikeli dalgalarına karşı koyabilmek için gemilerin karinalarında değişiklikler yapılmıştır. Zemberekli saat geliştirilmiş, insanın okyanus ortasında hangi boylamda bulunduğunu kesin olarak saptaması olanağı doğmuştur. Yelkenli gemiler geliştirilmiştir. Daha da öte, 1530 yılında Johann Jürgen, iplik yapımını büyük ölçüde geliştiren rotatif çıkrığı bulmuştur. Şerit yapma makinesiyle örgü makinesi icat edilmiştir. Maden çıkarma endüstrisi ve madenlerin yüksek dereceli fırınlarda işlenme yöntemleri geliştirilmiştir.

Bütün bunlar, Ortaçağ'ın zanaat atölyelerinin ölüm çanının çalmasına yol açmıştır. Üretim çarklarının döndürülebilmesi için, zanaatkârın sahip olmadığı sermayeye gerek duyulmuştur. Çok geçmeden fabrika işletmeciliği üstün gelmiş ve üretim hayatının merkezi olmuştur.

Böylece, Batı Avrupa denen toprak parçası üzerinde, dünyanın o güne kadar görmediği bir çeşit uygarlık oluşmuştur. Üretimi fazlasıyla çoğaltmakta gecikmeyecek olan ve ileri tekniğe dayanan makine

uygarlığı ortaya çıkmıştır. Haklı olarak, bu uygarlığın ve bu çağın ideolojisini yansıtan Francis Bacon, bu konuda şunları söylemiştir: *"Eskilerin bilmediği, çok yakın olmakla birlikte kökenleri karanlıkta kalan ve daha çok üç keşifte kendini açıklıkla gösteren buluşların gücünü, etkilerini ve sonuçlarını inceleyelim. Yani matbaacılık sanatını, barutu ve pusulayı inceleyelim. Bunların hepsi, dünyanın görünüşünü ve koşullarını toptan değiştirmiştir. Birincisi edebiyatta, ikincisi askerlik sanatında, üçüncüsü de denizcilikte değişiklik yapmıştır. Bu değişiklikleri sayısız başka değişiklik izlemiştir. Bu keşiflerin, insanlığın işlerine, hiçbir imparatorluğun ve hiçbir varlığın yapamadığı etkiyi yapmış olduğunu söyleyebiliriz."*

Bütün bunlar, dünyanın yüzünü kökünden değiştirecek bir devrimin başlangıcı olmuştur. Yeni teknikle donatılmış olan, ticareti genişletmek, yeni pazarlar elde etmek, altın ve hammadde kaynaklarını kapmak hevesiyle itilmiş bulunan, keşif ve istila hırsıyla yanıp tutuşan Avrupalılar, yepyeni bir ruh ve tavırla dünyanın geri kalan bölümlerine göz koymuşlardır. Dante bunu sezmiştir. Kaçınılmaz olan yeni çağı önceden gördüğü için, bu ruh halini kısmen Ulysse'sinin kimliğinde anlatmıştır. Ama Dante, aklıyla çağından ilerde ve gelecek döneme doğru uçmaktaysa da, ayaklarını sağlam bir biçimde Ortaçağ'da tutuyordu ve insana tanınmış sınırları aşmak isteyen herkese yönelik tanrısal bir cezanın simgesi gibi, onun Ulysse'si de Araf Dağı'na çarpıp yere serilmişti. Ama yeni insanlar buna aldırmıyorlardı. Daha o sıralar, Nicolas Kopernik adında bir Polonyalı, dünyanın evrenin merkezi olduğu görüşünü reddederek Ortaçağ'ın bel bağladığı Ptolemeci ve Danteci dar evren görüşünü kökünden yıkmış ve insanları ölçülemeyecek sınırlara yöneltmiştir. Haklı olarak "Kopernik adamı" diye adlandırılan insanın önünde, şimdi büyük ve sınırsız bir dünya açılıyor ve ona "Cesaret" diyordu sanki. Ve insanoğlu, gelecek kuşakların içinde dünyaların pırıl pırıl parladığı uzaya fırlatılmalarını bekleyerek, okyanus dalgalarına atılmaya hazırlanıyordu.

Uygarlığı Yaymak Söz Konusu Olmuş mudur?

Şimdi Avrupalılara, dünyayı keşfetmek tanımak ve ele geçirmek kalıyordu. Evet, ele geçirmek. Çünkü o sıra Avrupalılar, kendi uygarlıklarını "tek" uygarlık olarak düşünmeye başlamışlardı. Bu zihniyet -günümüzün birçok Avrupalı ve Amerikalısı da aynı zihniyeti taşımaktadır– bir ulusun uygarlığının manevi ürünleriyle değil, teknik düzeyiyle ölçülmesinden doğuyordu. Tarım ve zanaat uygarlığında kalmış olan öteki uluslar, barbardan başka bir şey değillerdi. Ramayana ya da Kur'an'ı okumuş, Ellora tapınaklarını görmüş olmanın hiç önemi yoktu. Topları, iplik yapan tezgâhları bulunmadığı ve tüfekleri olmadığı için bunlar barbardılar. Romalılardan ve Yunanlardan söz edilirken ve bunlara saygı gösterilirken, bir rastlantı sonucu tekrar dünyaya gelmiş olsalar, aynı teknik ve kültür düzeyinde bulunduklarına göre, Meksika İmparatoru Moctezuma'nın alaylarının yaptığından daha iyisini yapamayacakları unutulmaktaydı. Bağlantı kurdukları uygarlıkların kendi uygarlıklarından "daha aşağı" değil, sadece değişik olduğu bu adamların aklına bile gelmiyordu. Bu uygarlıkların başka değerlere dayandığını, ateşli silahlara sahip olmasalar da öğrenmeye, hayranlık duymaya, hatta incelenmeye layık manevi değerlere sahip olduklarını akıllarına bile getirmiyorlardı. Hayır, bunlar sadece barbar ve boyunduruk altına alınmaya layık kişilerdi. Üstelik, yeni teknik Avrupalılara korkunç bir askerî güç de sağlıyordu.

Dünya Hakkında Yalnızca Bizim Görüşümüz mü Ayakta Kalmaya Layıktır?

Böylece, ekonomisi tarıma ve zanaata dayanan, teknik yönden geri kalmış insanların, daha ilerlemiş tekniğe sahip uluslar tarafından boyunduruk altına alınmaları anlamındaki modern sömürgecilik do-

ğuyordu. Bu bakımdan, sömürgecilik, modern endüstri uygarlığıyla, daha geri bir tekniğe sahip ve özellikle tarıma dayanan başka bir uygarlık ya da kültür arasındaki mücadele oldu. Bununla birlikte, sömürgeciliğin temelinde, makineye dayalı uygarlığın iki yönlü bir uygarlık olduğunun Avrupalılar tarafından unutulması da vardı. Uygarlığımız bize buzdolabını, televizyonu ve uzaya atılan füzeleri vermekle birlikte, beraberinde hidrojen bombasını ve gaz odalarını da getiriyordu (buna şaşmamak gerekir, çünkü bizim uygarlığımız, kısmen de olsa, ateşli silahlara dayanmaktadır). Dinamik harekete dayanan dünyamız, bizi şimdiye kadar eşi görülmemiş keşiflere ulaştırmış olmakla birlikte, insanlığa bazı anlarda tam anlamıyla yok olmaya yöneltecek yorucu ve yıpratıcı hayat düzenini de getirdi.

Dolayısıyla, dünyayı uygarlaştırma inancı içinde sömürgeci yayılma sürdü gitti. Ama bütün ilkel ve geri kalmış yapıları yok etmekle, bütün dünyaya tekniğin ürünlerini getirmekle, hiç küçümsenmeyecek, çok gelişmiş, "Avrupalı yaşayışı"nın demir tasa çarpan toprak tas örneği dağılan kültür biçimlerine, çoğunlukla, onarılmaz zararlar verildiğinin farkına varılmıyordu. Üstelik bağımsızlığın yitirilmesi, boyunduruk altına girme, egemen güçler tarafından sömürülme, sömürge halklarını sefalete ve aşağılanmaya itti; uygarlığa ve gelişmeye değil.

Yeni bir dönemin çocukları olarak, bugün bizler, insanları "uygarlığa kavuşturmak" yolundaki sömürgecilik iddiasının ne kadar yanıltıcı olduğunu anlıyoruz. Bugün, bir çeşit uygarlık biçiminin başka ülkelere uygulanmış ve zorla kabul ettirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu uygarlık da, makineye ve ticarete dayanan bizim uygarlığımızdır. Ama bizim dünyamızın en iyi dünya olduğu, bize "barbar" ve "ilkel" gelen başka dünyalara top ateşiyle bunu kabul ettirebileceğimiz konusu başka bir konudur.

Sömürgecilik Sadece Sömürme ve Barbarlık mı Olmuştur?

Sömürgeciliğin "uygarlığı yaydığı" yolundaki ikiyüzlü ve sahtekârca masalı bir kenara attıktan sonra, bu tarihsel olay üzerinde aceleyle olumsuz bir yargıya varmaktan kaçınmalıyız. İlk bakışta, tarih bize sömürgecilikler arasında fark olduğunu göstermiştir. Sömürgeciler, bu işi, başkasını düşünerek ve insancıl duygularla yapmamışlardır hiçbir zaman ve kendi çıkarları doğrultusunda sömürgeleri sömürmüşlerdir. Ama sömürgeciler arasında, "barbarlar"ı eşi görülmemiş bir vahşet ve acımasızlıkla sömürenler çıkmıştır. Bunların egemenliği kısır olmuştur, yerine bir şey koymadan varolanları yıkmışlardır sadece. Sonunda da hiçbir şey, hatta "Avrupa uygarlığı" bile getirmeden yerli kültürleri yok etmişlerdir. Tersine, bazıları da, kendilerini istilacı olmaktan çok yönetici düzeyine çıkarmayı bilmişlerdir. Kuşkusuz bunlar da yakıp yıkmışlardır ama, yerli gelenek ve göreneklere saygı göstererek bu yıkıcılığa bir sınır koymaya kendilerini zorlamışlardır. Kendi çıkarlarına uygun düşen Avrupa uygarlığını getirmişler ama, yerli bir yönetici sınıfı yetiştirmek için bu uygarlığı gerçekten getirmişlerdir. Yıktıkları eski dünyanın yerinde kül değil, değişik bir dünya bırakmışlardır.

Batı Kültürünün Yayılması, Yenilenleri Nasıl Efendilerine Karşı Ayaklanmaya İtmiştir?

Sömürgeciliğin egemenliğine giren insanların, bağımsızlığa kavuşma emelini beslemeleri doğaldır. Bunlar tarafından verilen savaşların tarihi, ciltlerle kitabı; dökmüş oldukları kan ve gözyaşları da bir okyanusu doldurabilir. Ama son çözümlemede, sömürgeciliğe öldürücü bir darbe indirenler, sömürgecilerin kendileri olmuştur. Daha doğrusu, kendi uygarlıkları, bizim uygarlığımız olmuştur.

"Batı uygarlığı"nın özelliklerinden biri, eskilerden ve özellikle Yunanlardan miras kalmış olan özgürlük geleneğidir. İlk gelişmiş demokrasi biçimi Yunan toprağında doğmuştur. Dünyanın başka taraflarında, o zamana kadar böyle bir şeyin eşine rastlanmamıştı. Başka taraflarda iktidar, kendisi Tanrı olmadığı zamanlar, dünyada Tanrı'yı temsil eden mutlak hükümdarların ellerindeydi. İnsanların eşit yaratılmış oldukları yolundaki Hıristiyanlık düşüncesi yeni bir sıçrama sağladı. Bütün modern çağlar, derebeyliğe ve mutlak iktidara karşı insanların özgürlük için verdikleri mücadeleyle damgalandı. Başka insanları köle olarak tutan ulusların kendi ülkelerinde özgür yaşayamayacakları inkâr edilemeyen bir gerçektir. Aynı zamanda, endüstri ürünleriyle birlikte Avrupa'nın fikir ürünleri de sömürge durumundaki ülkelere ihraç edildi. Avrupalılar, kendi ülkelerinde mücadelesini yaptıkları ülkü uğruna sömürgelerde bulunan insanların da mücadeleye başlayacaklarını görmekte gecikmeyeceklerdi.

Öte yandan, Avrupa'yı parçalayan çatışmalar ve devletler arasındaki anlaşmazlıklar, artık dünyayı, gitgide daha çok sömürge imparatorluklarındaki kaynaklara başvurmaya itmeye başlamıştı. Buna karşılık, sömürgelerin son saatinin çalmasını yaklaştıran ıslahat vaadleri de yapılmaktaydı artık. En kritik noktaya İkinci Dünya Savaşı sırasında gelindi. İnsanların, Nazi ve Faşist baskısına karşı verdikleri dev savaşın bütün dünyada yansıma yapmaması mümkün değildi ve bir kere daha, Avrupalıların kendileri bunun örneğini verdiler. Avrupa'da Nazilere karşı girişilen silahlı direniş ve gerilla savaşı, şimdi Endonezya ormanlarına ve Mağrip çöllerine atlıyordu. Artık son perde açılmıştı: Sömürgecilik sisteminin çöküşü.

Bu sırada bir başka korkunç savaş yürütülüyordu. 1917 yılında, ucu bucağı olmayan Rusya'da bir Sovyet devleti kurulmuştu. Bu devletin kurucusu Vladimir İlyiç Lenin, sömürge dünyasının kapitalist dünyanın "ihtiyatını" oluşturduğunu ilan etmiş ve komünistler, boyunduruk altındaki insanlar arasında kışkırtmalarda bulunmak üzere

büyük bir girişimi başlatmışlardı. Bu girişim, hesabı yapılamayacak kadar büyük sonuçlar vermekte gecikmedi ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı Avrupa insanlarını, sömürgeciliği tasfiye etmeye itti. Komünizmin yayılmasına karşı olan uluslar, sömürgelerinin tümüyle Sovyet yanlısı eğilimlerin eline düşmelerinden korktukları için, buralardan vazgeçmek zorunda olduklarını gördüler.

Böylece, yavaş yavaş bir dünya ölüyor, yeni bir dünya doğuyordu. Yepyeni bir dünya ve bu dünyada, politika planında olduğu kadar özellikle dinsel, kültürel ve toplumsal planlarda da yönetim görevi, Avrupa Uyumu'na(*) bağlı ulusların tekelinde kalmayacak, tersine, karanlıktan sayısız başoyuncu meydana çıkacak, eski ve unutulmuş kültürel gelenekler yeniden canlanacak, eskiden olduğu gibi insanlık ailesinin anıtlarına kendi taşlarını koyacaklardı. Hindistan'ın, Çin'in, Endonezya'nın binlerce yıllık bilgeleri, İslam düşüncesi, Afrika'nın siyah halklarının tarımsal olan "ilkel" kültürleri daha geniş bir dünyanın oluşmasına katkıda bulunacak, bu dünyada, çok farklı ve birbirinden ayrı olmakla birlikte dikkate ve incelenmeye daha az layık olmayan uygarlıklar bizim uygarlığımızın yanında yer alacaklardı. Yunan ve Roma çağında olduğu gibi –ama derin bir farkla– bugün, birbirinden çok ayrı olan uygarlıklar kısmen sömürgecilik nedeniyle, atalarımızın iki bin yıldan beri erişemediği bir kaynaşma olanağına sahip oldular. Eski sömürge halkları bizim uygarlığımızın temel ögesini aldılar, bu da teknik düzeyin yükselmesiydi. Avrupalılar da, kendi açılarından, akıllarına getirmedikleri ufuktan görmeye ve üzerinde düşünmeye koyuldular.

* 1815-1914 yılları arasında Avrupa devletlerinin uluslararası ilişkilerde siyasî güçler dengesini göz önünde tutarak karar almalarını sağlayan sistem.

İhmal Edilmiş ve Unutulmuş Uygarlıklarla Yeniden Bağlantı Kurulması

Daha XIX. yüzyılda yeni bir tutum görülmekteydi. Artık Azteklerin eşsiz bir biçimde işlenmiş süs eşyalarını altın külçesi yapmak için potaya atan istilacıların çağı geçmiş, Avrupalı olmayan ülkelere karşı ilgi artmıştı. Bu "uzak ülkelerin çağrısı" Giordano Bruno'nun *Kahramanca Öfkeler*'inin meşru bir çocuğudur. Biri Kolomb ve Macellan'ı harekete geçirmişti, öbürü Stanley gibi az sayıdaki kişileri bilinmeyen kıtaların göbeğine itti. Taraskonlu Tartaren gibi, koltuklarında oturmuş gözleri açık düş kuran çok daha fazla sayıdaki insan da, olağanüstü sırları gizleyen ülkelere yapacakları yolculukları hayal etmeye itilmekteydiler. Çok geçmeden ilgi yayılacaktı. Yeni yüzyılın başlarında, Avrupalı olmayan kültürlerin etkileri, Bir Gaugin, bir Modigliani'de görülmeye başlayacaktı.

Öyle ki, Batılı olmayan uygarlıklara karşı büyük bir ilgi hazırlanmaktaydı, duraklamadan da büyüyecekti. Aslında –bayağı ve gülünç olmakla birlikte– "toplu turizm" hareketi de Batı'nın uzak dünyalara ve eskiden "barbar" saydığı insanları, onların kültürlerini anlamaya yönelik ilgisinin yeni bir görünüşüdür.

Şimdi biz bir dönemin sonuna tanık olmaktayız. Geleneklerin ve kültürlerin kaynaştığı başka bir dünya doğmaktadır. Bu dünya, her geçen gün daha insanca, daha özgür ve daha adil olmadıkça yaşayamaz ve bu dünyadaki değişik uygarlıklar arasında işbirliği ve karşılıklı anlayış zorunludur.

Yeni Bir Senteze Doğru

Bugün Avrupalı, geçmişi daha iyi tanıması, önündeki görevleri yapmasına yardımcı olarak geleceğin yolunu daha da geniş açabilme-

si için, bütün kapanmış dönemin bir sentezini yapmak ve bilançosunu çıkarmak kaygısı, gereksinimi içindedir. Bu geçmişi kavrayabilmek için tekrar uzun ve dolambaçlı bir yoldan geçmek gerekir. Her şeyden önce, dünyaya yeni bir boyut vermek için "Okyanus denizi"ni geçmiş olan karavelalara binmek, duyulmamış ve efsaneleşmiş hazineleri aramak için esrarlı Yeni Dünya'yı bulup istila edenlerin peşine takılmak, baltaları ve kürekleriyle elle tutulan zenginlikleri bulan adsız öncülerle gitmek, yürekli küçük kafilelerle uçsuz bucaksız Hint dağlarına tırmanmak, Afrika ormanlarına ve yaylalarına dalmak, eski uygarlığa ve ilkel topluluklara bağlı insanlarla, daha güçlü silahlara sahip ve amansızca davranan istilacılara karşı vermiş oldukları savaşta birlikte olmak, savaşları, katlanılan yoksunlukları, entrikacıların umutlarını, ayaklanmaları ve yenilgileri düşünmek, örgütçülerin her iki yanda da sabırla yükselttikleri yapıtlara tanık olmak, en sonunda da, ilkten kesin olmayan ve daha sonra açıklığa kavuşan özgürlüğün doğuşunu görmek gerekir. Bu bazen efsaneye dayanan, bazen de gerçeğin çiğ ışığında ortaya çıkan büyüleyici ve korkunç bir tarihtir. Masallarda sözü edilen tahtlara oturmuş kralların, en büyük korsanların, bilim adamlarının ve imparatorluk kuranların, efsaneleşmiş savaşçıların ve basit insanların önümüzden geçtiklerini göreceğiz. Kopernik ve Leonardo da Vinci çağı insanlarının Mısır firavunları çağından kalma kişilerle karşılaştıklarını, serüvencilerin büyük imparatorlukları ele geçirmelerini, nehirleri ve kıtaları bulan cahil insanları, bir elinde Kur'an öbüründe kılıç, XIX. yüzyılda Hz. Muhammed'in destanını canlandıran adamı göreceğiz. En sonunda da, acı çeken ve mücadele eden halkın canlı, acı gerçeğine dalmış olan yiğit ve yine de insancıl savaşçıların ortaya çıktıklarını; ilerlemekte olan ve iyi ya da kötü, ama bir daha geri gelmeyecek biçimde kapatılan sömürgecilik çağının kalıntılarının hâlâ tarihe karşı mücadeleye devam ettiklerini göreceğiz.

bölüm I

var olmayan kıta hakkında

BİR

BİR DÜNYA VERMİŞ OLAN ADAM

Ortaçağ'ın Sonunda Lizbon

XV. yüzyılın sonuna doğru Lizbon, Tajo Nehri'nin kıyılarına yayılmış, olağanüstü güzel bir şehirdi. Şehre gelenlerde, ilk bakışta dünyanın bir kavşağında bulundukları izlenimini bırakıyordu. Geniş limanında, büyük gemiler ve Portekizlilerin Atlantik'in uzun dalgalarına karşı koyabilmek için yaptıkları "karavela" denilen eğri omurgalı küçük yelkenliler bir arada toplanmışlardı. Rıhtımlarında çeşitli uluslardan bir kalabalık vardı. Çalçene ve telaşlı Portekizliler, kibirli ve ciddi İspanyollar, İngilizler, Felemenkler, Basklar ve bundan başka Siyahlar, Faslılar, Berberiler ve Araplar. Çevrede de Cenevizli bankerlere ve sarraflara ait dükkânlar bulunuyordu. Gemiler durmadan fildişi, devekuşu tüyü, biber, köle ve altın tozu boşaltıyorlardı. Bütün bu kalabalık, neşeli ve heyecanlı bir canlılıkla itilmiş gibi bir araya gelip tartışıyor ve pazarlık yapıyordu.

Venedik Tekeline Karşı Savaş

"Borsanın ipleri" uzun zamandan beri Cenevizlilerin elindeydi. Olağan sayılmayacak kadar çalışkan, kurnaz ve tutumlu olan ve verimli işlere özel bir eğilimi bulunan Cenevizliler, Doğu Akdeniz'in çok yönlü çalışmalarına kapalı olduğunu uzun zamandan beri biliyorlardı.

Burada önce Pisalılar, sonra da Venediklilere karşı yapmış oldukları önemli savaşlar son bulmuştu. Sonra Türkler gelmiş, Büyük Ceneviz Cumhuriyeti'ne ait deniz üsleriyle ticaret merkezlerini çabucak tasfiye etmişlerdi. İstanbul'daki Pera merkezi 1453'te düşmüştü, ertesi yıl Cenevizliler Foça'daki şap madenlerini yitirmişlerdi, 1455'te Enez'i, İmroz'u, Limni'yi ve Semadirek'i boşaltmışlardı; Karadeniz yolu kapalıydı; Türkler 1462'de Midilli'yi, 1464'te de Kıbrıs'ı ele geçirmişlerdi. Nefret ettikleri Venediklileri Hindistan yolunun hakimiydiler. Anlaşmazlık ve savaş tohumlarını taşımakla birlikte, Türklerle bir çeşit geçici anlaşma yapmayı becermişlerdi. Bundan başka, Mısır'daki üsleri Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz bölgesi dışında bulunuyordu. Venediklilere ait gemiler İskenderiye'de ambarlarını, hem de bol bol, doldurmak olanağını buluyorlardı. Böylece, doğu ürünleri ve baharat tekeli San Marco Cumhuriyeti'ne kalmıştı. O sıralar –hiç değilse zengin sınıflarda– et tüketimi, günümüzdekinden çok daha ilerlemişti; aynı zamanda, hindistancevizi, çeşitli biber, tarçın, karanfil, zencefil, kakule herkesçe aranılan şeylerdi. Bunları bol bol kullanan eczacılar da cabasıydı. Baharata şekeri, incileri, elmasları, nadir kumaşları ve değerli madenleri, yükte hafif ve pahada ağır bütün malları eklemek gerekirdi.

Bu durumda Venedik bütün Avrupa'ya baharat sağlıyor, bedelini altın olarak ödetiyordu. Ama, bu kadarla kaldığı da yoktu. XIII. yüzyıldan beri Avrupa'daki refahın artması, uygarlığın ilerlemesi, incelmiş ve çok şey isteyen bir zevkin ortaya çıkması, Avrupa'da olmayan öteki ürünlere karşı olan isteği artırmıştı. Feodal aristokrasinin yanında –aristokrasiye karşı olan– kaba ve sert kasaba halkıyla birlikte çalışkan ve üretici olan burjuvazi gelişmeye başlamıştı; aristokratlar sonunda, burjuvaların ördükleri altından örümcek ağının "köle"si oldular ve burjuvaların ürünlerini doyumsuzca almaya koyuldular. Burjuvazinin ilerlemesi yeni zenginlikler yaratmıştı, hiç değilse halkın bir bölümünün yaşama düzeyini yükseltmişti; bu da, bir taraftan istekle-

ri artırmıştı. Şimdi de Doğu'dan pamuk, reçine, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nun birleştiği yerde Afrika ile Arabistan'ı kavuşturan Babülmendep (hüzün/ağlama/keder kapısı) denilen yerden geçilerek Hint Okyanusu'ndaki Sokotora Adası'ndan gelen kumaş boyaları, Çin Hindi'nin temiz verniği, Ganj Vadisi'nde yetişen çiviti aramaya başlamışlardı. Bunları satın almak için altına, hem de çok altına gerek vardı. Ve XV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da çok az altın bulunuyordu. Para kıtlığı içine girilmişti, yani para olarak basılan altın külçeleri bütün hızıyla genişlemekte olan ticareti karşılamaktan çok uzaktı. Kapitalistler yatıracak sermaye bulmakta güçlük çekiyorlar ve yüksek faiz ödemek zorunda kalıyorlardı. Aşağı yukarı bütün altın Floransalı, Cenevizli, Milanolu, Sienalı ve Venedikli bankerlerin kasalarında saklıydı. Avrupa'nın, altına "açlık" ya da "susuzluk" denilecek kadar umut kırıcı ölçüde ihtiyacı vardı. Avrupa kelimenin tam anlamıyla gerçek bir "altın buhranı" içindeydi.

Cenevizliler Batıya Yöneliyorlar

Venediklilerin Tajo Nehri kıyılarındaki baharat, reçine, ipekli kumaş ve altın tekelini kaldırmak için yıllardan beri çalışıyorlardı. Cenevizliler, doğruyu söylemek gerekirse (Mayorka Savaşı'ndan başlayarak) gözlerini batıya çevirmekten bıkmamışlardı. Böylece, 1341'de Nicoloso da Recco, Kanarya Adaları'nı Portekiz kralı adına keşfetmişti; 1402'de İspanyollar bu adaları ellerine geçirince, adalardan birine başka bir denizci olan Lanzarotto Malocello'nun adını vermekle, haklarını gerçekleştirmişlerdi. Doğudan kovulan Cenevizliler, bankalar ve borsa simsarlıkları açmak ve İberik Yarımadası'nın ekonomik kaldıraçlarını sezdirmeden ellerine almak yoluyla İspanya'nın ve Portekiz'in her yerine nüfuz etmişlerdi. Yıllarca sonra Ludovic Guichardin, Cenevizlilerin, Cenova toprağının sefaletini İspanya'ya ihraç ve buna

karşılık İspanya'nın zenginliğini Cenova'ya ithal etmek gibi şaşırtıcı bir işi başardıklarını görebilmişti!

Artık İberik Yarımadası'nda Cenevizli bankerler, Cenevizli borsa simsarları, Cenevizli denizciler ve hatta Cenevizli haritacılar karınca gibi kaynıyordu. Venedik sessizce Hindistan yolundan faydalanabilirdi! Cenova limanındaki fenerin altında esen rüzgarı ciğerlerine doldurmuş olanlar dünyanın kalbinin artık başka yerler için çarptığını önceden sezmişlerdi.

Ama İspanya, o sıra, yarış dışı kalmış gibiydi. Kastilya ve Aragon hükümdarları, Afrika'nın batı sahillerinden Portekiz yararına vazgeçmişlerdi ve Kanarya Adaları'yla yetiniyorlardı. O sırada Lizbon, Venediklilerin tekeline karşı savaşa girme noktasına gelmiş gibiydi ve bu savaş, herkesin göz koyduğu, efsane gibi sözü edilen Hindistan'a doğru başka bir yol bulmak için yapılacaktı. Prensleri Denizci Henri'nin(*) (Denizci olduğunu söylemekle birlikte hiç denize çıkmamıştı) zoruyla Portekizliler, Afrika sahilleri boyunca daha güneye doğru serüvene atılmaya başlamışlardı. Prens Henri, Atlantik'e hakim olan Saint-Vincent Burnu'ndaki kayalıklarda gerçek bir denizcilik enstitüsü kurarak orada oturmaya başlamıştı. Açık deniz gemiciliğinin sorunlarını iyice incelemek ve pusula, yıldızların uzaklığını ölçen usturlap, saat gibi araçları geliştirmek için *Junta dos Matematicos*'u (Matematikçiler Meclisi) kurmuştu. Burada rüzgarlar ve denizlerdeki akıntılar konusunda inceleme yapılıyordu. Resimler çiziliyor ve deniz haritaları o günkü şartlara göre hazırlanıyordu. Böylece, Afrika kıyıları boyunca gemi seferleri ilerlemişti: Özellikle, çok az tayfa alan, bu yüzden de su ve yiyecek bakımından sınırlı kumanya gerektiren, Akdeniz'de kullanılan kürekli bir geminin sağlayamadığı olanaklarıyla olağanüstü bir gemi olan karavelalarla yapılıyordu bu seferler.

Venedik tekelinin merkezlerini çökertmeye yönelmiş olan bu atılımlarda, Cenevizliler ilk safta yer alıyorlardı. Alvise Ca'da Mosto gibi

* Gemici Henri (Henrique) olarak da anılır.

bazı Portekizli denizciler kendilerini bu alanda göstermiş olmakla birlikte, bunların ortaya çıkmaları geçici olmaktan ileri gitmemişti ve Cenevizliler çıkarlarını korumaya devam etmişlerdi. 1456'da Antoniotto Usodimare, Gine Körfezi'ne ulaşmıştı; 1460'ta Da Noli, Yeşilburun Adaları'nı işgal etmişti. Papa, 1454'ten başlayarak, Afrika ve Hindistan'ın Portekizlilerin tekelinde olduğunu resmen tanımıştı. Böylece "Kara" kıta, Avrupalı sömürgeciler için ilk basamak olmuştu. Ama Portekizliler, bu kıtada oldukça bol fildişi, köle ve devekuşu tüyü bulmalarına rağmen, biber dışında bir baharat bulamamışlardı. Ayrıca da Avrupa'nın bir yılda çıkartmakta olduğu 1.500 kg altını ancak aşabilen, 2.400 kg kadar altın sağlayabiliyorlardı. Avrupa'nın bir yılda sağladığı en az 59 ton gümüşe karşı Afrika'da gümüş elde etme olanağı yoktu. Bu nedenle, Afrika kıyılarına çok erken yerleşmeye başlamış olmalarına rağmen, Portekizliler, bu kıtayı asıl amaçları olarak görmemişler ve Afrika'yı ellerinden geldiğince sömürmekle yetinmişlerdi. Bununla birlikte, Afrika kıyılarındaki Portekiz yerleşim merkezleri, bütün öbür sömürgecilik girişimlerinden daha uzun süre ayakta durma olanağını bulmuştu ve bu ilkel, çıkarcı ve amansız sömürgeciliğin ortadan kalkmasının daha zor olduğu meydana çıkacaktı.

Altın Hırsı

Bununla birlikte Afrika, sanıldığından daha geniş görünüyordu. Denizci Henri'nin Septe'yi ele geçirmesinden bu yana yetmiş yıl geçmişti. 1485 yılına gelinmişti, işte sadece bu yıl Diego Can, Kongo Nehri'nin denize döküldüğü yere ulaşabilmişti. Yol uzundu ve Avrupa'daki altın hırsı yükseliyordu. Usodimare "esaslı bir altın kaynağı"na ulaşmak için Gambia Nehri'nin yukarılarına kadar gitmiş, ama fazla bir şey bulamamıştı. Ve Avrupa, gözleri açık, altın düşlüyordu. Avrupa, efsaneleşmiş Cipangu'da evlerin som altından çatıları olduğundan söz

eden Marco Polo'nun kitabının sayfalarını hırsla tekrar tekrar karıştırıyordu; Bernal Diaz'la birlikte, altın "her şeyi sağlar", Vergas Machuca ile altın "insanı akıllı, sevilen ve saygı gösterilen hale sokar, suç işlerse onu kurtarır ve parayla insan her şeyi elde edebilir ve alt edebilir", en sonda Leon Battista Alberti'yle altın "dostluk ve saygı kazanmak... ün ve nüfuz elde etmek için yeterlidir" sözleri tekrarlanıyordu. Bezirgânlık çağı kapıyı vuruyor, Hindistan'da yeni yol arayan gemicilerin yelkenlerini şişiriyordu.

Dokumacının Oğlu

Bu yeni yol, hâlâ başka bir taraftan bulunamaz mıydı? XV. yüzyılda Lizbon'da dünyayı çepeçevre dolaşma fikri herkesin sandığından daha yaygındı. Bu fikir, kendisi de dokumacı olan bir dokumacı oğlunu, genç bir Cenevizliyi, akla gelebilecek en feci koşullarda Portekiz sahillerine vurmasına, kazaya uğrayıp batan gemisinden güçlükle canını kurtarmasına rağmen alevlendiriyor ve sarsıyordu. Kristof Kolomb kendini kurtarmış ve kıyıya ayak basmış, kalabalık Ceneviz kolonisinde sıcak bir konukseverlik bulmakta da gecikmemişti. Böylece de, "Büyük Okyanus"un eşiğinde bulunan Lizbon'a göç etmiş birçok Cenevizliden biri oldu.

Yarının denizcisi 1451'de Ceneviz'de, ayrı yerlerde yaşamakta olan Ortaçağ İtalya'sının, belkemiğini ve gücünü oluşturan zanaatkâr, sağlam ve varlıklı ailelerinden birinin çocuğu olarak doğmuştu. Okuması az olan genç Kristof, kızıla çalan saçlarıyla uzun boylu ve güçlüydü. Sağlam yapılı olarak büyümüştü. Dokumacı ustası olan babası ona zanaatını öğretmişti; ama, açık yürekli ve iyimser bir insan olan Domenico Colombo zanaatını öğretmekle yetinmemiş, pratik olmaktan ayrılmayan ve bir Cenevizlinin karakterini yansıtan ve yeni serüvenleri bekleyişe dayanan "verimli işler" fikrini de aşılamıştı oğluna. Bu dokumacı

ustasının atölyesinde birkaç işçi ve çırağı da vardı. İş yönünden talihin her zaman kendisine gülmemesine rağmen mütevazı da olsa belirli bir refah seviyesine ulaşmıştı. Öyle ki, bir gün oğlunun meşhur edeceği kendi ailesinin soyluluk armalarını dokumaya yönelmişti.

Genç adam, o sıralar Akdeniz'in ve dünyanın başlıca kavşak noktalarından biri olan Cenova'da büyüyordu. Ciddi, sağlam, ama heyecanlı ve hevesli, çok çeşitli tecrübelere meraklı bir yaradılışa sahip olan genç adam tüccarlarla, seyyahlarla, denizcilerle ve işadamlarıyla günlük ilişkilerini sürdürüyordu. Deniz, şehrin önünde, her gün, yeni bir sahne gibi uzanıyordu. Genç Kolomb, ılık ve durgun, ama birden korkunç hırçınlaşan Cenova önündeki bu denizi daha yakından anlamaya başlamak zorundaydı. Bu denizin kıyılarında onu sevmeye, onun üzerinde ve ondan ekmeğini çıkarmaya, aynı zamanda da ondan kendini korumaya ve hırçınlığıyla karşılaştığı zaman pusulayı şaşırmamaya alışkın insanlar yaşıyordu. İşte bu okulda yetişti genç Kristof Kolomb.

Onun denize çıkmaya ne zaman başladığını bilmiyoruz. Anısı bile kalmayacak kadar kısa yolculuklar olabilir bunlar ama, yine de dokumacının ardında bir deniz adamının bu yolculuklarda oluşmaya başladığı su götürmez. Cenova'da ve İtalya'nın öteki kıyı cumhuriyetlerinde, bir tüccar, her zaman defterlerini bir kenara atıp yelken açmaya hazırdı. Ligurya'nın en küçük limanından bile yakın denizlere ya da çoğunlukla uzak denizlere yelken açılırdı. İşte bu gemilerden biriyle Kolomb ilk deniz seferlerine başlamıştı. Belki de Cenevizli tüccarların ya da bankerlerin hizmetine girerek, bu seferlerden biriyle Tunus'a ve bir başkasıyla Ege Denizi'ndeki Sakız Adası'na gittiği bilinmektedir. Bu sularda haritacılık bilimini ve denizciliğin sırrını öğrenmiş olduğunun, doğuştan denizde yaşamış olan bir insanın tecrübesiyle kısa sürede bir gemiye komuta edecek duruma geldiğini de biliyoruz.

Böylece, 1476'da kaderini en çok etkileyecek olan yolculuğa çıktı.

İngiltere'ye gitmekte olan bir Ceneviz ticaret filosuna katılmıştı. Gemilerden birinin güvertesinde bulunduğu sırada, Fransa kralıyla savaş halinde olan Burgonya prensliği bayrağının filonun gemilerinden birinde sallandığını fark eden Fransız ve Portekiz kuvvetlerinin, Saint-Vincent Burnu açıklarında saldırısıyla karşılaştı. Kolomb'un bulunduğu gemi battı. Bu "Okyanus Denizi" de onun ilk korkunç serüveni oldu.

Bilindiği gibi, Cenevizli, Portekiz toprağına sağ salim ulaştı; Lizbon'daki Ceneviz kolonisinin yardımını gördü ve onlardan biri oldu. Kolomb, burada bir harita atölyesi kurmuş olan kardeşi Bartolomeo'yu da buldu. Onunla çalışmaya başladı, sonraları hep sivrilmesini sağlayan deniz coğrafyasıyla ilgili derin bilgiler edindi. Ama bu yeni işe kendini vermeden önce, Kolomb, devamlı sefere çıkan Cenevizli tüccarların hizmetinde, bir kez daha sefere çıkmanın yolunu buldu. Bu kez de çok kuzeydeki İzlanda'ya kadar gitti. Böylece Atlantik Okyanusu'nu avucunun içi gibi öğrenmeye başladı. Bu yolculuğa ait notlarında, dikkatli gözlemci yetenekleri ve Rönesans'a özgü "doğanın büyük kitabından okuyabilme" ustalığı daha o sıralar kendini göstermektedir. Gözlemlerinin yanlış olduklarını ortaya çıkardığı eski inanışlardan kurtulduğu da yine bu notlardan bellidir. Ne yazık ki, Kolomb'un gözlemlerinin hepsi doğru değildi, çoğunlukla ya pek aceleciydi bu gözlemler ya da çok genellemeye gidiyordu. Ama, bu görüşlerde yeni bir ruh ve doğruyu anlama eğilimi (*juxta propria principia*), korku ya da masala kapılmama, bunlardan kendini arındırma ve insanın her şeyi başarabileceği inancı vardı.

O sıralar Kolomb, Lizbon'da, ülkedeki en büyük banka ve ticaret şirketlerinden biri olan Centurion'la –bu Cenevizliler tarafından kurulmuş bir şirkettir– yakın ilişkisi bulunan bir denizci ve haritacı olarak yaşadı. Onu tanıyanlar, Kolomb'u, bazen birden parlayan, sağlam karakter sahibi, derin bir dindarlığın gurura kapılmasını önlediği, kendine güveni tam, gerçeği unutmayan, başarının elle tutulan koşullarını gözden kaçırmaksızın dev tasarılarla meşgul bir insan olarak

anlatıyorlar. Kolomb'un Tanrı tarafından yüksek bir göreve adanmış olduğu da söylenir, ama kanıtlanacak bir şey değildir bu. Bir yandan hâlâ bir Ortaçağ adamıydı Kolomb, böyle olunca da her olayda Tanrı'nın eli bulunduğunu kabul etmeye hazırdı. Öte yandan, böyle bir göreve adanmış olduğuna inanıp inanmadığını da söylemek güçtür.

Lizbon'da oturduğu sıra, İtalya'dan gelme, Piacenza doğumlu, ölümünde Madeira Adası yakınındaki Porto Santo valisi olan, denizci ve kaşif Bartolomeo Perestrello adındaki birinin kızıyla iyi bir evlilik yapmıştı. Bu evlilikten Diego adında bir oğlu olmuştu. Kolomb, kayınpederinin bıraktığı notları karısından almayı başarmıştı; bu notlarda Atlantik hakkında, özellikle rüzgarların esiş yönleri ve akıntılarla ilgili birçok görüş vardı. Yarının denizcisi tam Madeira Adası'ndan başlayıp güneybatı yönünde esen, tasarısında önemli bir yer tutmuş ve girişiminin gerçekleşmesine büyük katkıda bulunmuş kuzeydoğu alizelerinin yönleri hakkındaki bilgisini bunlardan almış olabilir.

Söz konusu girişimi hakkında Portekiz'de konuşuluyordu. Fernao Martins adındaki Lizbon Katedrali'nin bir rahibi, 1474'te, Portekiz kralına, İtalya'da tanıdığı Paolo del Pozzo Toscanelli adında Floransalı bir edebiyatçı, doktor ve coğrafya bilgininin kendisine Asya'nın Ptoleme'nin ileri sürdüğünden daha geniş olduğunu söylediğini açıklamıştı. Kralın öğütleri üzerine, fikrini yazılı olarak bildirmesini istemek için, Martins, Toscanelli'ye bir mektup yazmıştı. Bilgin kendilerini fazla bekletmedi. Floransalı bilgin, Marco Polo'nun kitabına da inandığını yazıyordu. (Bunun doğruluğu daha ilerde kanıtlanacaktı.) Mektubunda, Portekiz'den Cipangu Adası'na kadar batıya doğru bir sefer yapılmasının tam anlamıyla mümkün olduğunu belirtiyordu ve kendi eliyle çizdiği bir de harita eklemişti. Portekiz kralı bu fikirden vazgeçmeye karar vermişti; ama kralın kararına rağmen, başkaları bu olasılık üzerinde duruyorlardı.

Alizelerin Sırrı

Evlendikten sonra, Kristof Kolomb, Atlantik'i ekvatorun güneyine kadar geçmek ve sıcağın şiddeti yüzünden insanın oradaki topraklara erişemeyeceği yolundaki tezi yalanlamak fırsatını bulmuştu. Aynı zamanda birtakım kitapları da okuyarak, kozmografya ve coğrafya bilgisini büyük çapta genişletmişti. Marco Polo'nun, Kolomb üzerinde büyük bir etki yaptığından bugün artık şüphe edilmemektedir. Denizci ve kâşifte bulunan yanılmaz içgüdüyle, Venedikli seyyahın yalan söylemediğini anlamıştı. Efsanelere geçmiş Cipangu Adası var olmalıydı, onun varlığı, batı yolundan İberik Yarımadası'yla Uzakdoğu arasındaki uzaklığı daha da azaltıyordu. Cenevizli, Marco Polo'dan başka Cambrai psikoposu Kardinal Pierre d'Ailly'nin *Imago Mundi* adlı yapıtını da tekrar okumuş ve incelemişti. 1410'lara doğru yazılmış olan bu yapıt Ptoleme'nin fikirlerine değil –o sıralar bu fikirler çok az biliniyordu– daha çok, Asya kıtasının genişliğini 180 derece olarak hesaplayan Ptoleme'ye karşı bu genişliğin 225 derece olması gerektiğini savunan Tirli Marin'in görüşüne dayanıyordu. O halde, Portekiz'le Cipangu Adaları arasında dar bir deniz kalıyordu ve "Rüzgarın uygun olması halinde bu denizi birkaç günde geçmek mümkündü." Kolomb, kendisinde bulunan *Imago Mundi* nüshasına bunları kendi eliyle yazmıştı. Bir başka yerde, rüzgarların uygun olması gerektiğinde diretiyordu. Aynı çağda dünyayı çepeçevre dolaşmayı hayal eden diğerleri karşısında, Kolomb'un "gizli üstünlüğü"nün bu olduğu ileride görülecektir.

Bu iki yapıttan başka, Kolomb, II. Pius adıyla Papa olan Kardinal Enea Silvio Piccolomini'nin *Historia rerum ubique gestarum* adlı yapıtını da büyük bir dikkatle okumuştu. Bu yapıtta Ptoleme'ye ait fikirlerin yansıtıldığını görmüş ve elindeki nüshayı eleştirici notlarla doldurmuştu. Güçlü kanıya sahip olmak için de, elinde Plinius'un *Histoire Naturelle*'i, Strabon ve diğer eski coğrafyacıların yapıtları vardı. Lizbon'da oturduğu sıra, Kolomb, yalnız eskileri incelemekle kalma-

mış, Portekiz kralına gösterilmek üzere Paolo del Pozzo Toscanelli tarafından Martins'e yazılmış olan mektup hakkında da bilgi edinmişti. Bir Floransalının aracılığıyla Toskanalı bilgine mektup yazmış ve mektubun bir kopyasını elde etmişti.

Bundan başka, gözlemle meydana çıkarılabilecek olgular da vardı. Kolomb'un gerçek bir Rönesans adamı olduğundan daha önce söz etmiştik. "Doğanın büyük kitabı"nı okumaya alışkındı. Ve doğa, Portekiz kıyılarına, bazen, Akdeniz uygarlıklarınca hiç bilinmeyen hiyeroglifle işlenmiş bir bastonu, bazen Avrupa'da ve Afrika'da bulunmayan "pao do brazil" adlı değerli bir ağacın kütüklerini, bazen de denizcilere ve başkalarına Moğol tipinde gelen yüzü çizgili insan ölülerini atarak Kolomb'a yardımda bulundu.

Doğanın Boyutları

Bununla birlikte, Kolomb'un tasarlamış olduğu girişimin büyüklüğünü daha önce matematiksel esaslara göre hesaplamış olan bir adam vardı. İskenderiyeli matematik ve coğrafya bilgini olan Erastosthenes, dünyanın çevresini, yayın gerçek derecesi 60 deniz mili olduğu halde 59.5 deniz milini esas alarak hemen hemen doğru olarak saptamıştı. Ama, Ortaçağ'ın Alfraganus adındaki ünlü bir Arap coğrafya bilginine dayanarak, Kolomb, bu dereceyi 45 deniz mili olarak hesapladı. Aslında Alfraganus'un hesabı ortalama 57 Arap mili, yani 66 deniz milinden biraz fazlaydı; görüldüğü gibi yanlış yapmıştı. Ama Arap'ın, Roma milini kullanmış olduğunu sanan Kolomb, bunu Alfraganus'a göre 45 deniz miline çevirmişti. Böylece dünya, olduğunun dörtte biri kadar küçülüyordu. Kolomb'un, Tirli Marin'in inanışına dayanarak Avrupa ve Asya kıtasını büyük tuttuğuna, Marco Polo'ya dayanarak Japon adalarını Asya'nın ilerisine yerleştirdiğine göre –ki bu doğruydu– metreye vurulduğunda 2400 mil eden 68 dereceden fazla bir

yolculuk yapmaması gerektiğini hesaplamış olmasının nedeni anlaşılabilir. (Ekvatorun iyice kuzeyinden geçmeyi hesapladığına ve boylam derecesi ancak ekvatorda doğru olarak hesaplanabildiğine göre, Kolomb, bu derecede fazladan bir indirim daha yapıyordu.)

Bununla birlikte, böyle de olsa girişim korkunç görünüyordu. Avrupa'yı Porto Rico'dan ayrılan uzaklık söz konusuydu çünkü, yani bütün Atlantik'i geçmek gerekiyordu. Bunu birçokları tasarlamıştı, ama o ana kadarki girişimler boşa çıkmıştı. Çünkü Azor Adaları başlangıç noktası olarak alınıyor ve hemen ters rüzgarların engeliyle karşılaşılıyordu. Oysa daha güneyden, alizelerden yararlanarak bu iş başarılabilirdi.

Kolomb, Portekiz kralı II. João'ya böyle bir yolculuğu önermek için acaba ne zaman kendinden emin olabilmişti? Anlaşıldığına göre bu, 1484 yılına doğru, Portekiz'de ve Avrupa'da altına ve nadir ürünlere olan açlığın büyümeye başladığı sıralara rastlıyor. Bu işi yıllarca okyanusların tartışılmaz denizcileri olan Portekizlilerden daha iyi kim başarabilirdi? Ve bu işi, Da Noli'lerin, Da Recco'ların, Pessagno'ların torunu olan bir Cenevizliden başka kim yapabilirdi?

Ama Lizbon'da, ilk adımda hiçbir şey sonuçlanmıyordu. Hükümdar, bu sorunu bir uzmanlar kuruluna iletti. Bunlar, haklı olarak, girişimin umut verici olmadığına karar verdiler. Kolomb tarafından yapılan hesapların iyimser olduğunu, gerçek uzaklığın çok daha fazla olması gerektiğini söylüyorlardı. Oysa, aynı yıl içinde büyük Alman matematikçisi Regiomontanus'un *Ephemerides* adlı yapıtını çeviren ve Tirli Marin'in teorilerinin ateşli savunucusu olan Martin Beheim, Lizbon'a gelmiş, anlaşıldığına göre Kolomb'la karşılaşmış ve kendi fikirlerini pekiştirdiği için Kolomb'un fikirlerini desteklemişti.

Rabida Manastırı'nda

Cenevizli, İspanya'ya gitmek üzere Portekiz'den ayrıldı. 1485 ortalarında, Kolomb, eskiden çok gelişmiş bir kent olan ve İspanyolların Afrika yollarının tekelini Portekizlilere bırakmalarından sonra çökmüş bulunan Endülüs'ün Palos Limanı'na ayak bastı. İspanya'da Kolomb'u tanıyan hiç kimse yoktu. Daha kötüsü, Portekiz'den bir mali sıkıntı sonucu ayrılmıştı ve yoksulluk peşinden geliyordu. Bu konuda sonradan çıkarılan söylentilere rağmen, Palos'un biraz üzerindeki Rabida Manastırı'nın kapısını Kolomb'a açan Fransisken rahibi yorgun, toz toprak içinde ve kendisiyle gelen beş yaşındaki çocuk için su ve yiyecek istemek üzere kapıyı vuran bu yolcuda hiçbir özellik bulmamış olsa gerekir. Bununla birlikte, Kolomb'un talihi onu Rabida Manastırı'nın kapısına yöneltmişti. Çünkü çocuk kendisine geldikten ve babası işini bitirinceye kadar rahipler onu Tanrı rızası için alıkoymayı teklif ettikten sonra, konuşma Kolomb'un tasarıları üzerinde toplanmıştı; rahip Juan Perez, Kolomb'un anlattıklarıyla ilgilendi ve bir süre sonra Sevilla'da karşılaşacağı tanınmış bir astronomi bilgini olan Antonio de Marchena adlı başka bir rahip için bir tavsiye mektubu verdi.

Yazılanların tersine, Kolomb İspanya'da yalnız rahip Perez ve Marchena'nın değil, birçoklarının desteğini sağlamıştı. Medinaceli dükü kendisini geniş bir şekilde desteklemiş, hatta yaşama olanakları sağlamak için bir süre hizmetine bile almıştı. Bununla birlikte, kraliyet sarayıyla ilişki kurmak ve konuşmalar yapmak uzun sürmüş ve çok zor olmuştu. Bu süre içinde Portekizliler konuyla hiç ilgilenmemişlerdi, çünkü kendi gemicilerinden Bartolomeo Diaz 1487'de, Hindistan'a doğru daha emin bir yol bulunduğunu göstererek Ümit Burnu'nu dolaşabilmişti.

İki hükümdardan Kraliçe Isabella, hesaplı bir adam olan Kral V. Ferdinand'dan daha çok ilgilendi Kolomb'la. Gerçekten bu gemici, herhangi "realist" bir politikacının delilik olarak adlandıracağı bir girişim önerisinde bulunuyordu. Buna rağmen, Salamanca'da birçok

toplantı yapacak olan bir uzmanlar komisyonu kuruldu. (Kolomb'un fikirlerini değerlendirmekle görevlendirilen 'Salamanca Üniversitesi' efsanesi böyle ortaya çıktı.) Cenevizli tezlerini anlattı ve anlaşıldığına göre, konuşmalar, kimsenin alaya almayı düşünmediği bir ciddilik içinde geçti; konu derinlemesine incelendi. Hiç alay edilmediği de söylenemez ama, bu alaylar komisyonda bulunan yabancılardan geliyordu ve bunlar Kolomb'u hayalperest olarak görüyorlardı ve çağın görüşü dikkate alınırsa bu alaylar haklı nedenlere dayanıyordu. Yalnız komisyon cevabını çok geciktirdi. Bundan başka, hükümdarlar, İspanya'da kalmış olan Araplara karşı bir sefere girişmiş bulunuyorlardı. Cenevizli, kardeşi Bartolomeo aracılığıyla Fransa ve İngiltere kralların yokladı. Her ikisi de Kolomb'un girişimiyle ilgilendiler, ama işler öylesine sürüncemede kaldı ki, Amerika'yı bulduğu sıra bile uzatmaların daha sonu gelmemişti.

Bu arada komisyon, toptan olumsuz olan cevabını vermişti. Doğruyu söylemek gerekirse komisyon üyeleri zamanın coğrafya bilginlerine dayanarak, dünyanın boyutlarını Kolomb'dan çok daha doğru hesaplamışlardı. Kolomb, Rabida'ya döndü. Bu sefer gitmek, İspanya'dan ayrılmak istiyordu. Rahip Perez'in –Kraliçenin eski özel papazı– aracılığıyla yeniden huzura kabul edilmesi sağlandı. Ama kurulan başka bir komisyon da olumsuz karar verdi. Artık her şey yitirilmiş miydi? Daha değil. Kralın hazinedarı Luis de Santangel'in aracılığı bu sıraya rastladı. Bir maliye uzmanının ustalığıyla, göze alınacak basit tehlikelere karşı sağlanacak çıkarların büyüklüğünü ortaya koydu ve hatta kendisi de bu seferin finansmanına kısmen katılmayı önerdi. İspanya'ya yerleşmiş olan Francesco Pinelli adındaki bir Cenevizlinin yardımıyla, gerekli paranın yarısını sağladı. Floransalı bir banker olan Bernardi de para vermeyi üstlenmişti. Bu girişimi olumlu kılan bankerler ve tüccarlar, İspanyol toplumunun çağdaş kesimi oldu.

Sefer, ticari genişleme ve fetih amacıyla doğdu böylece. Kolomb'la İspanya hükümdarları arasında yapılmış olan anlaşma bu esaslara

dayanılarak kaleme alındı. Anlaşmaya göre, Kolomb bulunacak bütün adalar ve kıtaların amiralliğine atanıyordu. Bu ünvanın evlatlarına da geçmesi kabul olunmuştu. Aynı zamanda keşfedilecek bütün toprakların kral naipliğine ve valiliğine atanmıştı. Bu topraklardan üretilecek ya da bu topraklarda bulunacak altının, gümüşün, incilerin ve değerli taşların her türlü vergiden muaf olarak onda birinin kendisine kalması sağlanmıştı. Bu denizlere ileride gönderilecek gemilere ait masraflarla kazançların sekizde birine katılması da kararlaştırılmıştı.

Elinde bu belgeyle, yarının amirali bir kere daha Rabida yolunu tuttu. Krallar tarafından Kolomb'un emrine verilmiş olan üç karavelanın donatılacağı Palos Limanı buraya çok yakındı. Karavelalardan Pinta ve Nina adını taşıyanlar Palos belediyesi tarafından sağlanmış, Santa Maria adını taşıyan ve daha büyük olmakla birlikte denize yatkınlığı su götüren üçüncüsü de kiralanmıştı.

Söylenenlerin ve yazılanların tersine, karavelalar çok sağlam ve bu işe tam uygun denilecek şekilde gemilerdi. Gemilerin mütevazı tonajları –ortalama altmış ton– denize hepten yabancı olanlar üzerinde bir etki yapabilirdi. Gerçek denizciler her zaman denize daha az dayanıklı büyük gemiler yerine, çok daha küçük olan gemilere bel bağlamayı tercih ederler. Tayfaları birinci sınıf olursa, iyi yapılmış bir tekne ve uygun yelkenler her türlü fırtınaya göğüs gerebilir. İlkel araçlarla donatılmış teknelerdeki o çağın tayfaları, büyük denizlerin uçsuz bucaksızlıklarına göğüs gerebilecek adamlardı. Büyük kalasların kullanılması sayesinde, güçlü ve esnek tahtadan yapıldıklarından aynı zamanda sağlam ve hafif olan bu karavelalar birinci sınıf gemilerdi. Dört köşe sağlam yelkenlerle donatılmış olan bu gemiler, kıyılar için değil, açık denizlerde dolaşmak için fevkaladeydiler (kırk beş derece yandan gelen rüzgarla pupa yelken yol almak için). Kanarya Adaları'ndan başlayarak alizelerden faydalanarak yol almak Kolomb'un tam yapmak istediği –ve de yaptığı– işti.

Santa Maria'ya ve bütün filoya Kolomb; Pinta'ya, Kolomb'a ve girişimine ilk inananlar olup aynı zamanda girişimini yapabilmesi için para verenlerden biri olan, Palos'ta yetişmiş armatör denizci Martin Alonso Pinzón; Nina'ya da kardeşi Vincente Yáñez Pinzón komuta edeceklerdi. Kolomb bu sonuncudan hiç yakınmamıştır ama, aynı şey Martin Alonso için söylenemez. Tayfalara gelince, dedikleri gibi kürek mahkumu ya da serseri değil, yürekli ve tecrübeli insanlardı. Gemiler tuzlanmış et, bisküvi, tahıl, şarap, zeytinyağı, sirke, peynir, nohut, mercimek, pirinç, fasulye, bal, badem, kuru üzüm ve aynı zamanda açık denizlerde balık avlamak için balıkçı takımlarıyla bol bol donatılmıştı. Taş gülle atan toplardan, küçük toplardan ve tüfeklerden oluşan iyi silahları vardı; donanımı fevkaladeydi.

Sefere Çıkış

3 Ağustos 1492, Kastilya için vaadlerle dolu bir gün oldu. Güneşin doğmasından yarım saat önce, *filotilla*nın üç teknesi, suların yükselmesinden faydalanarak nehir ağzında birikmiş kumları aşabilmek için Palos'tan denize akan nehir üzerinde sessizce kayıyordu. Ufukta güneş göründüğü zaman, burnun tepesindeki Rabida Manastırı'nın gölgesi hayırlı bir işaret gibi belirdi. Biraz sonra karadan esen rüzgar yelkenleri kamçıladı ve filotilla Kanarya Adaları'na doğru Atlantik'e açıldı.

Adalarda verilen mola epey uzun sürdü, çünkü Pinta'nın dümeninin onarılması ve fıçılara tatlı su doldurulması gerekiyordu. Sonunda, 6 Eylül 1492 günü, mürettebat Kanarya Adaları'ndaki bir kilisede ayini dinledikten sonra demir aldı. 9 Eylül'e kadar Kanarya Adaları göründü, karanlığın basmasıyla uzaklarda yavaş yavaş gözden kayboldu. Bilinen son kara parçası da geride bırakılmıştı, artık gökten ve denizden başka şey görünmüyordu. Karanlık ortalığı kaplamaya başladığı sıra, karavelalar yavaş yavaş bilinmeyene daldılar.

Sonsuz Okyanus

Kuzeydoğu alizeleri şiddetle esiyordu, ama deniz sakindi. Sadece karinaların çevresindeki suların gürültüsü sessizliği bozuyordu. Dört bir taraf uçsuz bucaksız okyanusla kaplıydı, karanlığın çökmüş olması durumu daha da kasvetli yapıyordu. Acaba öbür uçta gerçekten ne vardı? Bu ürkütücü bir soruydu. Hangi topraklar, hangi kıyılar, hangi işitilmemiş ve belki de korkunç insanlar gemicileri bekliyordu? Ve hareketsiz yüzeyinin altında acaba okyanus ne gizliyordu? Tayfalar, çocuklukları sırasında, uzun kış geceleri boyunca yaşlı denizcilerin deniz canavarları hakkında anlattıkları hikâyeleri ağızları açık dinlediklerini elbette hatırlıyorlardı: Acaba Kraken denilen, gemileri parçalayıp batıran büyük ahtapotları ve leviathan denilen hayali deniz hayvanları ya da büyük balinalar, derinlerde yaşayan korkunç deniz yılanları gerçekten var mıydı? Yoksa büyük kasırgalar, sık olmaları dolayısıyla yelkenli tekneleri seyir halinde bile durduran deniz yosunları kendilerini bekliyor muydu? Denizde ölmüş insanların hayaletlerinin dolaştığı korkunç deniz mezarı, kaybolan gemiler adası orada değil miydi? Ortaçağ'ın huzursuz hayal gücü, gökleri ve suları canavarlarla doldurmuştu; hiç kuşkusuz, bu tür sorular tayfaların kalplerini gizlice sıkıştırıyordu.

Tepelerinde, dünyanın sularına evrenin sırlarını da ekleyen gökteki duygular, Çin taşlarından daha parlak ışıldıyordu. Gökle deniz arasındaki bir bilinmeyene doğru atılmış bir avuç insanın kaderi, geceyi gözleyip Kuzey Yıldızı'nın ufuktan yüksekliğini kadranda inceleyen ve kaptan köşkünde ayakta duran süvarinin omuzlarına yüklenmişti. Kendilerini ne bekliyordu? Ölüm mü, yok olmak mı, daha da kötüsü yenilgi, küçük düşme ve alay mı? Ya da, dünyada yeni bir çağı başlatacak olan zafer mi?

"Çılgın yolculuk" devam ediyordu. Alizelerin etkisinde yol alan karavelalar, hep batıya doğru ilerliyorlardı. Kolomb'dan daha yüreksiz

kişilerin cesaretlerini kıracak nitelikteki bilinmeyen ve açıklanamayan olaylar kendini göstermekte gecikmedi. 13 Eylül'de, pusulanın ilk olarak saptığı görüldü: Aslında 13 Eylül'ü 14 Eylül'e bağlayan gece gemiler batı manyetik kayma alanına girmişlerdi, bu da Kumandan'ın bu olayı anlamasına yol açmıştı. Doğanın bu bilmecesiyle endişeye kapılmaktan çok uzak olan Kumandan, hiç tahmin edilmeyen bir endişeyle açıklama yapıyor ve gözlemeye devam ediyordu. 16 ve 17 Eylül'de karinanın çevresinde ilk yosunlar görüldü. Biraz sonra filotilla yosun kaplı, çayıra benzeyen bir denize girdi. Ama Kolomb yosun tabakasının önemsenecek kalınlıkta olmadığını ve gemilerin zorlanmadan yol alabileceklerinin fark etmişti. Yosunları bir kıyıdan kopmuş bitki kabul eden ve daha yürekli olanlar, bunları gördükleri zaman daha da cesaretlendiler. Daha güneyde, yosunlarla değil de ekvatorun sakinliğiyle karşılaşacaklarından durmak zorunda kalacaklardı, daha kuzeydeki ters rüzgarlar da gemileri geriye atabilirdi. Seçmiş olduğu yol dolayısıyla bugün bile Kolomb'a hayran olmak, onu bu serüvene götürenin rastlantı değil de en ince ayrıntısına kadar hesaplanmış bir hazırlık olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

6 Ekim'de, tam bir aylık yolculuktan sonra Martin Alonso Pinzón mürettebata kaygılarını anlattı: Acaba Cipangu Adası'nı geçmemişler miydi? Bu ana kadar alınan çok uzun yoldan dolayı korkuya kapılmış olan tayfalar, başka endişeleri olduğunu açığa vurmaya başlamışlardı. 9 Ekim'de, Santa Maria'da tartışmak için bir araya gelmiş olan Pinzón kardeşler, mürettebata, rotayı doğuya çevirmesini önerdiler. 10 Ekim'de, tayfalar arasında açık ayaklanma tehditleri dolaşmaya başladı. Ama Kolomb, özellikle tayfaları bekleyen şeref ve zenginliklerden söz ederek, onlara çok iyi davranıp krizi atlattı. Ertesi günü, işlenmiş bir baston, bir tahta parçası, toprakta yetişen bitki kalıntıları görüldü. Bu olay herkesi yeniden yüreklendirdi. Gece olmuştu. Uykusuz geçen birçok geceden biriydi bu. Pek çok göz, ufkun karanlıklarını inceliyordu. Yorulmaksızın öndeki kaptan köşkünde durmakta olan

mürettebat, saat on sıralarında bir ışık gördüğünü sandı. En yakın toprak parçası daha otuz deniz mili uzakta bulunduğundan, ne ışığı olabilirdi bu? Okyanusu aydınlatan ay yükselmişti. Pinta'nın burnunda nöbet tutan tayfa Rodrigo de Triana, saat ikiye doğru, ay ışığının gümüş rengine çevirdiği alçak bir tepe gördü. Triana gözlerini ovuşturdu. Evet, bu bir tepeydi, işte, bir başkası daha, hem de ikisinin arasında çizgi gibi bir gölge vardı. Artık kuşku kalmamıştı. "Kara! Kara!" Biraz sonra Pinta'nın topu öbür teknelere haberi verdi. 12 Ekim 1492 günüydü.

Tabii, güvertedeki hiç kimse yeni bir dünyanın keşfedilmiş olduğunun farkında değildi. Tersine, genel görüş Japon Denizi'nde bir adaya varılmış olduğuydu. Kolomb, gemilerin karaya vurmaları olasılığını düşünerek, hemen yelkenleri azaltma ve şafağa kadar dolaşma emrini verdi.

Bu Ülke Neresidir?

Sonunda güneş doğdu! Artık kara önlerindeydi. Kırmızı mercan kayalıklarıyla çevrili alçak bir toprak: Bahama takımadalarından olan Guanahani Adası ya da Kolomb'un verdiği adla San Salvador. Filotilla yavaş yavaş adanın çevresini dolaştı ve sonra, adanın batısındaki Fernandez Körfezi'ne demirledi. Burada, Kastilya bayrağını çektikten sonra, Kolomb, Santa Maria'nın sandalına binerek kıyıya doğru yöneldi, diz çökerek toprağı öptükten sonra da adaya, İspanya kralları adına sahip oldu. İşte bu, yeni ve büyük sömürge imparatorluğunun mütevazı başlangıcıydı.

Amiral ve kral naibi diye hitap ederek, boyun eğeceklerine ant içerek ve göstermiş oldukları güvensizliğin bağışlanmasını dileyerek, herkes Kolomb'un çevresinde toplandı. Aynı zamanda, tatlı yüzlü yerliler de merakla onları çevrelediler. Bu acaba zafer miydi?

Altın Yok

Karaya çıkmanın heyecanı yatıştıktan sonra, hedeften hâlâ çok uzakta olduklarını anladılar. Toprak bulunmuştu, başarı sağlanmıştı, peki ama altın neredeydi? Kolomb yılmadı. San Salvador Adası'nın, Japonya'nın kuzeydoğusundaki adalardan biri olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle de, tekneler, az sonra yelken açtılar.

Adalar arasında dolaşma iki ay kadar sürdü. Küba'nın kuzeydoğu kıyılarına çıkıldı ve bu sahiller keşfedildi. Ama altının izi bile yoktu. Kısa sürede, derin bir kaygı tayfaları moralman çökertmeye başladı: Altın bulamıyorlardı. Altınsız bu sefer pahalı bir bozgun olmaktan ileri gitmeyecekti. Cipangu'ya gelince, bu ada, ufukta bir serap gibiydi. Altın ihtirası herkesi üzüyor, uykuları kaçırıyor, kafaları karıştırıyordu. Noel gecesi buhranın doruğuna varılmıştı. Santa Maria, Hispaniola'nın kuzeyindeki bir mercan kayalığına oturdu ve öylesine büyük zarar gördü ki kurtarılamayacağı anlaşıldı. Amiral, daha küçük ama daha sağlam olan Nina'ya geçmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, Kolomb'un Hispaniola diye adlandırdığı Haiti kıyıları boyunca altın hırsı giderildi. Bu adada altın vardı: Doğruyu söylemek gerekirse fazla değildi, ama en güzel umutları ateşlemeye yeterliydi. Altın daha çok Cibao bölgesindeki kıyılarda bulunuyordu. Küçümsenmeyecek miktarda altın yükleyebildiler.

Ama altın dışında, bu mutlu toprakların işletilmesine ve sömürge haline sokulmasına olanak verecek başka zenginliklerin de bulunduğu Kolomb'un gözünden kaçmamıştı. Hispaniola'nın kuzey kıyısında küçük bir kale yapıldı ve özellikle deniz kazasına uğramış olan Santa Maria'nın tayfalarından oluşan küçük bir garnizon burada bırakıldı. Bundan sonra da, 16 Ocak 1493'te dönüş için yelkenler açıldı.

Bu yolculuğun Kolomb'a çıkardığı güçlükler çok büyük oldu. Azor Adaları'na doğru, öylesine korkunç kasırgalara tutuldular ki, gemilerin her şeye dayanan sağlamlığı ve tayfaların olağanüstü yetenekleri

sayesinde kurtulabildiler. Azor Adaları'yla Portekiz kıyıları arasında bir hortuma kapıldılar. Bu hortumdan kurtulabilmek için Nina'nın Lizbon'da bırakılması gerekti. İspanyolların sefer yapması yasaklanmış olan Afrika kıyılarından meydan okurcasına gelmediğini kuşkucu Portekizlilere anlatabilmek için Kolomb bütün ustalığını kullanmak zorunda kaldı. Sonunda amiral, sarayda olduğu kadar halk arasında da zafer kazanmış bir komutan gibi karşılanacağı İspanya'ya varabildi.

Getirmiş olduğu altın, serüveni paraca desteklemiş olan hükümdarları memnun etmişti, ama asıl Kolomb'un yanına almış olduğu Kızılderililer büyük merak uyandırmıştı. Aslında, bu zavallılardan pek azı sefere dayanmış ve yaşayabilmişti, ama görünüşleri, karakterleri ve huyları konusunda amiral gibi denizcilerin de anlattıkları bütün İspanya'yı hayrete düşürmüştü. Avrupalılarda görülen şiddet, hırs, yalan gibi günahları bilmez görünen, basit, iyi huylu ve sevimli insanlara Kolomb her yanda rastlamıştı. Bir an için Kolomb ve bütün Avrupa, artık ölümün örtüsünün kaplamaya başladığı bir dünyaya göz atabilmişti. Bir an için, yoğun bir sis tabakasındaki boşluktan bakar gibi, ilkel de olsa Avrupa uygarlığının daha dikkatle incelese iyi edeceği insancıl değerler taşıyan bir kültürün farkına varmışlardı. Kolomb şöyle yazmıştı: "O kadar dürüst ve ellerinde bulunan her şey konusunda o kadar cömert görünüyorlardı ki, onları görmeden inanmak mümkün değildir. Hiç geri çevirmeyecekleri için, kendilerine ait her şeyi istemek mümkündü. İsteyene istediğini hemen verirler ve bunu o kadar büyük bir zevkle yaparlar ki, aynı zamanda kalplerini de birlikte verdiklerini sanırsınız."

Ne yazık ki, çağının adamı olan Kolomb bile, özellikle iyilikleri ve ruhlarının soyluluğu yüzünden bu adamları köleliğe sürüklemenin ne kadar kolay olacağını daha o zaman düşünmeye başlamıştı. Ve, İspanyol istilasının kasırgasında, bu tatlı ve iyilik sever ırk sonunda tümüyle yok olacaktı.

Kan Dökülüyor

Kolomb, vakit kaybetmeden ikinci bir sefer düzenledi. Zenginliklere el koymak, altın çıkarmak, bu adaların arkasında ve biraz uzakta olduğundan şüphe etmediği Japonya yolunu bulmak gerekiyordu. Bu sefer on yedi gemi yola çıkmıştı: Denizaşırı bir yolculuk için hiçbir zaman böyle bir filotilla donatılmamıştı. Ama 27 Kasım 1494'te, filotilla, bir İspanyol garnizonunun bırakılmış olduğu Navida Kalesi'ni görecek bir yere geldiği zaman, gemicilerin gözleri önüne korkunç bir görüntü serildi.

Başta pek konuksever görünen yerliler, kaleyi yerle bir etmiş ve adamlar yok edilmişti. Gerçeğin anlaşılması gecikmedi. Kolomb'un ayrılmasından sonra, İspanyollar, bu sakin adamlara karşı her türlü şiddete başvurmaya başlamışlardı. Korkunç ve amansız bir altın avına girişmişlerdi; kadınların ırzına geçmişlerdi, yerli halka köle gibi davranmışlardı. Sabırları tükenince de, yerliler, İspanyolların üzerine çullanmışlar ve hepsini yok etmişlerdi. Böylece, kanlı sömürgecilik tarihinin daha başından itibaren, kan rengiyle altın parlaklığı birlikte yürümüştü. Sömürgeler yıkılana kadar, altın ve kan, sömürgeciliğin damgası olarak kalacaktı.

Olaylar karşısında cesaretlerini yitirmeyen yeni gelenler, hemen işe koyulmuşlardı. Ne yazık ki, bu adamlar arasında zorba ve hırslı olanlar çoğunluktaydı. Fakat altın hırsı tüm iktidar hırsının önünde gidiyordu. Daha dürüst ve daha namuslu olanları, hatta ötekilere oranla insanca davranan Kolomb bile, bu toprakları, kendi mallarıymış gibi boyunduruk altına almayı ve işletmeyi en doğal hakları sayıyorlardı. Amiral, Küba'yı neredeyse çepeçevre dolaşarak ileri gidip, erişilemeyen Japonya'yı boş ve üzücü bir umutla aradığı sırada Jamaika'yı keşfederken, İspanyol çeteleri zavallı Haiti üzerine saldırıyor ve bu adayı toptan köleleştiriyorlardı. En ağır işlere katlanan, değersiz malları emek karşılığı olarak alan, aksi halde şiddet ve alayla karşıla-

şan yerliler boyun eğmeye zorlanmışlardı. Bunu istememesine rağmen, amiral, karşı gelmek cesaretini kendinde görememişti. Onun gözünde, "uygar" ve "Hıristiyan" olan insanların "dinsiz" ve "barbar" insanlara karşı her zaman haklı oldukları bir dogma vardı. Daha sonra rahip Bartolomeo de Las Casas, üzüntüyle, bu tür aşırılıklar gerektiği gibi cezalandırılsa Hıristiyanlık için çok daha iyi olacağını belirtmişti.

Artık bütün Hispaniola haraca bağlanmıştı. Her yerli, üç ayda bir, bir miktar altın vermeye zorlanıyordu. Karşılığında da, altın vermiş olduğunun kanıtı olarak boynuna asması için, bakır ya da pirinç bir levha alırdı.

Vermekle yükümlü oldukları altın miktarı çok büyüktü ve bu yöntemin sonuçları çok korkunç olmuştu. Hayvanların işini görmeye zorlanmış olan bu zavallılardan yüzlercesi birden ölüyordu. Başkaldıranlar işkence görüyorlar ve öldürülüyorlardı. Bir bölümü de öldürülmekten kurtulmak için zehir içiyordu. 1494 ve 1498 arasında toplam üç yüz bin kişilik Hispaniola halkının yüz bini öldürülmüştü. 1508'de altmış bin kişi, 1548'de beş yüz kişi kalmıştı. Bugün adanın ilk yerlilerinden gelen bir tek kişi yoktur.

Gözden Düşme

Bunlar olurken, galipler birbirlerini yemeye başlamışlardı. Daha acımasız ve açgözlü olanlar, Kolomb'a karşı ayaklandılar ve gerçek iç savaşlara yol açtılar. Amiral 10 Mart 1496'da İspanya'ya döndüğünde durumu çok sarsılmıştı. Sonunda, üçüncü bir sefere çıkabildi. Ama aslında, hükümdarlarla arasında ciddi bir anlaşmazlık vardı. Kolomb görevinin tamamlanmış olduğunu kabul etmiyor, bütün gücünü Japonya'yı bulmakta harcamak istiyordu. Keşifte bulunma hevesi, onda altına karşı olan hırsı yavaş yavaş yok etmekteydi. Hükümdarlar için

durum bambaşkaydı. Kolomb'un kendini, büyük bir tehlike içinde bulunan sömürge yönetimine adamasını istiyorlardı.

Denizci ve kâşife, üçüncü yolculuğu yeni bir zafer sağlamıştı, ama kral naibi ve vali olarak başarısızlığa uğradı. Coğrafya açısından yolculuk çok önemli oldu: Kolomb'u, Güney Amerika kıyılarına ve Orénoque Nehri'nin denize döküldüğü yeri bulmaya yöneltti: bundan başka, bu yolculuk, Kolomb'da, Marco Polo'nun bile varlığını düşünmemiş olduğu bir toprağa, yeni bir dünyaya ulaşmış olduğu inancını yarattı. Yine de Kolomb, bu toprağın aşağı yukarı Japonya'nın güneydoğusunda olduğuna inanıyor, Asya kıyılarında ve buranın Asya kıtasının bir bölümü olduğunu düşünüyordu.

O sırada İspanya'da, hemen pratik bir sonuç vermeyen keşiflere karşı ilgi gösterilmiyordu. Bu nedenledir ki, namuslu ve sert bir yönetici olan şövalye Francisco de Bobadilla düzeni sağlamak için Hispaniola'ya gönderildi. Bobadilla burayı karmakarışık buldu. İlk işi, amirali tutuklamak oldu; 1500 yılının Ekim ayında, ayaklarına zincir vurarak amirali bir karavelaya bindirdi ve İspanya'ya gönderdi.

Böylece, Ortaçağ'ı kapatmış ve yeni bir çağı başlatmış olan –iyi ya da kötü– istilacılık ve sömürgecilik yolunu açmış bulunan bir adam, hiçkimsenin veremediği bir şeyi vermiş olduğu ülkeye zincire vurulmuş olarak dönüyordu. Olayın sonucuna göre, bu olağanüstü adam kendi sandığından da büyüktü. İstilacı ve kral naibi olmakla yetinemeyecek kadar büyüktü. Asıl işi olan keşifte bulunmak, bilinmeyene doğru yürümek, büyük ruhlara özgü olan yabancı ve tanınmamış yerlere gitmekten büyük zevk duymak ve evrenin sırlarını öğrenmek uğruna görevini ihmal etmişti. Kolomb'un derin tutkusu buydu ve bu tutku onu, yüzyıllar boyunca bir dünya bulmuş kişi olarak kabul ettirecekti. Oysa Kolomb'un kral naipliğini tarih çok çabuk unuttu.

İspanya'ya vardığı zaman henüz genç sayılırdı, ama savaşlar, sorumluluklar, uykusuz geçen uzun geceler, insanlara ve doğaya karşı verdiği mücadeleler omuzlarına bütün ağırlığıyla çökmüştü. Tehlike-

Ü bir mafsal hastalığı ona acı çektiriyordu. Tanıklar, uzun boylu Kolomb'un "hafifçe kamburlaşmış olduğunu ve daha o zaman kıra çalan saçlarının dökülmeye başladığını" söylerler. Ama karakteri sarsılmamıştı, bunu, ayrıcalıklarını tekrar ele geçirmek için harcamış olduğu çabayla da ortaya koydu.

Hükümdarlar kendisini büyük bir nezaketle kabul ettiler, zincirlerinden kurtardılar ve tatlı sözlerle gönlünü aldılar. Hiç kimsenin, amirallik ve kral naipliği ünvanlarını tartışma konusu yapmadığı açıkça anlaşıldı. Ama bundan böyle ünvanlarının sadece kâğıt üzerinde kalacağı da anlaşılıyordu. Ağustos 1492'den bu yana köprülerin altından çok sular akmıştı. Amerigo Vespucci, Amazon ve La Plata Nehirlerinin denize döküldükleri yerleri keşfetmişti ve kırk kilometrelik bir alanda denize tatlı su akıtan büyük bir nehir bulunduğuna göre, kuşkusuz bu, orada bir de kıta olduğunu kesin olarak kanıtlıyordu. Bu sıralarda, Portekizli Cabral da, Brezilya'yı ülkesi adına keşfetmişti. Jean ve Sébastion Cabot, İngiltere adına Labrador kıyılarına çıkmıştı; İspanyol Escalante, Hojeda ve Bastidus ise Venezuela, Meksika ve Darien Körfezlerinde cirit atıyorlardı... Avrupalıların şaşkın gözleri önünde, karanlıklardan büyük bir kıta ortaya çıkıyordu. Bu, çevresi daha belli olmayan, o güne kadar bilinmeyen, İlk ve Ortaçağ coğrafyacıları ve bilginlerince varlığı kabul edilmeyen, sonsuz ormanları, tepeleri bulutlara gömülmüş dağları, ucu bucağı bulunmayan ve işitilmemiş büyüklükte nehirleri, ovaları, çölleri, anlaşılması güç dilleri konuşan insanlarıyla bir kıtaydı.

Bütün bunların üzerinde Kolomb'un yetkisi nasıl yeniden sağlanabilirdi? İspanya kraliyeti, nezaketle ve ama kesin olarak ona karşı çıktı.

Sömürgeci yenilmiş, ama kâşif alt edilememişti. Tersine, herkes ondan eskisinden de çok söz ediyordu. Acaba, bu kıtaya yakın olan ve peşinde koşulan Japonya'ya ulaşmak için bir yol yok muydu? Şansını bir daha denemek ve sonunda bu bilinmeyen dünyaları meydana çıkarmak için yeni bir sefer hazırlanamaz mıydı?

Ferdinand, Isabelle ve onlarla birlikte İspanya'nın bütün resmî görevlileri kendilerine örneği olmayan bir imparatorluğun kapılarını açmış bulunan hareketli Cenevizliden tedirgin olmaya başlamışlardı. Artık sefere çıkmalıydı hatta hemen çıkmalıydı. Ama inci, altın, değerli taşlar ve baharat bularak gerçekten faydalı olmalıydı. Dördüncü seferini yapmasına yetki veren mektup, nazik, ama ondan kurtulmak arzusunu güç gizleyen bir dille yazılmıştı.

Bulunmayan Geçidin Peşinde

O zaman elli bir yaşında olan Kolomb, "veda gösterisi" için dört karavelayla son seferine çıktı. Onu okyanusların hakimi yapan yetenekleri hiç bu kadar açık bir biçimde belirmemişti. Bundan sonra da artık ebedi sakinliği bulacaktı.

11 Mayıs 1502'de, dört gemi Cádiz'den denize açılıyordu. 15 Haziran'da, Batı Hint Adaları(*) sularına varmışlardı.

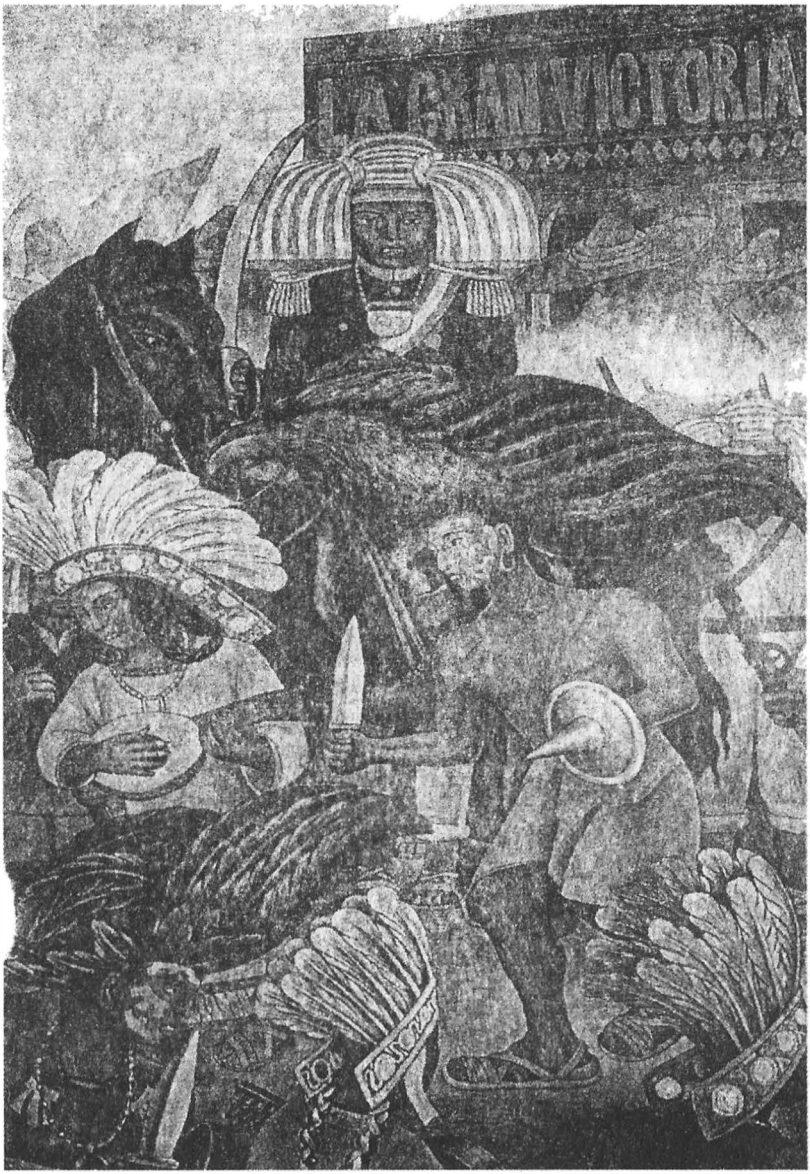
Artık son serüven başlıyordu: Darien'e kadar karşılaşılan her türlü zorluk ve engel arasında Orta Amerika kıyıları boyunca yol alınması, Hispaniola'dan daha fazla altın verebilecek yeni bir "altın ülkesi"nin keşfedilmesi, fırtınayla, düşman vahşilerle, gemileri yıpratan denizle mücadele edilmesi gibi zorluklarla karşılaşıldı. Sonunda, Jamaika'nın ıssız sahillerine vurdu gemiler; terk edilmişlik ve açlık korkusu, daha az bağlı olanların ayaklanmaları birbirini izledi. Sonunda, çok istenilen Cipangu Adası'na varabilmek için kıtanın çepeçevre dolaşılmasını sağlayacak olan geçit bulunamadan, 1504'te İspanya'ya dönüldü.

Amiral artık yorulmuştu, yirmi yıllık mücadele onu çökertmişti. 26 Mayıs 1506'da mezarına indirildi.

---

* Atlas Okyanusu'nda Amerika kıtasının orta ve güney bölümlerinin açıklarındaki adalardır. Ancak "Hint" tanımlaması yanıltıcıdır. Kolomb'un batı deniz yolunu takip ederek Hindistan'a ulaştığı düşüncesiyle bu şekilde adlandırılmışlardır.

Külleri, ilk büyük seferini yaptığı Hispaniola'ya kadar okyanusu bir kez daha geçecekti. Boyunduruğu altına almış olduğu Atlantik'e karşı, külleri, sonsuzluğa dek dinlenecekti. Gelecekte, sade ve şahane, *A Castilla y a Leon nuevo mondo dio Colon* yazısını taşıyan ve İspanya kıyılarında yükselen anıt gibi, her yere anıtlar dikilecekti. Gerçekte, yalnız Kastilya'ya ve Leon'a değil, bütün insanlığa yeni bir dünya verdi Kolomb. Güçlü eli de, tarihin akışına öyle bir damga vurdu ki, olaylar yüzyıllar boyu değiştirildi ve şartlandırıldı. Başkaları yola devam edecek, dünyanın çevresini dolaşacak, Cipangu Adası'na ve Cathay'a ulaşacaklardı. Ama yalnız o, yolu açmış ve yönü göstermişti. Başkaları imparatorluklar ele geçireceklerdi: ama keşfin olduğu gibi istilanın da temellerini o atmıştı; İspanya'nın Yeni Dünya'daki kudretinin temellerini o atmıştı. Onun vermiş olduğu topraklardaki tarlaları başkaları işleyecekti.

Diego Rivera

İKİ

İKİ İMPARATORLUĞUN İSTİLASI

Yeni Kıta

Kristof Kolomb, İspanya topraklarında son günlerini yaşamakta olduğu sırada, bilinmeyen kıtanın gitgide daha büyük olduğu ortaya çıkıyordu. Büyük bir bölümü henüz karanlıklar içindeydi, ama kesin olmayan keşiflerin belirsiz ışığında görünen çevresi, şaşırtıcı birşeyin sezilmesine olanak sağlıyordu. Her şey bir yana, büyük bir kabus, göz kamaştırıcı bir ışık karşısında bulunulmuyor muydu? Sanıldığından çok daha büyük çıkan Asya'nın bir ucu değil miydi yoksa buraları?

1507'de, coğrafyacı Martin Waldseemüller, bu toprağı yeni dünya diye adlandırarak vaktinden önce kesin bir sonuca vardı. Kaderin cilvesiyle, Vespucci yol anılarına daha önceki tarihi attığından, buraya, keşfeden adamın değil, Floransalı gemicinin adı verildi.

Hayli zamandan beri İspanyollar, ele geçirdikleri yerleri Portekizlilerin açgözlülüklerinden korumayı becermişlerdi. Tordesillas Antlaşması, yalnız toprakları değil okyanusları da İspanyolarla Portekizliler arasında paylaştırıyordu. Bütün öteki devletler dışarda bırakılmıştı. Afrika, Doğu Hint ve Azor Adaları'nın 270 fersah batısına kadar uzanan batı denizleri Portekizlilere kalıyordu. İşte buradan sonra, İspanyolların Batı Hint Adaları egemenliği başlıyordu.

Toprakların ve Denizlerin Baldırı Çıplakları

Bu arada İspanya ciddi bir toplumsal kriz geçiriyordu. Yahudilerin ve Berberilerin İspanya'dan kovulmaları, Ortaçağ'da görülmeyen, aynı zamanda da mali ve tarımsal güçlerine ciddi bir darbe vurmuş olan dinsel bağnazlığın kötü tohumlarını getirmişti. Tarımsal kriz hoş görülüyor, yün veren koyunların yetiştiricisi büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını kendisinde toplamış olan Mesta şirketi tarafından da bu kriz körükleniyordu. Büyük merinos sürülerinin boş otlaklarda otlatılması gereği, yetiştiricilerin, küçük tarımsal işletmelerin tasfiyesinde ve İspanya'nın büyük bir otlak haline gelmesinde diretmelerine yol açıyordu. Özellikle Berberiler tarafından yapılan küçük tarımın yıkılmasına önayak oldu. Böylece İspanya'da mesleği olmayan ve köklerinden kopmuş bir sınıf yaratıldı. Berberi olmayıp kendilerini *sangre limpio* (saf kan) sananlar da çalışmakla alçalacaklarına inanıyorlardı. Mesta tarafından kışkırtılan tarımsal kriz, çalışmak isteyenleri bile işsiz bırakıyordu. Bununla birlikte, bu insanlar kendilerine *hidalgo*, yani Berberilerden ve Yahudilerden farklı ve soylu bir aileden gelmiş gözüyle bakıyorlardı. Çalışmak istememenin üçüncü nedeni de buydu, çalışmanın ayaktakımına bırakılması gerektiği inancı. Böylece İspanya'da gerçek bir soylular sınıfı, yırtık pırtık paltolara bürünmüş ve her zaman bir serüvene ve zenginliğe koşmaya teşne bir yığın soylu –ya da sözde soylu, çünkü hemen hemen bütün İspanyollar *hidalgo* olduklarını söylerler– ortaya çıkmıştı. Bu da krallığın istila planlarına olağanüstü bir hammadde sağlıyordu. Hiçbir şey yitirmeyecekleri ve pek çok şey kazanacakları için, öteden beri silah kullanmayı, savaşmayı bilen gözü pek adamlar söz konusuydu. Aralarında, bir *hidalgo* için yapacak üç şey bulunduğu yollu bir atasözü dolaşıyordu: "İglesia, o Mar, o Casa Real." Yani, İspanya'ya ideolojik yapısını veren kiliseye adam yetiştirmek, Hindistan'a doğru yola çıkmak ya da krallık ordusuna katılmak. İberik Krallığı, bazen din adına hoşgörüsüzlük, bazen de ciddi ve ateşli dindarlık, ço-

ğunlukla hareketlerine birlik ve fikirlerine güç veren her ikisinin garip bir birleşimiyle harekete geçen keşişler, rahipler ve misyonerlerden oluşan alayları böyle topluyordu; aynı zamanda bu yoldan, krallık, pek yakında Avrupa savaş alanlarında egemen olacak *tercios* denilen sağlam piyade alayları da kuruyordu; ve yine bu yoldan, yerinde duramayan, her şeyi yapmaya hazır denizcileri ve *Conquistadores* denen istilacıları bir araya getiriyordu.

Bu sonuncular arasında, sadece kazanç hırsıyla harekete geçmiş olmayıp daha çok onur kazanmak ve keşif yapmak isteğiyle yanıp tutuşan temiz kalpli adamlar da vardı. Ama bunlar eli çabuk, yırtıcı, açgözlü, doymak bilmeyen, işten nefret eden, zenginliği seven ve yağmalamak için her türlü cinayeti işlemeye hazır, vicdansız serüvenlerin çoğunluğu arasında kayboluyorlardı. Tam olarak yoksulluğu vaat etmeyen, ama ciddi bir kendini denetleme koşulu getiren kilise hayatından, disiplinin ciddiliğini yağma olanaklarıyla karşılamadığına inandıkları ordudan kaçıyorlardı tabii. Böylece, toprakların ve denizlerin baldırı çıplakları, tükenmeyen zenginlikler hayal ederek, Amerika'daki sömürgelere koşuyorlardı.

Encomienda Faciaları

Hükümetleri kıvrandıran altın hırsı, aynı zamanda bireyleri de harekete geçiriyordu. Ama şimdilik "Batı Hindistan"da fazla altın yoktu. Yerlileri en korkunç biçimde ve zorla çalıştırarak kısa sürede avuntu yolunu bulmuştu İspanyollar. *Encomienda* denilen tüyler ürpertici bir sistemi uygulamaya başlamışlardı. Bu sisteme göre imtiyaz sahibine (*encomendero*) yalnızca toprak değil, köle gibi dilediği biçimde kullanabileceği bir miktar yerli de verilirdi. *Encomienda* sistemi, beyazlar için bir yüz karasıydı: Zavallı yerliler kırbaç altında, İspanyolların Yeni Dünya'da erkenden geliştirmiş oldukları şekerkamışı, boya çıka-

rılan bitki ve daha sonra tütün tarlalarında, aynı zamanda da en zenginleri Darien'de bulunan birkaç altın madeninde aralıksız çalıştırılıyorlardı. Zavallı Kızılderili yerlilerin hızla yok edilmeleri öylesine korkunç boyutlara ulaşmıştı ki sömürgeciler Afrika'dan siyah ırktan köle getirtmek zorunda kaldılar. Böylece, 1501'de tarihin en karanlık sayfalarından biri daha açılıyordu: Bu da köle ticaretiydi. Köylerine kadar gidilerek avlanan ve köle taşıyan gemilere balık istifi yerleştirilen Afrikalılar, geri dönme umudu hiç bulunmayan ve *encomendero*ların sopaları ve kamçıları altında ezilecekleri uzak bir ülkeye köle olarak gönderiliyorlardı. Bazı kişiler, sistemin korkunçluğunun olanak sağladığı oranda insanca davranıyorlardı; ama işkence gören yerlilerin koruyucusu olan Bartolomeo de Las Casas'ın anlattığı gibi, çoğunluğu, acımasız davranan ve bu korkunç dönemin başsorumlusu olan zaptiyelerdi. İstilacılar tarafından odun yığınında yakılarak ölüme mahkum edilen ve cennete gidebilmek için Hıristiyan olmaya çağrılan Kübalı bir kabile reisi, beyazların cennette de olup olmadığını sordu; olumlu cevap alınca, ölümünden sonra da böylesine acımasız adamlarla karşılaşmaktansa dinsiz olarak ölmeyi yeğlediğini belirtti.

Küba'nın istilası –Kolomb tarafından keşfedilmekle birlikte, istila edilmemişti– tamamlanır tamamlanmaz, "güneşin battığı yerde" efsanevi bir altın imparatorluğunun bulunduğu söylentileri vali Velasquez'in kulaklarına kadar gelmeye başladı.

Brezilya *Adası*

Bir süre önce Portekizliler de, Yeni Dünya'da kendilerini göstermişlerdi. 1500'de Alvares Cabrai komutasında Ümit Burnu'na yönelmiş olan bir Portekiz filosu, alize rüzgarlarıyla o kadar batıya itilmişti ki, çok eskilerden beri Gulf Stream akıntısının Portekiz kıyılarına kadar sürüklediği pao do brezil (Brezilya tahtası ya da Pernambuco tahtası)

denilen ünlü tahtanın bol bulunduğu sahillere yanaşmıştı. Bu sahillerin bulunduğu toprağı Portekizliler, Brezilya diye adlandırdılar. Bunun büyük bir ada olduğunu sanıyorlardı ve evvelce çizilmiş olan sınırın doğusunda olduğu için de buraya el koydular. Ama pao do brezil dışında, geçici olarak, yamyamlardan başka şeye rastlayamadılar.

Balboa

Bununla birlikte Eldorado efsanesi, Küba ve Hispaniola kıyılarında her gün mal yükleyen gemilerdeki serüvencilerin uykularını kaçırıyor ve hayallerini süslüyordu. Meksika Körfezi boyunca uzanan ve bilinmeyen bu toprağın büyüklüğü, efsaneleri beslemekteydi. Yine de, artık Asya'dan çok uzakta bulunulduğundan kimsenin kuşkusu kalmamıştı. 1512'de, çok yürekli bir seyyah olan Vasco Nunez de Balboa, Panama berzahının öbür tarafına geçmeyi başarmıştı: Başka bir okyanus gözlerinin önünde uzanıyordu. Balboa, elinde kalkanı ve kılıcıyla kendini denize atarak o sıra hayal edilemeyecek kadar yayılmış olan İspanya Krallığı adına okyanusa el koymuştu.

En Sonunda Altın

Birkaç yıl sonra, Küba valisi Velasquez, Bahamalara doğru ilerlemekteyken bir fırtına yüzünden Yucatan sahillerine sürüklenmiş olan İspanyol soylusu Hernán de Cordova'nın yolculuk notlarını ele geçirdi. Burada, şaşkına dönmüş olan Cordova, taştan yapılma büyük anıtları, işlenmiş tarlaları, zengin giysi ve altın süs eşyası taşıyan "vahşi"leri inceleyebilmişti. Bu süs eşyaları ve anıtlar arasında şaşkın şaşkın dolaşan İspanyolların hırsı kamçılanıyordu. Bu halk acaba hangi halktı? Cordova, Maya uygarlığının son sınırına ulaşmıştı. Ama hiçbir

zaman bunun farkına varamadı; ama anlattıkları Velasquez'in doyumsuz ruhunu ateşledi. Baharat unutulmuştu bile. Altına tapmayla bir bezirgânlık ve ticaret dönemi başlıyordu. Küba valisi de, yönetimini Juan de Grijalva'ya verdiği bir sefer düzenledi. 1 Mart 1518'de Santiago'dan sefere çıkıldı. Grijalva, Cordova'dan daha talihliydi; şaşkın bir halde anıtlar arasında dolaştığı ve daha içerde efsanevi imparatorluklar bulunduğundan kuşku duymaya başladığı bir sırada, yerliler onunla konuşmaya ve bazı eşyaların değiş tokuşuna kalkıştılar; daha da hayrete düşen İspanyol, elindekinin çok ince işlenmiş bir altın kap olduğunu gördü.

Cortés

Yucatan'ın epey kuzeyine kadar ilerlemiş olan Grijalva, buraları iyice öğrenmişti. Altın eşyalarıyla birlikte Küba'ya dönmekte acele ediyordu. Küba'ya vardığı zaman, kaptanlarından Alvarado'nun kendisinden önce geldiğini ve Velasquez'in, İspanyol hükümetinden usulüne uygun izin alarak acele bir istila seferine hazırlanmakta olduğunu gördü. Bu seferin komutanı İspanyol şövalyesi Hernán Cortés olacaktı.

Hem cömert hem de acımasız, haris ve gönlü yüce olan Hernán Cortés, gerçekten bir İspanyol istilacısının niteliklerine sahip bulunuyordu. Estremadura'daki Medellin şehrinde 1485'te doğmuş ve önceleri avukatlık mesleğine yönelmişti; ama iki yılını boş yere Salamanca'da geçirdikten sonra, askerlik mesleğine daha fazla eğilimli olarak evine dönmüştü. 1504'te, on dokuz yaşındayken Yeni Dünya'ya gitmek üzere bir gemiye binmişti. Orada kendisine hemen bir *encomienda* verilmesi teklif olunmuştu: Herkese toprak ve bir de bu toprakları işlemek için yerlilerin kolları vardı. Ama, kılıcını ustalıkla kullanmak ve işitilmemiş serüvenlere atılmak hayaliyle buraya gelmiş olan genç

Cortés'in gözlerinde, acı bir hayal kırıklığı okunuyordu. Anlaşıldığına göre, Cortés şöyle bir cevap vermişti: "Ben buraya, köylü gibi toprağı eşelemeye değil, altın aramaya geldim." Öyle ki, yerli ayaklanmalarına karşı katılmasını istedikleri bütün seferlere ve özellikle Diego Velasquez'in komutasındaki Küba istilasına katılarak toprakla uğraşacak vakit bulamamıştı pek. Adalardaki İspanyolların tümü tarafından hemen tanınmış ve takdir edilmişti. Doğal olarak şakaya ve arkadaşlığa eğilim duyan, keyifli ve neşeli karakterli, en tehlikeli serüvenlere kendisini gülerek atan ve böbürlenmeyen bu yürekli adama karşı herkes yakınlık duymakta gecikmemişti. Bütün İspanyollar gibi doyumsuz olmasına rağmen yine de cimri olmadığı, tersine bir efendi gibi cömertçe davrandığı anlaşılıyordu. Ne yazık ki, tecrübeyle eğilimlerini daha çok kontrol etme yeteneğini gösterecek olan Cortés'in gençliği kendisini ihtiyatsızlığa yöneltiyordu. Bu yüzden Velasquez'e karşı düzenlenen bir komploya sürüklenmiş, hapse atılmıştı. Cezaevinden kaçan Cortés, tekrar yakalanmış ve cezasını çekmesi için Hispaniola'ya gönderilmek üzere bir gemiye bindirilmişti. Denize atlayarak tekrar kaçan Cortés, sonunda Velasquez'le yeniden anlaşmayı becermiş, Velasquez de ona dost olarak bağlanmış ve Küba'da eskisinden daha geniş ve daha zengin yeni bir *encomienda* vermişti.

İleride çok iyi bir eş olacağını kanıtlayan orta halli bir ailenin genç kızıyla evlendikten sonra, Cortés, özellikle Küba'ya çeşitli evcil hayvanlar getirerek, ilk kez yetenekli bir sömürgeci ve deneye değer veren bir adam olarak değişik bir yanını daha ortaya koymuştu. Böylece belli bir servet yapma olanağını bulmuştu. Öyle ki, Velasquez, para koyarak katılmasını istediği Meksika'ya yapılacak seferin komutanlığını ona vermişti.

Artık onun da zamanı gelmişti! Hernán Cortés, hayatta karşısına çıkan seyrek fırsatlardan faydalanmayı biliyordu ve o sırada eline böyle bir fırsat geçmiş olduğunun farkındaydı. Bu yüzden, bu sefere

bütün parasını yatırarak, hatta borç para alarak tüm varlığıyla katıldı. Anlaşıldığına göre Velasquez, kendi adına fazla para koymamıştı. Yüklenmiş gemiler denize açılmak üzereyken, değişken yaradılışıyla Velasquez yeniden Cortés'e karşı dönmüştü. Çevresini almış olan birçok kıskanç dalkavuk valiyi etki altında bırakıyorlardı. Bunun üzerine Velasquez, Cortés'i komutanlıktan uzaklaştırmaya karar verdi. Ama Cortés gözü pek bir adamdı: Şartlar kendisini zorladığı zaman yüreklilik göstermeyi biliyordu; bu şartlar altında da bir karar almak, hem de gerçekten olağanüstü bir hızla karar almak gerekiyordu. Valinin emri gelmeden, 1518 yılının 17 Ekim'i 18 Ekim'e bağlayan gecesi demir almaya karar verdi. Sabah olup da Velasquez yelkenleri ufukta görünce şaşkına döndü. Bütün subaylarına Cortés'i durdurmaları için boşu boşuna emir yağdırdı. Artık Cortés'e yetişemezlerdi.

Hızla yol alınmış, Meksika kıyılarına çıkılmış ve yerlilerle ilk ilişkiler kurulmuştu. İspanyollar, denizde çektiklerinin acısını karada çıkarma fırsatını buluyorlardı. Sonunda, Meksika imparatoru Moctezuma'nın ilk elçileri göründü.

Meksika'nın Ortasına Yürüyüş

İspanyollar, efsane haline gelmiş olan bu hükümdarın adının ilk kez ağızlarda dolaştığını işitiyorlardı. Yerlilerin yüksek bir uygarlık düzeyine yükselmiş olduğunu kanıtlayan muhteşem giysiler giymiş olduklarını ilk kez görüyorlardı. Bir de, kendilerinden önce gelmiş olanlara gösterilmeyen daha fazla ve daha ince işlenmiş altın görüyorlardı: Miğferler, zırhlar, ince altınla kaplanmış kalkanlar; ince işlenmiş ve "araba tekerlekleri gibi" biri altın ve öteki gümüş iki büyük yuvarlak tabak... Meksika istilasını anlatan Bernal Diaz del Castillo, altın tabağı, yirmi bin altın pesos olarak değerlendirmişti ve bu değerlendirme sadece madenin değeriyle ilgiliydi. Çünkü İspanyollar

işçiliğe hayran olmakla birlikte, sanat değerinden anlamayı öğrenememişlerdi. Aynı zamanda çok saf altın tozuyla doldurulmuş bir miğfer, anlatılması mümkün olmayan güzellikte birçok eşya; ince dokunmuş olması dolayısıyla ipeğe benzeyen pamuklu giysiler ve Aztek zanaatkârların büyük ustalıkla bir araya getirmiş oldukları hayret verici kuş tüyü mozaikler vardı. İspanyollar şaşkına dönmüşlerdi; ama aynı zamanda, bu kadar zengin bir imparatorluğun ne korkunç bir gücü olduğunu hesaplıyorlardı.

Uzakta bulunmaları yüzünden yardımsız kalmaktan korkuyor, bu toprakların iç bölümlerinde ne gibi sırların saklı olduğunu düşündükçe de yürekleri ağızlarına geliyordu. Ama Cortés için durum böyle değildi. Velasquez'i hiçe sayarak, İspanya'nın yeni hükümdarı İmparator V. Charles'a (V. Karl) kendisini bağışlatacağından emin olduğunu düşündüğü çok değerli armağanlarla dolu bir gemi göndermişti. Yalnız bu kadarla da kalmamıştı; çok daha büyük bir hedef söz konusu olduğu zaman aşağılık hırsları susturmayı bilen Cortés, arkadaşlarını hükümdarı olabildiğince etki altında bırakmak için, kendi payı da dahil olmak üzere, o güne kadar elde etmiş oldukları altınları imparatora göndermeye ikna etmişti. Ayaklanma her an patlayabileceğinden ve bazı kişiler ileriye bakmaktansa geriye dönmeyi düşündüklerinden, inanılmayacak bir yüreklilikle gemileri yok etmeye karar vermişti. Kılavuzları ikna ettikten ya da para vererek kandırdıktan sonra, Cortés, bunlardan teknelerin çok kötü durumda olduğu yolunda bir rapor aldı. Böylece de, donatımları çıkarıldıktan sonra teknelerin yok edilmesi zorunlu oldu. Bu işler, kimse karşı çıkacak vakit bulamadan tamamlandı. Cortés, bir bilinmeyenin eşiğinde umuttan yoksun kaldıklarını anlayan adamların hep birlikte giriştikleri ayaklanma karşısında, elde tutulan tek gemiyi göstererek, kimin bu gemiye binecek kadar alçak olduğunu sordu; önlerindeki eşsiz avdan vazgeçecek budala kimdi; şöyle bir gördükleri imparatorluğun kalıntılarıyla başkaları zengin olurken, kim Küba'ya dönerek hakaretle, alayla ve sefaletle karşılaşmayı göze alacaktı? Kim-

se onu izlemekten geri duramadı. Bu durumda Cortés, demir tavındayken, hemen harekete geçmeye karar verdi. İki yüz adamla yedi topu, sadık arkadaşı Escalante'nin komutasında, kıyıda bırakmıştı. 16 Ağustos 1519'da yola koyuldu. Yanında sadece dört yüz adamla, yedi top, on beş at ve kendine bağladığı kıyı bölgesinden bin kadar Kızılderili vardı.

Başlangıçta içeriye doğru yürüyüş zahmetli olmuştu. Meksika yaylalarını bir kalenin burçları gibi koruyan, *Tierra Caliente*'yi, –tropikal bitki kuşağı– geçmek zorunluluğu vardı. Bu bölgeden çıktıktan sonra, kafile, ılıman iklimli topraklara ulaştı ve tepeleri devamlı karla örtülü Orizaba Sıradağları'nın çevrelediği şahane bir manzarayla karşılaştı. Kısa süre sonra, İspanyollar, küçük ve savaşçı Tlascala Cumhuriyeti'nin topraklarına girdiler. Dağlı, güçlüklerin her türlüsüne alışkın ve yürekli bir ulustu bu. Aztek İmparatorluğu'nun üstünlüğüne karşı duran, unutulmaz savaşlarıyla egemenliklerini koruyan bir tek onlar olmuştu. İspanyollara da asla boyun eğmek niyetinde değillerdi: Savaşa girişmek gerekiyordu. Tlascalalılar kalabalık ve yürekliydiler, ama yüreklilikleri, okları durduran zırhlara, uzun ve ince çelik kılıçlara, ateşli silahlara ve Cortés'in küçük süvari takımının saldırılarına karşı hiçbir şey yapamadı. Bu bir Roma lejyonunun, birden, bir makineli tüfek bölüğüyle karşılaşmasına benziyordu. Yenilen Tlascalalılar teslim oldular ve Cortés'in, Granada'dan daha büyük ve güzel bulduğu kentlerine İspanyolları kabul ettiler.

Böylece İspanyollar, şimdi yanlarında binden fazla en iyi Tlascalalı savaşçıyla ilerlemeye devam ettiler. Yürüyüşleri sırasında gitgide daha büyük ve daha güzel kentlerden geçiyor, basamak basamak yapılmış piramitler halindeki tapınaklar karşısında hayranlık ve şaşkınlık içinde kalıyorlardı. Kurulmuş olan tuzakları atlatıyor, düşmanları püskürtüyorlardı. Dev Popocatepetl Yanardağı'nı kendilerinden geçerek seyrediyorlardı. Tepesi denizden 5452 metre yüksekliğe ulaşan ve aralarındakilerin en dayanıklılarından oluşma bir grubun tırmandığı

tüten dağ idi.

Sonunda, 7 Kasım 1519 günü, kafile Meksika Ovası'nın eşiğine vardı. İstilacıların inanamayan gözleri önüne ormanlar ve göllerle kaplı eşsiz bir yayla serilmişti; ortasında da Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Tenochtitlan bütün görkemiyle dikiliyordu. Bernal Diaz del Castello'ya göre, Avrupa'nın bütün şehirlerinden daha güzel olan bu büyük kent, büyük taş köprülerle birbirine bağlanmış birçok adanın üzerinde inşa edilmişti. İçindeki sarayların beyaz duvarları, gözleri kamaştıracak bir parlaklıktaydı. Şehrin üzerinde de birçok piramit yükseliyor ve *teocalli* denilen bu tapınaklardan ince dumanlar yükseliyordu. Çiçekli adalar şehri altın bir taç gibi çevrelemişti. İstilacılar, gerçekle mi karşı karşıya olduklarını, yoksa düş mü gördüklerini kestiremiyorlardı. Yaşamak için daha ne kadar zamanları kalmıştı? Kendilerini, birkaç yeri aydınlığa kavuşmuş bir bilinmeyenden oluşan bir kıtanın ortasında buluyorlardı. Bu kıtada, inanılmaz bir imparatorluğun inanılmaz hükümet merkezini de buluyorlardı. Ulysse'nin başına buna benzer şeyler gelmemiş miydi?

Moctezuma ile Karşılaşma

Gece, uykusuz bir bekleyişiçinde geçti. Ertesi gün, 8 Kasım 1519'da, kafile yürüyüşe başladı. Hükümet merkezine girmeye hazırdılar. Yakından bakıldığında şehir daha da görkemliydi. Kaldırılabilen köprüler su bentlerini birbirinden ayırıyordu. Bütün çevrede, çiçekle örtülü adalardan güzel ve keskin bir koku yayılıyordu. Bernal Diaz del Castillo'nun yazdığına göre, İspanyollar Amadis dres Gaules'ün(*) sihirli bahçelerinde sanıyorlardı kendilerini.

Meksika imparatoru Moctezuma, saraylılarla birlikte İspanyollarla

* 16. yüzyılda yazılan, ünlü İspanyol romanı. Kahraman Amadis, sevgilisine bağlı aşık ve gezgin şövalye tipinin ilk örneğidir.

tanışmak üzere geliyordu. Hükümdar, her tarafı işlenmiş ve koyulaştırılmış altınla kaplı bir tahtırevan içindeydi. Çok ince işlenmiş bir palto giyiyordu. Ayaklarında altın tabanlı sandaletler vardı. Tüyden bir taç başını süslüyordu. Giysileri, ayakkabıları ve kemeri, inciler, değerli taşlar Meksika'da elmas ve altından daha üstün sayılan yeşim taşı parçalarıyla kaplıydı. Rengârenk giysiler içindeki ülke ileri gelenleri ve saray halkı, imparatorun peşinden gelmekteydi ve soylu sınıflardan üç kişi altından yapılmış asalarıyla önde yürümekteydi. Tahtırevanın üzerinde inci ve yeşim taşıyla süslenmiş, paha biçilemeyecek bir kameriye bulunuyordu.

Hükümdar yere indiğinde, ayaklarının altına hemen bir halı serildi. Hizmetkarlar ve ileri gelenler tozlu yere kapandılar. Cortés de ilerledi ve iki adam yüz yüze geldi. Büyük bir andı bu! Sonraki yıllarda Bernal Diaz şöyle yazmıştı: "O anı hiç unutamayacağım. Dün olmuş gibi, hâlâ gözlerimin önündedir." İki insan, iki dünya yüz yüze bakmaktaydı; asıl şaşırtıcı olanı da, biri o günü, hatta yarını; öteki geçmişi temsil etmekteydi. Cortés, Sesostris ya da Hammurabi'nin karşısında duruyor gibiydi; çünkü o andan sonra Meksika uygarlığı ölüme mahkumdu: Pek yakında Avrupa, kendisine benzetmek için yıkacağı ya da yok edeceği bu ölüm getiren kucaklaşmayla Meksika uygarlığını boğacaktı.

Oysa, Aztek uygarlığı o sıralar görkeminin doruğundaydı. İmparatorluğu belirleyen simge –ne gariptir ki, Roma'nınkine benzemekteydi bu: Bir kaktüs üzerinde yılanı parçalayan bir kartal– Büyük Britanya'dan iki kat büyük olan geniş bir imparatorluğun üzerinde gururla hüküm sürüyordu. Başkenti, Tenochtitlan ve Tlaltelolco adlı iki şehrin birleşmesiyle oluşmuştu. Yüzölçümü, İmparator Aurelius'un duvarlarla çevirttiği Roma kadar, aşağı yukarı bin hektardı. Burada yarım milyondan fazla, belki de yedi ya da sekiz yüz bin insan oturuyordu. Tuğla döşeli geniş yolları ve yolların kenarlarında binlerce kayığın geçtiği kanallar vardı. Sağlam köprülerle bir taraftan öbür tarafa ge-

çiliyordu ve bu köprülerin bazıları o kadar büyüktü ki, Cortés'in dediğine göre yan yana on at üzerlerinden geçebilirdi. Büyük bir su kemeri, Chapultepec'ten içme suyunu getiriyordu. Evler dört köşe, düzenli ve Kuzey Afrika'daki gibi cepheleri içeri dönüktü ve kapıları çiçekli bir avluya açılıyordu. Şehrin çevresinde de, resimler ve çok güzel heykellerle süslenmiş dev piramit tapınaklar yükseliyordu.

Moctezuma ile Cortés karşılıklı hal hatır sorduktan ve İspanyollar şehre alındıktan sonra, İmparator konuklarını, şehrin hakim durumdaki büyük Tlatelolco *teocalli*sini ziyarete götürdü. Bernal Diaz şöyle diyor: "Bazıları yiyecek, birçoğu da çeşitli eşya taşıyan sürüyle kayığın gelip geçtiği görülüyordu... Bütün bu şehirler, hisarlar ve kalelerle çevrilmiş, bunların pırıl pırıl beyazlığını yansıtan irili ufaklı tapınaklarıyla göz alıyordu. Bütün evler, savunma için yapılmış görüntüsü veren, hisarlara ve küçük tapınaklara dönük taraçalar ve yaya kaldırımlarıyla inşa edilmişti. Gözlerimizin görebildiği her şeyi hayranlıkla seyrettikten sonra, bakışlarımızı yeniden büyük alana ve bu alandaki alışveriş yapan insan kalabalığına çevirmiştik; bu insanların sesleri, dört saat uzaktan gelen bir fısıltı ve mırıltı izlenimi bırakıyordu. Aramızda Konstantinopolis'ten, tüm İtalya'dan ve Roma'dan gelmiş askerler vardı. Bunlar, hiçbir yerde böylesine düzenli, geniş ve sanat yapıtlarıyla böylesine süslü ve kalabalık bir yer görmediklerini söylüyorlardı."

Cortés, çarşı alanının Salamanca şehrinden iki kat büyük olduğunu ve her gün altmış bin kişinin alışveriş yapmak üzere buraya geldiğini, bütün bölgelerden getirilen her çeşit eşyanın bulunduğu kemerli dükkânlarla çevrilmiş olduğunu bize anlatmaktadır. Her mala değişik bir yer ayrılmıştı. Burada, incecik işlenmiş altın ve gümüş mücevherler, işlenmiş ve parlak yeşim taşları, değerli taşlar, midye kabuğundan ve kaplumbağa kabuklarından yapılma süs eşyaları, şahane mantolar, kumaşlar, halılar, tüyden yapılmış eşyalar, pabuçlar, kurutulmuş

ya da taze kaplan ve aslan derileri; mısır, kakao, patates, hindi gibi İspanyolların ilk kez gördükleri garip tarım ürünleri ve hayvanlar; bunlardan başka, av etleri, kök soyalar, Azteklerin bakırdan yaptıkları tencereler, bıçaklar ve baltalar, süslü ağızlıklar ve pipolar, balıklar satılıyordu. Kemer altlarında merhemler ve çeşitli ilaçlar satan eczaneler ve berber dükkânları, lokantalar vardı. Köşe başlarında pişmiş yemekler, mısır unundan yapılma salçalı *tortilla*lar, ballı pastalar, et ezmeleri satılıyordu... Bu geniş çarşıda, her türlü kargaşalığı bastırmaya hazır memurlar dolaşıyordu; her türlü anlaşmazlığa el koyup çözümlemeye yetkili bir mahkeme, çarşıda toplantı halinde bulunuyordu.

Moctezuma'nın büyük sarayı, tersine, Tenochtitlan'ın ortasındaydı. Bir İspanyol, sadece dolaşmak için saraya birkaç kere gittiğini ve her gidişinde tamamını dolaşamadan yorulduğunu anlatmıştır. V. Charles'a yazarken, Cortés, Avrupa'da bu kadar görkemli hiçbir şey görmediğini söylemekten çekinmemişti. Sarayın salonları ve koridorları, altın ve değerli taşlarla işlenmiş tahta mobilyalar, freskler, kumaşlar ve halılarla süslenmişti. Çiçeklerle kaplı nefis bir park hükümdarın emrine verilmişti. Bu parkta, Meksika'nın bütün hayvanlarından oluşan bir hayvanat bahçesi ve çeşitli renklerde yüzlerce kuşun doldurduğu eşsiz bir kuşhane vardı. Moctezuma buradan, karışık ve etkili bir kuruluş aracılığıyla geniş imparatorluğunu yönetiyordu. Kendinden önceki hükümdar tarafından atanmış ya da çoğunlukla önceki hükümdarların yakını olan kişilerden oluşma bir kurul tarafından –seçilmiş olan imparatorun yanında– adalet, maliye, ordu işlerini yöneten, hükümdar tatile çıktığı zaman ona vekalet eden ve bir çeşit başbakan durumunda olan *Chihuahuacoalt* vardı. Vergileri toplamakla görevli *petlacalcatl* denilen başka bir yüksek görevli daha bulunuyordu. Devlete ait bütün işlerin yönetiminde hükümdara yardımcı olan bir de danışma kurulu vardı.

Aztek Devleti

Devlet, Pyrrhus'e karşı verilen savaşlardan sonraki Romalılarla İtalik halkların konfederasyonunu andıran garip bir sistemle yönetiliyordu. Aslında, Tecnochtitlan bir site devleti olarak kalıyordu. İmparatorluğun öbür yöreleri, çeşitli adlar taşıyan konfedere devletlerdi ve bu örgütün en yüksek yönetimi, yasama yetkisini yalnız başına elinde tutan imparatora aitti.

Merkezi iktidara karşı, yargı organları olağanüstü bir özerkliğe sahipti. Çünkü her büyük site de, kararlarına itiraz olunamayan, hayat boyu seçilmiş olan ve ölüm cezası göze alınmadıkça yerinden edilemeyen yüksek bir yargıca bağlıydı. Bu yargıcın altında, en alt kademedekileri seçimle görev başına getirilen, çeşitli derecelerde mükemmel bir mahkemeler dizisi vardı. Mahkemelerin bağımsızlığı bir yasalar sistemiyle güvence altına alınmıştı ve yargıcın, hangi yoldan olursa olsun, armağan alması ağır cezalarla cezalandırılmıştı. Adalet görkemli bir biçimde, hızla ve tarafsız gerçekleştirilirdi.

Meksika'da kölelik sert yasalarla sınırlanmıştı; bu yasalar kölelerin ve köleye ait malların dokunulmazlığını güvence altına alıyordu; kölelerin çocukları özgür doğarlardı.

Yasalar ve adli işlemler yazılıydı: Azteklerin, bunu yapmaya yeterli olan resimli ve fonetik bir yazıları vardı; öd ağacı liflerinden yapılmış kâğıtlar sayesinde, yapıştırılmış uzun yapraklardan oluşma, akordeon gibi katlanmış, büyük bir ustalıkla süslenmiş ve işlenmiş iki kap arasına kurdelelerle yerleştirilmiş gerçek kitaplar meydana getiriyorlardı. Ne yazık ki, "uygar" Avrupa insanlarının bağnazlığı ve cehaleti bu varlığın sadece küllerini bırakacaktı: Meksika'nın ilk İspanyol piskoposu Juan de Zumárraga, elde edebildiği bütün Aztek kitaplarını ve elyazmalarını toplattı, Tlaltelolco alanında büyük bir piramit yaptırarak yaktırdı. Bu iğrenç ve barbarca kıyım Meksika'nın her tarafında tekrarlanacaktı. Böylece de Aztek uygarlığı, hemen hemen tümüyle

yok edildi. "Hemen hemen" diyoruz, çünkü bu uygarlıktan yitirilenler için bizi acı bir pişmanlığa sürüklemeye yeten birkaç anıt –birkaç dize, iki üç kitap– kalmıştır.

Yazıyla birlikte, Aztekler, geniş bir rakam yazma sistemi geliştirmişlerdi; bu sistem de derinleştirilmiş matematik ve astronomik hesapları yapma olanağını sağlamıştı. Aslı Azteklerin uygar komşusu Mayalardan alınmış olan bu sistem, Yunanlar ve Romalılar da dahil eski Avrupa halkının sahip oldukları sistemden çok daha üstündü; takvimleri de o sıra Avrupa'da kullanılmakta olan takvimlerden daha ileriydi.

Ekonomik yönden bakıldığında, Aztekler tarlaları özenle işliyorlardı; gelişmiş ve verimli bir zanaatçılıkları vardı. Bakırı, gümüşü, altını, yeşim taşını ve öteki taşları büyük bir ustalıkla işliyorlardı; heykeltıraşlık ve yaldızcılık yapıyorlardı. Taştan ve bakırdan silahlar üretiyorlardı. Özellikle o sıralar ticaretin gelişmesi, tüccar sınıfının önemini ve gücünü geliştirmeye yönelmişti.

Bu uygarlığın en kötü yanı, insanları kurban etmek gibi korkunç bir gelenekti. Kuşkusuz İspanyollar, bunu öğrendikleri zaman ve tapınaklarda kurbanların kesildiğini, kana bulanmış yerlileri, kurbanların ortaya atılan kalplerini ve kafataslarını görünce nefretle tiksinmişler ve böyle korkunç bir geleneğin yok edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdi. İspanyollar, bu denli yüksek bir uygarlığa ulaşmış, tatlı bir yaradılışa sahip halkın böylesine kanlı bir ayini niçin yaptıklarını, hiç değilse buna hak verdirecek nedeni araştırma zahmetine katlanmamışlardı. Kendileri, kurbanların canlı canlı ateşte yakıldığı ve Aztek rahibinin bıçağı altında can verenlerden elbette daha korkunç bir şekilde öldürüldüğü, her gün daha korkunç uygulamaların görüldüğü İspanya'dan gelmiş oldukları halde, böyle bir konuda karar verecek nitelikte olmadıkları kuşkusuna düşmemişlerdi bile.

İnsanları kurban etmek konusundaki bu barbarca gelenek, Meksika'da her zaman yoktu. Tenocchaslar ya da Aztekler, bu geleneği yer-

leştirdikleri için değilse bile yaygınlaştırmalarından ötürü sorumluluk altındadırlar. Yanardağ patlamaları sonucu birkaç kuşağın ortadan kalktığı bir yörede yaşayan ve doğanın olağanüstü zorluklarına karşı direnmeye alışkın olan bu insanlara özgü bir dünya görüşünden doğmaktadır bu gelenek. Bu insanlar, üzerlerinde karanlık bir tehlikenin ağırlığını hissetmekte ve kendilerini çepeçevre sarmış olan evrenin uçsuz bucaksızlığı altında ezilmekteydiler. Derin astronomi bilgileri, insanın bir hiç olduğunu ve evrendeki güçlerin büyüklüğünü daha iyi duyurarak korkularını artırıyordu. Çevrelerini sarmış olan bu karanlık korkuyu, en değerli saydıkları şeyleri –insan hayatını– kurban ederek yatıştırabileceklerini düşünüyorlardı. Kurban edilecek olan kişi, ölümü bir kahraman gibi karşılıyordu, bu yoldan başkalarının saygısına hak kazanacaktı. Çünkü herkesin iyiliği için kurban edilmeye çağırılmış olduğunu seziyordu. Tutsak olup kurban edilmeye götürülürken yiğitlikleri dolayısıyla bağışlanan savaşçılar olayından söz edilir; yaşama hakkı verilen bu savaşçılar, bu hakkı geri çevirerek kurban edilmeyi istemişlerdir yine de. Ateşte yakılan İspanyol kurbanlardan farklı olarak, Aztek kurbanlar, yaşadıkları sürece ne hakaret ne de işkenceyle karşılaşırlardı. Tersine, saygı ve itibar görürlerdi. Böylece, bu konuda iki uygarlığın hiçbir zaman anlaşamayacağını kestirmek mümkündür. Mahkumların odun yığını üzerine konularak canlı canlı yakıldığını ilk kez gördükleri zaman, Aztekler de dehşet ve nefretle titremişlerdi.

Aztekler kurban edecekleri insanları seçmek için garip bir yola başvururlardı. Kurban edilecek insanın genellikle bir tutsak olması gerekiyordu. Her zaman savaş halinde olmayan Aztekler, bu yüzden "Çiçek Savaşı" denen bir kurum oluşturmuşlardı. Belirli bir saatte ve kararlaştırılmış olan bir yerde çeşitli halk toplulukları, kan dökmeden savaşmak için toplanır ve burada birbirlerine çiçek demetleri atarlardı. Anlaşma sonucunda yenik sayılanlar ve tutsak edilenler kurban olmaya hazırlanırlardı. Kurban edilecekler üzülmezler, tersine mem-

nun olurlardı. Kurban edilmek, onlar için dünyadaki hayatlarına daha soylu ve kahramanca son vermek, doğrudan doğruya cennete ulaşmak anlamını taşırdı.

Moctezuma kendilerini eşsiz sarayına götürdükten sonra, Cortés ve arkadaşlarının tanımaya başlamış oldukları dünya böyle bir dünyaydı. Ama durum çok çabuk değişti. İspanyolların konuk değil ev sahibi, Moctezuma'nın da ellerinde rehin olduğu anlaşılıyordu. Bir gün sarayı dolaşırken fresk kaplı bir duvarı zorlamışlar ve imparator tarafından saklanan göz kamaştırıcı bir hazineyi ortaya çıkarmışlardı. İspanyollar hazineye el koymakta gecikmemişler, korku içindeki Moctezuma da, hazineyi İspanyollara armağan ettiğini söyleyerek bu hırsızlığa meşruluk süsü vermişti. Bununla yetinmeyen Cortés, talihsiz hükümdarı, V. Charles'ın vassalı olduğunu kabul etmeye ve tamamen altından değerli bir armağanla bunu süslemeye zorladı.

Yine de, aradaki sürtüşmenin başlıca nedeni dindi. Cortés, Aztek dinini hor görüyordu ve başka yerlerde yaptığı gibi Hıristiyanlığı zor kullanarak kabul ettirmek isteğiyle yanıp tutuşuyordu. Yanında, istilacıların aşırı hareketlerine karşı yerlileri korumaya çalışan ve din konusunda ılımlı davranılmasını öğütlemekten yorulmayan, bilge ve dindar biri olan Olmedo adlı bir rahip vardı. Tüm çabalarına rağmen, Olmedo, Cortés'in, Azteklerin nefretini uyandırarak büyük *teocalli* tapınağındaki tanrıları kaldırmasına engel olamadı.

Hazin Savaş

Durum günden güne gerginleşiyordu ve İspanyollar, sadece Moctezuma'nın ve rahip Olmedo'nun ılımlı davranışları sonucu o ana kadar geciktirilmiş olan bir patlamayı her an bekliyorlardı. O sırada yeni ve korkunç bir haber duyuldu: Küba valisi Velasquez tarafından gönderilmiş olan büyük bir filo, Cortés'i tutuklamak göreviyle, Panfi-

lo Narvaez komutasında aşağı yukarı bin kişilik bir birliği karaya çıkarmıştı! İstilacı bir an şaşkınlık geçirdi, ama bunu belli etmedi: Uyanık zihni alınacak tedbirlere karar vermek için bütün gücüyle çalışıyordu. Aşağı yukarı iki yüz adamla Alvarado'yu Tenochtitlan'da bıraktı ve hemen cebri yürüyüşle kıyıya hareket etti. Kıyıdaki küçük Vera Cruz garnizonuyla bağlantı kurdu. Bu garnizonun yüz elli kişiden fazla adamı yoktu. Narvaez'e sonuç vermeyen bir anlaşma teklifinde bulunduktan sonra, fırtınalı bir gecede, korkunç bir saldırıya geçti. Savaşçılar sadece üç yüz elli kişiydi, ama devler gibi dövüştüler. Narvaez'in bin kişilik birliği, kendi kuvvetlerinin iki katıyla karşılaşmış olduklarını sanarak kısa bir süre dayandıktan sonra silahları bıraktı. Yaralanan komutanları da tutsak edildi. Bundan sonra Cortés, altın kozunu kullanarak yenik düşenleri kendi saflarına çekti; böylece de binden fazla adamla, tekrar Tenochtitlan yolunu tuttu. Artık zamanı gelmişti!

Gerçekten de, Aztek İmparatorluğu'nun başkentinden gelen haberlerde zorlu bir ayaklanmadan söz ediliyordu. Uzun zamandan beri korkulan fırtına patlamıştı. Sonunda adamlarını öldürürcesine yürüten Cortés, Alvarado ile Moctezuma'nın sarayında bağlantı kurmayı becerdi, ama kendini de sarayda kuşatılmış olarak buldu.

Bu kez bütün Meksika silahlanıyordu. Geç ama belki hâlâ zamanında, Aztekler, özgürlüklerini, zenginliklerini, bağımsızlıklarını, her şeylerini yitirdiklerini anlamışlardı. Şimdi dövüşüyorlardı. Bir süre sonra kuşatma daraldı. Bir kez daha ortalığı yatıştırmak için araya giren zavallı Moctezuma, öfkeli olan ve ateşkesten söz edilmesini istemeyen halkı tarafından atılan taşlarla ciddi bir şekilde yaralandı. Az sonra da komaya girdi. Halkının üzerine çöken felaket karşısında, atalarının inancında direterek öldü.

Artık Cortés, ayaklanmış olan Meksikalıları göz önünde tutarak umutsuzca bir karar almak zorundaydı. Gece yola çıkmak, kuşatanla-

rın nöbetçilerine görünmemek, tuzak haline gelmiş olan başkentten kaçmak ve savaşı İspanyolların çok daha üstün oldukları düz ovaya aktarmak gerekiyordu.

Yükler ve arabalar hazırlanmış, gürültü çıkarmamak için atların toynaklarına bez sarılmış olarak, 1 Temmuz 1520 gecesi İspanyollar ve müttefikleri Tlascalalılar, şehrin karanlık yollarından uzun bir sıra halinde hayaletler gibi yürüdüler. Yürüyüşlerine kendilerini toprağa götürecek su bendinden başlamışlardı. Köprüler kaldırılmıştı, ama Cortés, sırayla üç geçidin üzerine atılacak taşınabilir bir küçük köprü yaptırmıştı. Birinci geçidi aştıktan sonra küçük köprüyü ikinci geçide atmak istediklerinde fena halde yere gömüldüğünü ve hiçbir şekilde yerinden kaldırılamayacağını anladılar. Üstelik, aşmak zorunda oldukları iki geçit daha vardı! Yürekleri korku kaplamaya başlamıştı. Aniden karanlıkta korkunç bir savaş narası işitildi, ardından yerlilerle dolu yüzlerce tekneyi ve dört bir yandan akın eden Aztek savaşçıları aydınlatan binlerce meşale yanıverdi. Bundan sonra olanları anlatmak mümkün değil. İspanyollar ve özellikle Narvaez'in eski askerleri mümkün olduğu kadar altın yüklenmişlerdi. Altınları ceplerine, miğferlerine ve çizmelerine doldurmuşlardı. En çetin bir savaşı bu koşullar altında karşılayacaklardı. Bir anda bütün su kanalları deli gibi çırpınan bedenlerle doldu. Bir sürü insan karanlık suyun içinde bocalıyordu ve suya düşen İspanyollar ya üzerlerindeki altınların aşağı çekmesi ya da Azteklerin sudan çıkarıp *teocalli*lerde kurban etmek üzere bağlayıp götürmeleri yüzünden birden ortalıktan yok oluyorlardı. İkinci geçidin kenarında bulunanlar da arkadan şiddetle saldıran muhafızlar tarafından itilerek top, at ve eşya yüklü arabalarla birlikte suya düşüyorlardı; bütün bunlar korkunç bir yığın oluşturuyor ve geçebilen üzerinden geçiyordu. Savaş naraları, ölmek üzere olan yaralıların inlemeleri ve silah patlamaları ortalığı kaplıyordu.

Şafak sökünce, Cortés, geceki pusudan kurtulmuş olan askerlerinin çok az olan döküntülerini bir araya toplamayı becerdi. İspanyolların

yarısından ve Tlascalalıların üçte ikisinden fazlası öldürülmüştü. Geri kalanlar da yorgun, yaralı, kan içinde, yedek cephaneden yoksun bir insan sürüsünden başka şey değildi. Bu "hazin gece" sonunda her şey yitirilmiş miydi? Bir an için Cortés'in demir gibi cesareti bile kırıldı: İstilacı, askerlerinin geri kalanlarından ayrıldı ve tek başına bir ağaca dayanarak hüngür hüngür ağladı.

Ama bu durum çok kısa sürdü. Hemen kendini toparladı; Yola çıkmak, Tlascala'ya çekilmek, adamları yeniden toparlayıp tekrar saldırıya geçmek gerekiyordu. Bu arada, artık son saatinin gelmiş olduğunu sanan küçük topluluk için yeni bir tehlike belirmişti: Otumba Vadisi'nde, İspanyolların geri dönmelerini engellemek için hayli kalabalık bir Aztek ordusu toplanmıştı. Bu artık sonları mıydı? Belki herkes böyle düşünüyordu, ama Cortés değil: Askerlerini topladı ve şimşek hızıyla Azteklere saldırdı. Kalabalık olmasına rağmen, Aztekler, açık arazide İspanyolların çelik kılıçlarına karşı duramıyorlardı. Yerlerine çakıldılar, püskürtüldüler ve bozguna uğratıldılar. Otumba Savaşı'nda kazanılan zafer, Meksika'nın anahtarlarını Cortés'in eline verdi.

Tlascala'ya döndükten sonra, Cortés askerlerini tekrar düzene koydu; yaptırdığı küçük tekneleri göle indirdi ve Tenochtitlan'ı karadan ve sudan kuşatmaya hazırlandı. Yeni imparatorları Guatimozin'in yönetimindeki Aztekler, ölüm kalım savaşı yapmakta olduklarını anladılar ve korkunç bir direniş gösterdiler. Önemli takviye almış olan Cortés, çevresinde açlıktan ölmekte olan erkekler, kadınlar ve çocuklardan başka kimse kalmayıncaya dek eşsiz başkenti demir ve ateşle yakıp yıkarak ilerledi ve Guatimozin'in teslim olmasını sağladı. Belki de hayali olan hazineleri nereye saklamış olduğunu söyletmek için yapılacak boş işkenceler bu demir gibi imparatoru bekliyordu. Ardından Guatimozin cellat elinde can verdi ve bu cinayet Cortés'in meslek hayatının geri kalan bölümünü lekeledi.

Yeni İspanya

Bundan sonra, Panama berzahının kuzeyindeki bütün ülke, bir eyalet valisi tarafından yönetilen Yeni İspanya Krallığı olarak adlandırıldı. Cortés burada yerlilere sert bir politika uygulanmasını önlemeye çalıştı, ama Meksika'nın fatihi kısa sürede bir kenara atıldı: çünkü Madrid'de ülkeye imparatorluklar kazandıranlara karşı fazla sevgi beslenmiyordu.

Bununla birlikte, Cortés'in girişimi büyük bir yankı uyandırmıştı, kişiliği de herkesi büyülüyordu. Serüven peşinde koşan bir yığın insan, Yeni Dünya'ya gitmek için kışkırtılıyordu. Ama bunlar, Meksika kadar ya da fazla altın zenginliği bulunan başka imparatorluklar hayal ediyorlardı.

Böyle imparatorluklar var mıydı?

Panama'da buna kesinlikle inanıyorlardı. Balboa'nın Panama berzahına yapmış olduğu yolculuktan sonra, kıskançlık yüzünden Balboa'yı öldürmüş olan Darien'in usta ama ahlaksız valisi Pedrarias, güneyde bulunduğu söylenilen bir altın imparatorluğu hakkında esaslı bilgi toplamıştı. Güneyde, ufuktan çok uzakta, göğe meydan okuyan sarp dağlar yükseliyordu. Bu dağların arkasında kimler vardı? Kimse bunu bilmiyordu. Oradaki topraklar ve denizler hakkında kimsenin bilgisi yoktu. Meksika'da kıyılar uzayıp gidiyordu ve *Tierra Caliente* geçildikten sonra içerilere girmek nispeten kolaydı. Ama burada uzaklıklar sonsuzdu, denizler bilinmiyordu, düş bulutları arasında kaybolmuş görünen uzaktaki büyük engeller arkasında neler olduğunu kestirmek mümkün değildi.

Pizarro

Tek çözüm yolu oraya gidip görmekti; bu fikir, serüven peşindeki bir şövalye olan ve önceki yıllarda Yeni Dünya kıyılarına gelmiş bulunan

Francisco Pizarro'nun aklına gelmişti. Cortés'in tersine, Pizarro okuma yazma bilmezdi. Çok yoksul bir aileden gelen Pizarro, gençliğinde hayatını domuz çobanı olarak kazanmıştı. Amerika'ya gittiğinde, hemen gücü ve tedbirliliğiyle yürekli bir savaşçı olarak sivrildi. Haris ve açgözlü olduğu için, kendisi gibi yürekli bir asker, yoksul bir aile çocuğu olan ve okuma yazma bilmeyen Diego Almagro'ya ve aracılık yapıp gerekli paranın büyük bir bölümünü sağlayacak olan rahip Luque'ye tasarılarından söz etmekte gecikmedi. 1524 yılı Kasım ayı ortalarında Pizarro, bir gemi ve yüz kadar adamla Panama'dan demir aldı.

Mevsim kötüydü, kısa sürede önüne büyük engeller dikildi. Her yanda, geçilmesi mümkün olmayan balta girmemiş ormanlar ve bataklıklar, dinmeyen yağmurlar ve açlık vardı. Ne uygarlık ne de bir insan izi görülüyordu. Pizarro'nun iradesi olmasa herkesin cesaretini kıracak işitilmemiş zorluklar ve acılardan sonra ilk Kızılderililere rastladılar: Ama bunlar uygar insan değil, yabancılara düşman olan yamyamlardı. Bir yıla yakın bir zaman çaba harcamasına, yokluğa katlanmasına rağmen arkadaşı gibi başarıya ulaşamayan Almagro, sonunda Pizarro'yla birleşti ve birlikte Panama'ya döndüler.

Vali Pedrarias artık kendilerine yardım etme eğilimi göstermiyordu, ama yerine başkasının gelmesi kendileri için çok iyi oldu; Almagro ve Luque bu işe o kadar inanmışlardı ki, birçokları için hayal olmaktan ileri gitmeyen imparatorluğu aralarında paylaşmak için yazılı bir anlaşma yapmışlar ve ikinci seferin parasını toplamayı başarmışlardı, 1526 yılıydı.

Bu kez daha uzağa gidebildiler ve uzak, mistik imparatorlukla ilgili haberler gelmeye başladı. Fakat kıyıda görüntü hep aynıydı; ormanlar, bataklıklar, korkunç yılanlar ve timsahlardan başka şey yoktu. Zaten kısıtlı olanakları yeniden tükenmişti. Adam bulmak, yiyecek, içecek ve cephane almak için Almagro'nun Panama'ya dönmesine, Pizarro'nun da ıssız Coq Adası'nda beklemesine karar vermek zorun-

da kaldılar. Ama haftalar, aylar geçiyor ve Almagro görünmüyordu. Pizarro'yla kalan adamlar maddi ve manevi öylesine yıkım içindeydiler ki geri dönmeyi istemiyorlardı. Panama valisi tarafından gönderilmiş olan ve biraz yiyecekle içecek getiren küçük bir geminin gelmesi, Almagro'nun gecikme nedenini aydınlattı: Yeni vali de Pizarro'yu bir deli sanıyor ve başka şey vermek istemiyordu. Hayallerinde yaşattıkları imparatorluk için yapmış oldukları delice seferi unutup, biraz yiyecek ve içecekle yetinerek Panama'ya dönmeleri gerekiyordu. O sıra, herkes bu serüvene son vermek kararında gibiydi.

Kendi kaygılarını saklayarak, kendini hiçe sayarak, üç yıl boyunca arkadaşlarının cesaretini yitirmelerine karşı savaşmaktan yılmamış olan Pizarro birden ilerledi. Kılıcını çekti, kumların üzerine bir çizgi çizdi ve yüksek sesle, serüvene kendisiyle birlikte devam etmek isteyenleri bu çizgiyi geçmeye ve kendilerini bekleyen her şeye göğüs germeye çağırdı. Çizgiyi sadece on üç kişi geçti; Panama gemisi silahsız, hemen hiç yiyecek ve içeceği bulunmayan bir avuç insanı bu konuksever olmayan kumlukta bırakarak geri döndü. Pizarro'yla birlikte on dört kişiydiler ve yarından ne bekleyebilirlerdi?

Sonunda, Luque'nin ustaca öne sürdüğü görüşler sayesinde, vali, Panama'dan bir gemi daha gönderilmesine razı oldu. Ama yapılan kesin uyarıya göre, Pizarro, o günden başlayarak tam altı ay kalacak ve bu sürenin sonunda Panama'ya dönmezse zorla getirilecekti. Bir şey bulmadan dört yıldır kıyıları arşınlaması karşısında, altı ay neye yarardı? Buna rağmen Pizarro serüvenini sürdürdü. Bir gün, şaşkına dönen denizciler kıyıdaki ormanın seyreldiğini gördüler, sonra ekili tarlalar ve bir şehir –Tumbez adlı büyük bir şehir– gözlerine çarptı. Hemen karaya çıktılar ve sonunda çabalarının ürün verdiğini anladılar: Efsaneleşmiş imparatorluk oradaydı! Öyle büyük, o kadar güçlü, zengin ve düzenliydi ki, İspanyolların elindeki sınırlı kuvvetle başarıya ulaşmayı kimse hayal edemezdi. Tumbez'de oturanlardan toplamış oldukları bilgi –kendilerini zayıf görmeleri dolayısıyla dürüst davra-

nan İspanyolları Tumbez'de oturanlar iyi karşılamışlardı– soluk kesecek ayrıntılar sağladı. Meksika mucizesi tekrarlanıyordu: Bilinmeyen bir kıtanın karanlığında, şaşkına dönmüş İspanyolların gözleri önüne inanılamayacak bir dünya seriliyordu.

İnka İmparatorluğu

İlk göze çarpan şey, karşılaşmış oldukları etkin örgütün dev boyutlarıydı. Yüksek And Yaylası üzerinde Quinchualar –ya da bir Quinchua kabilesi olan İnkalar– Aztek İmparatorluğu'nun tersine, kendilerinden önceki uygarlıklardan edindiklerini bir bütün haline getirmeyi ve büyük bir merkezî imparatorluk kurmayı başarmışlardı. Bu imparatorluğun başında "Güneş'in Oğlu İnka" vardı, çünkü Quinchualar başlıca Tanrı olarak güneşe tapıyorlardı. Onun emri altında, akıl almaz bir örgütçülük sonucu, tarihin ilk büyük komünist topluluğu yaşıyordu.

İnka İmparatorluğu'nun ekonomisi ve yönetimi bir plana göre katı olarak yürütülüyordu. Halk, vilayetler ve kazalara uygun bir oranda dağıtılmıştı ve kendilerine ayrılmış yerlerde oturmak zorundaydı. Bir yörede nüfus patlaması ya da nüfus azalması görüldü mü, kalabalık ailelerin yer değiştirmeleri yoluna gidilirdi. Belirli bir yaşa gelen kişinin evlenme zorunluğu vardı. Bunun için, devletten bir ev ve aile bireylerinin çoğalmasına ve azalmasına göre her yıl çoğaltılan ya da eksiltilen bir parça toprak alırdı. Aile toprakları yanında, çok geniş topraklar İnka'ya ve bir o kadarı da –daha fazla değilse de– Güneş'e aitti. Güneş'e ait olan toprakların, bütün toplulukça hepsinden önce işlenmesi gerekirdi. Ürünler de tapınaklarla ilgili vakıfların ve rahiplik örgütünün ayakta tutulması için kullanılırdı. Bundan sonra, yine imece usulüyle hastaların, ihtiyarların, dulların ve öksüzlerin toprakların öncelik verilerek aile toprakları işlenirdi. En son herkes kendi toprağını işlerdi, ama komşusu zor duruma düşerse ona yardım etmek

zorundaydı. İnka'ya ait toprakları da, bütün topluluk imece usulüyle işlerdi yine. Ama bu hepsinden sonraya bırakılırdı.

Her aile, elde ettiği üründen kesin olarak belirlenmiş bir bölümü ortak bir fona vermek zorundaydı. Daha çalışkan olanlar daha büyük bir bölümü kendileri için alıkoyarlardı; tembeller aç kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar; daha ileride anlatılacağı gibi, elinde olmayan nedenlerle az ürün elde edenlere komşuları ve devlet tarafından yardım yapılırdı. İnka'ya ait toprakların ürünleri, imparatorluk ailesinin varlığını ve hükümet mekanizmasının ayakta durmasını sağlamakta harcanırdı. Bu ürünün bir bölümü de ortak fona verilirdi.

Zanaatkârların ürünleri de aynı şekilde düzenlenmişti. İmparatorluk memurları, ailelere hammadde dağıtırlardı: Dokuma iplikleri, kil, tahta, maden, boya malzemeleri. Bu hammaddelerin bir bölümü aileler tarafından alıkonulur, kendi ihtiyaçları için işlenirdi; imparatorluk memurları, işlerin, herkesin gerek duyduğu giysiye ve mobilyaya sahip olmasını sağlayacak şekilde yürütülmesini denetlerlerdi. Geri kalan hammadde işlenir ve ürün ortak fona verilirdi.

Bundan başka, yurttaşlar, askerlik hizmeti gibi bazı hizmetler görmek zorundaydılar. Bu amaçla yurttaşların çoğunluğunu kamu işlerinde çalıştırırlardı.

Tarım ürünleri, yiyecek maddeleri, işlenmiş ürünler, sofra takımları, çanak çömlek, kumaş ve her gün kullanılan eşyalar gibi ortak fonda toplanmış nesnelerin kaydı yapılır ve imparatorluğun her tarafına yayılmış olan binlerce depoya dağıtılırdı. Bu ürünler ve takas yoluyla elde edilen öbür ürünlerin bir bölümü İnka tarafından kullanılır, bir bölümü de devlet mağazalarında depolanır ve sadece dış ticarette değil –dış ticaret devletin tekelindeydi– savaşta ve barışta orduları ayakta tutmak, kendilerini göstermiş olanların emekliliklerini ve armağanlarını karşılamak, özellikle kıtlık, deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerle, istilalarla, yıkımla karşılaşan yörelere yiyecek, içecek, giysi ve gerekli bütün tüketim maddelerini sağlamakta kullanılırdı.

Böylece herkes sıkı ve merkezîleştirilmiş bir rejim altında yaşıyordu: Herkes Devlet'in gösterdiği yerde oturmak, Devlet'in istediği zaman evlenmek, Devlet'in karar verdiği yerde çalışmak zorundaydı; hiç kimsenin boş oturmasına izin verilmezdi. Rejim, bir meziyet olarak kabul edilen çalışma üzerine kurulmuştu; en çok çalışana prim verilirdi, toplumsal ödevinden kaçan da cezalandırılırdı. Bununla birlikte herkese yaşama hakkı tanınmıştı; kimse yoksul değildi, kimse aç değildi, karşılıklı yardım ve toplumsal dayanışma ilkeleri imparatorluğun her tarafında hüküm sürüyordu ve ilkel devletlerin felaketi olan açlık, kolaylıkla ve hemen önleniyordu. Memur sınıfından olup başta gelenler daha geniş topraklara sahiptiler ve ürünlerle hizmetlerin daha büyük bir bölümünü alırlardı. Özel mülkiyet sahibi de sayılabilirlerdi, çünkü topraklarını, başkalarına satamamakla birlikte oğullarına bırakabilirlerdi.

Bütün bunlar, olağanüstü yönetim örgütü ve ulaştırma şebekesi gerektiriyordu. İnka İmparatorluğu'nda bu ikisi de vardı. Uzmanlaşmış bir bölüm, halkla, üretimle ve Devlet mağazalarında bulunan mallarla ilgili istatistikleri tutuyordu: Bu, gerçekten bir istatistik hükümdarlığıydı. Değişik biçimde düğümlenen, atılan her düğümün anlamı değişik olan ve *quipu* denilen bir dizi ipten –her mal, her il ve her kavram için ayrı bir ip vardı– oluşmuş bir teknik kullanılıyordu. Örneğin, bir mağazanın *quipus*unda bulunan sarı ip "altın" anlamına geliyordu; bu ipe on düğüm atılmışsa depoda o zamanın ölçü birimine göre on birime eşit altın var demekti. *Quipu*lar çok etkiliydi, bunlar sayesinde imparatorluk istatistiklerinin devamlı ve günü gününe tutulmuş olduğu, bu olağanüstü mekanizmanın tıkır tıkır çalıştığı bir gerçektir. Ulaştırmaya gelince; olağanüstü bir yol şebekesi boyuna ve enine ülkeyi dolaşıyor, çölleri geçiyor, And Dağları'nı aşıyor, aralarındaki yüksek yaylaları birleştiriyor ve Pasifik'e kadar iniyordu. Taşla döşenmiş, kenarlarına işaretler konulmuş ve bazen dev anıtlarla güçlendirilmiş olan bu yollar, bazı yönlerden, Romalılar tarafından yapıl-

mış olan yollardan daha üstündü. Çünkü, bu yol şebekesini denizden altı bin metre yükseklikteki sivri tepelerden geçirebilmek için İnka mühendislerinin çözmek zorunda oldukları güçlükler çok daha büyüktü. Bazıları asma olan birçok köprü vadilerden geçiyordu; her birinde köprüyü korumak ve bazen geçenlerden geçiş parası almakla görevlendirilmiş bekçiler vardı. Yol boyunca gerekli yerlerde Devlet'e ait mağazalar açılmış, aynı zamanda, yolculuk edenler için geniş ve rahat konaklama yerleri yapılmıştı.

Meksika'da bile, bu büyüklükte şehirler yoktu. Ama, bu şehirlerin hiçbirinde Tlatelolco şehrindeki görkemli çarşıya benzetilebilecek bir şey de yoktu: İnka İmparatorluğu kollektivizme dayanıyordu ve insanların paylarına düşen eşyayı takas etmeleri için kurulmuş olan küçük dükkânlardan oluşma bir çarşıdan başka çarşısı da yoktu. Ama büyük bir ustalıkla yapılmış çok güzel anıtlar vardı: Heybetli saraylar ve anıtlar; buralardaki altın ve gümüş süs eşyasının bolluğu, İspanyolların en çılgın El Dorado düşlerini bile aşacak kadar etkileyiciydi. Değerli madenlerin işlenmesi ince bir sanat dalı olmuştu; ama Perulular, özellikle seramik ve dokuma işlerindeki ustalıklarıyla ötekilerden ayrılıyorlardı. Çömlekçi tornası olmaksızın yaptıkları seramikçilik, Yunanlardan sonra dünyada ikinci sayılabilir. Dokumacılığa gelince; Perulular tarafından yapılmakta olan ipliğin kalınlığının, bugün bizim makine yardımıyla yapmakta olduğumuz ipliğin üçte birinden daha ince, daha tok, daha iyi bükülmüş ve sonuç olarak daha yumuşak ve sağlam olduğunu hatırlatmak yeterlidir sanırız. Dokumalardaki renk canlılığı, desen zenginliği, birkaç kalıntı üzerinde inceleme yapabilecek durumdakileri şaşırtacak güzellikteydi.

Böyle bir imparatorluk kolay kolay istila edilemezdi. Bu yüzden Pizarro da Panama'ya dönme kararını verdi. Orada Almagro ve Luque'yle görüştü. Pizarro'nun İspanya'ya gitmesine ve doğrudan doğruya İmparator V. Charles'tan yardım istemesine karar verildi. Bunun üzerine serüvenci Pizarro, Atlantik'i geçti. V. Charles, onu ilgiyle dinledi ve serü-

vencinin gösterdiği altın eşyaları ve değerli dokumaları daha da büyük bir ilgiyle inceledi. 26 Temmuz 1529'da Pizarro, kendisine Peru'yu istila ve yönetme hakkını veren beratı imzalayabildi. 1531 yılı Ocak ayında Pizarro ve Almagro, İnka İmparatorluğu'nu istila etmek üzere birkaç yüz kişiyle hareket ettiler.

And Dağları'nı Geçiş

O sıra İnka İmparatorluğu ciddi bir buhran geçiriyordu. Büyük İmparator Huayna Capac, tahtını büyük oğlu Huascar'a ve Quito Krallığı'nı da küçük oğlu Atahualpa'ya bırakarak kısa süre önce ölmüştü. Huascar sakin ve uzlaşma yanlısı bir insandı, ama kardeşi doyumsuz bir hırsla yanıp tutuşuyordu. Bu yüzden Atahualpa, Huascar'a karşı savaşa girişti ve kardeşini cezaevine atarak imparatorluk tacını eline geçirdi. Pizarro bütün bunları, o sıra İspanyolların artık dost olarak değil de haşin ve vahşi yağmacılar gibi asker çıkardıkları Tumbez'de öğrendi. Aynı zamanda, yeni imparatorun ülke içerisindeki Caxamalca'da olduğunu da haber aldı ve oraya elçi koyarak kendisiyle bağlantı kurdu. Atahualpa, bir görüşme yapmak üzere Pizarro'yu Caxamalca'ya davet etmişti. Esrarengiz yabancıları görmek, Tumbez'de ve kıyının öbür kesimlerinde yapmış oldukları şiddet hareketlerini ödetmek, mümkün olursa silahlarını ve atlarını ellerinden almak istiyordu. Pizarro tuzağı sezmişti. Cortés'inkinden daha az olan, birkaç yüz kadar adamı vardı. Almagro henüz gelmemişti. Ne yapmak gerekirdi? Onun gibi bir adam kararsız kalamazdı; hemen sıradağları tırmanmaya başladı.

Bu uçsuz bucaksız dağların içerilerine girdikçe, İspanyollar iyice korkmaya başladılar. Genellikle, terk edilmiş güçlü tahkimata rastlıyorlardı. Bu bir tuzak belirtisi değil miydi? Onları, bir daha dönemeyecekleri bir yere, ülkenin içerilerine mi çekmek istiyorlardı? Pizar-

ro'nun kendisi de korkuyor, ama kaygılarını gösterecek hiçbir şey yapmıyordu. Sonunda Caxamalca gözüktü. Şehir çok güzeldi, ama insanı asıl etki altında bırakan ve korkunç olan Atahualpa'nın ordusunun yerleşmiş olduğu çadır denizinin görünüşüydü. Pizarro şehre girdi ve İspanyolları barındırmak için boşaltılmış olan yere yerleşti; bundan sonra da imparatora seferin ender cömert ve namuslu adamlarından birisi olan Şövalye Soto'yu elçi olarak gönderdi. İnka, Soto'yu soğukkanlılıkla, kendilerini İspanyolların takdirine bırakmışçasına karşıladı. Ancak gece olup da Perulular her tarafta, ovada ve dağlarda "gökteki yıldızlardan çok" sayıda yaktıkları kamp ateşlerini görünce, İspanyollar korkunç bir endişeye kapıldılar ve kurdun pençesine düşmüş olduklarını anladılar.

Pizarro düşünceye dalmıştı. Düşürülmüş oldukları tuzağın içinden çıkılamayacak durumu karşısında, delice bir plan tasarladı: Ordusunun önünde bulunan İnka'yı tutsak etmek ve onu rehine olarak kullanmak istiyordu. Tasarlamakta olduğu alçakça bir hileydi, ülkeye istilacı olarak gelmiş olduğuna göre de böyle bir hileyi haklı gösterecek durum yoktu. Atahualpa, kendisini yakalayıp öldürtmeyi düşünse bile, bunu ülkesini istilacılara karşı savunmak için yapacaktı ve haklıydı.

Atahualpa'nın Tutsak Edilmesi

Ertesi gün Pizarro, daha önceden adamlarına pusu kurdurmuş olduğu Caxamalca alanında imparatorun kendisiyle bir konuşma yapmaya razı gelmesi için ısrar ediyordu. Birkaç görüşmeden sonra, kendisinin daha güçlü olduğunu düşündüğü için –gerçekte daha güçlüydü de– Atahualpa, hiçbir şeyden kuşkulanmayarak ortaya çıktı. Hükümdarın görkemli çevresi de peşindeydi. Göz alıcı giysileri parlıyor, muhafızların altın miğferleri ve İnka'nın oturmakta olduğu som altından tahtı ışıldıyordu. Bu görüntü, İspanyolların hırsını artırmaktan başka

şeye yaramadı. Pizarro'nun yanında gelmiş olan rahip Valverde, yaklaşmakta olan kafileye doğru ilerledi. Bu rahip, ne iyi bir papaz olan Olmedo ne de Bartolomeo de Las Casas'tı: İnka bunu anlamakta gecikmeyecekti. Elinde bir kitap –dua kitabı ya da bir İncil– tutan Valverde, Atahualpa'ya, İspanyolların gelişlerinin tek nedeninin kendisini ve halkını gerçek dine döndürmek olduğunu, Atahualpa'nın boyun eğmesi gereken dünyanın en kudretli imparatoru tarafından gönderildiğini söyledi ve Hıristiyanlığın belli başlı noktalarını anlattı. İnka dinledi, kızarak kendisinden büyük bir hükümdar tanımadığını, belki kendisine eşit bir imparator olabileceği cevabını verdi. Yeni dine gelince de, bu konuda hiçbir şey öğrenmek istemediğini anlattı, yine de bu dinin ilkelerinin nerede yazılı olduğunu sordu. Rahip Valverde kitabı kendisine verdi. İmparator sayfaları şöyle bir karıştırdıktan sonra, öfkeyle kitabı yere fırlattı. İspanyolların Tumbez'de ve başka yerlerde işlemiş oldukları suçların hesabını vermek zorunda olduklarını da sözlerine ekledi. İşte bu, kıyımın başlangıç işareti oldu. Saklanmış oldukları yerlerden fırlayan İspanyollar, hiçbir şeyden kaygılanmayan yerlilere saldırdılar. Bir kere daha silahlarıyla herkesi doğradılar. Anlaşıldığına göre, öldürülen Perulular sayısı iki bin ila beş bin arasındaydı. Saldırganlar arasında bir kişiden başka yaralanan olmadı. O da, Atahualpa'yı korumak için kendisini önüne atmış olan Pizarro'ydu. Böylece imparator, canlı olarak ele geçirildi. Bu, Cortés'in acımasız ama kahramanca savaşından çok uzaktı: Kıyımların en barbarcası oldu.

Tutsak düşen imparatora, yeri göz önünde tutularak iyi davranıldı; baştan yoksun kalan mutlak ve bürokratik mekanizmanın tepki gösterecek halde olmadığı açıkça anlaşılıyor ve Pizarro bunu hesaba katıyordu. Atahualpa, kendisine işkence yapanların ne istediklerini hemen anladı ve özgürlüğünü altın karşılığında satın almaya hazır olduğunu söyledi. Hemen anlaşmaya varıldı. Perulular, imparatorun içinde bulunduğu büyük odayı elinin erişebileceği kadar altın ve bir o kadar da gümüşle doldurmak zorundaydılar.

İnkaların Hazineleri

Hazineleri yağmaya başlayınca, İspanyollar, bunların zenginliğine değil aynı zamanda yapılışlarına da hayran kaldılar ve şaşkınlık çığlıkları attılar. O sıra hapiste olan Huascar, salıverilmesi için Pizarro'yla ilişki kurmanın yollarını aramaya başlamıştı. Atahualpa bunu öğrendi ve cezaevinde kardeşinin öldürülmesi için gizlice emir verdi. Ama Huascar, ölmeden önce, imparatorluğun gerçek hazinesini Atahualpa'nın değil, yalnız kendisinin bildiğini söyleyerek farkında olmadan istilacıların kafalarına zehirli bir ok sapladı. İşte böylece "İnkaların Hazinesi"yle ilgili efsane doğdu. Bu efsane, daha birkaç kuşağın düşlerini besleyecek, birçok serüvenci kafilesini ölüme sürükleyecek, ama bulunamayacaktı.

Bu arada, Atahualpa'nın kurtarılması için istenmiş olan bedel ödenmişti: Bu bedel, günümüzün(*) 21 milyar 700 milyon liretinin karşılığı kadar altındı.

Atahualpa artık salıverilmeyi istiyordu. Pizarro, ondan başka bir para istemeyeceği yolunda yazılı senet vermeye razı olmuştu: Ama kendisini salıvermeye gelince, ne Pizarro ne de ona katılmış olan Almagro böyle bir şeyi düşünüyordu. Salıverildi mi, Atahualpa'nın imparatorluğu tekrar ele geçirebileceğini ve istilacılara yapmış olduklarını ödeteceğini düşünüyorlardı. O zaman ne olurdu?

Sıkışan İspanyollar, alçakça bir çareye başvurmaya karar verdiler. İmparator birçok şeyle suçlanarak –başlıcası Huascar'ı öldürtmesiydi, doğruydu bu ama bu konuda Pizarro'nun karar vermeye hakkı yoktu– adice yargılandı. Kolayca tahmin edileceği gibi, ölüm cezasına çarptırıldı: Atahualpa yakılarak öldürülecekti. Bu kararı duyunca sarsıldı ve haklı olarak, İspanyollara hiçbir kötülük yapmadığı cevabını verdi. Sonra da, her şeyin boş olduğunu anlayarak, bir Kızılderilinin soğukkanlılığıyla cezaya göğüs germeye hazırlandı. Son dakikada,

* Kitabın yayınlandığı yıl 1964'tür.

rahip Valverde, Hıristiyanlığı kabul ederse ateşte yakılacak yerde iple boğulacağını söyledi. Böylece de bu aşağılık rahip, son dakikada bir insanı Hıristiyan yapmayı becerdi. Atahualpa'nın içten olup olmadığını Tanrı bilir. Biraz sonra iple boğularak can verdiği biliniyor ama.

Yeni Kastilya

Bundan sonra Pizarro ve Almagro, imparatorluğun başkenti Cuzco'ya zafer kazanmış olarak girdiler; bu şehrin görkemi Tenochtitlan'ın Cortés'i şaşırttığından daha az şaşırtmıştı onları. Ama az sonra Pizarro, Lima'da yeni bir başkent kurmaya karar verdi ve oraya yerleşti. Artık gücünün doruğuna ulaşmıştı; sefaletten gelen çocuk, altınla dolup taşan büyük bir ülkenin kral naibiydi. Ülkesi, birleştirilmiş Fransa ve İspanya'dan daha büyüktü; yine de bir kişi bu durumu anlaşmazlık konusu yapmayı düşünüyordu.

Pizarro ve eski arkadaşı Almagro arasındaki çekişmeler çok erken başlamıştı. Luque ölmüştü, artık iki adamı barıştıramazdı. Özellikle Almagro darıltılmıştı, çünkü Pizarro İspanya'ya yapmış olduğu yolculuktan yararlanarak en büyük yetkileri ve unvanları kendisine ayırmış, ona ikinci derecedeki işleri bırakmıştı. Krallık, Almagro'yu Peru'nun güneyindeki bölgenin alınmasıyla görevlendirdi, ama bu yörenin düşman ve yoksul olduğu hemen ortaya çıktı; hiç değilse başta böyle göründü, kimse burada saklı hazineler bulunduğundan kuşkulanmadı. Bundan sonra, Almagro, kendisi tarafından yönetilecek bölgede bulunması nedeniyle Cuzco'yu istemeye başladı. Böylece de savaş başladı: Sert ve sabırsız yaradılışlı Almagro, Cuzco'ya saldırdı ve şehri zorla ele geçirdi. Pizarro da onun üzerine yürüdü, yenip tutsak etti ve Atahualpa'yı kurban ettiği gibi, Almagro'yu da boğdurarak öldürttü.

Bu sırada İspanyollar, Yeni Kastilya Kral Naipliği haline getirilmiş olan imparatorluğu yağmalıyorlardı; İnkalar tarafından yaratılmış

olan eşsiz örgüt dağıtılıyor ve Kızılderililer, *encomendero*ların kırbaçları altında köle haline sokuluyorlardı.

Umutsuzluğa kapılan Perulular karşı koymaya başladılar. Pizarro'nun, elinde bir kukla yapmayı tasarlayarak İnka'lığa getirmiş olduğu Huascar ve Atahualpa'nın kardeşi Manco Capac komutasında silaha sarıldılar. İspanyolları ölüm saçan uzun bir gerilla savaşına zorladılar.

Bununla birlikte Pizarro'yu sahneden indiren Manco Capac değil, Almagro'nun dostları ve oğlu oldu. Bir komplo düzenleyip, bir pazar günü kral naibinin konağına girdiler. Nöbetçileri kolayca öldürdüler. Pizarro masa başında oturuyordu. Saldırıyı öğrenir öğrenmez, silah arkadaşlarından bazılarına, sırtına zırhını giyinceye kadar saldırganları oyalamalarını emretti. Ama zamanı kalmamıştı. O haliyle kılıcını çekerek düşmanlarına saldırdı ve on kadar adam karşısında umutsuz bir mücadeleye başladı. Birkaçını yere serdikten sonra, boğazından aldığı yarayla yere düştü. Düşmanlarının kılıçları onu yere yapıştırdı. 26 Haziran 1541 günüydü ve Peru fatihi o sıra yetmiş yaşında olmalıydı; doğum günü belli olmadığı için, yaşını kesinlikle saptama olanağı bulunamadı. Kişiliği, bilinen en çelişkili kişiliklerdendi. Karakteri sağlam ve dindardı, çağdaşı olan İspanyolların birçoğundan daha haris de sayılmazdı. Yapmış olduğu alçakça işler dolayısıyla haklı olarak eleştirilmektedir. İki yüzlü olduğu, verdiği sözlere bağlı kalmadığı ve sahtekârca davrandığı için suçlanır. Bütün bunlar doğrudur. Ama onun gibi, dünyada tek başına olan ve acımasız bir hayat okulundan yetişmiş bulunan bir adamdan, kurtların içinde kurt olmasından başka ne beklenir?

Ölümüyle Peru bir iç savaş dönemine girdi. Bu savaşlarda, yenik İnkalar, kendilerini yenenlerin yaklaşık olarak on yıl birbirlerini boğazladıklarını görmekten acı bir zevk duydular. Ülke ancak 1550'de yatıştırılabildi.

Avrupa'ya Altın Akıyor

O andan sonra İspanya kralı, Avrupa'daki hiçbir büyük hükümdarın hayal bile etmediği bir imparatorluğun başına geçti; öyle bir imparatorluktu ki bu, üzerinde "güneş hiç batmıyordu". 1545'te birkaç gözü pek, Potosi Dağları'nda bilinen büyük gümüş madenlerini buldular. Avrupa'nın yıllık üretiminin 60.000 kilo olmasına karşılık, burada 266.200 kilo gümüş üretilmekte gecikmedi. Altına gelince, Avrupa'da yılda 1.000, Afrika'da da 2.000 kilo üretildiği halde, Amerika yılda 5.400 kilo altın üretiyordu. Bir değerli maden nehri Avrupa'ya dökülüyor, V. Charles'ın megaloman politikasını besliyor ve İspanya'ya, özellikle Portekiz'i ve bütün sahip olduğu yerleri topraklarına kattığı 1580 yılından başlayarak süreceği sanılan bir üstünlük veriyordu. İşgal ve istilanın yerini sömürüye dayanan bir sisteme bıraktığı dönemde, İspanyolların küçük gördükleri Yeni Dünya'nın öteki bölümünde başka bir destanın doğmaya başladığını o sıralar kimse aklına bile getiremezdi. Burada olup bitenler, öncelikle, Batı Hint Adaları'ndaki sömürgeci sistemin ölüm çanı olacaktı.

ÜÇ

HİÇBİR ŞEYE YARAMAYAN ÜLKE

Büyük Çayırlarda

Yeni İspanya ve Yeni Kastilya Kral Naipliği gibi iki büyük ülke arasında, Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu hızla örgütlendi. Almagro, Şili'ye kadar gitmişti. Valdivia da, Santiago şehrini kurarak buraları İspanya'ya bağladı. Yamyamların kurbanı olarak ölen Mendoza, Arjantin'i de boyunduruğu altına almaya başlıyordu. Kısa süre önce Macellan, dünyayı dolaştığı sıra, Ateş Ülkesi'ne (Tierra del Fuego) ayak basmıştı.

Böylece, Portekiz'e ait olan Brezilya dışında, Güney Amerika bütünüyle İspanyolların elindeydi. Daha önce de söylediğimiz gibi, Portekiz, İspanyolların eline geçtiği zaman, Brezilya da Kastilya hükümdarlığının egemenliğine girecekti. O sıra, İspanya ve Portekiz'in Amerika'daki toprakları arasında bulunan ve aşılması mümkün olmayan sonsuz Amazon Ormanları, iki ülke arasında her türlü çatışmayı zaten önlüyordu.

Ama Meksika'nın kuzeyinde, başka bir kıta olduğu sanılan Güney Amerika kadar, belki daha büyük başka altın devletleri yok muydu? Daha 1513'te Ponce de Leon, Florida'ya gitmiş, doğruyu söylemek gerekirse orada savaşçı vahşilerden başka şey bulamamıştı. Ancak 1528'de,

Cortés'in bahtsız rakibi Narvaez, Kaliforniya Körfezi'ne ulaştı. 1540'ta da Coronado, bilinmeyen kıtanın sırrını çözmeye karar vererek daha kuzeye ilerledi ve kıtanın büyüklüğünü ölçmekte gecikmedi. Günlerce ve günlerce yürüdükten sonra, altın sarısı şehirler yerine, kıtada bin metre derinliğinde bir yarık açmış olan Colorado'nun Büyük Kanyon'unun uçsuz bucaksız boğazlarını buldu. Daha kuzeyde, Coronado, bizon sürülerinin dört nala koştukları çayırları keşfetti. Ama altın olarak hiçbir şey bulamadı.

Peru istilasında Pizarro'ya yardım etmiş olan Ferdinand de Soto'nun da talihi yaver gitmemişti. Alabama topraklarını cesaretle geçmiş, beraberindeki küçük bir kuvvetle devamlı vahşilerle çarpışmış, kurtulamadığı bir sıtmaya tutulmuş, sonunda Mississippi'ye ulaşmış, sularına kılıcını batırmış ve 1542'de orada ölmüştü. Nehrin yatağı, nehri bulan adamın görkemli mezarı olmuştu.

Harcanan bu çabaların ve özverilerin sonuçları İspanyollar için tek bir anlam taşıyordu: Meksika'nın kuzeyinde altın yoktu. Uçsuz bucaksız çayırlardan ve korkunç bunalımlardan, kıraç dağlardan ve geniş nehirlerden başka şeye rastlanmıyordu. Bu toprak hiçbir işe yaramazdı, burada hiçbir şey yoktu: Ne değerli madenler, ne tarım ürünleri ne de baharat. İspanyollar, Kuzey Amerika'ya sırt çevirdiler. Yeni Dünya'ya ait topraklar ve denizler üzerinde kesin egemenlik iddiasında bulunanlar ve İberik Yarımadası'ndan gelmeyen herhangi bir denizcinin Amerika kıyılarında görünme gözü pekliğini göstermesiyle protesto yağdıranlar, kıtanın bu bölümüyle ilgilenmek bile istemiyorlardı. Pastanın en büyük ve en lezzetli tarafını kesip almamışlar mıydı? Gerisi şölenlerinin kırıntıları değil miydi? Kıtanın bu bölümünde hiçbir şey yoktu; olanlar da bir değer taşımıyordu. Kim isterse alsındı; kemirilmek üzere atılan bir kemik gibi, dev İspanyol azmanına havlayan çomarları yatıştırmaya yarardı hiç değilse.

Peones Ülkesi

Gerçekten bir devdi bu: Ne Ramses, ne Kiros, ne Sezar, ne de Cengiz Han böyle bir imparatorluğun başında hüküm sürebilmişlerdi. Şimdi sorun bunu örgütlemek ve sömürmekti. Bu amaçla, bütün sömürge işlerinin yönetimi İspanya'daki Hindistan Kurulu Reisliğinde toplandı. Bu kurul sömürgeleri yönetiyor, yasalar yapıyor ve hükümdara, kral naipleri ve eyalet valileri teklif iletiyorlardı. *Casa de la Constraction* da bütün sömürge ticaretini tekelinde toplamıştı. İspanya'nın kalabalık bir halkı yoktu; bu yüzden de Amerika'ya büyük bir göç olmadı. Bu durum, İspanyolları, Amerika'daki imparatorluklarını *latifundia* temeline göre örgütlemeye yöneltti. Feodal *latifundium*un İspanya'da geçerli olması da, bu yola yönelmeleri için başka bir neden olmuştu: Bu sistem –soyluluk ünvanına bağlı taşınmaz mallara sahip olmak gibi– bütün ekleri ve ayrıntılarıyla, olduğu gibi Amerika'ya aktarılmıştı. Büyük toprak sahipliği, kendi yönünden göçün devamını engelledi; altına karşı duyulan hırs geçmiş olduğundan, geriye sağlam ve gerçek bir zenginlik olan toprak kalıyordu ve *hidalgo*lar, hemen hemen tümüyle bölüşülmüş bir ülkeye günden güne azalan bir hevesle gitmeye başladılar. Daha aşağı katlardan olanlara gelince, İspanyolların toprak işini sevmemeleri bir yana, küçük toprak sahipliği olmadığından göçmekten uzak duruyorlardı. Bu durumda Batı Hindistan İmparatorluğu bir *Latifundia* ülkesi gibi büyümeye başlamış ve feodal kurumlar, imparatorluğun genişlemesine ve güçlenmesine yardım etmişti. Kızılderililer, köle ve çoban (*peones*) durumuna indirilmişlerdi. Doğruyu söylemek gerekirse, İspanyol hükümdarlığı, bu insanların yaşama koşullarını iyileştirmeye gayret ederek ve *encomendero*ların eziyetlerine karşı koruyarak birçok kez işe karışmış ve özellikle bunlara köle gibi davranılmamasını sağlamıştı. Hükümet ve Kilise aracılığıyla İspanya, Kızılderililere çok kötü davranılmamasını sağlamaya çalışmıştı, ama Amerika'da yerleşmiş olan İspanyollar, ba-

zı istisnalar dışında, Kızılderililere karşı çok kaba davranıyorlardı.

Bağımsız bir çiftçi sınıfı yaratılmasını önleyen ve çok sert olan feodal toprak rejimi yanında, Amerika'daki İspanyol sömürgeciliğinin başka bir özelliği daha vardı: Bu topraklara, altın ve gümüşten başlayarak öteki madenleri –özellikle bakır– ve tarım ürünleri gibi hammaddeleri anavatana gönderme zorunluluğu yüklenmişti. Bu da, Amerika'da sanayi kurulmasını engelleme sonucunu doğurmuştu: Bunun için, Batı Hindistan'da üretilmekte olan hammaddelerin hiç değilse bir bölümünün orada işlenmesi gerekirdi; ama artık hammaddeler İspanya'da bile işlenmiyordu. Hükümet merkezi bile hammadde ihraç eder olmuştu; işlemeyi reddediyordu; güçlü bir kapitalist ve sanayici topluma yönelmemekle kendi ekonomisinin kuyusunu kazıyordu. İspanya, sömürgelerden gelen değerli maddelerin sağladığı parayla, durmadan kan verilerek yaşatılan umutsuz bir hasta gibi, şimdilik refah içinde ömür sürüyordu: Bu, yıkılamaz sanılan İspanyol hegemonyasını kemiren bir kurttan başka bir şey değildi.

Bu temellere dayalı sömürgecilik ve Avrupa'dan gelecek çiftçi göçünün olmayışı, sermaye sahibi yerli bir burjuva sınıfının oluşmasını önledi. Sömürgeler, feodal tarım ekonomisindeki gibi, sayısız tarım işçisini sömüren büyük toprak sahiplerinden oluşan bir büyük "toprak sahipleri topluluğu"nun ülkesi olarak kaldı.

İspanya-Amerika Uygarlığı

İspanya, bir *miserabile accolita di mercatanti* (bezirgânlardan oluşmuş zavallı bir şirket) değildi. Uygarlığının büyüklüğünün denizaşırı yerlere erişmemesi söz konusu olamazdı; üstelik hükümetin sistemli bir çalışmasının sonucu da değildi.

Kolomb'dan önceki büyük uygarlıkların yıkılması çok insafsızca olmuştu ve bu iş öylesine akılsızca yapılmıştı ki, bugün bile insanı isyan

ettirmektedir. Yine de, bu yitik toplumları inceleyen onlar hakkında paha biçilmez yapıtlar bırakan kişiler yine İberik Yarımadası'ndan gelmişlerdir. Molinia, Sahagun, Torquemade, Cieza de Leon, Francisco de Avila: Bu sonuncusu, çağdaşı bir başka büyük yazar olan Garcilaso de la Vega gibi, Cuzco'da doğmuştu.

Kısa süre içinde, büyük Avrupalılar örneğine benzeyen, olağanüstü boyutlarda bir fikir adamları grubu oluştu Amerika'da. Bunun tartışma götürmeyen tipik ürünü –sözünü ettiklerimiz dışında– Meksika'da doğmuş olan astronomi bilgini ve matematikçi Carlos de Siquenzay Gongora'ydı.

Bu yazarların üzerinde durmuş oldukları konular tarihî ve dinseldi; bunların bütün yapıtları, o çağın Latin Amerika'sının en özgün kadın ozanı olan rahibe Juana Ines de la Cruz'un yaptığı gibi, çoğunluk şiir diliyle istilalardan söz eder.

Böylece, Avrupa'da İspanya hegemonyası gitgide çökerken, İspanyol Amerikası'nda, Descartes felsefesinden başlayarak Newton'dan Lumiéres Kardeşlere kadar, okyanus ötesi kültürün en yeni ürünlerini bile sindirmeye hazır önemli bir aydın sınıfı doğuyordu.

Sömürgeciler, Lope de Vega ve Calderon de la Barca'nın ülkesinden oldukları için, tiyatronun da gelişmesi durdurulamazdı. Daha 1559'da (Cateau-Cambresis yılı) Lima'da bir tiyatro kumpanyası kurulmuştu. Kısa süre sonra da manastırların ve üniversitelerin özel tiyatroları oldu. Meksika'da çoktan beri, yalnız dinî konularda olmak üzere, kitaplar basılmaya başlanmıştı. İlk matbaacı Giovan Paolo da Brescia adlı bir İtalyan göçmeniydi. Sadece XVI. yüzyılda, Meksika'da 174 eser basılmıştı.

Gazetecilik daha yavaş ilerlemişti: XVIII. yüzyıla kadar sadece belirsiz zamanlarda çıkarılan gazeteler vardı. Bu da, kültürlü adamlardan oluşan bir seçkin sınıf yetiştirmiş olmasına rağmen İspanyol sömürgeciliğinin aslında ne olduğunu gösteriyordu. Gerçekte bu, yok-

sullar ve cahiller okyanusunun ortasında yaratılmış kültür sahibi bir tabakadan başka şey değildi. Bu nedenle de –az basılmakta olan– kitaplar oldukça geniş bir ilgi alanı buluyor, ama –daha geniş yığınlara hitap etmesi gereken– gazeteler yaşama olanağını bulamıyordu. En sonunda 1722'de, aylık bir dergiden başka şey olmayan Gaceta de Mexico düzenli çıkmaya başladı!

İspanyol uygarlığı güzel sanatlar alanında da güçlü bir etki yaptı. Velasquez, Murillo ve Zurbaran gibi ünlü ressamların ülkesinin sömürge dünyasında zevk değişikliği yapması zorunluydu: Kolomb'dan önceki büyük eşsiz resim sanatı, İspanyol resim sanatının çok etkisi altında kaldı, ama bunların birleşmesi olumlu bir sonuç vermedi. Latin Amerika'nın yeni resim sanatı, büyük atalarının erişmiş oldukları yere varamadı: Ne Velasquez'in ne de Bonampak'ın resimleri Maya resim ustalarının yüceliğine erişebildi.

Mimarlık alanında İspanyol uygarlığı daha derin bir iz bırakmıştı. Barok çağıydı bu. Barok, İspanya'da yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Çok kısa sürede, Yeni Dünya'daki barok katedraller –Meksika'dan Tierra de Fuego'ya kadar– eski dünyadakilerle yarışabilir duruma geldi. Bazı konularda –heykelcilik ve süsleme gibi– yerli sanatçıların ustalığı sayesinde İspanya'dakileri geride bıraktılar. Özellikle, bu katedraller tahtadan yapılmış eşsiz heykeller sağladılar.

Bütün bunlara rağmen, İspanyol sömürgeciliğinin gerçek niteliği değişmedi: Latin Amerika'nın amansızca sömürülmesine devam edildi.

Seksen Yağmayla Dünya Gezisi

Daha sonraki sömürgecilikler de genellikle tarımsal alanda tutulan ekonomik kaynakları sömürdüler. Ayrıca ana topraklardaki sanayi gelişimini sağlamak için sermaye birikimi amaçlanıyordu. Söylendiği gibi, İspanya bu amacın sadece birinci bölümünü tamamlayabildi.

Avrupa'ya aktardığı büyük zenginlikler, sadece İspanya dışında kapitalizmin oluşmasına hizmet etti.

Bu durumda, Kuzey Amerika'nın "faydasız" ve "verimsiz" topraklarının "yoksul hısımlara" bırakılması doğaldı. Bunlar da, durumdan faydalanmakta gecikmediler.

İspanya ve Portekiz tekeli dışında kalmış olanların bu tekeli baltalamak için başka bir yolları da vardı yine: Bu da İspanyol denizlerine gizlice girmekti. Kuşkusuz bu davranış, İspanyollar ve Portekizliler sularına gizlice girenlere korsan gözüyle baktıkları ve yabancı gemileri batırdıkları için, büyük tehlikelerle doluydu. Ama gizlice girenler de savaşmadan teslim olmak niyetinde değillerdi. Tersine, savaşa tutuşuyorlardı! Bunlar okyanusun kanun kaçaklarıydı. Dolayısıyla kanun kaçakları gibi davranacaklardı, savaşı kaybeden de sonucuna katlanırdı. Daha ilk yıllarda, Saint-Malo'nun gözü pek Fransız gemicileri, İspanyol hükümdarının denetimindeki denizlerde kendilerini göstermeye başladılar. 1559'a değin V. Charles ve sonraki İspanya kralıyla savaş halinde olan Fransa, bu denizcileri el altından destekliyordu.

Fransa Kralı I. François, İspanyollarla Portekizlilerin denizlerin tekelini ellerinde tutmaları iddiasına cesaretle cevap vermişti. Fransızların bu örneğini izleyen başkaları da kısa sürede ortaya çıktı.

Bu konuda İngilizler başta geliyordu. V. Charles'ın siyasi vasiyetnamesinde birkaç satırla sözünü ettiği ve küçümsemediği bu küçük devletin yurttaşları, bu adada yaşayan insanlar, eşi olmayan denizcilerdi. Kral VII. Henry Tudor'un izlediği uyanık politika İngiltere'de burjuva kapitalizminin gelişmesini sağlayan itici güç olmuştu. Daha XVI. yüzyılın sonlarında, İngiliz burjuvazisi denize açılmaya ve ticaret yapmaya heveslendi. Bundan başka, İspanya'ya karşı beslemekte oldukları nefreti güçlendirecek ekonomik nedenlere dinî nedenler de ekleniyordu.

I. Elizabeth, burjuvazinin isteklerini körüklemekte gecikmedi; İngilizler de işin içine katıldılar. Bundan sonra da Hollanda'da, II. Philippe'in baskısına karşı korkunç bir ayaklanma başladı. İspanyol ordularına karşı karada zayıf olan "Sefiller" –küçük görüldükleri için böyle adlandırılmışlardı– denizlere açıldılar. İngilizler ne kadar iyi denizcilerse, soğuk ve fırtınalı Kuzey Denizi'nde pişen Hollandalıların da onlardan aşağı kalır yanı yoktu. Kalvinist Hollandalılar, gaddar bir despot olan II. Philippe'ten nefret ediyorlardı. Korsan değillerdi. Fransızlar ve İngilizler gibi, hükümetlerinden, düşmana saldırma ve yağmalama hakkı tanıyan "sefer izni" alıyorlardı. Bu arada, kendi hesaplarına çalışanlar da varsa, hayret etmemek gerekiyordu buna.

Elizabeth, korsanları himayesine almadan önce uzun bir süre kararsızlık geçirmişti. Limanlarını Hollandalı yoksul denizcilere açma kararını verene kadar uzun zaman geçmişti. Ama İngiliz burjuva sınıfı ne istediğini biliyordu: Denizci ve kâşif olan Sir Walter Raleigh, "Ticarete komuta eden dünyanın zenginliğine komuta eder, sonunda da dünyaya komuta eder" diye yazıyordu. Böylece İngiliz köpekbalıkları da, limandan ayrılıp, hırsla avlarının üzerlerine çullanabildiler. Bununla birlikte bu atılım "resmî" değildi, çünkü hükümet hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi görünüyordu.

İşte bu çağlarda, tarihin tanımış olduğu en korkunç korsanlar denizlerde görülmeye başlandı. Yetenekli bir denizci –Nelson ayarında ve İngiltere'nin yetiştirdiği denizcilerin en büyüklerinden– olan Amiral Sir Francis Drake, 1558'de *Yenilmez Armada*'nın yok edilmesiyle, kendini göstermeden önce, İspanyolların baş belasıydı.

Bir Fransız "meslekdaşı"yla Panama berzahına çıkan Drake, büyük ustalıkla, kıyıya altın taşımakta olan kervanları yağma ediyordu önceleri.

İngiltere'ye dönünce, yurttaşlarına daha da büyük, garip, korsan bir Haçlı Seferi teklif etti: Her yeri, özellikle de İspanyol limanlarını yağmalayarak denizden dünya turu yapmak.

Cesaretle ileri sürülmüş olan bu fikir, deniz adamlarını harekete geçirdi: Kraliçenin kendisi bile –Drake'nin girişimini resmen desteklemekle birlikte– varlığından büyük bir sermaye koyarak onu teşvik etti. Sir Francis Drake de, 1577'de, o güne kadar eşi görülmemiş olağanüstü bir dünya gezisine çıkmak için yelkenleri açtı. İngilizler önce Afrika kıyılarına çullandılar ve oradan Tierra del Fuego'ya yöneldiler. Burnu dönünce, Macellan Boğazı'nın güneyinde bir takım adaların uzandığını gördüler. Sonra Pasifik'e ulaştılar. Yolları üzerinde rastladıkları İspanyol şehirlerine ve gemilerine saldırarak yağma ediyorlardı. II. Philippe'in kuvvetleri, delicesine bir gözü pekliğe sahip bulunan bu korsanların yollarını kesmeyi başaramıyordu. 1580'de Hint Okyanusu'nu geçtikten ve tekrar Atlantik'e vardıktan sonra, gemileri ganimetle dolu şekilde, İngiltere'ye zafer kazanmış olarak ulaştılar. Bu sefere de, "Seksen Yağmayla Dünya Gezisi" denilmişti.

Deniz Haydutluğu

Savaş yarışı, İspanya ile İngiltere arasındaki çatışma, Fransa'daki din savaşları ve Hollanda'daki ayaklanmayla, benzeri görülmedik bir biçimde alıp yürümüştü. Meksika Körfezi'ndeki adalar, Karayip Denizi ve Bahama Adaları ele geçirilmesi hayal edilen yöreler haline gelmekte gecikmedi. Avrupa'daki serüvencilerden oluşan insan toplulukları buralara akmaya başlamışlardı. İspanya, buralara gidiş yolunu kapıyordu: Bu nedenle gizlice gidiliyordu. Ormanların, dağların ve yaylaların ortasında, gelenleri yakalamak çok zordu. Bizon avıyla geçinip, yerlilerin *boucan* dedikleri bir usule göre hazırladıkları etleri satarak yavaş yavaş yerleştiler. İşte *boucaniers* denilen bizon avcıları, İspanyollar için giderek bir dehşet ve korku kaynağı oldu. Bunlar, bazen talana başvuran serüvencileri yerlerinden atmaya çalıştılar ama serüvenciler, denizlerde kararlı bir şekilde tutunarak karşı koydular.

Bunlardan bazıları aralarında "Kıyı Kardeşleri" dedikleri ünlü bir dernek kurmuşlardı ve İspanyol sömürgelerine dehşet saçıyorlardı. Körfezdeki sayısız ada, çok iyi birer üs sağlıyordu: Jamaika, Bermuda, Hispaniola'nın karşısındaki ünlü Kaplumbağa Adası, hemen korsanlarla doluverdi. Buradan, İspanya'ya değerli yükler taşıyan gemilere saldırmak için harekete geçiyorlardı. İngiliz, Hollandalı ve Fransızlar elde ettikleri ganimet için kavgaya tutuşuyorlardı. Bu yüzden İspanyollar, silahla donatılmış gemilerin koruyuculuğunda sefer düzenleme yoluna gittiler. Çok usta gemici olan korsanlar da, fırtınalı gecelerde, gemilerin birbirlerine çarpmamak için dağılmak zorunda kaldıkları zamanlar saldırma âdetini edindiler. Böylece de denizin en karanlık efsanelerinden bazıları doğdu; bunların en korkuncu, okyanusları hayalet gemisiyle dolaşan ve fırtınalı gecelerde ortaya çıkıp gemileri batıran "Uçan Hollandalı" efsanesiydi. İspanyollar için hayaletlerden de kötü olan bu deniz soyguncuları dosdoğru cehennemden çıkıp gelmişe benziyorlardı. Bunların gözü peklikleri ün kazanmakta gecikmedi ve başardıkları işlerin bazıları dünyaya yayıldı: Birkaç sandalla geceleyin bir İspanyol gemisine saldıran, gemiye çıktıkları sıra adamlarının ve kendisinin geri dönmelerini önlemek için kayıklarını baltayla parçalamış olan Fransız korsan Büyük Pierre'in göstermiş olduğu cesaret bunlardan birisiydi.

Avrupalıları sömürge imparatorluğundan uzaklaştırmış olan İspanya, korsanların ortaya çıkması ve büyük devletlerin onları izlemesi üzerine parçalanmaya başladı. Cromwell zamanında İngiltere, Jamaika ve Bahamalara el koydu; bir süre sonra da, Jamaika valisinin oturduğu yer Morgan adındaki ünlü bir korsan tarafından işgal edildi. Bu korsan, Panama berzahını yürüyerek geçmiş ve "Pasifik'in Kraliçesi" olan Panama'yı talan etmişti.

Jean Cabot ve Labrador

İşin dışında kalanlar, daha kuzeyde ve ilk olarak De Soto'nun dolaştığı, İspanyolların "hiçbir şeye yaramaz" diyerek burun kıvırdığı topraklarda yarınlarını bulacaklardı. 1497'de Kral VII. Henry Tudor, konuksever olmayan bu sahillere gemicilerini göndermişti. Kolomb gibi bu gemiciler de İtalyandılar: Baba oğul Giovanni ve Sebastiano Cabot. Bristol'den hareket eden Giovanni Cabot, bu ilk seferde belki oğluyla aynı gemideydi, ama sonraki yolculuklarda aynı gemide bulundukları kesin olarak biliniyor. Atlantik'i geçen ünlü denizci balık yönünden çok zengin olduğunu anladığı Terre-Neuve'e ve sonunda da, Terre-Neuve –Newfoundland sığlıkları– ile Labrador'un hemen yakınındaki soğuk ve sisli kıyılara ulaştı.

Bu tarihî bir andı, çünkü İngiliz bayrağı Yeni Dünya'da ilk kez dalgalanıyordu. O sırada bir adada yaşayan bu küçük devletin, V. Charles'ın imparatorluğunu gölgede bırakacak bir sömürge imparatorluğu kuracağı hiç kimsenin aklına gelmiyordu. 1524 yılında Yeni Dünya'ya başka bir bayrak daha dikildi: Bu Fransız bayrağıydı; bunu diken de Giovanni de Verazzano adlı bir İtalyan gemiciydi. Bundan sonra da 1534'te Jacques Cartier, kuzeyin sömürgeleştirilmesine başladı. Labrador sahillerinden kalkarak Saint-Laurent Nehri'ni geçti ve keşfetmiş olduğu ülkeye Kanada adını verdi. (Bu adı yerlilerden işitmiş olduğu ve belki de yanlış anladığı bir sözcüğe dayanarak vermişti.) Cartier 1535'te ve daha sonra 1541'de tekrar Kanada'ya döndü ve Montreal'i kurdu; 1608'de Samuel de Champlain ise Quebec'i kurdu. Yine de, bu şehirleri o sıra yerleşme merkezleri haline getirmeyi başaramadılar, çünkü bu yöreler çok soğuktu ve kış aylarını buralarda geçirmek pek güçtü.

Fransızlar daha güneye gitmeye başladılar ve ulaştıkları ülkeye kralları IX. Charles'ın şerefine Caroline adını verdiler. Bu kez dinî inançlar yüzünden sıkıştırılan Protestan Fransızlar söz konusuydu,

Yeni Dünya'ya sığınmayı düşünmüşlerdi. Ne yazık ki, yeni sömürge, İspanyolların Florida'sına pek yakın olduğu için toplu olarak öldürüldüler. Sadece Caroline, Beaufort ve Port-Royal adları –son ikisi birer küçük şehir olarak kalmıştır– bu ülkeye ilk kez Fransızların gelmiş olduklarını kanıtlamaktadır.

İngilizler de kuzeye yerleşmeye çalışmışlardı. Walter Raleigh büyük Chesapeake Körfezi'nin güneyine bir sefer düzenlemiş ve bu yöreye Kraliçe Elizabeth onuruna Virginia adını koymuştu, yıl 1585'ti. Bununla birlikte, girişimi başarısızlığa mahkumdu: Yeni bir sefere çıkanlar orada bırakılmış olan insanlardan hiçbirini sağ bulamadılar. Hastalık yüzünden mi yok olmuşlardı? Yerliler tarafından mı öldürülmüşlerdi? Kuşkusuz, bir bölümü hastalıktan ölmüş ve bir bölümü yerliler tarafından öldürülmüştü. Virginia bir süre için sahipsiz kaldı. Sadece 1607'de, Christopher Newport yönetimindeki üçüncü bir sefer bu kıyılara ulaştı ve bir grup adam bıraktı. Bunlar, İngiltere Kralı I. James Charles Stuart onuruna James diye adlandırdıkları bir nehrin ortasındaki adaya yerleştiler ve Jamestown adlı küçük şehri kurdular. Bu, büyük olayların mütevazı bir başlangıcı oldu.

Altın ve Tütün

Göç edenler yerleşir yerleşmez, burada tutunabilmek için büyük bir direnç ve şansa ihtiyaçları olduğunu anladılar. İklim Avrupalılara uygun değildi. Ülke vahşi hayvanların ve tehlikeli sürüngenlerin bulunduğu ormanlarla kaplıydı. Taş devrini geçmeyen bir uygarlık düzeyindeki vahşi yerliler, düşmanlıklarını vakit geçirmeden açığa vurdular. Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Kanada'yı kapsayan bu geniş kıtada beş yüz bin Kızılderili'den fazla insan yoktu ve bu sayı önemsenecek gibi değildi. Aslında, bu yöreler hemen hemen ıssızdı, çöl gibiydi. Ama Kızılderililer göçebeydiler, avlanarak, savaşarak ve çapulculuk yaparak

yaşıyorlardı. Tarlaların açmasıyla hayvanlarını kaçıran ve avcılığa dayalı göçebe hayatlarını engelleyen beyaz adamın yerleşmesine şiddetle karşı çıktılar. Yine de yer yer, iyi ilişkiler kurmakta güçlük çekilmedi. Hatta, göç edenlerin başlarından biri olan Yüzbaşı John Rolfe Kızılderili bir prensesle evlendi. Yoksulluğa, doğaya, Kızılderililere ve hayvanlara karşı yapılan mücadeleye rağmen, İngilizlerin sayısı yavaş yavaş emin bir şekilde çoğalıyordu. Toprağı işliyorlardı: Virginia'da altın yoktu, göç edenlerse yalnızca kol gücüne sahiplerdi. Ama kısa sürede tütün tarımı gelişmeye başlayacaktı. 1612'den sonra Virginia, büyük bir tütün üreticisi oldu. Buradaki sömürgecilik, görüldüğü gibi, İspanyollarinkinden çok farklıydı. İspanya mağrurlar ve serüvenciler, cömert ve hain, hırslılar ve şöhret peşinde koşan soylular diyarıydı. Ama çalışkan değillerdi bu insanlar, çünkü çalışmak kölelere ve aşağılık adamlara yaraşırdı. Cortés, "bir köylü gibi" toprakta çalışmaya değil, altın aramaya gelmişti. İngiltere'den göç etmiş olan köylülerin ve burjuvaların yapıları başkaydı, bunlar sadece toprağı işlemek için gelmişlerdi; savaş adamı olmaktan çok kürek, çapa, bel adamıydılar. Ormanları kesiyorlar, toprak açıyorlar ve ekiyorlardı. İspanyol altınının kaynağı çok çabuk kuruyacaktı, ama göç eden İngilizler tarafından alın teri –çoğunlukla kan ve gözyaşı– ile işlenen Amerika'nın sert toprağından, suyunu çekmeyen ve tükenmeyen gerçek zenginlik doğacaktı.

İngilizler anavatanlarından buraya başka bir şey daha getirmişlerdi. İngilizlerde, doğuştan kendi kendilerini yönetme (self government) aşkı vardı. Daha Ortaçağ'da Magna Carta ile krallarından bağımsızlıklarını zorla almışlardı. O zamandan beri, yöresel egemenliğe, bireysel haklara ve topluluk içindeki herkesin bir önemi olduğu bilincine bağlanmış olmaları, İngilizlerin yüreklerinde bu düşünceleri güçlendirmeye başlamıştı. Onlar için bir topluluğun kendini yönetmesi doğaldı. Oysa İspanyollar, Yeni Dünya'ya Kastilya Krallığı'nın baskıcı ve militarist ilkelerini getirirken, İngilizler, kendi vatanlarında doğan özerk yönetime bağlılığı yerleştiriyorlardı. Böylece, 1619'da Ameri-

ka'da hiç görülmemiş olan ve "Burjuvalar Meclisi" denilen ilk temsilciler meclisi Jamestown Kilisesi'nde toplandı. Sömürgenin on ayrı yöresinden seçilmiş üyelerin oluşturduğu bu meclis, yürütme yetkisini Londra'daki merkezî iktidar tarafından seçilen valiye bırakarak, yasama yetkisini üzerine almıştı.

Ne yazık ki, Virginia'da özgürlük tohumlarının atıldığı aynı yıl içinde kölelik tohumları da ekilmişti. Sömürge tarımı gelişmeye başlar başlamaz, el emeği sorunuyla karşılaşılmıştı. Burada, *encomienda* sisteminin uygulanma olasılığı yoktu. Kızılderililerin sayısı çok azdı; çalışmaya yöneltilemeyecek kadar kaba ve vahşiydiler. Çok ilkel olmakla birlikte özgürlükten ve şiirden yoksun olmayan bir kültürleri vardı. Ama ne beyazlar gibi üretimi biliyorlar ne de üretmek istiyorlardı. Bu nedenle, aynı yıl Virginia'da kölelik başladı. Yeni Dünya için ileride sarsıntılara, bölünmelere ve büyük acılara yol açan bir yara olacaktı bu.

Bir Azizler Cumhuriyeti

Ertesi yıl, 1620'de, Amerika'daki İngiliz sömürgeciliği genişledi. Önemli çatışmalar Stuartların başta olduğu İngiltere'yi sarsıyordu; Kral I. James, İngiliz geleneğini yıkarak mutlakiyet peşine düşmüştü. Anglikan rahipler de kralın bu girişimini destekliyorlardı. Kalvinistler baskı altındaydı. Bunlar tüccarlar, bankerler, zanaatkârlar gibi en ileri ve en çağdaş burjuva sınıfını oluşturuyorlardı; dinî inançları onlara çalışmayı ve tutumlu olmayı, insanın kendini sert ve inatçı bir disipline sokması gerektiğini öğretmişti. Yapılan tartışmalar sırasında, yüksek rahipler sınıfının sömürüsünden ve ahlaksızlığından ayrı tutulmak için kendilerine *Puritains* (temizler, namuslular) diyorlardı. Bunlardan bir grup, ülkenin dışına çıkmayı baskı görmeye yeğlemişti. Önce Hollanda'ya sığınmışlar, sonra Mayflower adlı bir gemi donatmaya ve talihlerini Yeni Dünya'da denemeye karar vermişlerdi.

Gemiye bindiklerinde, onları harekete geçiren ruh hali İspanyol sömürgecilerininkinden çok farklıydı ve daha az kahramanca değildi. Sofu birer İncil okuyucusu olan bu insanlar, İsrail çocuklarının vaat edilmiş toprağı aramak için Mısır'dan ayrılmaları gibi, harekete geçmişlerdi; Kalvinistlere özgü güvenle, büyük işlere adanmış olduklarına inanıyorlardı; savaşlar ve özveriler sonucu, Tanrı tarafından seçilmiş olduklarına inanan bu insanlar, Tanrı'nın kullarına bir toprak sağlayacaklarına ve özgür olarak yaşanabilecek bir "Azizler Cumhuriyeti" kuracaklarına inanıyorlardı. Bu ruh hali içinde, 1620'de Massachusetts kıyılarına ayak basmışlar ve burada, kendilerinden önce gelmiş olanların New England (Yeni İngiltere) dedikleri bu yörenin merkezi olacak New (Yeni) Plymouth'u kurmuşlardı. Virginialılar gibi, kısa sürede temsilciler meclisi de kurmuşlar ve yine Virginialılar gibi toprağı işlemeye, yerlilerle ve yırtıcı hayvanlarla savaşmaya başlamışlardı. İncil ve tüfekle silahlanmış olarak içerilere doğru ilerlemişlerdi; Virginialılardan farklı olarak, yalnız tarımla yetinmemişlerdi. çünkü New England tarım için çok daha az elverişliydi. Denize açılmışlar; gemici, tayfa ve tüccar olmuşlardı. Kısa bir süre içinde de, Boston Limanı Atlantik'teki limanların en ileri gelenlerinden biri olmuştu.

New England saldırgan olmasıyla tanınmıştı; Amerikan İhtilali sırasında da, tümüyle İngiliz kökenli ailelerden oluşuyordu. Yankeeler –aslı Kızılderililerin alaycı bir takma adından gelen bu sözcük zamanla yerleşmekte gecikmeyecekti– hem kararlı hem de mağrurdular. Genel bir refah, bunların hayatının göze çarpan belirtisi olacaktı kısa sürede. XVIII. yüzyılın yarısında, yalnız Boston Limanı'ndan yapılan ticaret, ortalama altı yüz gemiyi harekete geçirecekti, morina balığı avı –zamanla New England'ın simgesi olmuştur– yılda bir milyon İngiliz lirası kâr sağlayacaktı.

New England'ın Puritain topluluğu, yüksek bir kültür düzeyine ulaşmış olmakla tanınır. Cenevre'de Reform'u kutlamak için dikilmiş olan anıtın, dinsel devrim gerçekleştikten sonra, Cenevre komününün

ilk işinin çocukların okutulmasını kabul etmiş olmasını hatırlatması boşuna değildir. Rahipler dindar ve kültürlü, onurlu, kararlı, inatçı ve İncil'deki kişiler gibi "insanları sürükleyen" adamlardır.

Boston yakınlarındaki Cambridge mahallesinde, Harvard adlı bir adamın çabasıyla 1636'da Amerikan topraklarında ilk üniversite kurulmuştu; aynı zamanda, elliden fazla aile reisi olan toplulukların bir ilkokul sahibi olmalarını öngören Massachusetts Yasası da yürürlüğe konulmuştu. Harvard Üniversitesi Rektörü Chauncy, sabahları kutsal kitabı İbranice, öğleden sonraları da İncil'i Yunanca okur, her ikisini de Latince yorumlardı.

Ahlak kuralları sert, neredeyse acımasızdı. Pazar günleri her türlü çalışma yasaklanmıştı: O gün sokakta gevezelik etmek için toplanmaya cesaret edenler bile azarlanırdı. Kalvinist topluluğun içinde, büyük bir özgürlük vardı; seçimle iş başına gelmemiş yargıçlara, temsilciler aracılığıyla ya da çoğunluğun doğrudan doğruya tartışıp onaylamadığı yasalara boyun eğmeyi kimse aklına getirmezdi. Ama bu, bir bakıma bir "iç" özgürlüktü: Bir Connecticut yasası, Tanrı'ya inanmayanın ölüm cezasına çarptırılmasını öngörecek kadar ileri gitmekteydi. New England'ın Puritain çevreleri, ateşte yakılan Salem büyücülerinin kanıtladığı gibi dinsizliğe karşı korkunç bir hoşgörüsüzlük gösterirlerdi.

Oldukça kısa bir süre sonra bu sert zihniyet yumuşayacaktı; ahlak kuralları yumuşatılacaktı, ama Hawthorne tarafından belirtilen kadercilik ya da Emerson'un ahlak kuralları ortaya çıkıncaya kadar bu zihniyetin varlığı hissedilecekti. Bu engeller bir yana bırakılırsa, New England çok ilerlemiş, sağlam ve dayanıklı, gelişmiş, kültürlü ve özellikle refahı gösteriş haline getirmemekle birlikte, refah içinde ve kudretli bir uygarlık havasını veriyordu.

Virginia ile New England arasına başka İngilizler de yerleşmişlerdi; başlarından Lord Baltimore'un bulunduğu bir Katolik topluluğu Maryland'ı kurdu. Bundan sonra da Hollandalılar, Hudson Nehri'nin dö-

küldüğü yerdeki Manhattan Adası'nı işgal ettiler ve burada New Amsterdam'ı (Yeni Amsterdam) kurdular. Yarını olmayan bir sömürge oldu bu, çünkü İngilizler bu sömürgeyi ellerine geçirdiler ve New Amsterdam'ı New York'a çevirdiler.

Böylece, yetmiş yıl içinde bütün Atlantik kıyısı İngilizler tarafından işgal edildi ve sömürge haline sokuldu. Her yerde şehirler meydana çıktı ve her yerde özgür kurumlar görülmeye başlandı; on üç sömürge ilk kuruluşta dinleri, sosyal ve ekonomik gelenekleri ve kökenleri yönünden ayrılardı, ama hepsinin özerk bir hükümet ve hayret edilecek bir gelişme göstermelerini sağlayan çalışma aşkı konusunda ortak yanları vardı. Burada, hiç değilse şimdilik altın bulamıyorlardı, ama günden güne zenginlik artıyor ve İspanyol sömürgelerinde rastlanmayan yeni bir öge olan göç sayesinde, buralarda insanlar çoğalıyordu. İngiliz sömürgelerinde, yeni göçmenlerin gelmesini önleyen *latifundia* sistemi yoktu; bundan başka özgürlük vardı. Açlık ve din baskısı yüzünden Avrupa'dan kaçan on binlerce insan –Protestan Almanlar, Baptistlerin bir kolu olan Mennonitler, İrlanda Katolikleri, İskoçya Kalvinistleri– hemen Amerika'nın yolunu tutmuşlardı. Nantes emirnamesinin kaldırılması üzerine binlerce Fransız da Yeni Dünya'ya göç etmişti. XVII. yüzyılın sonlarında, İngiliz sömürgelerinin nüfusu 250.000 kişiyi aşıyordu, 1763'te 1,5 milyonu geçecekti.

Bütün yeni gelenler, geçimlerini toprağı işlemekte arıyorlardı. Bunun için de sömürgeler içerilere doğru ilerleme eğilimini gösteriyordu: Öyle ki, sömürge haline sokulmuş yöreleri henüz vahşi yörelerden ayıran ve değiştirilebilen bir "sınır" doğdu.

Sınır çevresinde kaba, yürekli, tüfeğini küreği ve beliyle birlikte bulundurmaya alışık sınır adamları yaşıyordu. En ağır işlere, korkunç yoksunluklara alışkın olan bu adamlar koşuyor, ormanları kesiyor, ağaç kütüklerinden kulübeler yapıyorlardı. Yüzyıllar boyu işlenmemiş ve sertleşmiş toprakları kazıyorlar, bunları verimli hale sokuyorlardı.

Çeşitli büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar yetiştiriyorlardı. Yeni akarsular buluyorlardı. İçerilere geçmeyi engelleyen Alleghany Dağları'nın vadilerine uzanıyorlardı. Her gün savaş halinde bulundukları Kızılderililerin amansız düşmanlarıydılar: Sınır adamlarının kendilerine ait av alanlarını ortadan kaldırdıklarını gören Kızılderililer, onlara karşı amansızca savaşıyorlardı.

Fransızlar Kanada'da

Alleghany Dağları'nın öbür tarafında yalnız Kızılderililer değil, aynı zamanda Fransızlar da vardı.

Aslında, Kanada sömürgesi, Saint-Laurent çevresinde güçlükle ayakta tutulabilmişti. Buraya insan getirebilmek için, önce Fransız kalyonlarına başvurulmuştu; ama bu da verimli bir sonuç sağlamamıştı. Ancak bu arada Avrupa'da, tarihin çarkı daha çabuk dönmeye başlamıştı. Richelieu ile Mazarin'in korkunç darbeleri altında İspanyol egemenliği çöküyordu. Yerine "Güneş Kral" denilen XIV. Louis yeni bir yıldız gibi doğuyordu. Louis ve bakanı "Büyük" Colbert'in itişiyle, sömürgecilik yeniden ele alınmıştı. Fransızların, Saint-Laurent yolu gibi tek yol izlemek yönünden İngilizlere karşı bir üstünlükleri vardı. Böylece, Atlantik kıyısında, değişik yaradılışta, çeşitli ekonomik kuruluşlara, farklı geleneklere ve sosyal hayata sahip on üç sömürge gelişirken Kanada'da bir tek, dayanışma halinde ve merkeziyetçi bir sömürge genişliyordu. Fransız sömürgesini kemiren kurt, anavatandan aynen aktarılan feodal rejimdi. Bu rejim, gelişmesine rağmen Kanada'ya fazla insan gelmemesine yol açmıştı. İngiliz sömürgelerinde 250.000 kişi varken Kanada'da 7-8 bin kişi yaşıyordu. Yine de, Kanada'da güzel şehirler, zengin limanlar ve Fransızların, Kızılderililerle birlikte kürk ticaretini geliştirmek için kullandıkları bir dizi merkezleri vardı. İnsan azlığı, İngiliz sömürgelerinde olduğu gibi, bu Kızılderilileri yerlerin-

den etmiyordu ve onlara ticaret olanağı sağlıyordu. Ama, Kanada'ya yerleşenlerin saldırganlığı ve yerlilerin vahşiliği yüzünden, Kızılderililere karşı mücadele sık sık ve korkunç olmuştu. Algonquins ve Hurons kabileleri Fransızlarla hemen dost oldukları halde, büyük Iroquois kabilesi, Fransızlara karşı amansız bir nefret beslemeye başladı. Bu kabile, istilacılardan gelebilecek her şeyi, fark gözetmeksizin geri çeviriyordu. Fransızların, Hıristiyanlığı kabul edecek Kızılderilileri kralın uyruğu sayacaklarını –Fransa'da doğan bir insanın sahip olduğu bütün haklarla birlikte– ilan etmiş olması da bir etki yapmıyordu: Geleneksel kültürlerini titizlikle savunan Iroquoislar, kendilerine gönderilmiş olan misyonerleri kazıklara bağlamışlar ve işkence yaparak yavaş yavaş öldürmüşlerdi.

Ama Colbert, inatla planını uygulamaya devam etmişti. Yeni Dünya'ya bağlı tüccarların bütün çıkarlarını birleştiren Batı Hindistan Şirketi'ni takviye etmişti; sonra da, bu şirketin kısa süre önce ele geçirilen Antil Adaları'nda iş yapmayı yeğlemesi ve altını bulunmayan, soğuk, yoksul, vahşilerin oturduğu Kanada'yı ihmal etmesinden memnun olmayan Colbert, Saint-Laurent Ovası'nı doğrudan doğruya krallığa bağlamış, buraya bir vali göndermiş, Fransa'daki mutlak krallık gibi merkeze bağlı bir hükümet kurmuş ve Carignan-Saliéres Alayı gibi birliklere burayı işgal ettirmişti. O sıra merkantilizm çağının eşiğinde bulunuluyordu. Ulaşım yollarına hakim olmak, denizlerde kendini hissettirmek –o sıra İspanyol egemenliğinin çökmesi üzerine bütün okyanuslarda rekabet başlıyordu– ve anavatan ürünlerine pazarlar bulmak yoluyla değerli madenlere dolaylı yoldan ulaşma düşünüldüğünden artık altın hırsı ikinci plana düşmüştü. Daha çağdaş bir sömürgecilik başlıyordu böylece.

Carignan-Saliéres Alayı'nın askerleri Saint-Laurent Nehri boyunca çıkmış, kaleler yaptırmış ve stratejik noktaları tutmuştu. Bunlardan birine de, günümüze kadar gelen Detroit adını vermişlerdi. Sonunda, daha sağlıklı havası olan, büyük çam ormanları ve şahane gölleri bu-

lunan eşsiz bir yöreye ulaşmışlardı; buranın daha ilerisinde de, bizonların koşuştuğu ve büyük bir nehrin aktığı sonsuz ovalara rastlamışlardı. Fransızlar, kuzey yolundan gelerek, De Soto'nun amacına ulaşmış ve Mississippi Nehri'nde hayvanlarını sulamayı başarmışlardı.

Cavalier de la Salle ve "Demir Elli" Adam

Fransa, sömürgenin yeniden ve çok iyi bir biçimde örgütlenmesini, şehirlerde refahın ve gelişmenin sağlanmasını, ticaretin artmasını ve büyümesini, buraya Colbert tarafından gönderilmiş, akıllı ve enerjik bir vali olan Frontenac kontuna borçluydu.

Ama o sıralar, büyük göllerin güneyine inmeye, sonsuz ovaları geçip Mississippi boyunca ilerleyerek bu tehlikeli sıçramayı yapmaya kim cesaret edebilirdi? Frontenac'ın bir adama ihtiyacı vardı. Bu adam bulunabilecek miydi?

Söz konusu adam 1666'da kıyıya ayak bastı. Yirmi üç yaşındaydı, Batı Hindistan Şirketi'nin ortağı olan Rouen'li güçlü bir tüccar aileden geliyordu. Rahip olan erkek kardeşi kendisini Kanada'ya davet etmişti; bu nedenle, Robert Cavalier de la Salle Atlantik'i geçti. Atak ama ölçülü olan Cavalier de la Salle, Kızılderililerin dilini öğrenerek hemen onların âdetleriyle ilgilenmeye başladı; sonra da güneye doğru ilk seferini yaptı ve Ohio Irmağı'na ulaştı. 1671'de, Michigan Gölü'nün güneyindeki zengin bir toprağı sömürge haline getirdi ve bu toprağa Illinois adını verdi. Biri Chicago adını alan pek çok kasabayı kurdu. Yine de tehlikeler büyüktü; daha o sıralar Illinois'de Cavalier de la Salle'in bulunmadığı sırada Iroquoisların ayaklandığı görülmüştü; bu ayaklanma, birçoğu kazıklara bağlanarak diri diri yakılan yedi yüz kadın ve çocuğun hayatına mal olmuştu.

Buna rağmen La Salle, güney seferini hazırladı. Fransa'ya yerleşmiş bir İtalyan olan ve takma kolu yüzünden Kızılderililerin kendisine "De-

mir Elli" dedikleri şövalye Tonti'yi kendisine yardımcı olarak almıştı. Sefere 1682'de çıkıldı. Başında oldukları bir avuç insanla La Salle ve Tonti ağaçlık kıyıların, dağların ve akıntıların arasından geçerek nehrin aşağısına ulaştılar; Mississippi'nin Missouri Nehri'yle birleştiği yeri seçtiler; sonunda da, serüvenci De Soto'nun daha önce varmış olduğu yerin biraz kuzeyindeki toprağa ayak bastılar. Burada bir şehir kurdular ve bu şehre Fransız askerlerinin koruyucu azizi olan Saint-Louis'nin adını verdiler.

Nehri izleyip ormanları ve ovaları geçerek, çamların yerini palmiyelerin aldığı ve Mississippi sularının Meksika Körfezi'ne döküldüğü sıcak, güneşli yere gelinceye kadar ilerlediler.

Sonunda La Salle amacına ulaşmıştı. Büyük bir engel olan Alleghany Dağları'nın çevresini dolaşmış ve vardığı yerde bir başka sömürge daha kurmuştu. Bu sömürgeye de XIV. Louis şerefine Louisiana adını verdi. La Salle, yalnız Alleghany Dağları'nı değil, aynı zamanda Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin de çevresini dolaşmıştı: Sınır adamları, sert savaşlar vererek ve insan gücünü aşan çabalar harcayarak Kızılderilileri kovalamayı ve dağları aşmayı, Alleghany Dağları'nın batısında uzanan ovaları geçmeyi becerebilirlerse Fransızlarla karşı karşıya geleceklerdi. Cavalier de la Salle, Fransa'ya, at nalı gibi Saint-Laurent ve Mississippi nehirlerinin ağızlarını, kuzeyin bulanık ve soğuk sularıyla Meksika Körfezi'ni birleştiren büyük bir toprak vermişti.

Kartondan Yapılmış Bir Şato Üzerindeki Sömürge

Mississippi'nin denize döküldüğü yere geldiği zaman, La Salle, bir cinayete kurban gitti. O ölünce de, sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Sömürgeyi kuran kişi, bir kâşif değil, garip, deha sahibi ve sahtekâr, üstelik de banker olan ve okyanusu hiç geçmeyecek biriydi. Asıl garip olan şey de, sömürgeyi silah kuvvetine değil, kartondan, daha doğru-

su kâğıt paradan yapılmış bir şato üzerine oturtmasıydı.

Bu adam, İskoçyalı John Law'du. Merkantilizmin dogmalarını son ucuna kadar yürüterek bu dogmaları karşıtlarıyla birleştirdi ve ekonomi tarihinde bir çığır açtı. Merkantilizm temelde, devletlerin refahını değiş tokuş araçlarına bağlıyordu; bir ülkenin refah içinde olduğunu söyleyebilmek için o ülkenin para yerine geçen bol altını bulunması gerektiğini öne sürüyordu. Ama Law, altın nedir diye düşünmekteydi? Anlaşmayla yüksek değer verilmiş bir madenden başka bir şey değildi. Altını elde tutan bazı ülkelerde, gümüşe ve yeşim taşına –yine anlaşmayla– altından daha fazla değer veriliyordu. Demek ki, ekonomik refah, geniş ve devamlı bir değiş tokuşa dayanıyordu. Bu nedenle de Law, paranın elden ele dolaşmasıyla ticaretin ve sonuç olarak da zenginliğin gelişmesini ilk kez düşünmüştü. Law'un düşüncelerinde birtakım ilgi çekici noktalar ve haklı görüşler vardı: Enflasyonun kendiliğinden ortaya çıkmadığını, piyasadaki para miktarının çoğalması işlerin büyümesini geçmedikçe enflasyon olmayacağını anlamıştı; piyasadaki paranın elden ele dolaşmasını çabuklaştırmak ve paranın maliyetini azaltmak yoluyla kontrol altında tutulacak bir enflasyonun, ekonomiyi kamçılayacağını, üretimi artıracağını ve sonunda da zenginliği çoğaltacağını anlamıştı. Ama altın hayalinin, kendisini, çıkarmış olduğu kâğıt paralar için devamlı yeni güvenceler aramaya zorlayacağını önceden görememişti. Bu güvencelerin yanıltıcı olacağını ve kâğıt paranın altına çevrilmesini önleyerek, değerini düşürerek bir inanç krizi doğuracağını da anlayamamıştı.

Law "Demir atma" yerlerinden birinin Louisiana olduğunu hayal etmişti. Krallıktan imtiyaz alarak Paris'te özel bir banka kurduktan, Fransa'nın ekonomik ve mali kaldıraçlarını elinde topladıktan sonra, Batı Hindistan Şirketi'ni büyük olanaklarla sömürgecilik yoluna yöneltmişti. Sermayeler, hayali altın madenleri yem diye kullanılarak sağlanacaktı.

Bir kere daha altın serabı efsaneleşmiş kıtanın üzerinde kanat çır-

pıyor, göç edecek insanları uzak kıyılarda araştırma yapmak üzere denize yöneltiyordu. 1718'de, güneyde, büyük nehrin kıyılarında bir şehir kurulmuştu. Veliaht onuruna (Orléans Dükü II. Philippe), bu şehre New Orleans adı verildi. Sömürgeciler, burada altın olmadığını ve ancak işlenebilecek toprak bulunduğunu çok çabuk anlayacaklardı. Bununla birlikte Paris'te, şirketin çıkarmış olduğu hisse senetlerinin değeri inanılmayacak kadar yükseliyordu. Sonra da birden çöküş başladı. Panik yayılınca, Law, hisse senetlerinin bedellerini isteyenlerin saldırısına karşı duramayacağını açıkça anladı. Bütün sistem çöküyordu. O sıra yerleşmiş halkı bulunan ve sömürge haline getirilmiş olan Louisiana kalıyordu geriye. Ama Fransa, Amerika'daki en büyük gücünü bu şehre harcamıştı. Fransa'nın burada uyguladığı yöntem İngilizlerin on üç sömürgesinde görülen akını buraya çekememişti. Aynı zamanda birçok yönden Fransız yönetimi İngilizlerden daha olumlu davranmak –sömürgeleştirilen yerin homojenliği ve Kızılderililere daha insanca bakış– gibi bir üstünlüğe sahipti. Buna rağmen yönetim zayıf kalıyordu; çünkü XVIII. yüzyılda İngilizlerin on üç sömürgesinde bir buçuk milyondan fazla insan bulunduğu halde, Fransız sömürgelerindeki insanların sayısı yetmiş ya da seksen bin kişiyi aşmıyordu. Fransız sömürgelerinin İngiliz sömürgelerini bir at nalı gibi sarmış olmaları ve bu yüzden İngilizlerin batıya genişlemelerini engellemeleri, günlerinin sayılı olduğunu gösteriyordu.

General Montcalm

1756'da Yedi Yıl Savaşı'nın patlak vermesi belirleyici çatışmanın vaktinin geldiğinin işaretiydi. Fransızlar, askerlerine komut etmesi için General Montcalm'ı Amerika'daki sömürgelere göndermişlerdi. Bu enerjik ve uyanık komutan, emrindeki kuvvetlerin azlığına rağmen, cesaretle saldırıya geçme kararı vermişti: Saldırarak kendini savunmak

belki olumlu bir sonuca ulaşabilirdi. Takviye kuvvetleri istemesine, Avrupa'da Prusyalılara karşı savaş halinde olan Paris, "Evde yangın varken, ahırlarla uğraşılmaz" cevabını verdi ve "Kanada'da bir ayağımızın kalması bizim için daha önemlidir" diye de ekledi. Montcalm'a verilen talimat şöyleydi: Ne pahasına olursa olsun, Kanada'da bir üs sağlamak.

Generalin üç binden fazla askeri yoktu ve İngilizler denize hakimdiler. Ne yapmak gerekirdi? Saldırmak: Böylece Montcalm'ın kararı pekişti.

Savaş hızla gelişti ve korkunç bir hal almakta gecikmedi. Fransızların dostu olan Huronlar ve İngilizlerin dostu olan Iroquoislar, Fransızlar ya da İngilizler araya girme olanağını bulamadan tutsakları öldürüyor ya da kafaderilerini yüzüyorlardı.

Montcalm, sıkı bir yürüyüşle Ontario'nun kuzeyine vardı, nehri geçti ve Avrupa'da resmen savaş patlamadan çok daha önce, 1756 Ağustos'unun bir gecesi Oswego'yu işgal etti. Sonra düşman toprağının ortasına daldı, William-Henry Kalesi'ni kuşattı ve teslim olmaya zorladı. Bu, Fransızların Amerika'daki büyük zaferlerinin sonuncusu oldu. Düşman daha büyük kuvvetlerle karşı saldırıya geçti ve Montcalm savunma manevralarıyla yetinerek Kanada'ya çekilmeye mecbur kaldı. Champlain Gölü yakınlarındaki Carillons'da, Montcalm düşmanı durdurmayı becerebildi; ama kendisine doğru ilerleyen bütün İngiliz sömürgecilerini durdurmak elinde değildi. Fort Duquesne'nin alınmasıyla –hemen büyük İngiliz bakanının şerefine "Pittsburg" olarak adlandırılmıştı– Louisiana ile Kanada'yı ayırmakta olan Ohio Vadisi İngiliz denetimine geçti.

1759'da, Montcalm'ın kendini ölüme hazırlaması zamanının geldiği açıkça görülüyordu. İngiliz Generali Amherst, Champlain Gölü'nden beş bini gönüllü sömürgeciden oluşan on bir bin kişiyle Kanada üzerine yürüyordu. Niagara'dan ilerleyen başka bir İngiliz birliği, Fransızları kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. General

Wolfe komutasındaki üçüncü bir İngiliz birliği de, Saint-Laurent'e doğru ilerlemeye hazırlanıyordu. Quebec ve Montreal doğrudan doğruya tehlikedeydi.

İngilizlerin beşte biri kadar bir kuvvete sahip olan Montcalm, korkulacak bir düşmandı yine de. Düşman birliklerinin ilerlemesini öylesine çabuk yavaşlatmayı becermişti ki, saldırının başarısızlığa uğrayacağı umudu bile belirmişti. Quebec Nehri'nin aşağısına asker çıkarmış olan General Wolfe, bütün cepheden püskürtüldü. General Amherst, ertesi yıl tekrar harekete geçmekten vazgeçiyordu, ama Wolfe sonunda başarıya ulaşabildi. Wolfe sakin ve yürekli bir adamdı ve büyük Montcalm'a layık bir düşmandı. Çekilmeden önce, son anda girişmeyi düşündüğü gözü pek bir harekât tasarladı. Arkadaşları bile şaşırmışlardı. Bu harekât, gemilerle tekrar Saint-Laurent'e çıkmak, Fransız mevzilerini geçmek, arkalarındaki toprağa ayak basmak ve arkadan saldırıya geçmekti. Kurdun ağzına düşmekti bu, ama saldırı başarılı olursa ya Montcalm savaşmayı kabul etmeye mecbur kalacak ya da Quebec'i kaybedecekti.

13 Eylül 1758'de, Abraham Yaylalarında, Montcalm, Quebec'in yukarısına asker çıkarmış olan Wolfe'un yolunu kesti. Ama, bundan sonra yapılan umutsuz savaşta Fransızlar yenilgiye uğradılar; Montcalm ve Wolfe, aynı zamanda savaş alanında öldüler. Birkaç gün sonra Quebec teslim oldu ve savaşın sonunda yapılan Paris Anlaşmasıyla Fransa'nın Amerika'daki imparatorluğunun sona ermiş olduğu perçinlendi. Louisiana'nın Mississippi Nehri'nin sol kıyısındaki bölümüyle Kanada, İngiltere'ye geçiyordu; Louisiana'nın sağ kıyısındaki vahşi ve yarı ıssız bölge, İngilizlere geçen Florida karşılığında, ayakta sallanan İspanya İmparatorluğu'yla birleşti.

Bir Çivi Çakılmamıştı!

Bu kez, Atlantik kıyılarındaki İngilizler kazandıklarını düşünüyorlardı. Fransız çemberi kırılmış, sınırsız olarak batıya doğru genişlemeleri güvence altına alınmıştı. Bununla birlikte, çabucak fikirlerini değiştirmek zorunda kaldılar: İngiltere, Amerika'daki yurttaşlarına Alleghany Dağları'ndan ileri gitmelerini yasakladı ve bu yörelerde Fransızların yürüttükleri politika yürütülmeye başlandı. Bu geniş topraklarda, Kızılderililerle birlikte deri ticareti için avcılık yapılacak, ama topraklar açılmayacak ve işlenmeyecekti. Bir an için gevşemiş olan çember, eskisinden daha da sağlam sıkıştırılmıştı.

Merkantilizm İngiltere'de yaşamaktaydı. Amerika'daki İngiliz yurttaşları, işlenmiş ürünleri İngiltere piyasasından başka yerden satın alamıyorlar ve hammaddelerini de İngiltere'den başkasına satamıyorlardı. Sömürgecilik, ilerde en iğrenç özelliklerinden biri halini alacak yanıyla üzerlerinde baskı yapıyordu: İngiltere'nin sanayi ürünleriyle rekabet edebilecek yerel bir sanayinin sömürgelerde geliştirilmesi yasaklanmıştı. Amerika her zaman geri kalmış bir tarım ülkesi olarak kalmak zorundaydı: "Sömürgelerde tek bir çivi üretilse oraları askerlerle doldu-racağım." Bu sözlerle Pitt, İngiliz politikasının ruhunu özetliyordu. Öbür taraftan da, İngiliz Krallığı'na bağlı topraklar, İngiliz parlamentosu tarafından çıkarılmış yasalarla bağlıydı. Sadece İngiliz parlamentosu yurttaşlarını yükümlülük altına sokabiliyordu; daha doğrusu, sadece yurttaşlar seçtikleri temsilcilerin oylarıyla onaylanmış yeni vergileri vermeye razı olabilirlerdi. Ama Amerika'daki sömürgeciler parlamentonun seçilmesine katılamıyorlardı. Böylece de, onaylamadıkları vergileri ödemek zorunda kaldıklarını görüyorlardı. İstedikleri, imparatorluğun federal bir yapıya sahip olmasından başka şey değildi; ama sömürge halindeki bir ülkeye ne zaman federal haklar tanınacaktı? Lord Grenville'e göre, sömürgeciler bir tek şey yapabilirlerdi: Kendilerine gönde-

rilen krallık emirlerine boyun eğmek. Her sömürge halkı gibi, bunların da ikinci bir çözüm yoluna sahip bulunduklarını Lord Grenville unutuyordu: Bu da başkaldırmaydı.

İlk Sömürge Bağımsızlık Savaşı

Amerikan Bağımsızlık Savaşı, ilk olarak İngiltere'nin yeni kıtaya getirdiği ilkelere dayanılarak yürütüldü. Bu, buradaki toprakların İngiltere tarafından ne feodal ne de mutlak bir biçimde liberal bir temele dayanılarak sömürge haline getirildiğinden mümkün oldu. Evrensel bir anlam taşıması da yine bu yüzdendi. Anlaşmazlığın sonucu uzun süre alınamadı. Kısa bir süre önce yapılmış olan savaşları hatırlayan Kanadalılar, dünkü düşmanları olan Amerikan sömürgecilerine yardım etmektense İngiliz yönetimi altında kalmayı yeğlediler. Ama Fransa, kısa süre önceki yenilgilerini İngilizlere pahalıya ödetmek için bu fırsattan faydalandı. Fransa'nın yardımı etkin oldu.

Yeni cumhuriyetin ilk kez karşılaşmak zorunda kaldığı sorun, Alleghany Dağları'yla Mississippi arasındaki topraklar oldu. Sömürge egemenliğinin çökmüş olduğu ilk ülke, Birleşik Amerika'ydı. Bu topraklarda yeni bir imparatorluk mu kurulacaktı, yoksa yeni bir sömürgecilik mi yaratılacaktı? Thomas Jefferson'ın eseri, bu tehlikeyi önlemek oldu. Yeni topraklarda yeteri kadar insan birikince özerk devletler haline gelmeleri, kendilerine özgürce bir anayasa hazırlamaları ve eşit haklarla Birlik'e katılmaları karar altına alındı.

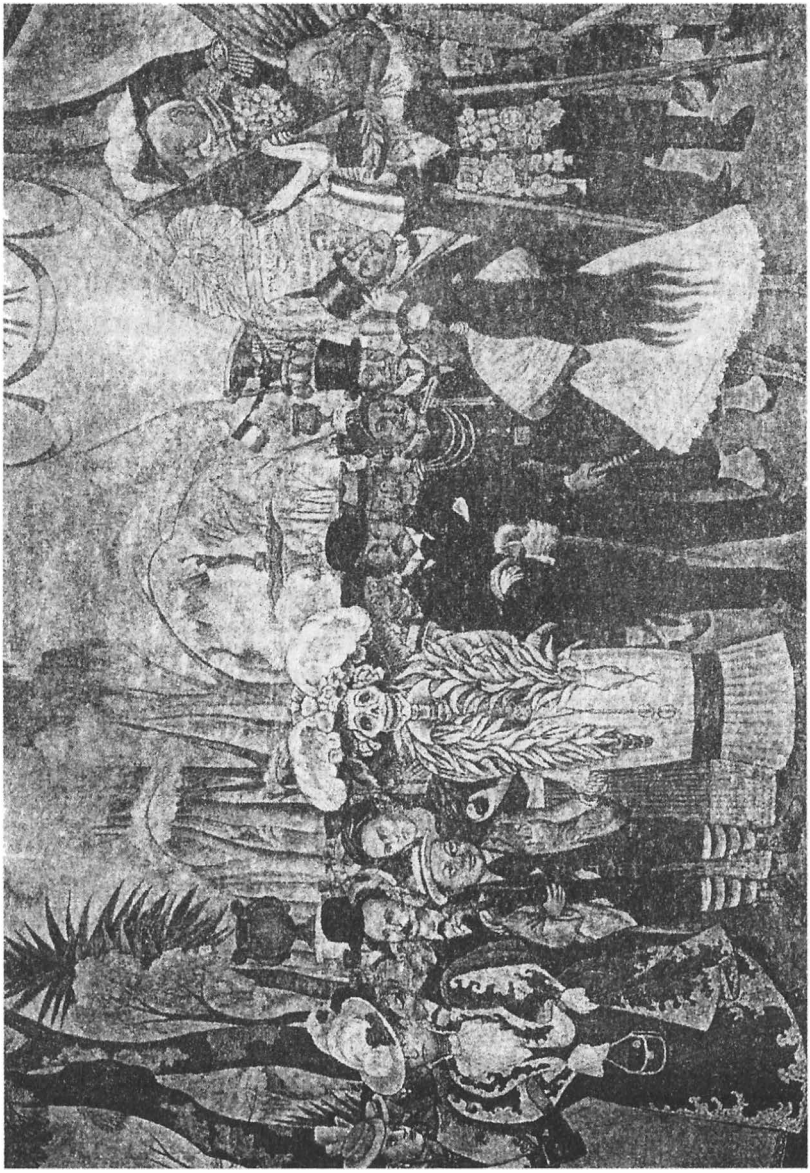
Barışta olduğu gibi savaşta da Amerikan sömürgecileri, George Washington'ı önder olarak başlarında buldular. George Washington, yerel birliklerin bir subayı olarak Yedi Yıl Savaşları'nda Fransızlara karşı çarpışmış Virginialı bir çiftçiydi. Derin bir kültüre sahip, çok dengeli, özgürlüğün kalpten aşığı ve insan haklarına saygılı bir adam olan George Washington –ölümünden önce bütün kölelerini salıvermişti– ayakla-

nanların başına geçti. Onların başında, çok sert ve güç savaşlara komuta etti ve usta bir strateji uzmanı olduğunu gösterdi. Her şeyin yitirilmiş göründüğü bir sıra, Valley Forge'da korkunç bir kış geçirdi. En sonunda, Yorktown'da İngiliz kuvvetlerini teslim olmaya zorladı. Zafer anında ünü her tarafa yayılmıştı; kurtarılmış olan halk ayaklarına kapanıyordu; birçok ünlü Amerikalı, Birleşik Devletler'in –anayasaya dayalı– kralı olmaya itiyorlardı onu. Buna hiçbir şey, hiç kimse karşı duramazdı. Ama Washington, kendisine verilmek istenilen tacı geri çevirdi. Boyunduruk altındaki insanları yeni bir boyunduruk altına sokmak için değil, onlara özgürlüklerini kazandırmak için savaşa girmişti. Başkanlığa iki kere seçildikten sonra –tekrar seçilmesi garanti olduğu halde– üçüncü kere seçilmeyi kesinlikle reddetti ve geri kalan günlerini Virginia'da geçirmek üzere, kendi isteğiyle özel hayatına döndü. Kendini olduğu gibi verdiği Amerikan halkına bir veda mesajı göndererek, sarsılmayan bir kararlılıkla özgürlük yolunda yürümelerini istedi.

Amerikan Devrimi bir kasırga oldu. Bu devrim bütün Latin Amerika'yı şaşkına çevirdi. İspanyol sömürgeciliğinin temelleri, güneşin hiç batmadığı imparatorluk sarsılmaya başladı.

bölüm II

en sonunda Hindistan!

Diego Rivera

BİR

BAHARAT DENİZİNDE

Vasco de Gama Calicut'ta

Batı'dan Hindistan'a ulaşma fikri Lizbon'da filizlenmiş, Portekiz kralına ilk kez Kolomb hizmetlerini teklif etmişti. Ama, iyice düşündükten sonra, Portekizliler başka türlü karar vermişlerdi. Gerçekten de Portekizliler, Afrika'yı dolaşma yolunda hayli ilerlemişlerdi: Kendileri için yolu değiştirmek söz konusu değildi. Kolomb, yolculuğu için gerekli olanakları İspanyol hükümdarlarından elde etmek üzereyken, Portekizliler umulan başarıya ulaştılar.

Denizci Henri 1415'te, Venediklilerin elinden baharat tekelini almak amacıyla büyük bir girişime başladığı sıra, Afrika kıtasının genişliğini hesaplamış değildi kuşkusuz. Portekizliler, kesin bir kararlılıkla bu serüvene atıldılar. Cenevizli denizciler yolu açmışlardı: 1456'da Antoniotto Usodimare, Gine Körfezi'ne ulaşmıştı; dört yıl sonra, Da Noli Yeşilburun Adaları'nı işgal ediyordu. Portekizliler, Afrika kıyılarında bazı merkezler kurmuşlar, verimli bir fildişi ve köle ticaretine başlamışlardı; ama ekvator ormanının önlerine çıkardığı engeli aşmaya hiç niyetleri yoktu. Gözleri güneye bakıyordu. En sonunda, 1471'de ekvatoru geçmişler ve birden kendilerini, gece güney yıldızının ışığı altında bilinmeyen yıldız kümelerinin ışıldadığı başka bir gök altında, başka bir denizde bulmuşlardı. 1485'te, Bartolomeo Diaz daha da güneye ilerledi. Ama kötü bir denizle karşılaştı ve kıyıdan hayli uzak-

laşmak zorunda kaldı. Birkaç gün sonra, rüzgarların ve akıntıların değişmesiyle Afrika kıyılarının gemilerinin doğusunda kalmadığını gördü. Bunun üzerine hemen iskele tarafına döndü ve kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Büyük bir heyecanla, tekrar kıyıyı görmekte gecikmedi; ama bu kez kıyı batıda kalıyordu; doğuda başka bir okyanus, Hint Okyanusu uzanıyordu. Afrika çepeçevre dolaşılmış ve baharat yolu açılmıştı. Bu, Kolomb'un yola çıkışından üç yıl öncesine rastlıyordu.

Lizbon'da, Hindistan kıyılarına yapılacak yeni bir seferin hazırlıklarına hemen başlanıldı. Bu seferin komutası Vasco de Gama'ya verildi ve 8 Temmuz 1497'de dört gemiyle sefere çıkıldı. Bartolomeo Diaz tarafından açılmış olan yolun, rahatlıkla yolculuk edilerek iyice incelenebilmesi için aradan dokuz yıl geçmesi gerekmişti. Sefer on ay sürdü. En sonunda 18 Mayıs 1498'de, Vasco de Gama, Malabar kıyısındaki büyük Calicut Limanı'na zorluk çekmeden ulaştı. Şehrin arkasında, Hint Yarımadası'nın içerisine girişi engelleyen Gat Dağları yükseliyordu. Ama kıyılar boyunca gemilerle dolu limanlar, siyah sakallı Hintlilerin uçuşan harmanileriyle dolaşan Araplara karıştığı, eşyaların rıhtımlarda yığılmış olduğu, pazarlarında kalabalık Müslümanların, Hintlilerin, Yahudilerin ve Nesturilerin koşuştukları, alışveriş yaptıkları, ürünleri tarttıkları, değerlerini tespit ettikleri, pazarlıklarını tamamladıkları ve yığınla değerli parayı elden ele geçirdikleri hareketli şehirler, şaşkına düşmüş Portekizlilerin gözleri önüne serilmişti.

Vasco de Gama, bambaşka bir dünyayla karşı karşıyaydı. Bu dünya Avrupalıların pek yabancısı değildi, çünkü –Ortaçağ seyyahlarını ve İskender zamanında Hindistan'ı tanıyan, orayla ticaret yapan eskileri bir yana bıraksak bile– Pêro de Covilha ve Alfonso de Paiva gibi iki Portekizli, Diaz'ın Ümit Burnu'nu keşfettiğini açıkladığı yıl Malabar kıyısına ulaşmışlardı. Bununla birlikte, Gama, bu masallar ülkesiyle elle tutulur ve kesin ticari ilişkiler kurmak için bir filoyla gelmiş ilk adamdı.

Baharat ve Toplar

Gat Dağları'nın arkasında ne olduğunu öğrenmeye kalkmadan, Vasco de Gama, kıyılardaki küçük devletlere meydan okuyamayacağını çabucak anlamıştı. Bu nedenle de, gemilerine baharat yükleyerek ayrılmakla yetindi. Ama Lizbon'un başka tasarıları vardı. Gama geri döner dönmez on üç gemiden oluşan bir filo –sadece eşyalarla değil– top, barut ve mermiyle donatılmıştı. Bu filo, Alvares Cabral'ın komutasında Hindistan'a doğru hareket etti. Kuzey doğudan gelen rüzgarlar Cabral'ın yolunu şaşırttı ve 1500 yılında Brezilya'yı keşfetmesini sağladı. Şiddetli bir fırtına gemilerini hasara uğrattı ve Bartolomeo Diaz'ın içinde bulunduğu bir gemiyi batırdı. Ama sonunda Cabral, Hindistan kıyılarına ulaşmayı becerdi. Başlıca ödevi buradaki deniz ticaretini ortadan kaldırmak –hiç değilse daha çok Arapların yürüttükleri Malabar kıyısındaki ticareti; çünkü doğu kıyılarındaki ticaret Hintlilere ait gemiler ve Çinlilere ait teknelerle yapılıyordu– ve bu ticareti Portekizlilerin tekeline almaktı. Baharat ticaretinin asıl merkezi, daha önce Vasco de Gama'nın ziyaret ettiği Calicut'tu. Endonezya ve Çin Hindi'nden gelen mallar burada toplanıyordu. Mevsim rüzgarlarından faydalanan Arap tüccarlar buradan Basra Körfezi'ne ve Kızıldeniz'e gidiyorlardı. Calicut hükümdarı –*Zamorin* ünvanını taşıyor ve bu unvan genellikle adıymış gibi kabul ediliyordu– büyük bir devlete egemen değildi, ama çok zengin ve kudretliydi. Cabral, altıdan fazla gemisi kalmadığı halde, bu kez dolambaçlı yollara başvurmadan kendini hükümdara tanıttı. Karaya çıkmadan önce, elinde rehineler tuttuğu izlenimini yarattı. Sonra da, tayfalarının kaba ve sert davranışlardan ileri gelen ve Portekizlilere karşı girişilmiş bulunan halk ayaklanmasını bahane ederek şehri bombardımana tuttu. Birçok binayı yaktı, yıktı.

Hindistan'da "Batı Uygarlığı"

Ama bu, bir seferde yutulamayacak kadar büyük bir lokmaydı. Portekizliler bu nedenle Vasco de Gama'yı Hint Okyanusu'na, silahla ve sekiz yüz askerle doldurulmuş yirmi bir gemiyle ve kesin emirlerle tekrar gönderdiler. Gama 1502'de hareket etti. Ardından da, emrinde kuvvet bulundurması için silah, eşya, cephane ve takviye yüklü başka filolar aralıksız yola çıkarıldı.

Hint Okyanusu'nda gerçek bir ateş ve kan kasırgası başladı. Gama, Arapların ticaret gemilerine insafsızca saldırıyor, bunları yağma ediyor, yakıyor ve zincire bağlı bütün mürettebatıyla gemileri batırıyordu. Şehirler bombalandı ve yakıldı. Burunları, kulakları ve elleri kesilip, alay eder gibi, bir uyarı olsun diye yerli hükümdarlara gönderdikleri dışında bütün tutsakları öldürüyorlardı. "Avrupa Uygarlığı" Hint Okyanusu'na ulaşmıştı.

Bu acımasız ve kanlı sistem, Portekiz'e ait olmayan bütün ticareti silip süpürmekle sonuçlandı. Aynı zamanda Portekizliler, filolarını yerleştirmek, devamlı garnizonlar kurmak ve ticareti tekellerine almak için, kıyılar boyunca kaleler ve deniz üsleri kuruyorlardı. Önce Cochin, sonra Cananore, ardından Goa, Diu ve Seylan, Socotra Adası, Babülmendep bu sistemin direkleri olmuştu. Portekizlilerin istilasını durdurmak için Mısırlıların ve Venediklilerin umutsuz girişimleri feci bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1504'te, San Marco Cumhuriyeti'ne (Venedik) ait teknelerin Mısır'ın İskenderiye Limanı'ndan ilk kez boş ambarlarla dönmesi üzerine, Portekiz kralı, Venedik sefirine alay edercesine, bundan sonra Venedik ticaret gemilerinin Yakındoğu yerine Lizbon'dan baharat yükleyebileceklerini bildirmişti. Bir çağ kapanıyor ve bir yenisi açılıyordu.

Hint Okyanusu'nun Lizbon'un egemenliğine girmesini sağlayan adam Vasco de Gama değildi: Bu görev, Uzakdoğu'ya ilk kral naibi olarak gönderilmiş olan Don Francisco de Almeida tarafından gerçek-

leştirilmişti. Bu adam, Portekiz kudretinin ekseninin deniz egemenliği olduğunu çok iyi anlamıştı; söylendiği gibi, deniz üslerine dayanan bir deniz imparatorluğu kurmak gerektiği düşüncesinden harekete geçmişti. Onun egemen olduğu yıllarda Seylan ve Goa henüz istila edilmemişti ve bunları istilaya kalkışmak da bir sonuç vermeyecekti. Almeida, Asya'da deniz ablukasına benzeyen bir rejimi yürütmeye başlamıştı ve bu rejim –haklı olarak söylendiği gibi– bu kıtada Avrupa egemenliğinin ve onun baskı rejiminin simgesi olacaktı.

Bu durum, Almeida'nın halefi olan Alfonso de Albuquerque tarafından tamamen değiştirildi. Albuquerque, aslında bir kara imparatorluğu kurmaya çalıştı; ilk zaferlerini Goa ve Seylan'da elde etti, ama bu zaferleri elde ederken büyük zorluklarla karşılaştı. Albuquerque, aynı zamanda, Sunda Denizi'ndeki Endonezya ve Cava'ya doğru ilerliyor ve Mısır'ı dize getirmek için, Nil Nehri'nin yatağını değiştirmek gibi delice bir tasarı peşinde koşuyordu. Geniş bir üstünlük politikasının ana yapısı buydu, öbür devletlerin Hindistan'da bir ya da iki yüz yıl sonra karşılaşacakları sorunları şimdiden hesabı katıyor ve doğudaki Portekiz İmparatorluğu'nun niteliğini değiştirmeyi amaçlıyordu. 1515 yılında ölümü, olağanüstü ve belki de gerçekleşemeyecek dev tasarılarının sonu oldu.

Albuquerque tasarladıklarını gerçekleştirebilseydi, kuşkusuz, Portekizliler, İspanyolların Amerika'daki büyük imparatorluklar karşısında dev çabalar sonucu çözmek zorunda kaldıkları sorunların çok daha güç olanlarıyla karşılaşacaklardı. Gerçekte Portekizliler, her zaman denizden ziyade kara ticaretiyle ilgili olan Hintliler ya da Çinlilerden çok Arapların elinden deniz üstünlüğünü almakla yetinmişlerdi. Kıyıdaki küçük devletlerle çatışmaya girerek, deyim yerindeyse, Hindistan'ın kabuğunu kırabilmişlerdi. Deniz ticaretini ellerinde tutan Müslümanlara besledikleri nefret yüzünden kendileriyle dost olan içerideki büyük hükümdarların yardımını da görmüşlerdi. Albuquerque tarafından tasarlanan, deniz imparatorluğu yerine geniş topraklar

elde etme yolundaki girişimin gelişmesi Portekizlileri, Hindistan'la karşı karşıya kalmak zorunda bırakabilirdi ancak.

Böyle bir durumda Portekizliler, ezici ve akıllara durgunluk verecek bir işle karşı karşıya kalacaklardı. Gat Dağlarının arkasında, uçsuz bucaksız bir genişlik vardı. Hindistan çok büyük ve görkemliydi. Gerçekte Hindistan bir yarımada değil, geniş boyutlu "küçük bir kıtadır". Himalaya Dağlarının buzullarından tropikal yöreye kadar uzanır. Büyük nehirlerle baştan aşağı kaplıdır. Sıradağlar, ormanlar ve çöller Hindistan'a sızmayı önler. Bu değişik ve yaygın topraklarda binlerce yıl boyunca çeşitli kuşaklar yaşamış, kurmuş oldukları büyük uygarlıkların hikâyeleri eski çağlardan beri Avrupa'yı hayretlere düşürmüştür. Hegel şöyle yazacaktır: "İstekler ülkesi olan Hindistan, aranılan bir ülke olarak dünya tarihinin önemli bir ögesidir. Eski çağlardan beri, yeryüzünün en değerli hazinelerine sahip olan bu eşsiz ülkeye ulaşacak yolu bulmak her ulusun isteklerinin ve hırslarının başlıca hedefi olmuştur: Doğa hazineleri, inciler, elmaslar, parfümler, gülsuyu, filler, arslanlar vb... aynı zamanda da bilgelik hazineleri bu ülkeye dolup taşmıştır."

Hint Bilgeliği

En eski çağlardan beri Hindistan, bilgeliğin geliştiği bir yer olmuştur; bu "küçük kıta"ya arka arkaya gelen, birbirine karışan, üst üste binmiş olan çeşitli halkların eseri olarak binlerce biçimde gelişmiştir bu bilgelik. Batı Avrupa daha barbarlık içinde yüzerken bilgelik, Fırat, Dicle ve Nil kıyılarında, Sümer ve Firavun İmparatorlukları refah içinde yaşarken doğmuştu. O günden sonra da, Hint uygarlığı, sayısız durum değişikliğinden geçip bir devamlılık sağlayamadan gelişmişti. Modern insanı eskisinden ayıran Ortaçağ'ın büyük sarsıntısının bir eşi Hindistan'da olmamıştı. İmparatorluklar doğmuş ve yıkılmıştı, siteler

kurulmuş, yükselmiş ve sonra da ortadan kaybolmuştu. Ama Hint uygarlığının akışını hiçbir dinsel parçalanma durduramamıştı.

Avrupalılar, Amerika'da, eski uygarlıkların tekrarından başka şey olmayan, Firavunların uygarlıklarını canlandırmışa benzeyen imparatorluklarla karşılaşmışlardı. Hindistan'da, çok daha karışık bir gerçekle karşı karşıyaydılar. Hindistan'da geçmiş yaşanılan an ile birlikteydi ve yaşanılan an geçmişle o kadar damgalanmış, geçmişe o kadar sıkı bağlanmıştı ki, bu büyük yarımadada sanki zaman durmuştu. Bu çerçeve içinde, şaşılacak kadar değişken ve çeşitli bir görüntüyle karşılaşılıyordu: Dil ve lehçeler çok değişikti. Hindistan'daki etnik topluluklar arasındaki fark, bazen Avrupalılarla aralarındaki farktan bile büyüktü; edebiyat ve sanat zenginlikleri değişikti; insanın kaderi, hayat-ölüm, insanlığın özü üzerine filozofların, yenilik yapmak isteyenlerin, yazarların, peygamberlerin düşüncelerinin toplandığı binlerce yıllık bir kültür genişliği vardı burada.

Yine de, bu uçsuz bucaksız çeşitliliğin altında, Hint düşüncesi, zamanın ve mekânın devamlılığından gelen, derin olduğu kadar da gizli ve içe dönük bir birlik ortaya koyuyordu. Mekânın devamlılığı, Hintlilerin gözleri önündeki sonsuz değişik görüntüden doğuyordu. Bu görüntü değişikliği, sonsuz bir biçimde yayılmış ve seçilemeyen ufuklarda kaybolmuş gibiydi; insana –dış görünüşlere rağmen– geniş ve özünde tekdüze olan bir boşlukta bir atom olduğu izlenimini veriyordu. Hint uygarlığının dayanıklılığına bağlı olan zamanın devamlılığı, geçmişle yarını ebedi ve zamana bağlı olmayan bir hal gibi birbiri içinde eritiyor ve çok belirgin bir gelenek doğuruyordu. Geçmişi ebediyen canlı olarak duyumsayan ve zamanın tükenişini Mutlak'ın asli sübutunu değiştirmeyecek, yalnızca bir görünüm sayıp küçümseyenler için kronolojinin hiçbir önemi yoktu.

Bütün bunlar, Avrupa uygarlığının temelindeki Yunan ve Latin düşünüşüne kayıtsız şartsız karşı olan bir dünya ve hayat görüşü ortaya koyuyordu. Zaman bir düşten başka şey olmadığına göre, zama-

nın değerinin olmaması gerekirdi. Önemli olan düşünmekti, eylem değildi. Bilgiyi içgüdüye, dolayısıyla akıldışı olana bağlayana aklın enikonu yabancı olması mantıklıydı. Bu sütunlar üzerine, Hindistan, yazılı olmayan bir gelenekle inanılmayacak kadar uzun bir süre, geniş bir bilgelik yapısı kurmuştu. Çokluk görünüşünün arkasına gizlenerek, bütün insanların yöneldiği bir çeşit evrensel ruha, mutlak birlik kavramına varmıştı. Çok yönlülüğün, eylemin dünyası bedenselliği doğuran eylemin itişiyle oluşmuştu. Ruh, bir dizi bedenden geçtikten sonra mutlak olanda eriyebilecek yeterli bir saflık derecesine erişir ve onunla özdeşleşirdi. Bu nedenle eyleme geçmek kötüydü ve kötülük nedeniydi; düşünmek, hep sefaletlerin daha da üzerine çıkmak için harcanan çaba, sonsuz varlıkla birlik içinde sonsuz barışın yolu, buydu işte bilgelik. Hindistan'ı İskender Çağı'nda tanımış olan Yunanları, bu gelenekler çok şaşırtmıştır. Bütün özgür ve yüksek sınıftan insanların, ölümün yaklaştığını gösteren yaşlılığın gelmesiyle bütün rahatlıkları ve dünyevi hayatı bırakma gelenekleri bunun bir örneğidir. Bu durumdaki insanlar, şehri bırakıp kırlara gidiyor, çok basit giysiler giyiyor ve sefil kulübelerde yaşıyor, buralarda özveri ateşinin devamlı yanmasını sağlayarak kutsal kitapları okuyor ve düşünceye dalıyorlardı; hatta toprak üzerinde yatıyor ve sadakalarla geçiniyorlardı. Telaşsızlığa, alçakgönüllülüğe, bilgiçlik taslamayan olgunluğa hayran olan Yunanlar, bu Hintliler karşısında şaşırmışlardı; bunları işitmek ve görmekle, Batı'ya çok yabancı temellere dayandığı için içeriğini tam olarak anlayamadıkları büyük bir uygarlığın varlığını sezdiler.

İsa'dan beş yüzyıl önce, insanlık durumu üzerinde düşünmek, prenslerin torunu olan bir prensi, genç yaşta kastının zengin ve lüks hayatını bırakmaya itmişti. Kendini "Buda", yani "Aydınlanmış" –hayatın gerçek anlamını kavramış– diye tanıtacak olan Çakyamuni, daha önce binlerce düşünürü kaygılandırmış ve kendisinden sonra da, yüzyıllar boyu nice düşünürleri kaygılandıracak olan trajik sorunun

çok etkisinde kalmıştı. "Doğmak acı çekmektir, yaşlanmak acı çekmektir, hastalanmak acı çekmektir, sevilmeyenle karşılaşmak acı çekmektir; kısacası bedensel varlığı oluşturan her şey acı çekmektir."

Bu temelden yola çıkan Buda, evrensel bir ruh ve bireysel bir ruh kavramını, bireysel ruhun başka bir bedende dünyaya gelerek arınma ve bütüne erişme eğilimini kararlılıkla itmişti. Onun gözünde, elle tutulabilen dış görünüşler dünyasının ardında hiçbir şey yoktur: Ardındaki boş, uçsuz bucaksız, tanımlanamayan hiçliktir. Ne evrensel ruh vardır, ne bireysel ruh; dünya, derinleştirilmiş bir incelemenin geçici olduklarını ve avucun içinden uçup gittiklerini gösteren sonsuz bir duyular, kavramlar dizisinden başka şey değildir. Ölümle yok olmaya mahkum dengesiz öğelerin dengesiz oluşumundan başka bir şey değildir insan. Ama "devamlı olmayan acı çeker." Yeryüzündeki acının nedenidir bu. Bir bedenden başka bir bedene geçmesi de söz konusu değildir; ama insan, dünyadaki acının çoğalmasına ya da azalmasına büyük ölçüde katkıda bulunabilir. Eyleme geçmekle, insan, geçici olsa bile nesnelerle arasındaki zayıf bağı güçlendirir, hayal ve acı dünyası olan dünyamızı hayatta tutmaya yardım eder; öbür varlıklara etki yapar (ve özellikle, yeni varlıklar yaratarak etki yapar). Dünyevi hırs karşısında en büyük kayıtsızlığı, kopmayı ve vazgeçmeyi, acı çeken zavallılara –yani bütün yaşayanlara– acımayı, acının ancak orada sustuğu ebedi yokluğu (Nirvana'yı) beklemeyi öğütledi. Hırsın kötü ateşlerini beslemeyi bırakmakla, insan, hayatta kalmakla birlikte "söner" (Nirvana sönmek demektir). Ama artık başka bir dünyaya ulaşmıştır, bu dünyaya arzular ve pişmanlıklar erişemez, dünyanın gürültüleri oradan duyulmaz olmuştur. Orada, bir tek bilgeliğin yüce feneri onun için saf ve sönmez bir ateşle parlamaktadır.

Buda'yla aynı çağda, başka bir reformcu da Hindistan'da öğütler veriyordu: Bu Jainizmin kurucusu Varhamana Mahavira'ydı. Buda'nın tersine, ruhların sonsuza dek başka canlılara geçtiği varsayımı üzerinde kuvvetle durarak, canlılara karşı şiddetten vazgeçilmesi doktrinini

ortaya atmıştı.

Büyük politika ve fikir kavgaları yüzünden, Jainizm sadece aydınlar arasında, dar bir çevrede kalmakla sonuçlandı. Budizm'e gelince, kendi ahlaki ve insani ilkeleriyle yönetilen bir imparatorluk kurma şerefine ulaştıktan sonra, (özellikle MÖ 264 ve 227 yılları arasında Hindistan'ı hemen hemen birleştirmeyi başarmış olan Asoka İmparatorluğu'ndan sonra) Çin Hindi'nde, Çin'de ve Japonya'da gelişmek üzere, Hindistan'da kaybolup gitmişti.

Ama İmparator Asoka çağında Budizm, dünyaya görülmemiş bir örnek vermiştir. Adil yasalar kamu malını güvence altına almış, sarayın fazla masraflarını kaldırmış, adaletin ihtiyatla ve dikkatle yerine getirilmesini denetim altına almış, bütün yoksullara yardım yapılmasını sağlamış, işkenceyi kaldırmış ve hapislik süresini sınırlamış, kölelere daha insanca davranılma gerekliliğini getirmiş, yaşlılara ve hastalara yardım yapılmasını, hayvanlara saygı gösterilmesini getirmiştir. Söylendiğine göre, bundan sonra Budizm Hindistan'ı bırakmış ve başka bir büyük din olan Brahmanizm yeniden canlanmıştı. Ancak Budizm büyük yarımadada oturanların kafa yapısını şekillendirmeye katkıda bulunan derin ve silinmeyen izler bırakmıştır.

Bu iki dine, Çiva gibi Ari öncesinin büyük mezhepleri, hatta Makedonyalılarla gelen Helenistik öğeler bile katılıyordu. Bu sonuncular Hint sanatında çok belirgin izler bıraktılar, sonsuz boşluğun gözlemcisi *bodhisattva*'nın yüce dinginliğiyle gelişti Yunan heykelciliğinin tanrısal sakinliği.

Bu derin ve bilinçli kavramların gölgesinde, fışkıran bir çeşme gibi çok zengin bir mitler bütünü ortaya çıkmıştı. Bundan, eşsiz bir gelişme olan, insanlığın ilk edebiyatlarından biri ve plastik sanatlar alanında bir dizi akıl almaz yapıt doğmuştu. Kutsal nehirlerin kıyısında saraylar ve tapınaklar, yemyeşil bahçeler ve büyük şehirler yerden bitercesine belirmişti. Daha sonra bazıları çökmüşse de, Portekizlilerin Malabar kıyılarına çıkmalarından yirmi yüzyıl önce Buda'nın öğütlerini dinle-

yen kutsal şehir Benares gibileri yaşamaya ve gelişmeye devam etmişlerdi.

Yine de, bu harika uygarlık köklerini karanlıklara daldırıyor, Buda'nın ruhunu bereleyen dramatik zıtlıkları sert bir biçimde ortaya koyuyordu. Bütün fikirlere karşı hoşgörü ve anlayış, insanları aralarında aşılmaz tahta perdeler varmış gibi ayıran, herkesin tiksindiği zavallı dokunulmazları toplum katının en altına indirgeyen, çoğunluğu hoşgörüsüz ve kaba seçkinlere işlerin yönetimiyle iktidarı veren amansız kast sistemiyle at başı gidiyordu; pek çok kişinin kesinlikle uyduğu hayata karşı duyulan derin saygı, birtakım insanlarda da korkunç *mehriah* uygulamalarıyla, dul kadınların kocalarının ölüsünün yakıldığı odun yığını üzerinde yakılmaya mahkum edildiği insan kurban etme törenleriyle bir arada yürüyordu. Rig Véda ozanının belirttiği gibi, "Her şeyi yok eden, dünyaların yıkıcısı Ölüm" karşısında duyulan gizemli saygı ve dehşet duygusu korkunç Thâg (ya da Thug) mezhebini doğurmuştu. Bu gizli ve elle tutulamayan güç, bu karanlıkların varlığı, seçtiği kurbanları ölüme mahkum ediyordu.

Avrupa Ortaçağ'ı yaşarken, İslam dininin egemenliği Hindistan'a yayılıyordu. Önce Araplar, sonra da Moğollarla gelmişti İslamiyet Hindistan'a. Yeni bir kültürel öge, can katarak sızmıştı Hint varlığına. Ama bütün bu katkılar arasında İslam dini, binlerce yıllık Hint kültürüne en yabancı, en dışarda kalan ve en az benimsenen katkı olmuştu.

Hintliler sanat, din ve edebiyat alanlarında olduğu gibi fen alanında da geniş bir birikime sahipti. Batı'ya Araplar tarafından getirildiği için yanlış olarak 'Arap rakamları' diye adlandırılan yeni rakamları, matematik Hint uygarlığına borçludur. Hintlilerin birkaç bilinmeyenli denklemleri ve daha başka güç hesapları çözümlemelerinden sonra Araplar tarafından geliştirilen cebir için de aynı şey söz konusudur. Tıp, astronomi ve kimya konusundaki önemli buluşlar bir yana, Hintli bilginler ruhbilim alanında antik dünyanın bütün uygar uluslarını

ve hatta modern Avrupa'yı –Avrupa bu tür sonuçlara ancak XIX. yüzyıldan sonra ulaşmaya başlamıştı– bile geride bırakmışlardı. Psişizmin bir bilinçaltı kesimi bulunduğunu, bunu incelemek ve denetlemek olanağını ilk kez onlar keşfetmişti. *Yogin*ler ve Budistler gibi felsefeyle dini birleştiren gruplar bugün bile Avrupa biliminin önünde gidecek kadar ileridirler, çünkü bazı durumlarda insanın bütün duyusal varlığını mutlak denetim altına almasını sağlamaktadırlar.

Zafer Şehri

Portekizliler "küçük kıta"nın sahillerinde göründükleri zaman, bu ülkede iki büyük devlet örgütü hüküm sürüyordu. Güneyde, Dekkan'da tümüyle Hintli olan Vijayanagar İmparatorluğu refah içindeydi ve hükümdarları 1509'da tahta çıkmış olan Krishnadeva Reya'ydı. Krishnadeva, bilginleri koruyan büyük bir hükümdardı. Edebiyat ve sanatın koruyucusu, usta yönetici ve büyük savaşçı, yenilenlere karşı insanca davranan bir hükümdar olarak bütün Maissour'da hüküm sürüyordu. İmparatorluğunun merkezi yarım milyondan fazla insanın barınmakta olduğu, çapı otuz kilometre kadar olan ve çevresi yüz kilometreyi aşan "Zafer Şehri" diye de anılan Vijanagar şehriydi. Şehri ziyaret olanağını bulmuş olan Portekiz elçilerini şaşkına döndürmüştü Vijanagar: Bu elçiler şehirde hayat dolu çarşılar, masallardaki gibi bahçeler, fildişi, altın ve değerli taşlardan oluşan zengin hazinelerle dolu ve heykellerle kaplı saraylar, tapınaklar görmüşlerdi. Şehrin ve civarındaki kasabaların su ihtiyacı Tungabhâdra üzerinde yapılmış olan büyük bir baraj ve yirmi beş kilometre uzunluğundaki bir su bendinden sağlanıyordu. Katıksız Hint geleneği, Sanskrit dili –bu dil *Pandit*ler tarafından günümüze kadar konuşulmuştur–, Dekkan mimarisi, çok zengin olan Hint müziği işte bu şehirde korunuyordu.

Müslümanların doğal düşmanı olan Vijayanagar İmparatorluğu,

ortak bir hareket tasarlayarak, Portekizlilerin tekliflerini kabul etti. Öte yandan, Albuquerque bile bir milyon savaşçı toplayabilecek bir devletle çatışmayı düşünemezdi. Avrupalıların Hindistan'ın içlerine nüfuz edebilmeleri için daha çok zamana ihtiyaçları vardı; ama bu arada, Hindistan'a ayak basmakla ülke halkı arasındaki bölünmelerden yararlanmaya başladılar.

Yeni Timurlenk

O sıralar kuzey, genişlik ve kudret bakımlarından Vijayanagar İmparatorluğu'ndan çok daha üstündü. Birisi kaynağını İslam'dan diğeri katıksız Hint geleneğinden alıyordu.

Albuquerque'in yaşadığı ve eylemini geliştirdiği dönemde, Dekkan'dan Ganj Ovası'na geçmek isteyenlerin yolu, Portekizlilerin müttefiki olan Vijayanagar İmparatorluğu tarafından sımsıkı kapatılmıştı. Vijayanagar Hinduları, kuzeye hiç dokunmayıp düşmanları olan Müslümanlara geniş bir ülkede toplanıp yerleşme olanağını vermişlerdi.

Bu, Moğolların girişimiyle meydana gelmişti. Yarı vahşi ve kötü üne sahip olan bu ulus çölleri, stepleri kapsayan ve Asya'nın ortasından geçen uzun bir şerit halindeki bölüme yayılmıştı; bu bölüm Japon adalarından başlayarak Mançurya'dan ve Çin'in kuzeyinden geçiyor, Altaylar yöresine ve oradan da Aral Gölü'yle Hazar Denizi kıyılarına, Amu Derya ve Siri Derya arasındaki sınırsız topraklara kadar uzanıyordu. Ağır giysiler, sağlam keçe çizmeler giymiş ve eşsiz binici olan Moğollar, sert tüylü küçük atlarına binerek geniş topluluklar halinde bir yerden bir yere gidiyorlardı; aileleri de yağmuru sızdırmayan, kubbe biçiminde, keçe örtülü arabalarla kendilerini izliyorlardı ve arabalarında ateş yaktıkları zaman yangın çıkmamasına çok dikkat ediyorlardı. Dumanı tüten bu kubbeleri uzaktan gören kişi hareket halinde bir şehir sanabilirdi. Bu korkunç cihangirler Batı'ya kadar ulaşmışlar-

dı: Attila'yla, Galya'yı ve İtalya'yı baştan başa geçmişlerdi. Daha sonra, Cengiz Han'ın komutasında, Çin'de bir imparatorluk kurarak, Kiev'deki Rus prensliğini yenerek, bütün Avrupa kıtasını haraca bağlayarak, bir ara Hindistan dışında bütün Asya'yı ele geçirmişlerdi. Timurlenk'in komutasında da Ortadoğu'ya ve Hindistan'a kadar uzanmışlardı. Bundan sonra da geri çekilmişlerdi.

Hindistan fatihi Babür gibi, Orta Asya steplerini titreten yeni bir Timurlenk ortaya çıktığında, Moğolların akınları yeniden başladı. Babür, ün ve servet peşinde koşarak 1504'te Afganistan'ı istila etmiş ve egemenliği altına almıştı. Bundan sonra Hayber Geçidi'ni aşarak Makedonyalı İskender'in zaferlerine tanık olan "Beş Nehir Ülkesi"ne, Pencap'a indi. Babür burada, Delhi'nin zayıf Müslüman sultanını kolayca yendi ve bu şehre yerleşti. Kendisi de Müslüman olan Babür, din açısından Hindistan'da hiçbir şey değiştirmedi. Ama etnik yönden Moğolların getirmiş olduğu gelenek bir yenilik olmuştu. Ölüm, Babür'ün işini tamamlamasını engelledi: İmparatorluğun kurulması, Hindistan'ın büyük hükümdarlarından biri olan halefi Şir Şah'a kaldı. Yolsuzluklarla mücadele edilmesini, iç düzenin titizlikle sağlanmasını, yolların bakımını, memurların denetimini, Hindu dinine karşı geniş bir hoşgörü gösterilmesini güvence altına alan ve imparatorluğun temelini oluşturan mükemmel idari kurumların ortaya çıkması onun sayesindedir.

Vijayanagar İmparatorluğu önlenmesi mümkün olmayan bir çöküşe doğru giderken, Moğol İmparatorluğu kudretini Pencap'tan Assam sınırlarına ve Godavari Irmağı'na kadar yaydı.

Ekber Şah

Bu gücü kuran Şir Şah olmuştu. Ama doruğuna çıkaran da Ekber Şah'dı. Savaşçı bir kabile olan Rajputları korkunç bir çatışmadan sonra dize getiren Ekber, yenilgiye uğrayanlara cömert koşullar sağladı. Böylece, bütün Hindistan'ı ya da büyük bölümünü kazanmasına sebep olan siyaset başladı.

Ekber orta boylu, tıknaz, savaşçı, bir kaplan kadar güçlüydü (zaten yürürken bir kaplanla karşılaşmış ve bir kılıç darbesiyle öldürmüştü). Yanılmaz bir belleğe, keskin bir zekâya sahip olduğu için üstünkörü çözümlerle yetinmez ve her şeyin derinine inerdi. Çok okumuştu ve Kur'an'ın yanı sıra başka bütün Hint ve Pers kültürünün zenginliklerini, hatta Hıristiyanlığın esaslarını bile biliyordu. Onun kudretinin temeli kırlarda ve köylük yerlerdeydi: Yetiştirilen tarım ürünleri, şehirlerin ve büyük Moğol ordusunun ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ticaret sınırlı ve zanaatkârlık az gelişmiş olduğundan, Ekber, köylülerin vergi yükünü hafifleterek, onları soyan ve kötü davranan memurları acımasız cezalandırarak korumaya çalıştı. Vakit geçirmeden –kendisinden önce gelmiş olanlardan bazılarını örnek alarak– Hinduluğa geniş bir özgürlük tanımak için İslam'ın değişiklik kabul etmeyen esaslarını yumuşatmıştı. Hacılardan alınan ağır vergiler kaldırıldı ve Tulu Dâs adlı yaşlı bir ozan, Hinduluğa tek tanrı kavramını belirgin bir biçimde sokan *Ramayana*'yı yeniden yazdı.

Ekber çok ileriyi görebiliyordu. Düşünceye yönelik, çok dindar bir adamdı. Tek dinin egemen olmasını isteyenlerin iddialarını geri çevirdi sonunda ve Tanrı'ya bütün belirtilerinde inandı. XVI. yüzyılın göbeğinde, Avrupa'da insanların yakıldığı odun yığınlarının ateşi çatırdarken Moğol imparatoru bilge Hindular, Müslüman bilginler, Kur'an yorumcuları ve Hıristiyan misyonerleriyle uzun ve dostça tartışmalar yapma alışkanlığını edinmişti. Bütün inançları içine alan, hiçbirini dışarıda bırakmadan ve küçümsemeden dinlerin binlerce yıllık öğre-

tileriyle beslenen geniş bir tek Tanrı kavramına bağlanmıştı. 1593'te, imparator, bütün dinlere genel hoşgörüyle bakılması konusunda bir emirname yayınladı. Sonra da, dul kadınların kocalarının ölüleriyle birlikte ateşte yakılmalarını yasakladı ve birden fazla kadın almaya karşı çıktı.

O sıra imparatorluğunun nüfusu fazlaydı. Çok değerli bir para olan gümüş rupi, imparatorluk para birimi olarak kullanılıyordu.

Tarımın ezici üstünlüğü karşısında çok hafif kalan Hint zanaatı, özellikle pamuklu basma kumaş üretiminde rakipsizdi. Bu basma kumaşlar yalnız Hindistan'da yapılıyor, Avrupalı tüccarlar inanılmayacak bedeller ödeyerek satın alıyorlardı. Ülke içinde gümrük kaldırılmıştı, yolculuk edenlerin rahatlıkla kalabilecekleri sık bir kervansaray şebekesi ve çok güzel yollar, imparatorluğu baştan aşağı sarmıştı. Avrupalıların "Büyük Moğol" dedikleri Ekber'in görkem ve gücünün tanığı olan harika mimarlık yapıtları her yerden fışkırıyordu. Büyüklüğü bugün bile insanları hayrete düşüren Allahabad, Haydarabad ve Fathpur-Sikri gibi yeni yeni şehirler kurulmuştu. Ama başkent Delhi ve imparatorların yazlık yeri Agra bu şehirlerin hepsini gölgede bırakıyordu. Delhi'de imparatorluk sarayı yükseliyordu ve bu sarayın altın ve değerli taş kakmalı gümüş kubbeli salonunda "Tavus Tahtı" bulunuyordu; bu saray öylesine eşsizdi ki, bugün bile görülebilen şu Farsça yazı kazılmıştı duvarına: "Yeryüzünde bir cennet varsa buradadır ve buradan başka yerde değildir."

Dünyanın en büyük ve en kudretli bu imparatorluğuyla Portekizliler nasıl rekabet edebilirlerdi? Moğol hükümdarlarının denize pek az ilgi göstermelerinden –bu ilgisizlik, imparatorluğun daha ziyade toprağa ve tarıma bağlı olmasından ve Portekiz gemileriyle okyanusta çatışma olanaksızlığından ileri geliyordu– yararlanmakla yetindiler. Vijayanagar'ın Müslüman düşmanlığından ve Moğol İmparatorluğu'nun bir kara imparatorluğu olmasından faydalanarak, uygun bir

fırsat kollayarak üslerini güçlendirmekle yetindiler.

Kıtadan püskürtülünce, Portekizliler, Endonezya'nın uygar olmakla birlikte zayıf hükümdarlarıyla çatışarak genişlemeyi denizde yaptılar. Burada da, büyük devletler içerilerdeydi: Portekizliler, Siyam'a ya da Kamboçya'ya meydan okuyamazlardı, ama küçük deniz sultanlıklarını egemenlikleri altına alabilir, Malaka Yarımadası'nda, Maluku Adaları'nda, Ambon'da, sandal tahtasının ticaret merkezi olan Timor'da deniz üsleri kurabilirlerdi ve bunu başardılar. Her yıl bir Portekiz filosu yola çıkıyor ve Avrupa'ya biber, baharat, hindistancevizi, porselen, reçine, kâfuru, mücevher, inci, kahve, parfüm, ipekli ve pamuklu kumaş getiriyordu.

Brehmen Cizvit ve Parya Cizvit

Portekizliler, Hint denizlerine sadece Avrupa'nın vahşetini ve kabalığını değil, başka bir şey daha soktular. Çok önceleri, Goa'da bir piskoposluk kuruldu ve birçok misyoner okyanusu geçti. Portekizliler tarafından girişilen Hıristiyanlığı yayma çabalarının ilki, hemen hemen tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Portekizliler zor kullanarak Hıristiyanlığı yayacakları inancındaydılar. Adaylar ya karşı koyuyorlar ya da eski dinlerine dönüyorlardı. Aziz François Xavier bile, kendini bu işe adamasına, güçlü kişiliğine, alçakgönüllü davranışlarına rağmen bu durumu değiştirmeyi başaramamıştı.

Hıristiyanlığı yayma çabasının toptan başarısızlıkla karşılaşması üzerine, olağanüstü bir insan olan Roberto de Nobili adındaki bir İtalyan Cizvit papazı yepyeni bir usule başvurmuştu. Bu papaz, önceki girişimlerin iki nedenle başarıya ulaşmadığı sonucuna varmıştı: Bunlardan biri zor kullanılması, ikincisi de Hintlilerin zihniyetinin ve kültürünün anlaşılmamış olmasıydı. Hintlileri, kendi toplumlarının koşullarına göre ve bu koşulları bozmaya kalkışmadan Hıristiyan yap-

mak gerekirdi. Bu noktadan hareket eden De Nobili, Brehmenlerin dilini ve geleneklerini tam olarak öğrenmeye başladı, onların giysilerini ve alışkanlıklarını benimsedi, çile çekmek ve düşünmek için bir kulübeye çekildi. Böylece, bulunduğu yerdeki en tanınmış Brehmenlerle ilişki kurmakta gecikmedi. Bu Brehmenler De Nobili'yi kendilerinden biri sayıyorlardı. Ancak o bir Hıristiyan'dı. Brehmenlere yabancı gelenek ve görenekleri zorla kabul ettirmek gibi bir iddiası yoktu ve böyle bir şey göstermekten de kaçınıyordu. Hıristiyanlığa oldukça yakın bir tek Tanrı'ya inanma yönünde yorumlanabilecek şekilde *Veda*lardan(*) bölümler okuyarak, Hinduların ideolojisi hakkında yüksek bir bilgiye sahip olduğunu ispatlamıştı. Hintlilerin bu kutsal kitabındaki ilahilerin yapısına uygun olan ve Tanrı'yı öven şarkılar düzenlemeye başlamıştı. Bunları o kadar iyi becermişti ki, Brehmenler onu kendi kastlarına kabul ettiler. Hıristiyanlığa geçenlerin sayısı artmakta gecikmedi. De Nobili garip ödünler vermek zorunda kaldı, örneğin uzun bir sopa ucunda ekmek vermek zorunda olduğu "dokunulmazlar"la hiçbir ilişki kuramıyordu. Ama başka Cizvit papazları da aynı yöntemi büyük bir coşkunlukla izlediler. De Nobili ve bazı Hıristiyan Brehmen papazlarının yanı sıra, bazı Cizvit papazları da aşağı sınıfın yaşadığı hayatı kabul edip yolda rastladıkları Brehmen arkadaşlarını selamlamaktan kaçınarak, parya Hıristiyan oldular. Bu Malabar Hıristiyanlığı büyük bir başarı sağlamakta gecikmedi, ama Hıristiyanlık ilkelerini etkilemesi olasılığından korkan ya da sadece kıskançlık duyan başka din adamlarının düşmanlığını ve korkusunu üzerine çekti. Bu nedenledir ki, Papa VII. Clément, yeni dini sonunda mahkûm etti.

* Hindistan'ın ilk edebi belgelerini oluşturan ve eski Sanskritçe'yle yazılmış bulunan dinî ve şiirli metinler.

Hollandalılar

Bu sıralarda, Portekizlilerin tekelinde gözü olan başkaları da baharat denizinde kendilerini göstermeye başlamışlardı. Portekiz 1580'de İspanyolların egemenliği altına girmişti. Zaten yıllardan beri, İspanyollar, Avrupa'da kendilerine karşı bir düşmanın çıktığını görmüşler ve bu korkunç düşmanın aynı zamanda Portekiz'e de düşman olduğunu anlamışlardı. Ortaçağ'ın sonlarından beri Hollanda'da büyük bir uygarlık gelişiyordu ve bu uygarlığın sanat ürünleri İtalya'nınkilerle yarışabilecek durumdaydı. Bu uygarlık tüccarlar, zanaatkârlar ve bankerlerden oluşan bir burjuvazi tarafından kurulmuştu. Bu burjuvazi çalışkan, tutumlu ve girişimciydi.

Böylece, ilk olarak Brugge ve bu limanın sığlaşmasından sonra da Anvers ve Amsterdam limanları gelişmişti. Hollanda, evlilik yoluyla Burgonya Hanedanı'ndan Habsburg Hanedanı'na geçti ve V. Charles'ın "güneşin hiç batmadığı" imparatorluğunun bir parçası halini aldı. İmparatorun ölümü üzerine de İspanya'nın eline düştü. Flaman burjuvalarıyla egemen İspanyollar arasında bir çatışma da patlak vermekte gecikmedi. Bu çatışmanın başta gelen nedeni de, II. Philippe'in İspanya'da hüküm sürmekte olan dinsel bağnazlığı kuzeye getirme hevesi olmuştu. Bir süreden beri Kalvinizm Hollanda'ya sızmıştı. Bu mezhebin temeli, insana Tanrı tarafından gösterilmiş kendi çalışma alanında iş görmesini öneriyor, elde edilen kazancı Tanrı'nın arzusuyla sağlanmış bir hak sayıyordu; bu mezhep, tutumluluğu ve çalışmayı öğütlüyordu: Bu yüzden de Hollanda'da iyi karşılanmıştı. Ama Katolikler ve Protestanlar burada karşılıklı bir hoşgörü havası içinde yaşıyorlar ve İspanyolların yöntemlerini ülkelerine getirmeyi düşünmüyorlardı.

Uzlaşma niyetlisi olmayan II. Philippe, başkaldırmaya yol açtı, Hollanda'yı egemenlikleri altına alabileceklerinden emin olan İspanyol orduları bu küçük ülkeyi istila ettiler. Ama Bruggeslilerin ve Anvers-

lilerin ya da Hollandalıların ikinci bir vatan vardı: Deniz. Hollandalılar setler inşa ederek, dalgaları durdurarak, adım adım toprak koparak denize karşı yüzyıllarca mücadele etmişlerdi. Ticaret yaparak, balık avlayarak, çok uzaklara seyahat etmişlerdi. Bu yoldan zenginliklerinin temelini atmışlar ve madenleri bulunmayan, az verimli yoksul bir toprağı altın ülkesine dönüştürmüşlerdi.

Hollandalıların olağanüstü bir sigorta sistemiyle korunan, tecrübeli tayfalar ve çok usta kaptanlar tarafından başarıyla yönetilen, bakımlı, yaklaşık on bin ticaret gemisi denizlerde dolaşıyordu. Yavaş yavaş ticareti tekellerine alacaklardı. Bu gemiciler, İspanya karşısında amansız birer savaşçı oluverdiler. Atlantik'e nasıl atıldıklarını ve Meksika Körfezi'nden değerli madenlerle yüklü olarak dönmekte olan İspanyol kalyonlarını nasıl yağmaladıklarını daha önce görmüştük.

Ama Hollandalıların önüne daha önemli bir av çıkmıştı: Portekiz'in sahip olduğu yerler İspanya topraklarına katıldıktan sonra, II. Philippe'e karşı çıkan Hollandalı denizciler Hint Okyanusu'nda da kendilerini gösterdiler. Hollandalıların top sesleri arasında Portekiz sömürge imparatorluğunun çöküşü başladı. Goa, Portekizlilerde kaldı, ama Seylan, Malakka (Malay) ve Ambon Hollandalıların eline düştü. Bundan sonra da, yeni istilacılar, Endonezya kıyılarına çıktılar. Büyük bir sezgiyle, karada güç sahibi olmayanların, Hindistan içerilerine nüfuz edebilmeyi akıllarından bile geçirmemeleri gerektiğini, sadece denizde egemen olmak isteyenler için de baharat ticaretinin gerçek merkezi olan Malay takımadalarının önemli bir üs olduğunu anlamışlardı. Hollandalılar Cava Adası'nda büyük ticaret şehri Batavya'yı (bugünkü Cakarta) kurdular, bir süre sonra da bütün adayı ve aynı zamanda Sumatra'nın bir bölümüyle Borneo'yu egemenlikleri altına aldılar. Endonezya'nın güneyinde, Hollandalı bir kaptan, uçsuz bucaksız ve vahşi bir ülkenin kıyılarını gördü: Avustralya karanlıktan aydınlığa çıkıyordu.

On Yedi Efendi

Bu yeni ve geniş alanı örgütlemek için, egemenliklerine 1579'da kavuşmuş olan Hollandalılar, yeni ve kendilerine özgü bir sisteme başvurdular. Çok önceleri, piyasada kullanılan bütün madeni paraları Amsterdam'daki bir bankada toplamışlardı. Çeşitli altın paraları kanuni geçerliliği olan Hollanda parasına çevirmek, bunları eriterek florin bastırmak yetkisi yalnız bu bankanın elindeydi. Tasarruflarının tamamını ya da bir bölümünü kullanmak isteyen herkes, karşılığında ya madeni para ya da banknot alabilirdi. Madeni paralar ve banknotlar her yerde, alışverişte kullanılmaya ve bu işlemlerden kâr sağlamaya başlamıştı. Bu, Hollanda parasına çok geçmeden sarsılmaz bir güç ve Birleşmiş Eyaletler'e geniş bir prestij sağladı. Böylece 1603'te Doğu Hindistan Kumpanyası (Algemeene Oostindische Compaine) kuruldu. Daha sonra başka ülkelerde kurulacak bütün şirketlere örnek olan bu kurum, başına buyruk sekiz kumpanyanın birleşmesinden doğmuştu. Her biri 2.000 florin değerindeki 3.300 hisseden oluşan ve 6.600.000 florin sermayeyle kurulan şirketin kuruluş sermayesi halktan, tüccarlardan, bankerlerden, şehirlerde ve eyaletlerde yaşayan basit yurttaşlardan toplanmıştı. Şirket, ihraç ettiği mallar ve aynı sermaye üzerinden devlete yüzde üç oranında yıllık ödeme yapıyordu, ama ithalatı serbestçe yapabiliyordu. Bundan başka Doğu Hindistan ticareti bu şirketin tekelindeydi, orada kendi hesabına silahlı kuvvet tutarak, düzenli mahkemeler aracılığıyla adaleti yerine getirerek, para basarak Hollanda'nın sahip olduğu yerlerde tam bir egemenlik sürdürüyordu. Yöneticiler arasından seçilmiş ve "On Yedi Efendi" denilen on yedi kişilik bir yönetim kurulunca idare ediliyordu. Filonun bakımı, gemilerin yaptırılması ve onarılması, sefere çıkış ve dönüşlerin düzenlenmesi, birkaç yıl içinde yüzde yetmiş beş yükselen ortalaması ile hiçbir zaman yüzde yirmiden aşağı düşmeyen kâr payını dağıtmak bunların göreviydi. Şirket, yüz seksen yılda sermayesinin otuz altı

katını kâr olarak sağladı. Hindistan'da, Amsterdam'daki "On Yedi Efendi"yle devamlı ilişki halinde bulunan bir genel vali oturuyordu. Bu valinin ilk görevi ticareti yönetmekti; ama çok geçmeden savunma ve sivil yönetim ödevleriyle de karşı karşıya gelmek zorunda kaldı ve bunun için 20.000 askerle 15.000 denizci toplaması gerekti. Hollandalılar, Protestan Fransızlar, İspanya'dan kovulan Yahudilerle Portekizliler, Cava'ya, Seylan'a, Maluku Adaları'na ve Hollandalıların Ümit Burnu'nda kurmuş oldukları deniz üssünün bulunduğu Afrika'nın en güneyine yerleşmekte gecikmediler.

Hollandalıların indirdikleri darbeler sonucunda, Portekiz sömürge imparatorluğu, kısa sürede eskinin bir gölgesi haline geldi. Seylan'ı, Malakka'yı ve Ambon'u yitirdikten sonra, Hindistan'ın yeniden egemenliğine kavuşmasına ve Portekiz sömürge imparatorluğunun kalıntılarını silip süpürmesine kadar yüzyıllar boyu kör topal durumu götürdü.

Kumpanyalar Çağı

Portekizliler gibi Hollandalılar da Hindistan içlerine sızacak gücü bulamamışlardı. İçerilere sızmayı başaranların arkasında, Birleşmiş Eyaletler Cumhuriyeti'nden başka şey olmayan "ünlü ticari kumpanyaları"ndan çok daha güçlü bir devlet örgütü vardı.

Portekiz'e karşı savaşta zaman zaman Hollandalılarla birleşen, aralarındaki şiddetli rekabet nedeniyle de onlardan ayrılan İngilizlerin, Hollandalılarla aynı zamanda kurdukları, ama çok daha az varlıklı ve güçsüz, "On Yedi Efendi"ye fazla kaygı verebilecek durumda olmayan Doğu Hindistan Kumpanyası (East India Company) adlı bir şirketleri vardı. Özellikle, İngilizler, kendileri için Endonezya'da yapılabilecek bir şey olmadığını çok çabuk anlamışlardı: Hollandalılar orada kendi topraklarındaymış gibiydiler. Denizde, buraya gelecek kim olursa ol-

sun herkesin yolunu kesecek kadar güçlüydüler. Bu nedenle, İngilizler, yutulması daha zor bir lokma olan Hindistan'a saldırdılar. Çok daha muazzam sonuçlar veren bir karar oldu bu.

1612'de, İngilizler, özellikle kumaş ticareti yapmak üzere, Sourât'da bir şirket kurma iznini aldılar. Bunun arkasından da, 1641'de Masulipatam'da bir şirket kurdular. Aynı yıl içinde, Madras'ta, Vijayanagar hanedanından gelen birinden bir toprak parçası satın alındı ve buraya Saint-Georges Kalesi yapıldı. 1668'de Catherine de Bragance'la evlenmesinden sonra, İngiltere Kralı II. Charles, daha önce Portekiz'e ait bulunan Bombay'ı elde etti. O sıralar Hindistan'daki İngiliz işleri, oradaki İngiliz kumpanyasını yönetmekte olan enerjik, kendini beğenmiş, kaba ve kararlı, Sir Josuah Child adındaki garip birinin elindeydi. Child, Hindistan'ın içerilerine sızma politikası güdüyordu ve Moğol İmparatorluğu'yla takışınca savaş açmıştı. Bu savaş bir felakete dönüştü. İngilizlerin Hindistan'dan kesin olarak kovulmalarına ramak kaldı. Josuah Child bu başarısızlıktan ders almış göründü ve ticari üsler tutabilme politikasına döndü geçici olarak. İngiliz kumpanyası, bu arada yeni bir ticari üs elde etmeyi başardı: Bu üs, büyük Ganj Deltası'nın kollarından biri olan Hugly Deresi üzerindeki yoksul bir balıkçı köyüydü. İngilizler 1690'da, burada, küçük Kalküta şehrini kurdular.

Ama o sıralar, Hint Okyanusu'nda yeni rakipler kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bunlar, yıllar boyu Hollandalılar ve İngilizlerle birlikte İspanya ve Portekiz'e karşı savaşa katılan Fransızlardı ve şimdi mirastan paylarını alma isteklerini dile getiriyorlardı. Otuz Yıl Savaşları içinde olmalarına rağmen, Richelieu, uzak denizlerden gözünü hiç ayırmamıştı. Bununla birlikte, ancak XIV. Louis zamanında, yorulmak bilmez bakan Colbert, Doğu Hindistan Fransız Kumpanyası'nı kurabildi.

Bu sırada Avrupa'daki durum tümüyle değişmişti. Vestfalya ve Pireneler barış antlaşmalarından sonra İspanyol egemenliği çökmüş,

yerini Fransız egemenliği almıştı; XIV. Louis'nin Fransası dünyanın en kudretli devleti olmuştu. Turenne, Condé, Catinat de Luxembourg gibi çok iyi talimli, ünlü mareşallerin komutasındaki, Vauban'ın dehasıyla o zamana kadar görülmemiş silahlarla donatılmış bulunan Fransız orduları Avrupa'yı titretiyordu. Colbert'in kendisi tarafından örgütlenmiş olan ve Duquesne gibi tecrübeli amirallerin komuta ettiği Fransız filosu, Birleşmiş Eyaletler'in ve Büyük Britanya'nın gücüne meydan okuyabilirdi. 1690'da bir Fransız filosu, Seylan'ı ele geçirmek üzere Hindistan'a hareket etti. Bu işi başarmak için önce Hindistan'ın kıyılarında Pondichéry, daha sonra da Chandernagor ticarethanelerini kurmayı başardı.

Bundan sonra Hollanda yavaş yavaş oyun dışı kaldı. Temel zaafı gitgide daha çok hissettirdi kendini: Çok zengin olmasına rağmen, Hollanda, gerçek bir maddi kuvvetten yoksun küçük bir devletti ve böyle kalacaktı. III. William İngiltere kralı olduktan sonra, Hollanda, ikinci planda kalarak İngiltere politikasını uzun süre izledi. Bu durumun en açık belirtisi, İngilizlerin Hindistan Kumpanyası'nın, doğuyla yapılmakta olan ticaretin ön safına geçmesiydi. Artık İngiliz örgütü, her bakımdan Hollanda örgütünü geride bırakıyordu: Kârları % 200'e ulaşıyordu; bu örgütün, Kalküta'da oturan ve dört kişilik bir kurulun yardımıyla çalışan genel yöneticisi, Asya'daki Avrupalıların en önemli kişisi olmuştu. Gelecek açık seçik görünüyordu: Kozlar Fransa'yla İngiltere arasında paylaşılacaktı. Hedef ise Hindistan'ın ele geçirilmesiydi.

İKİ

HİNDİSTAN'IN FETHİ

Yeni Güçler

Portekiz kudretinin çöküşü tamamlanıp, Fransa'yla İngiltere dünyanın başlıca güçleri haline gelip Hindistan uğruna savaşa hazırlanırken; Hindistan, geniş topraklarının kıyılarında kurulmakta olan küçük Avrupa kurumlarına karşı koymaksızın kendi yolunda yürüyordu. Zaten çoktan beri Vijayanagar İmparatorluğu, Dekkan'daki Müslüman prensliklerin saldırıları karşısında çökmüş ve küçük devletlere ayrılmıştı. Bir süre sonra Haydarabat ve Maissour bu küçük devletlerin en önemlileri durumuna geleceklerdi. O sıra, Hindistan'a Moğol İmparatorluğu egemendi. Ekber'in ölümünde, Hindistan'ın dörtte üçünü eline geçirmiş durumda bulunuyordu. Ama İslam'ın cilası altında Hindu dini, kudretli ve yaratıcı bir güç olarak yaşamaya devam ediyordu. Bu imparatorluk Ekber'in dinsel reformuna yol açmış olmakla birlikte, çok daha özgün dinsel, kültürel ve siyasal iki yeni akımı başlatmak üzere bulunuyordu.

Bu iki akımdan biri, garip olmakla birlikte, İslam'ın eski Hindu uygarlığına atmış olduğu tohumlardan doğmuştu. İslam'ın yayılması, Hindu dininde gizli kalmış olan tek Tanrı eğilimlerini körüklemişti. Brahmanizm, *Rig Veda*'nın tek Tanrı temeline dayanan felsefesini vahdet-i vücûd ve kişilik dışı yönünde yorumlamıştı. XVI. yüzyılın ilk yarısında, Lahor yöresinden Pencaplı bir adam, açık olarak tek Tanrı konusunda vaazlar vermeye başlamıştı. Ekber'in din konusundaki

hoşgörüsünden ve tek Tanrı'ya inanışından faydalanan, Hint edebiyatı kadar Kur'an'ı da merakla okuyan Nânak, fark gözetmeksizin bütün insanlara her türlü kast engeli ötesinde hitap ediyordu. Öğretisinin temelinde, determinizm ve kadere inanışın öğeleri yatmaktaydı: İyilik, sadece Tanrı sevgisi uğruna yapılmalıydı ve karşılığında bir şey beklenmemeliydi; bu düzeye yükselmeyen kişi –Hindulukta olduğu gibi– bu düzeye ulaşabilmek için yeniden doğmaya mahkûmdu. Nânak'ın peşinden gidenlere sadece "mürit" ya da *sikh* deniyordu. Çok geçmeden, *Sikh*ler, Hindistan'ın en sağlam örgütlerinden biri olarak ortaya çıktılar. Eşitlik peşinde olmaları, onları dayanışma halinde ve birleşmiş kılıyordu. Ruhani reisleri olan *guru*lara saygı göstermeleri çok etkin bir merkeziyetçilik sağlıyordu onlara. Doktrinlerinin pratik olan temeli, onları düşünceye dayalı bir mezhep olmaktan kurtarıyor ve eyleme yöneltiyordu. XVIII. yüzyılda Amritsar şehri onların dinsel merkezi olmuştu.

Kılıcın Vaftiz Edilmesi

Ekber'den sonra gelenler, İslamiyet'in en katı kurallarına dönebilmek için, büyük imparatorun hoşgörüsünü inkâr ettiler. Bunlar arasında, özellikle İmparator Aurangzeb herkesten daha sert ve tutucuydu. Sikhler belirli kadrolardan çıkıyorlardı; Moğol imparatorları bu kadroları tasfiyeye yöneldiler. Bununla birlikte, nasıl bir örgütle karşı karşıya bulunduklarını biliyorlardı. Guru Har Gobind'i alt etmeyi ve öldürmeyi becerdiler; ama yeğeni Gobind Singh, "kılıcı vaftiz etme" kavramını getirerek bu mezhebi korkunç bir savaşçı topluluğuna dönüştürdü. Keskin bir kılıçla su serperek yapılan bu vaftiz, *singh*ler ya da *arslan*lar denilen seçkin elemanlara uygulanıyordu. Bu adamlar, bir tarakla toplanmış saçları, kısa giysileri ve bellerinde taşıdıkları kamalarıyla başkalarından ayırt edilebiliyorlardı. Her zaman birbirle-

riyle dayanışma içinde olacaklarına, düşmandan kaçmayacaklarına yemin ediyorlardı. Manastır hayatı sürüyor, dulların kurban edilmesi gibi Hinduluğun geleneksel ayinlerinden nefret ediyorlar, sert içkilerden ve tütünden kaçmıyorlar, günlerinin önemli bölümünü dinsel düşüncelere dalarak geçiriyorlardı. İslam imparatorluğunun amansız düşmanları oldular ve Djamnâ boyunca, kendilerine ait bir ülke yaratmayı becerdiler. Ama, mezheplerinin yaşamasını sağlamalarının dışında, daha fazlasını da yaptılar: Bunların örneği Hindistan'ı uyandırdı, birleştirdi ve Moğol baskısına karşı mücadeleye itti. Bu örneği, daha büyük çapta başka örnekler de izledi.

Maratha Gücü

Garip bir bileşim olmakla birlikte, eşkıyalıkla politikacılığı kişiliğinde birleştirmiş olan bir adam, yeni bir yurtsever hareketi başlatmıştı. Bu adam, Bombay'ın arkalarına düşen ve Batı Gatların eteklerinde bir yerde oturan ve *Maratha* denilen, kendi halindeki küçük bir köylü topluluğunda dünyaya gelmişti. Adı da Sivadji'ydi. Pouna adındaki küçük bir köyde ufak bir toprak sahibiydi. Çok gözü pek, haris, yürekli olan bu adam, Marathaları yağmaya ve zafere kışkırtarak istilacı Moğollara karşı gerçek bir gerilla savaşı sürdürmeye başlamıştı. Şikago'daki uzmanları yaya bırakacak bir soygun düzeni de buldu: Kılıçtan geçirilmekle korkutulan halk, gelirinin dörtte birini haraç olarak vermeye zorlandı. Sivadji, pervasız ve girişimci yeteneği bulunan bir eşkıya mıydı? Hayır! Kendine göre çok basit bir hayatı olan, neşeli, gereksiz zorbalığa ve anlamsız cezaya karşı olan bir adamdı. Gerilla dehası olan bu adam, dağların tepelerini işgal ederek ve Moğolları içinde bulundukları kalelerden kovarak savaşı sürdürdü. Düzenli bir savaşta Moğol askerlerine karşı duramayacağını bildiğinden, ara vermeksizin onları rahatsız ediyor, pusuya düşürüyor, soluk aldırmıyor-

du. Halktan aldığı haracı, savaşa katılmayanların Moğol baskısına karşı verilen savaşa yardım olarak yorumluyordu; bu yoldan toplamış olduğu paraları da, Moğollara karşı yapılan savaşı beslemekte kullanıyordu. Uzun süre geçmeden, geniş bir toprağın efendisi 50.000 savaşçı ve 7.000 attan oluşan bir ordunun komutanı oldu. 1680 yılında öldüğünde, Marathalar Hindistan'ın başta gelen gücü olmuşlardı ve saldırıları karşısında Moğol İmparatorluğu sarsılıyordu.

En aşağı tabaka olan çiftçilerin oluşturduğu *Coudras* sınıfından gelen Marathalar, hoşnut olmayanları çevrelerinde toplamakta gecikmemişlerdi. Sikhlerin yaptıkları gibi, kastlara dayanan toplumun sınıflarını parçalamamış, buna kendilerini alıştırmış olsalar da, feodal sistemi tasfiye etmişler ve yerine, başında *Peshva* –günümüzdeki başbakanlık makamına eşit bir konum– olan demokratik bir hükümet getirmişlerdi. Sivadji'nin ölümünden kısa bir süre sonra da, Maratha hükümdarları, hüküm süren ama yönetmeyen krallar oldular ve böylece de onların yanı başında devletin gerçek reisi olan Peshva hanedanı ortaya çıktı. Bu devlet, Hindistan'a sözde egemen olan, ama ülkenin savunmasını ve vergilerinin toplanmasını bir Maratha olan Peshva'ya bırakmış bulunan Moğol İmparatorluğu'nun her yerine yayılmıştı: Tek bir Peshva olmasına rağmen, Maratha Devleti, hemen hemen bütün Moğol İmparatorluğu'nu kapsayan bir konfederasyon haline dönüştü: Başında, sözde hükümdar olan Moğol ve gerçekte yöneten Peshva vardı. Artık Hindistan'ın gerçek merkezi Delhi'de değil, Pouna'daydı.

Yalnız iki büyük yöre, Marathaların etki alanı dışına çıkıyordu: Bunlar da, İndus boyunca Keşmir'e kadar uzanan Sikhlerin toprağı ve Keşmir'le Delhi arasındaki Rajpoutların topraklarıydı. Savaşçı geleneklere sahip küçük feodal devletlerden oluşan bu Rajpoutlar, Moğol himayesinden yavaş yavaş kurtulmuş, gerçek egemenliklerini elde etmişlerdi.

Marathaların gücü artmaya devam ediyordu ama, Hindistan, kendisini özellikle zayıf düşüren bir ıslahat dönemi geçiriyordu. İşte bu sırada, Avrupalılar, Hindistan politikalarını hızla değiştirmeye başladılar.

Dupleix

Fransızlar önceliği ellerine almışlardı. İngilizlerden önce Hindistan'ın geniş bir parçasını koparmayı düşünmüşlerdi, ama bu birkaç basit ticaret üssünü almaktan ileri gidememişti. Bu politikanın ilk savunucusu Dumas hükümeti olmuştu ve Marathalara meydan okumayı göze almıştı. Moğollara da kendini kabul ettirerek, yarımadadaki güçlerin oyununa katılmıştı: Böylece, Hindistan'da sadece ticaret ve denizcilikle uğraşan Avrupa kuruluşlarının geleneklerini bozmuştu.

Ama Dumas, böyle bir politikayı sadece başlatmaktan ileri gidemedi. Bu politikayı etkili bir şekilde geliştiren, Dumas'ın yolunu izleyen, parlak bir hayal gücüne sahip olan ve büyük işler başarma yeteneğine sahip Joseph-François Dupleix'di.

Dumas on sekiz yaşındayken Hindistan'a gitmek üzere gemiye binmişti. Fransızların Hindistan Kumpanyası hizmetine girerek orada yirmi yıl çalışmış, bu büyük ülkeyi iyice tanımış ve çeşitli dillerini konuşmayı, insanlarını değerlendirmeyi öğrenmişti. Hindistan'da doğmuş ve kendisine bu ülke hakkındaki derin bilgiyi vermiş olan bir Fransız kızıyla evlenmişti.

Dupleix, Fransızların Hindistan politikasındaki zaafın Fransa'nın ticari yapısının İngilizlerinkinden daha geride olmasından ileri geldiğini anlamakta gecikmedi. Bu boşluğu doldurmanın tek yolu, geniş topraklar elde ederek gönderilebilecek sermayeden bağımsız, yerel bir gelir sağlamaktı.

Hindistan'da yirmi yıl kaldıktan sonra, Dupleix, kırk beş yaşındayken, 1741'de, Fransızların Hindistan Kumpanyası Genel Müdürü oldu. Kısa bir süre sonra, kurmuş olduğu çeşitli dostluklar sayesinde, Moğol İmparatorluğu'ndan *nabab* ünvanını aldı. Bu ünvandan büyük bir ustalıkla yararlanmayı bildi; çünkü bu ünvan Dupleix'i basit bir ticaret müdürü olmaktan çıkarıyor, onu, siyasi yetkisi olmayan bir Hint prensi yapıyordu.

Aynı yıl, yani 1741 içinde, Fransa'yla İngiltere ihtilafa düştüler: Aralarında, Avusturya tahtı yüzünden çıkan savaş sürüyordu. Dupleix, büyük bir cesaretle saldırıya geçti ve merkezden gönderilen bir filonun desteğiyle Madras'ı İngilizlerin elinden almayı başardı; bundan sonra, kendisini bir Fransız valisinden çok doğulu bir derebeyine benzeten ve emrinde görev almak istemeyen Amiral La Bourbonnais tarafından yalnız başına bırakıldı ve kara kuvvetleriyle baş başa kaldı. Yine de bir İngiliz filosunun kuşatmasına karşı başarıyla direndi ve sonunda İngiliz filosuna, büyük kayıplar verdirerek filoyu çekilmek zorunda bıraktı. Bu askerî başarılar, Dupleix'in, astlarının saygı ve sevgisini kazanmasına yol açmıştı; aynı zamanda da, iki Avrupa ülkesi arasındaki savaşa seyirci kalan yerli hükümdarların güçsüzlüğünü göstermişti. Bundan sonra, Dupleix, savaşa alışkın kuvvetlerini –yaklaşık iki bin kişi– yerli prenslerin emrine vermeyi ve karşılığında toprak istemeyi düşündü. Uygun bir zaman seçmişti. O sıra Vijayanagar İmparatorluğu'nun kalıntılarından oluşan ve Moğolların egemenliği altında bulunan Güney Dekkan'daki küçük Carnatic ve Dekkan devletleri iki iç savaşla sarsılmaktaydı.

Dupleix, her iki ülkede, kuvvetlerini hemen savaş halindeki taraflardan birisiyle savaşa soktu. Paris, bu savaşı serüven saydığı ve örgütlemediği için Hindistan'daki Fransız Kumpanyası da böyle bir politikaya katılmak niyetinde değildi; ayrıca savaşın Kumpanya'nın çıkarlarına uygun olmadığı belirtilmişti. Böylece de Dupleix tek başına bırakıldı.

Dupleix, girişimini Pondichéry'deki Fransız yerel kuruluna kabul

ettirdi ve sefere çıktı. Elinde, Hintli milis kuvvetleriyle takviye edilmiş küçük bir piyade ordusu vardı. Dillerini konuştuğu için Hintli milis kuvvetlerinin güvenini kazanmış, araziyi tanıdığı için de kendini zorlamadan içerilere kadar ilerleyebilmiş ve kısa sürede düşmanın yolunu kesmişti. Böylece düşman çabucak yenilgiye uğratıldı.

Bunun üzerine Dupleix, korumakta olduğu kişileri tahta geçirdi ve onlardan Pondichéry çevresindeki geniş toprakları aldı. Artık Hindistan'daki Fransız İmparatorluğu'nun temelleri atılmıştı. Yalnız bütün Sarkâr ülkesi elde edilmekle kalmamış, aynı zamanda Carnatic prensi sadık bir müttefik ve belirli ölçüde enerjik Dupleix himayesine girmişti.

Tabii, yenik düşenler yok edilememişlerdi. Haliyle de, Fransız Kumpanyası'nın öteden beri düşmanı olan İngilizlere yanaştılar. Ama İngilizlerin, hiç değilse o sıra korktukları Dupleix'le karşılaşmaya hiç niyetleri yoktu. Madras'ın geri verilmesini öngören Aix-la-Chapelle Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesini istemekle yetindiler, Dupleix tarafından Carnatic'ten kovulan ve Trichinopoly'ye çekilmiş olan Prens Muhammed Ali'yle ve Marathalarla bir ittifak yaptılar.

Bu sırada Dupleix, müttefiki olan Carnatic devletine yaranmak için Tanjore sultanına saldırıyordu; İngilizler tarafından parayla tutulan prensler, Dupleix'in kuvvetlerini arkadan kuşatmaya kalkıştılar, ama tehlikeli bir harekâttan sonra Dupleix bunları yenmeyi ve böylece de himayesi altında olan prenslerin durumunu güçlendirmeyi başardı. Fransız Kumpanyası'na yeni topraklar verildi, Dupleix de Dekkan senyörü ünvanını alarak bütün müttefiklerini kendine bağladı. İngilizleri, bütün kozlarını oynamaya ve Dekkan'ın başkenti Aurangabad'ın düşmesini son anda önlemek için doğrudan doğruya Muhammed Ali'yi desteklemeye zorlamıştı. Dupleix, bu durumda çok tehlikeli bir karar aldı: Zayıf kuvvetlerini böldü ve Bussy komutasındaki altı yüz kişilik bir kuvveti Aurangabad'ı ele geçirmeye gönderdi.

Bussy, bin beş yüz kilometrelik balta girmemiş ormanı geçti; yolu üzerinde kurulmuş olan bütün tuzakları atlatmayı ve bütün düşman-

larını yenmeyi başardı. Aurangabad'ı aldı, Marathalara saldırarak yenilgiye uğrattı, hatta Pouna'ya girerek bu büyük imparatorluğu Fransızlarla ittifak yapmaya zorladı. İngilizler tarafından Dupleix'e karşı itilmek istenen Haydarabat nizamıyla Maissour hakimi de onunla anlaşmak zorunda kaldılar. Ama kurulmakta olan ülke mevcut üsse çok büyük gelmeye başlamıştı. Trichinopoly'de kuşatılmış olan İngilizler, çıkış yaparak Dupleix'in küçük ordularından birini ağır bir yenilgiye uğratıp teslim olmaya mecbur ettiler. Bununla birlikte, Fransızlar, bir kere daha toparlanmayı becerdiler.

Dupleix, bütün Hindistan'ın efendisiydi şimdi. Hindistan'a güya Moğollar egemendi, ama imparatorları Marathaların Peshva'sının oyuncağıydı. Marathalar da Dupleix'in müttefikleriydi. Dupleix, durumu Pondichéry'den yönetiyor, ittifaklar yapıyor, ülkeyi yönetiyordu.

Fransa'nın İradesi Dışındaki Fransız İmparatorluğu

Dupleix için çok acı olmakla birlikte, girişimi hiçbir temele dayanmıyordu. Politikası Paris'i şaşırtıyor ve düşündürüyordu. Kumpanyanın yöneticileri böyle bir şey istemiyorlardı, hiçbir şekilde de onu desteklemek niyetinde değillerdi. Dupleix'in karşılamak zorunda kaldığı ağır askerî harcamalar, Fransa'dan gönderilen paralarla bile hafiflemiyordu. Paris'i korkutmamak ve her şeyi durdurma emri vermesini önlemek için, Dupleix, giriştiği politikanın gerçek büyüklüğünü Kumpanya'dan saklamak zorunluluğunu duyuyordu. Daha da kötüsü, Dupleix'in vermiş olduğu ders, düşmanları olan İngilizlerce çok daha iyi anlaşıldı. Londra'da bu işin önemi tartışıldı ve Hindistan'da oturmakta olan bütün İngilizlere her çeşit yardımda bulunulmasına karar verildi. Zaman, yıldızı sönmekte olan Dupleix'in aleyhinde işliyordu. Kaygılanan ve öfkeye kapılan Fransız Kumpanyası, 1751'de onu Fransa'ya çağırmaya karar verdi.

Robert Clive

Bu ara, ufukta başka bir yıldız yükseliyordu: Bu yıldız Robert Clive adındaki İngiliz'di. İngiltere'den çok genç yaşta ayrılan ve hayatı bir tefrika romanını andıran bu serüvenci Hindistan'da bir göreve atanmıştı. Dupleix'i anlayan ve ona hayranlık duyan ender kişilerden biriydi ve ondan aldığı dersi ezberlemişti; ama Fransızlara karşı kullanmak üzere. Vakit geçirmeden birçok hükümdarla dost oldu. Fransa ve İngiltere resmen barış halinde bulundukları için müttefikleri aracılığıyla Fransa'nın müttefiklerine ve himayesi altındaki prensliklere karşı, ormanlarda, korkunç bir gerilla savaşı başlattı. Çaresiz kalan Fransız Kumpanyası, prestijini yitirmemek ve bütün Hint prenslerinin yürekli İngilizin tarafına dönmelerini önlemek için, himayesi altına almış olduğu prenslikleri korumak zorunda kaldı. Barışı bozanları yatıştırmak için Fransız askerlerini göndermekten başka çare yoktu. Böyle hareket edildi. Ama Clive geri çekilecek adam değildi. Tiroupalli köyü yakınlarında Fransızların yolunu kesti ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Dupleix tarafından Hindistan'da kurulmuş olan güç çökmeye başlamıştı: Eserinin, onun ardından yaşamayacağı belliydi.

Ama Clive için de her şey kendiliğinden yürümüyordu. Kendi hesabına hareket eden, dillerini başka kimsenin anlamadığı Hintli askerleri örgütleyen ve savaşa sürükleyen, uçsuz bucaksız ve esrarlı kıtanın göbeğinde delicesine girişimlere atılan bu serüvenciden Londra korkuyordu. Bu nedenle Clive, pek çok düşman kazandı ve bir o kadar da kıskanç yarattı. Bunlara aldırmaz görünüp, hizmetlerinin daha iyi takdir edileceği saatin gelmesini bekleyerek, Fransızların müttefikleriyle savaşmaya devam etti.

1756'da Yedi Yıl Savaşları patlayınca, Fransa'nın sömürgelerini yitirme saati de gelip çattı. Bu savaşlar sırasında, Fransa'nın Kanada'da olduğu gibi Hint Okyanusu'ndaki sömürgecilik umutları da yıkılıp gidecekti. Clive, Bengal'i ele geçirmeye çağırıldı. Tam ona göre bir

işti bu. Fransızların müttefiki olan yerli prens İngiliz sömürgesi olan Kalküta'ya aniden saldırmış, ele geçirdikten sonra da 146 İngiliz tutsağını havasız ve ışıksız bir hücreye kapatarak bunları korkunç bir ölüme mahkûm etmişti. İntikam almak Clive'a düşüyordu. Kumpanya kendisine ancak 900 İngiliz askeri verebilecekti, ama Clive bunlara elindeki 1.500 Hintli askeri ekleyebiliyordu. Bu askerlerle 1757'de kuzeye doğru ilerledi. Plessey Ovası'nda Bengal kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. O günün tarihî bir önemi vardır, çünkü bu tarihte Bengal düşmüş ve tümüyle İngilizlerin egemenliğine girmiştir. Tutsak edilen prens öldürüldü. Aynı zamanda Pitt İngiltere'nin başbakanı oluyordu ve savaşı sonuna kadar yürütmeye hazırlanıyordu.

Fransızlar Lally-Tollendal komutasındaki bir orduyu Carnatic'e göndererek son bir girişimde bulundular; ama Clive bütün Dekkan'ı geçerek güneye dönüp Fransızları yenmeyi başardı ve müttefiklerinin hepsini İngilizlerin egemenliğini kabul etmeye zorladı. 1763'te imzalanan Paris Barış Antlaşması, Hindistan'da olduğu kadar Kanada ve Louisiana'da da Fransızların sömürge imparatorluğuna son verdi. Ama İngiltere, Clive'ın yaptıklarına gereken değeri vermedi. Dönmek zorunda bırakılan ve yetki almadan girişimlerde bulunduğu için yargılanan Clive sonunda intihar etti.

Hindistan fatihinin talihi kötü çıkmıştı, ama eseri yaşadı ve genişledi. Hindistan'ın başlıca üç gücü olan Maratha İmparatorluğu, Haydarabad nizamı ve Maissour prensi, İngiliz egemenliğinin henüz bütünüyle dışındaydılar. Çok sağlam bir temele dayanmakla birlikte, İngiliz egemenliği Hintlilerin çoğunluğu tarafından çok az tehlikeli görülüyordu. Bu nedenledir ki iç savaşlar sürüp gitti: Bu savaşlar, İngiliz girişimlerinin en büyük yardımcısı oldu.

Tippou Sahib, Wellesley ve Wellington

Marathalar, Ganj Ovası'na sızarak buraları doğrudan kendilerine bağladılar. Ama Afganlarla karşılaşınca, 1761'de, Panipat'ta korkunç bir yenilgiye uğradılar ve bu yenilgi çökmelerinin nedeni oldu. Bununla birlikte İngilizler, henüz durumdan faydalanamazlardı. Şimdilik, yeni ele geçirmiş oldukları topraklarda ve özellikle Bengal'de "Avrupa uygarlığı"nı yerleştirmeye çalışıyorlardı. Hindistan'da sömürgecilik çirkin yüzünü ortaya çıkardı: Bu da, ticaret ve alışveriş değil, en acımasız ve en açgözlü sömürüydü. Hindistan Kumpanyası'nın bir İngiliz memuru, 1769'da şöyle yazıyordu: "Bir İngiliz'in, Kumpanya'nın, ülke yönetimini ele alışından beri bu ülkede yaşamakta olan insanların durumlarının daha da kötüye gitmiş olduğunu düşünmek zorunda kaldığı zaman, utanç duyması gerekir... Keyfî ve despotik yönetimler altında bile refah içinde olan bu güzel ülke, şimdi yıkılmanın eşiğinde bulunmaktadır."

1772'de gelen yeni vali Warren Hastings usta bir devlet adamıydı. Yağmayı ve sömürüyü durdurmayı beceremedi, ama daha düzenli idare yöntemleri getirmeyi, hiç değilse en çok göze çarpan soygunları önlemeye başladı. İngiltere ilk olarak sömürmekle yetinmeyip egemenliği altına almış olduğu ülkeleri yönetme yeteneğini ispatlıyordu. O ana kadar bu yeteneği yalnız Fransızlar gösterebilmişlerdi, çünkü İspanyollar, Hollandalılar ve Portekizliler, acımasız sömürücüler olmuşlardı ve bunlardan Hollandalılarla Portekizliler İspanyolları bile geçmişlerdi. Warren Hastings'in tutumu, kendinden sonra gelen Lord Cornwallis ve özellikle Wellesley markisi olan ve 1798'de valiliğe atanan Lord Mornington tarafından izlendi. Hastings ve Cornwallis, çok ciddi güçlükleri aşmak zorunda kaldılar: Hindistan yönetimine yetkili kanun adamları geçmişti; küçük kıtanın binlerce yıllık uygarlığı hâlâ kaderini yükseltecek büyük devlet adamları ortaya çıkarabiliyordu. Özellikle Maissour'da, bir zorba olan Haydar Ali tahta oturdu ve dev-

leti güçlendirmeye koyuldu. Neredeyse okuma yazma bilmeyen, ama olağanüstü bir zekâya ve demir gibi bir iradeye sahip bulunan İmparator Ekber Şah'a benzeyen Haydar Ali, Hindistan'a göç etmiş bazı serüvencilerin yardımıyla kuvvetlerini Avrupa'yı örnek alarak örgütlemişti. İngilizlerden gelecek tehlikeyi anlamış olan bu amansız İngiliz düşmanı, Marathalarla kademeli bir yaklaşma politikasının öncüsü olmuştur.

Panipat'dan sonra Maratha Devleti de ön plandaki iki kişinin çabalarıyla yeniden örgütlenmeye başlamıştı: Bunlardan biri, çok usta bir yönetici olan Nana Farnavis, öteki de ordusunu yeniden düzenleyen Savoie'lı De Boigne'nın en ünlüleri olduğu Avrupalı serüvencilerden yararlanarak Maratha ordusunu büyük bir ordu haline getiren ve çok yetenekli bir komutan olan Sindhia'ydı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı başladığı ve bu savaşta Fransa İngiltere'ye karşı cephe aldığı sıra, Haydar Ali ve Marathalar, İngiliz gemilerini dört kere yenilgiye uğratan ve Koudalour'da (ya da Cuddalore) karada yenilen İngilizlerin elindeki Madras'ı açlık tehdidi karşısında bırakan Amiral Suffren komutasındaki filonun desteğiyle İngiliz sömürgelerine karşı saldırıya geçmişlerdi. Ama İngiliz diplomasisi, Marathalarla ayrı bir barış yapmayı başardı. Bir süre sonra da, Fransa, 1783 Versay Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekildi. Maissour yalnız başına kalmıştı. Önceki yıl da Haydar Ali, oğlu Tippou Sahib'e tacını ve İngilizlere karşı olan amansız düşmanlığını bırakarak ölmüştü. Tippou Sahib bir süre için uzlaşmalı bir barış yapmak ve devletinin parçalanmasına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Ama bu durum uzun sürmedi.

Fransa'da ihtilal başladı, kısa süre sonra da genç cumhuriyet bütün Avrupa devletlerinin saldırısına uğradı: İlk koalisyondu bu. İhtilal çocukları, efsaneleşmiş enerjileriyle vatanın çağrısına cevap verip savaşa koştular. Valmy'den Fleurus'e kadar, halkın içinden çıkan generaller koalisyon güçlerini püskürttüler. Fransızlar Hindistan'da yeniden gö-

rünecek, savaşa tekrar başlayacaklar mıydı? Tippou Sahib bunu kaygıyla kendi kendine soruyordu. 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın orduları Mısır'a ulaştılar. Hedef, Hindistan'dı.

Bu, Tippou için kılıcına sarılıp savaşa girmenin zamanıydı.

Londra'da da en önemli anın gelip çattığı anlaşılıyordu. Hindistan, savaşın can alıcı noktası haline gelmişti. Tehlikeli bir durum karşısında gerekeni yapabilecek birini Hindistan'a göndermek gerekiyordu. 1798'de, yani aynı yıl içinde, Wellesley valiliğe atandı. O zamana kadar tanınmamış olan, ama insan sarrafı Wellesley'in çok güvendiği kardeşi de yanındaydı. Nelson'un Aboukir zaferi ve Akka kuşatması, Bonapart'ın ilerlemesini geciktirdi. O andan sonra, Korsikalı Bonapart'ın usta olduğu bir manevrayı uygulamak ve düşmanları ayrı ayrı yenmek gerekiyordu. Wellesley, Fransızlar gelmeden önce bütün Hindistan'ı istila etmeyi tasarladı. 1799'da da Maissour'a girdi.

Tippou Sahib, durumun çok ciddi olduğunu hemen anladı. Savaştan kaçmayacak kadar soylu bir yaradılışa sahip olduğundan, dövüşmeye karar verdi. Hindistan düşecekse hiç değilse dövüşerek düşmeliydi. Tippou gelecek kuşaklara işte böyle bir miras bırakacaktı. Yurtseverlerin parolası, gelecekteki kurtuluşun bedeli işte buydu. Dövüşmeden teslim olan gerçekten yenilmiş demekti. Tippou bunu bildiği için, Maissour'u İngilizler karşısında adım adım savunmaya kararlıydı.

İngilizler bir kere daha Hintlileri bölmeyi becermişlerdi. Haydarabat nizamı, İngilizlerle birlikte hareket ediyor, Marathalar da olayların sonucunu bekliyorlardı. Öyle ki, Wellesley'in genç kardeşi Maissour'u istila etmeyi ve Tippou Sahib'in direncini kırmayı başardı, başkenti Seringapatam'da sıkıştırdı. Burada Tippou kesin bir savaş vermeye hazırlandı. Yarılması mümkün olmayan bir kuşatmadan sonra, İngilizler saldırıya geçtiler: Çevresindeki her şeyin çöktüğü sırada, duvarların üzerindeki Tippou Sahib, kılıç elde can verdi. Oyun bitmişti,

onun bu hareketi kendisinden sonra geleceklere örnek olacaktı. Bütün Maissour İngilizlerin eline geçti, Tippou ailesi Vellore'ye sürüldü. Genç Wellesley, kardeşinin kendisine bağlamış olduğu umutları boşa çıkarmamıştı: Usta, enerjik, kararlı, büyük bir general olduğunu ispatlamıştı. Onun Wellington dükü olarak daha da ünleneceği günler pek uzak değildi.

Bonapart'ın Mısır üzerindeki tehdidi ortadan kalkınca, Wellesley planlı hareket etti: Bir hükümet darbesi Haydarabad nizamını düşürdü ve yerine, ülkesinin büyük bir bölümünü İngiltere'ye bırakacak ve geri kalanını ise İngiltere himayesindeki bir beylik haline dönüştürecek kadar alçalan bir kukla geçti. Bundan sonra da, Cornatic beyi, Tippou Sahib'in suç ortağı olduğu bahanesiyle tahtından indirildi. Şimdi de sıra Marathalardaydı. Bunların ülkesi de istila edildi ve 1803'te, yarının Wellington dükünün askerî dehası sayesinde ilki Dekkan'daki Assaye'de ve ikincisi Lasvâri'de olmak üzere iki büyük yenilgiye uğradılar. Sonunda da barış istemek zorunda kaldılar. Ama Maratha İmparatorluğu bir lokmada yutulamazdı; Wellesley bu ülkeyi parçalamakla yetindi ve Peshva'ya İngiltere'yle bir ittifak yapmayı zorla kabul ettirdi. Moğol imparatorunun kendisi de İngilizlere boyun eğmeyi kabul etti. Fransız deniz kuvvetlerinin 1805'te Trafalgar'da yok edilmesi üzerine, artık Hindistan'ın fethini önleyecek hiçbir engel kalmıyordu. 1806'da Wellesley, büyük masraflara yol açan harcamalar yapmakla suçlandı ve istifasını vererek İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Ama Wellesley'in eseri de Clive'ın eseri gibi, artık yok edilemezdi.

Bu eserin tamamlanması gerekiyordu sadece. Marathalar yenilgiye uğratılmışlar, ancak henüz bütünüyle boyunduruk altına alınamamışlardı. İndus Vadisi'nde Sikhlerin korkunç gücü her zaman İngilizlerin karşısında dikiliyordu. 1780'den beri, Tippou Sahib'e layık Rangit Singh adlı biri Sikhlerin arasında hüküm sürüyordu. On iki yaşında tahta çıkmış olan Rangit Singh, reşit olur olmaz binbir güçlükle baş etmek

zorunda kalmıştı. Ufak tefek, çiçek bozuğu, bencillik ve cimrilik gibi kötü huyları bulunan bu adam örgüt kurma konusunda dahiydi. Bir eylem adamının kararlılığına sahipti, gözlemciliği eşsizdi ve birinci sınıf bir politikacının pratik zekâsına sahipti. Bir Fransız olan Victor Jackquemont, onun hakkında "küçük bir Bonapart" diye yazmış, başka bir Avrupalı da, "olağanüstü bir adam" demişti. Büyük düzensizlik içindeki yarı dinsel ve yarı politik bir topluluğun başına geçince, bu topluluğu kısa sürede düzene soktu. İngilizlerle eşit koşullarda bir antlaşma imzaladı ve onların saygısını kazandı. Afganları geri çekilmeye zorlayarak ve Keşmir'i işgal ederek Afganlara da kendini kabul ettirdi. Napolyon'un eski subaylarının büyük bir etkinlik sağladığı, iyi talim görmüş, disiplinli bir ordu yarattı. Ama Sikhlerin krallığı tek başınaydı, çevresindeki İngiliz egemenliği hızla yayılıyordu. 1818'de, İngilizler, başkent Pouna yakınlarında bir zafer kazanarak Maratha İmparatorluğu'na kesin darbeyi vurdular. Bundan sonra da, kuzeydeki küçük krallıklar boyun eğmeye zorlandı. En sonunda da, Rangit Singh'in ölümüyle sıra Sikhlere geldi. Ülkeleri işgal edildi, yenilgiye uğradılar ve 1848'de boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu kez, zafer kazanmış İngiliz bayrağı bütün Hindistan yarımadasında dalgalanıyordu.

Lord Dalhousie ve İngiliz Emperyalizminin İki Yüzü

Artık istilalar çağı geçmiş, örgütlenme zamanı gelmişti. Bu sorumluluk da, özellikle, gerçek bir devlet adamı olan Vali Lord Dalhousie'ye yükleniyordu.

Lord Dalhousie, son bağımsızlık kalıntılarını büyük bir acımasızlıkla tasfiye etmeye koyuldu; aynı zamanda da kalıcı sonuçlar getirecek hareketlere de girişti. Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin ikiyüzlülüğünü onun kadar iyi canlandıran kişi azdır. Bu ikiyüzlülüğün en belirgin yanları sömürmek ve örgütlenmek, küçümsemek ve iyi yönet-

mek, yağmalamak ve ülkeyi ileri uygarlık düzeyine ulaştırmaktır. İngiltere, öbür sömürge ülkeleri kadar açgözlü olmakla birlikte –hatta onlardan da ileriydi bu yanları, çünkü İngiliz sömürme örgütü daha etkindi– verimsiz bir yağmayla yetinmiyordu. İngilizler, sömürge halklarına kendi yönetimlerinin ve uygarlıklarının üstünlüklerini de getiren ender –belki de tek– sömürgecilerden biriydi.

İngilizler, öncelikle Hint uygarlığının karmaşıklığını ve derinliğini tam olarak anlamışlardı. Bunu ilk anlayanlar ve ilk kez derinliğine inebilenler –pratik zihniyetleri buna engeldi– onlar değildi, ama her zaman yerel geleneklere ve dinî inançlara büyük bir saygı gösterilmesini istemişler, Hintlilerin fikirlerine saygısızlık göstermekten kaçınmışlar ve saygısızlık göstermek isteyenlere de engel olmuşlardı. Sadece, dinî ayinler acımasız törenler halini aldığında –Mehriahların durumunda ve Thâgların mezhebinde olduğu gibi– kararlılıkla müdahalede bulunmuşlardı. Ayrıca, bütün yarımadada barış ve düzeni sağlamışlar ve etkili bir biçimde sürdürmüşlerdi. Bütün Hintlileri bir yönetim altında toplayarak –garip olmakla birlikte hepsine tek bir düşman göstererek– o güne kadar mevcut olmayan bir gerçeğin, Hint ulusunun temellerinin atılmasına büyük çapta yardım etmişlerdi. Bu konuda birkaç öğenin de katkısı olmuştu. Her şeyden önce de, Keşmir'den Seylan Boğazı'na kadar bugün bile Hintlilerin birbirlerini anlayabilmelerinde tek araç olan –Hintliler üç yüz değişik lisan ve şive kullanırlar– İngiliz dilini ülkeye yaymışlardı. Bundan sonra da, tek bir yönetim ve –yerli âdetlere yönelik İngilizlerin göstermiş oldukları saygı dolayısıyla, daha önceden mevcut birçok yargı organının devamına izin verilmiş olmasına rağmen– tek bir yargı sistemi getirilmişti. En sonunda da, tek bir ağırlık, ölçü ve para sistemi konulmuş, iyi kötü bir Hint pazarı kurulmuştu. O andan sonra, Hint ulusu olgunlaşma yoluna girecek ve olgunlaştığı oranda İngiliz sömürgeciliğinin bilincine varacaktı. Bütün öbür sömürgelerin başına gelen Hindistan'ın da başına geldi: İngiltere'nin modern kapitalist ekonomisiyle özellikle

Hindistan'ın tarım ve zanaata dayanan ekonomisi arasındaki çarpışma sonucu, Hint ekonomisi dağıldı. Sömürge egemenliğinin en büyük dramı bu oldu; dolayısıyla, meziyetlerine rağmen, İngiliz sömürgeciliği giderek Hindistan'ı alçaltan ve durumunu hep kötüye götüren bir felaket oldu.

Söylediğimiz gibi, Moğolların Hindistan'ı, gelişen zanaatı sayesinde, çok zengin bir üretime ve verimli bir ticarete sahipti. Ama XVIII. yüzyılda, İngiltere'de, Sanayi Devrimi gerçekleşti. Makinenin endüstriye sokulması, büyük modern endüstrinin gelişmesi, yoğun üretime geçilmesi ve üretim masraflarının düşürülmesi sayesinde, Manchester tekstil endüstrisinin Hindistan'ı iyi ve ucuz ürünlere boğması sağlandı. Bunun karşısında, askerî bakımdan silahsızlandırılmış ve boyun eğmiş Hindistan'daki zanaat sahipleri ekonomik bakımdan da savunmasız kaldılar. Buharlı gemilerin işletilmesine başlanmasıyla İngiltere ve Hint Okyanusu arasındaki bağlantı çok çabuklaştı ve yıkıntıyı hızlandırdı. Böylece İngilizler, Hindistan'dan ucuza iplik satın almak, İngiltere'ye göndermek ve bu ipliği İngiltere'de işledikten sonra işlenmiş ürünleri Hint pazarına dökme olanağını buldular ve yerli zanaatı yıktılar. Yarımadaya, büyük masraflarla ve geniş teknik bilgi sayesinde olağanüstü bir demiryolu şebekesi kurulması sayesinde ulusal bir Hint pazarı yaratıldı, ama öte yandan da İngiliz ürünlerinin, ülkenin en ücra köşelerine kadar kolayca gidebilmesini sağlayarak İngilizlerin rekabetinin etkilerini daha da ağırlaştırdı. Bu hal yüz binlerce Hint zanaatçısının ortada kalmasına, sadece tarımla uğraşan yoksul ırgatlar haline gelmelerine sebep oldu ve bütün Hindistan'da bir çöküntü başladı.

Aynı zamanda, İngilizler, Hindistan'ı düzenli bir biçimde soymaya başladılar. Sayısız ve değerli ürünler ihraç ettiği için, önceki yüzyıllarda bu ülkenin ticaret dengesi hep fazlalık göstermişti. Bu yüzden de Hindistan'da akıl almaz bir zenginlik toplanmıştı. İngilizler, merkeze gönderilen ve yarattıkları büyük endüstrinin gelişmesini finanse et-

mekte kullanılan bu hazineleri kurutmaya koyuldular. Kullandıkları sistem çok basitti: Lehlerine gelişen ticaret, egemen ulus karşısında ezilen Hintlileri tüketici bir ulus haline getirmişti; bu durum, İngiliz tüccarlarının çok zengin olmalarını sağlıyordu. Sonra da, elde ettikleri serveti İngiltere'ye gönderiyorlar ve söylendiği gibi ülke endüstrisine yatırıyorlardı.

Öte yandan, İngiliz çiftçileri bütün çivit, çay ve kahve üretimini tekellerine alıyorlardı. Bu da kendilerine çok kazanç sağlıyordu, çünkü Hindistan'ın bir tarım ülkesi haline sokulmasıyla çok ucuza bir sürü tarım işçisi bulunabiliyordu. Ama Hindistan toprağında zaten tarımla uğraşan büyük bir köylü topluluğu vardı ve genellikle tarımdan geçinen topluluklara özgü olan kıtlık dışında, toprak bu halkı rahatlıkla besleyebiliyordu. İngilizler geldikten sonra yıkılan bu zanaatkarlar da toprağa dönünce, kırsal yörelerde gereğinden fazla insan toplandı. Bu yüzden açlık ortaya çıktı: Öyle ki, Hindistan'daki bu açlık bir çırpıda binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı. Aynı dönemde –İngiltere başta olmak üzere– Avrupa'da hızlandırılmış bir endüstri dönemi geçiriliyor ve bunun taban tabana zıddı olan bir hareket görülüyordu: Yoksul düşmüş binlerce çiftçi topraklarını bırakıyor ve fabrikaların kapılarını çalarak endüstri proleteryasını oluşturuyorlardı. Bu nedenle, Avrupa'nın endüstriye dönüşmesi sömürge halkının tarıma yönelmesi pahasına olmuştu. Yine de, İngiltere Hindistan'a ekonomik sistemini, iyi yönetimini ihraç ettiğinden, ülkeyi zorla birleştirdiğinden, dolayısıyla başkaldırmanın temellerini de atmaya çalışmış oldu. İngilizlerin getirmiş oldukları ilkeler adına, Hintliler, ayaklanmaya ve Hindistan'ın bağımsızlığını istemeye yöneldiler.

İngiliz egemenliğinin en güçlü sonucu, kast rejimine vurmuş olduğu darbeydi. Binlerce yıl boyunca yabancıların egemenliği Hindistan'da sürüp gitmişti, ama kastlar rejimine kimse dokunmamıştı. Bilindiği gibi kast sistemi büyük ölçüde üretim sürecine bağlıydı. Mesleklerle ilgili kast açıkça belirtilmiş olup, aralarından ekonomik ve

toplumsal hayatın büyük akıntısının geçtiği büyük bentler oluşturuyorlardı. Ama birden, Hindistan'da kapitalist ekonomi kendini göstermişti. Ekonomik devrim, kastları fena halde sarstı. Yönetim ve ticaret kesimlerinde yeni iş olanaklarının yaratılmasıyla, kendilerinde cesaret bulanlar bağlı bulundukları kastlardan ayrıldılar ve yeni bir hayat yaşamaya başladılar. Bundan başka, İngilizler, fikir alanında da kast sistemine yüklendiler. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, İngiltere, ne feodal H. Philippe'in mutlakıyet yönetimindeki İspanya'ydı ne de XIV. Louis'nin despot devletiydi. İngiltere özgür bir toplumdu ve ürünlerini ihraç ederken fikirlerini de ihraç etmek zorundaydı.

İngiliz yönetimi, liberal ve parlamenter fikirlerin aşılandığı okullarda yetişmiş insanlarla dolup taşıyordu ve bunlar fikirlerini seçkin Hintliler arasında severek yayıyorlardı. Kaldı ki, kültürlü ve seçkin Hintliler, büyük ve eski uygarlığın mirasçılarıydı; bilgiliydiler, düşünceye yönelik ve kavrama yeteneğine sahiptiler, eleştirici ve sentezci yanları hiç kuşkusuz Anglosaksonlarınkinden daha ileriydi. Böylece de, en göze çarpan örneği Ram Mohan Ray olan adamlar ortaya çıktılar. Bu Bengalli Brehmen rahibi büyük bir kültüre sahipti. Sanskritçe ve Bengal dilinden başka, Farsçayı, İngilizceyi ve Arapçayı da çok iyi biliyordu. Hıristiyanlığı, İslam'ı ve Budizm'i –Hinduluk ilkelerini de tabii– derinlemesine incelemiş ve üzerlerinde düşünmüş, sonunda da, o günün aydınlatıcı, özgür ve demokratik fikirlerinin Doğu'nun eski kültürüyle hiç çatışmadığını, tersine, bu fikirlerin eski Doğu uygarlığını canlandırabileceğini ileri sürmüştü. Basın, söz ve dernek kurma özgürlüğünün kararlı bir taraftarı olan bu adam, Mehrialar gibi hâlâ sürüp giden kör inançlara karşı çıkmıştı. Yeni Hindistan'ın ilk düşünürü sayılabilir bu nedenlerle.

Çizmiş olduğu yolu başkaları da izlediler. Çok geçmeden kültür sahibi sınıflar, liberal Avrupa'nın ilkelerini, hoşgörüsünü ve fikirlerine baskı yapmadan çatıştığı zengin ve değişik geleneği sayesinde, Hint uygarlığı, bu tohumları benimseyecek durumdaydı.

Ram Mohan Ray gibi adamların yardımıyla, İngilizler, Mehriaları yasaklayabildiler. 1831'de, Vali Cord Bentinck, gizemli ve ölüm saçan Thâgların mezhebine savaş açtı. Savaş zorlu geçti. Üç bin cellat yok edildi, dört yüz on ikisi de asıldı. 1843'te, Hindistan'da kölelik kaldırıldı.

Ayaklanma

Lord Dalhousie, çelik gibi bir iradeyle mücadeleyi sürdürdü. Güçsüz ve hasta olan bu adam, narin bir bedende insanüstü bir enerji taşıyordu. Hint demiryollarını yaptırdıktan sonra, en azından on bin km uzunluğunda telgraf hattı çektirerek bu "küçük kıta"ya ilk genel posta ve telgraf sistemini sağladı. Yol ve kanal şebekesini inşa eden bir bayındırlık ofisi kurdu. Halkın eğitim işini ele aldı. Kalküta, Bombay ve Madras'ta üç üniversite kurdu. Aynı zamanda, Lord Dalhousie, mirasçısı kalmayan bütün prens ailelerinin mallarını göz kırpmadan ellerinden almaya devam etti.

Dinamik vali, bunun, İngilizlere karşı korkunç bir fırtına koparacağını hesaba katmıyordu. Ne gariptir ki bu fırtınaya, İngiliz egemenliğinin hem olumlu hem de olumsuz yanları yol açtı. Onlara karşı, eski geleneklere bağlı olanların kinleri birikiyor, İngilizlerin ülkeye getirdikleri yenilik tepkiyle karşılanıyordu. Dul kadınların kurban edilmelerinin yasaklanması, atalardan kalmış olan âdetlerin çiğnenmesi bağışlanmayacak günahlar olarak sayılıyordu. Bunun yanı sıra, sömürge yönetiminin yoksulluğa ve sefalete ittiği basit insanların hoşnutsuzluğu artıyordu.

Ayaklanma diye anılan, ilk Hint başkaldırışı böyle doğdu. Aslında bu ayaklanma hem belli bir geçmişi kapattı hem de yeniliğe doğru kapılar açılmasını sağladı. Eski yönetici sınıflar tarafından sürüklendiği ve eski Hindistan'ın kast ve özelliklerinin sınırlarında tutulduğu

için, bu ayaklanma geniş halk yığınlarının katılmasını sağladı ve yeni eylemlere, yeni hedeflere uygun ortam hazırladı.

10 Mayıs 1857'de, Delhi yakınındaki Mirat garnizonunda görünüşte her şey sakindi. Ama külün altındaki ateş için için yanıyordu. Bir süre önce sipahilere (parayla tutulmuş Hint askerleri) mermilerinin yağlanması gereken yeni tip bir tüfek verilmişti. Kırk yıllık önyargı sahibi bu insanlara, yağların Hindulara inek yağı ve Müslümanlara domuz yağı olduğunu fısıldayıp onları kandırmak zor olmamıştı. Bu, savaşın nedeni, barutu ateşleyen kıvılcımdı. Sipahiler subaylarını öldürdüler ve ayaklandılar. İki gün sonra da Delhi'ye vardılar ve İngiliz garnizonunu bastılar. Şiddetli çatışmalardan sonra şehre girdiler, ellerine geçen bütün İngilizleri öldürdüler. İngiliz sömürüsünün Hintlilerde yarattığı güçlü nefret, bu kadar ileri gidilmesini haklı göstermese bile hiç değilse açıklamaktadır. Ne yazık ki, o sıra, yapılanlara karşı çıkacak bir baş yoktu ortada. Bundan sonra da ya demagoji ya da hunharlıkla, ayaklanmayı yöneten ve feodal kastlardan gelen bazı kişiler, daha ileri gitmeyi önleyecekleri yerde kışkırtarak, Hint ayaklanmasının onurlu sayfalarını lekelediler.

Ayaklanmaya bir birleşme simgesi verme çabasındaki Müslümanlar, Delhi'nin alınmasından hemen sonra tahta Moğolların son temsilcisi olan Bahadır Şah'ı getirmişlerdi, ama ayaklanmanın başlıca reislerinden biri Nâna Sahib'di. Marathaların son Peshva'sının evlatlığı olan Nâna Sahib, bu ünvanı aldı. Ayaklananlara katılmış olan enerjik ve gözü pek Jhansi kraliçesini tutanlar vardı, ama savaşın yönetimi Nâna Sahib'in elindeydi. Ayaklananların umutlarının tersine kargaşa Ganj Ovası'ndan ileri yayılmadı, ama Kanpour ve Lakhnau kaleleri dışında Ganj Ovası İngilizlerin elinden gitti. Bu yerlerin ilkinde General Wheeler, karısı, çocukları ve birkaç yüz askerle kapalı kalmıştı. Nâna Sahib, kaleyi kuşattı ve sonra hayatını bağışlayacağını söyleyerek haziran ayında generali teslim olmaya razı etti. Ama –çoğunluğu kadın ve çocuk olan– hayatta kalmış dört yüz elli kişi Ganj Nehri kıyılarına geldi-

ği sırada, iki salapuryaya binmek üzereyken, ayaklananlar –Nâna Sahib'in emri ya da rızasıyla– zavallıların üzerine ateş açtılar; kurşunlanan ve süvarilerin kılıçlarıyla biçilen bu insanların çoğu orada can verdi. General Wheeler, elli subay ve asker, yüz elli kadın ve çocukla birlikte yeniden Kanpour'a gönderildi. Burada, bütün askerler hemen öldürüldüler. Önceleri ünlü "sarı oda"ya kapatılmış olan siviller, sonradan dışarıya çıkarılarak öldürüldüler ve cesetleri civardaki bir kuyuya atıldı. Küçük bir garnizondan başka dört yüz kadın ve çocuğun bulunduğu Lakhnau Kalesi bu katliama karşı uyarıldığından, burada umutsuz bir direnişe geçildi. Açlık, kolera ve ardı arkası kesilmeyen savaşlar yüzünden, kuşatılanlar hızla felaketin eşiğine sürüklendiler. Dört aylık korkunç bir savaştan sonra, eylül ayının sonunda, çaresizdiler artık. Sokakta açlıktan bayılmak üzere olan bir kadın, uzaktan İskoç gaydalarının sesini işittiğini haykırarak yerinden fırlamıştı: Delirdi sanarak kadını alıp götüreceklerdi, ama hayır, bu sesler gaydaların sesleriydi! Üç bin kadar askerden oluşan ve Kalküta'dan gelen General Havelock komutasındaki küçük birlik, başkaldırmış olan Hindistan'da bir yol bularak ve yedi savaş vererek ayaklananları püskürtmüş, neredeyse düşmek üzere olan Lakhnau'yu kurtarmıştı.

Artık İngilizler her yerde karşı saldırıya geçmişlerdi. Ayaklanma, Ganj Vadisi'nde, Benares'in biraz yukarısındaki sınırlı bir alanda kalmıştı. Eski feodal ve uzlaşmaz bir grup tarafından başlatılmış ve geliştirilmiş olması nedeniyle, bu ayaklanma bir sürü Hintliyi saf dışı bırakmıştı. Nâna Sahib'in yararsız cinayetleri binlerce kişide tiksinti uyandırmış ve çekilmelerine yol açmıştı. İngilizler, Marathalarla Rajpoutlar, Sikhler ve Nepal'in dağlarında yaşayan Gurkalar arasındaki çözülmesi olanaksız düşmanlıkları kurnazca kullanmayı bilmişlerdi. İngilizlere bağlı kalmış olan bu insanlar, ayaklanmayı bastırmak için onlarla birlikte Delhi üzerine yürüyorlardı.

Öte yandan, başkaldırmış olanlar da umutsuz bir direnişe hazırlanıyorlardı. Aralarında sadece Kanpour cinayetini işleyenler yoktu,

hatta bunlar azınlıkta kalıyorlardı. Ülkesini seven ve ülkesi için ölmeye hazır binlerce savaşçı başkaldıranların çoğunluğunu oluşturmuyordu. İngilizlere gelince, onlar da acımasız bir karşılıkta bulunarak Kanpour cinayetlerini unutturmakta gecikmediler. Büyük sayıdaki Avrupalı, Sikh ve Rajpout birliklerinin başında, Pencap'tan harekete geçerek Delhi üzerine yürüdüler ve şehri kuşattılar. Büyük Hint şehri hızla tecrit edildi, ama Moğollar tarafından inşa edilmiş olan on iki kilometre uzunluğundaki kale aylarca direndi. En sonunda, saldırıyla Delhi'yi ele geçirmekten umudunu kesen İngilizler, 1857 yılının eylül ayının ilk haftasında kırk kadar ağır topla şehri bombalamaya koyuldular. Bu cehennemî bombardıman üzerine, başkaldıranların direnişi kısa süre içinde çöktü. Eylülün ortalarına doğru, Delhi ateşler içinde yanar ve top ateşi altında devrilirken İngilizler çemberi daraltmaya başladılar. Harekete geçildiği ilk gece, Keşmir Kalesi, aralıksız top ateşi sonucu yıkıldı. Biraz sonra da cephanelik patladı ve yakınındaki yirmi kadar evi havaya uçurdu. En sonunda İngiliz askerleri şehre girdiler ve Kanpour'dakileri unutturacak derecede korkunç cinayetler işlemeye koyuldular. İhtiyar imparator Bahadır Şah sürgüne gönderildi, duvara sıralanan oğulları kurşuna dizildi. Bazı mahallelerin tümü yakılıp, yıkılmıştı. İngilizlerin müttefiki olan Hintliler, özel bir vahşetle yakıp yıkmayı tamamladılar. Tutsak edilen bütün sipahiler hemen orada öldürülmüş, asılmış ya da top namlularına bağlanarak parçalanmıştı. Pek azı kaçmayı becerebilmişti.

Nâna Sahib'in Gölgesi

Bundan sonra, İngilizler, başkaldıranları iyice sıkıştırdılar. Ama zafer saati hâlâ uzaktaydı, çünkü başkaldıranlar aylarca İngiliz kuvvetlerini başarısızlığa uğratmayı becermiş olan Tantia Topi şahsında büyük bir general bulmuşlardı. Tantia Topi, General Windham komutasındaki tec-

rit edilmiş bir İngiliz birliğine saldırdı ve bozguna uğrattı. Biraz sonra da Jhansi kuşatıldı ve ele geçirildi. Jhansi'nin yürekli kraliçesi, elinde silah, mermilerle delik deşik edilerek öldürüldü. Başkaldıranlardan yüzlercesi asıldı, öldürüldü ya da top namlularına bağlanıp parçalandı. Ama Tantia Topi hâlâ direniyordu, Bandelkand'dan ustaca çekilerek İngilizlerden kaçmayı becerdi. İngilizler ve müttefikleri her yerde ilerliyorlardı. Sikhler ve Gurkalar, yağmaladıkları paha biçilmez malları birlikte götürdüler. Sonunda Tantia Topi de yakalandı ve Kanpour'da işlenen cinayetlerin sorumlusu olarak insafsızca asıldı. Yalnızca Nâna Sahib ormanlara saklanarak kaçmayı becerdi ve de ormanlardan hiçbir zaman çıkamadı.

Nâna Sahib'in ormanların derinliklerindeki gölgesi Hindistan'daki efendilerin yıllarca uykularını kaçırdı. Bu gölgeyi üzerlerinde hissettikleri sürece, yalnız korkunç Peshva'nın canavarca intikam alabileceğini değil, aynı zamanda da ezilen Hintlilerin döktükleri kanları ve gözyaşlarını hatırlayıp durdular, Hint barut deposunun patlamaya hazır olduğunu da gözden uzak tutmamak kararına vardılar. Bu gölge, İngilizleri uzun süre düşündürdü.

Hint İmparatorluğu

Roma İmparatorluğu'nu hatırlatan çağdaş bir imparatorluk varsa, bunun İngiliz İmparatorluğu olduğunu belirtmek gerekir. Romalılar gibi İngilizler de, ayaklanmaları şiddete başvurarak ve acımasızlıkla bastırıyorlardı. Romalılar gibi olaylardan ders almayı biliyorlar ve bir kez ayaklanma bastırıldı mı, başkaldıran ulusun isteklerinden hiç değilse bir bölümünü vermeye bakıyorlardı. Londra bu olayda da böyle davrandı. Hindistan Kumpanyası'nın çirkin sömürü rejimi ortadan kaldırıldı, 1858'de de Kumpanya dağıtıldı. Hindistan'ın denetimini doğrudan doğruya parlamento eline aldı ve bir süre sonra, yarımada

Hindistan İmparatorluğu oldu. Yine İngiltere'ye bağlıydı, ama hiç değilse belirli oranda sesini duyurma olanağını bulmuştu.

Koşullar da bu gelişimi destekledi. Birleşik Amerika'daki iç savaş, Hint pamuğunun fiyatını yükseltti. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, İngiltere'nin ticaret yolu 4500 kilometre kısaldı. Bundan başka, Hindistan'da kurulan yeni yönetimin ilk yeniliği piyasaya yerel bir kâğıt para çıkarmak oldu. İngilizler, daha önce, gümüş rupiyi yaratarak Hint para sistemini birleştirmişlerdi. Ama kâğıt paranın olmaması yerel krediyi ilkel bir tefecilik düzeyinde tutuyordu. Kâğıt paranın getirilmesi ve bankaların açılması, kredi olanaklarını genişletti ve birçok İngiliz kapitalistlerini –aynı zamanda Süveyş Kanalı'nın yakınlık sağlaması dolayısıyla– Hindistan'da sanayi tesisleri kurmaya itti. Bu da, Hindistan'da bir işçi sınıfının oluşmaya başlamasını getirdi. Bu işlemlerden sağlanan kârın önemli bölümü İngilizlerin cebine giriyordu, ama yerel bir kapitalist sermaye de bu sayede oluştu ve XIX. yüzyılın, sonunda "ulusal" anlamına gelen *Svadeshi* hareketi doğdu. Bu hareket, kapitalist Hint kuruluşlarının ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Böylece, Bombay'da Hindistan Bankası (Bank of India) ve Madras'ta Hint Bankası (Indian Bank) adıyla tümü Hintlilere ait iki banka kuruldu.

Mecusiler

Endüstri kuruluşlarının örgütlenmesi daha çok Mecusilerin eseriydi. Çok eski çağlarda İran'dan gelen, ateşe tapan ve eski Zerdüşt dinine çok bağlı olan Mecusiler, dinamik, tutumlu ve açıkgöz bir burjuva sınıfı oluşturuyorlardı. Kısa sürede Allahabat'ta güçlü bir pamuk endüstrisi; Kalküta'da bir jüt endüstrisi ve Kanpour'da da bir yün endüstrisi kuruldu. Bunlardan sonra da, zengin bir Mecusi olan Cemşid Tata tarafından kurulan Tata Demir ve Çelik Şirketi, 1911'de dökme demir ve 1913'te çelik üretmeye başladı.

Ulusal Kongre

Yeni imparatorluk hükümeti, aynı zamanda, önemli ve zor olan başka bir yol daha benimsedi. Bu yol, Hintlileri yavaş yavaş ülkelerinin yönetimine katılmaya çağırmaktı. 1861'de birkaç Hintli, genel valinin yerine gelmiş olan kral naibinin yardımcılığı göreviyle yasama kuruluna alınmıştı. 1892'de, kurulun Hintli üyelerinin sayısı artırıldı ve kamuyu ilgilendiren bütün mali işler kurula getirilmeye başlandı. 1909'da kurulun bürokrasiden olmayan –yani İngiliz olmayan– üyelerinin, Hintliler tarafından özgürce seçilmeleri ilkesi getirildi. Aynı zamanda, seçime dayalı bölge ve belediye kurulları ortaya çıkmaya başladı. Bundan başka, yargı sistemi yeniden düzenlendi ve daha iyi bir hale sokuldu, mahkemelerde İngiliz yargıçların yanı başında Hintli yargıçlar da oturmaya başladı. Yeni bir vergi sistemi kuruldu, bu sistemle 1916'da özellikle varlıklı sınıflara daha fazla vergi yükleri getirildi. Geniş sulama tesisleri köylüye su sağladı. Üniversiteler, teknik enstitüler, tıp, fizik, kimya ve doğa bilimlerinin okutulması için vakıflar kuruldu. Buralarda Avrupa tarihi öğretiliyor; Avrupa uluslarının nasıl oluştukları, nasıl birleştikleri ve özgürlüğe kavuştukları; İngiliz liberalizmi, demokrasisi ve parlamentarizmi anlatılıyordu.

Ram Mohan Ray'dan ve onun hareketinden daha önce söz etmiştik. Batı kültürünün ışığında, Hinduluğu ülkelere yaygınlaştırmayı öngören benzeri hareketler de oluştu. Böylece Hindistan, dünya uygarlığına yeni bir katkıda bulunmaya hazırlanıyordu. Nitekim, inzivaya çekilmiş bir Bengalli olan ve bütün dinlerin doğruluğunu savunan, Hinduluğun, İslam'ın ve Hıristiyanlığın temellerinin birleştirilmesiyle doğacak yeni bir uygarlığın gerekliliğini savunan Ramakhrishna'nın eseri ve düşüncesiyle yaptı bunu.

1885'te, emekliye ayrılmış olan bir İngiliz memurunun girişimiyle Kalküta'da Ulusal Hint Kongresi (Indian National Congress) toplandı. Bu kongrenin görünüşteki amacı, Hint halkının gerçek eğilimlerini

yöneticilere anlatmaktan başka şey değildi. İngiliz kral naipleri bu kongreyi büyük bir hoşgörüyle karşıladılar. Ama, önerdiği reformların gerçekleşmeyeceğini gören Kongre, artık siyasal mücadeleye girecekti.

Ne yazık ki, bu sıralar Müslüman halkla Hindu mezhebinde olan halkın bölünme eğiliminin büyümekte olduğu görüldü. Müslümanlar Kongre'ye katılmadılar ve bu davranışın sonuçları ağır oldu, özellikle İslam taraftarı olanlar yasama kurulu seçimlerinde Müslümanlarla Hinduların ayrı ayrı oy vermelerini istediler ve bu isteklerini kabul ettirdiler. En dar görüşlü İngiliz yöneticileri bu eğilimi olumlu karşıladılar, Hindistan'ı parçalamakla daha uzun bir süre ülkeyi boyunduruk altında tutabileceklerini düşünerek desteklediler. Bununla birlikte, kısa süre sonra, bazı küçük ve kurnazca manevralar çağının geçmiş olduğunu anlayacakları gün geldi: Artık Hindistan, büyük tarihî olaylara doğru hızla sürükleniyordu.

Diego Rivera

ÜÇ

EJDERHA ÜLKESİ

Portekizliler Macao'da

Cenevizlilerden yardım gören Portekizlilerin, Venediklilerin elindeki baharat tekelini almayı tasarladıkları çağda, Kolomb'un ulaşmayı hayal ettiği ve hayatı boyunca aradığı bütün Avrupalı denizcilerin varmak istediği asıl hedef, Marco Polo'nun unutulmayan kitabının unutulmaz sayfalarında anlatılan ülkeydi: Büyük Han İmparatorluğu'nun uzandığı ejderha ülkesi; başka bir deyişle Çin. Denizcilerin ilk girişimleri onları, Meksika ve Peru kıyılarındaki Aztekler ve İnkalara, daha sonra da Hindistan gibi beklenilmeyen diyarlara götürmüştü; ama ejderha ülkesi hâlâ ulaşılamayacak kadar uzak görünmeye devam ediyordu. Bu ülkenin Avrupalı sömürgecilerin mideleri için bile çok büyük ve sindirilmesi çok zor bir lokma olduğu ortaya çıkmakta gecikmeyecekti.

Aslında Portekizliler, Hindistan'daki üslerinden Çin'le ticari ilişki kurmakta gecikmemişlerdi. Yine de ancak 1511'de, Malaka'ya yerleştikten sonra, Çin İmparatorluğu'yla doğrudan bağlantıya geçebildiler. 1517'de, aslen Cenevizli olan ve ünlü Perestrello ailesinden gelen bir Portekizli, Çin yapısı bir gemiyle yolculuk ederek sonunda Çin kıyılarına ulaşabildi. Bu olağanüstü ülkeden inanılmaz haberlerle döndü. Bunun üzerine de, usule uygun olarak bir elçi gönderilmesi için hazırlığa girişildi. Malaka'daki Portekiz üssü komutanı Fernao de And-

rate, Portekiz kralının elçisi olarak Tomas Pires'i yanına alarak Kanton Limanı'na doğru yola çıktı. Başlangıçta her şey yolunda gitti. Çinliler, nazik ve dürüst davranıyorlar, yabancılarla ilişki kurmayı ister görünüyorlardı. Pires, Pekin seyahatine en olumlu koşullar altında başladı. Tonla mürekkep harcanmasına yol açan Çinlilerin ünlü "yabancı düşmanlığı"ndan hemen hemen eser yok gibiydi. O sıra, Andrate'nin kardeşi işe karıştı ve işleri bozdu. Portekizlilerin alışılmış yöntemlerini Çin'de de uygulayabileceğini sandı, Pires içerilere doğru ilerlerken kıyıda bir kesimi işgal etti ve tahkimat yapmaya başladı.

Bunun üzerine Çinlilerin sabrı tükendi. Andrate saldırıya uğradı ve denize atıldı. Zavallı Pires yakalandı ve hayatının sonuna kadar Kanton'da bir cezaevinde yattı. Çinliler şakaya gelmiyorlardı.

Bir süre sonra Portekizliler birtakım şeyler elde edebildiler, ama bunun için kuvvete başvurmaktan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Portekizlilerin bazı gemileri, korsanları kovalayan bir Çin imparatorluk filosuna yardımda bulundular. Buna karşılık, Macao'da bir ticaret üssü kurmalarına izin verildi. Ama şehirde Çin mahkemelerinin yargı yetkisi geçerliydi, düzenli olarak da kira ödemeleri gerekiyordu. Portekizliler, artık askerî bir işgal düşünmeyerek ticaret yapmakla yetinmek zorunda kaldılar.

Ming Hanedanı

Çin'den elde edilebilecek olan şey bu kadardı. Hindistan'dan farklı olarak, Çin, birleşik bir imparatorluğun çevresinde sağlam örgütlenmişti. Boyutları ve gücü öylesine büyüktü ki, aklı başında olan bir ülke, bu imparatorluğa meydan okumaya kalkmazdı. Nasıl ki Hintliler, Asya'nın Yunanlarıysa, Çinliler de Romalılarıydı. Felsefi düşüncelerinde ve bilimsel alanda çok derinlere inmemiş olmalarına rağmen pratik kafalıydılar, örgütçülük bakımından da çok ileri gitmişlerdi.

Teknikte ve elle tutulacak şeylerin gerçekleştirilmesinde başarılılardı. O sıra Avrupalılar, "Büyük Han"ın artık Çin'de hüküm sürmediğini sanıyorlardı. Oysa Çin İmparatorluğu Büyük Han'ın yokluğuyla zayıflamamış, tersine kuvvetlenmişti. Marco Polo, Çin'e gittiği zaman, imparatorluk, Polo'nun iyi tanıdığı Büyük Kubilay Han'ın geldiği Moğol Hanedanı, Yuanların boyunduruğu altında bulunuyordu. Moğolların Çin uygarlığına özgü katkılarda bulunmuş olmalarına rağmen, kendilerine her zaman yabancı gözüyle bakılıp karşı koyulmuş, Polo kardeşlerin Çin'den ayrılmalarından yüzyıl kadar sonra, bir Budist rahibinin sürüklediği büyük bir ulusal hareket sonucu devrilmişlerdi. Houng-Wou adındaki Budist rahip Ming Hanedanı'nın kurucusu oldu. Bu hanedan imparatorluğu yeniden düzenledi ve altmış milyondan fazla insan üzerinde egemen oldu.

Çin Uygarlığı

Hint uygarlığı gibi, binlerce yıllık geçmişi olan Çin uygarlığı, pratik temellere dayanmakla ondan ayrılmaktadır. Milattan yüzyıllarca önce gelen ve dinde büyük yenilikler yapan Lao-Tzu, Çinliler arasındaki en önemli manevi akımlardan biri olan ve öncelikle ölümsüzlük sorununa eğilmiş bulunan Taoizm'i kurmuştu. Çinlilerin pratik ve deneyci kafalarında, sorun bedenin ölümsüzlüğüyle çözülmüştü. İnsanın birçok ruhu, ama bir tek bedeni vardır. Beden ölümsüz değildir, ama uzun ve zor bir uygulamayla, ömür boyu zihnî çalışmayı geliştirmekle ölümsüz hale getirilebilir. Temelde topluluğa ve kişilere faydalı hareketlerden oluşan ve bu hareketleri yapanları iyiliğe yönelten bu uygulama, ayrıca ruhsal ve fiziksel yetenekleri de mükemmel bir denetim altına almayı sağlar. (Demek ki Çinliler bilgeliği, sadece ruhun değil, aynı zamanda ve özellikle bedenin mutlak denetimi olarak anlıyorlardı.) "Yol" anlamına gelen Tao geçildikten sonra, ölüm sırasında beden

ebedi aleme geçer ve ölümsüzlük kazanır: Gömülen, tanrısal müdahaleyle ölümsüz bedenin yerini alan bir taklitten başka bir şey değildir. Bu doktrin derin bir mistisizmle doludur ve Maspero'nun Çin'deki Taoizm etkisini klasik dünyadaki orfik(*) doktrinlerin etkileriyle karşılaştırması boşuna değildir.

Ama Batı'nın Konfüçyüs diye tanıdığı K'ong Fou-Tzu, bu düşünüşe, sırf akla dayanan ve Tanrı-tanımaz bir başka düşünceyle karşı çıkmıştır. Konfüçyüs'ün biçimcilikle suçlanan, eski metinlere bağlı kalmayı öğütleyen doktrini, topluluğa ve devlete hizmet etme, yeryüzündeki insanlara yol gösterme, onları canlandırma gerekliliğinde diretir.

MS birinci yüzyıla doğru –Konfüçyüs'ten altı yüz yıl sonra– Hindistan'dan gelen Budizm, geniş bir şekilde Çin'e yayılmaya başladı. Hindistan'da ölmüş olan Budizm, Çin'de, Çin Hindi'ndeki manevi derinlikle kıyaslanmasa bile, canlı bir hayat yaşamaya devam etti.

Çinlilerin pratik zekâları kendilerini sadece harika bir devlet mekanizması kurmaya itmekle kalmadı. Aynı zamanda, teknik ve uygulamalı bilimler alanında da olağanüstü gelişmeler göstermelerini sağladı. Böylece de, su saati, kâğıt, tek tek kullanılan tahta harfler birbirini izledi. Toplarda, kullanılan barutun ve mıknatıslı iğnenin de Çin'den geldiğinden kuşkulanılması için hiçbir ciddi neden yoktur.

Bütün bunlar zengin bir edebiyatın, ince bir resim sanatıyla, ürünleri Avrupalılar tarafından kıskançlıkla seyredilen porselenler ve lake mobilyalar gibi el sanatlarının doğmasına ve gelişmesine engel olmamıştır.

Bu durumda ticaret yolunda gidiyordu. Ama, başka yerlerde koca kıtalar sömürgeciliğin boyunduruğu altına girerken Portekizliler, Hollandalılar ya da İngilizler Çin'in eşiğinde kalmakla yetinmek zorundalardı. Hem de, büyük imparatorluk ciddi kargaşalıklarla sarsıldığı

* Orfeus'la ilgili. Orfeus'a izafe edilen dogmalara, gizemlere ve felsefi ilkelere bu ad verilir.

halde. Ming Hanedanlığı günden güne belirginleşen bir çöküş içindeydi; yağmalardan ve iç savaşlardan sonra Çin, sonunda yabancı bir hanedan olan Mançu'ların –İmparatorluğun kuzeyinde yaşamakta olan Moğol kökenli ulus– boyunduruğu altına girdi. 1645'te, bu barbarlar, Çin'in bütün kaderini ellerine geçirdiler ve kurdukları Ts'ing (Çing) Hanedanlığı, imparatorluğu tekrar sağlamlaştırdı ve XX. yüzyıla kadar hüküm sürdü.

İngilizlerin Gelişi

Artık Çin yeniden kendini toparlamış ve girilemez hale gelmişti. Ama aynı zamanda, Batı'da da büyük olaylar patlak vermek üzereydi. Sömürgecilik yarışında, zayıf olan rakipler birbiri ardına elenmişti ve İngiltere Fransa'yla karşı karşıya kalmıştı. Bununla birlikte, Napolyon'un düşmesi üzerine, Fransa bir süre için rahatsız edici olmaktan çıktı. İngiltere de gözlerini Çin'e çevirdi. Yine de, İngilizler 1816'da Çin'e henüz bir temsilci göndermeyi başaramamışlardı. Çünkü *Göğün Oğlu*, İngiltere'nin kendisine boyun eğmesini istiyordu: İngilizler için büyük bir hakaretti bu!

Yine o sıralar, İngiltere, Sanayi Devrimi'ni tamamlamaktaydı, oysa Çin, teknik bakımdan yerinde sayıyordu. Hiçbir ilerleme göstermediğinden ve Batı'nın buluşlarını benimsemediğinden değildi bu; ama sömürgecilerin boyunduruğu altına girmeye mahkûm bütün uluslar gibi, tarım ve zanaata dayalı bir ekonomik temeli korumaktaydı ve bu durum, İngiltere gibi çok ileri bir endüstri düzeyine varmış ülke karşısında Çin'i zayıf düşürüyordu. Zayıf olmakla birlikte, o sıra ele geçirilmesi olanaksızdı. Ancak, Sanayi Devrimi, Avrupalıların Doğu'yla yaptıkları ya da yapmak istedikleri ticaretin niteliğini çok değiştirmişti. Yüzyıllar boyu, Batılılar, Çin'den ipek, çay, tütün, reçine, porselen satın almışlar ve Avrupa'da yüksek kârlarla satmışlardı; buna karşılık

Çin, Batılılardan hemen hemen hiçbir şey satın almıyordu. Oysa, Sanayi Devrimi, satın alma zorunluğunu ikinci plana itti ve satma gerekliliğini ön plana çıkardı. Bunu yapabilmek için, ayak direyen Çinlileri "ticaret özgürlüğüne" inandırmak gerekiyordu. Ve de İngilizler, Çin'de büyük kârla satılabilecek bir mal bulmuşlardı, bu da afyondu. Hindistan'daki İngiliz Kumpanyası, büyük çapta afyon üretmeye koyuldu. İmparatorluk hükümeti afyonun ithalini yasaklamakta gecikmedi, ama İngiliz tüccarları, çoğunluğu silahlandırılmış olan kaçakçı gemileriyle el altından Çin'e afyon sokmayı becerdiler. Bunun üzerine, imparatorluk hükümetinin sabrı tükendi ve karşı koymaya karar verdi.

Afyon Savaşı

Lin Tsö-siu adlı özel bir komiser atandı ve bu adam büyük bir enerjiyle harekete geçti. Yerli tüccarlarda aşağı yukarı yirmi bin kasa afyon bulup el koydu ve halkın gözleri önünde yok ettirdi. Bunun üzerine gerginlik baş gösterdi. Bir grup İngiliz denizcisiyle Çinliler arasında kavga başladı ve bu kavga sırasında bir Çinli öldürüldü. Lin suçlunun teslim edilmesini istedi ve İngiliz gemilerine Kanton'dan çekilme emri verdi. Çin savaş gemilerinin emri uygulatmak üzere yaklaştıklarını gören İngilizler, uyarıda bulunmadan ateş açtılar ve Çin savaş gemilerini batırdılar. "Ticaret özgürlüğü"nü aşılamak için yapılan "ikna" hareketi böyle başladı. Lin şaşırıp kalmıştı. Efendi bir insan olarak, afyon ticaretinin, her zaman, dürüst olmayan bazı İngilizler tarafından yapılmakta olduğunu sanmış ve İngiliz hükümetinin silah kullanarak onları destekleyeceğini düşünmemişti. Afyon satışının İngiltere'de yasaklanmasıyla bunun Çin'de satılmak istenmesini bağdaştırmanın zor olduğunu belirterek Kraliçe Viktoria'ya mektup yazdı. Her dürüst insan için olduğu gibi, Lin için de böyle bir davranışı tutarlı

bulma olasılığı yoktu. Ama zavallı Lin, Avrupalı sömürgecilerin tutarsızlığı hiç umursamadıklarını bilmiyordu.

Bunun üzerine 1842'de "Afyon Savaşı" patlak verdi. İngilizler, Şanghay'a çıktılar ve Nankin üzerine yürüdüler. Bu noktada sağduyuları üstün geldi: Büyük Çin'in ortasında bir savaşa girişmenin delilik olduğunu anladılar. Böylece, 29 Ağustos 1842'de, savaşa son veren Nankin Antlaşması'nı imzaladılar. Bu diplomatik hareketin büyük bir önemi vardı, çünkü sömürgeciliğin Çin'e hangi yoldan girdiğini gösteriyordu.

Nankin Antlaşması ve İmtiyazlar Rejimi

Her şeyden önce İngilizler, Hong-Kong Limanı'nın kendilerine bırakılmasını sağladılar. Sonra da Çin, beş limanını Avrupa ticaretine açmayı üstlendi. Bu limanlarda, yabancı tüccarlar, kendileri ya da ekonomik faaliyetleri "engellenmeden" aileleri ve memurlarıyla birlikte oturabileceklerdi; bu limanlarda ayrıca, İngiliz konsolosluk temsilcileri de oturabileceklerdi; ayrıca, Çin hükümeti, bu limanlarda, "hakkaniyete uygun ve normal" bir liman vergisi tahsil etmeyi de kabul ediyordu.

Biraz önce belirttiğimiz gibi, burada, yabancı devletlerle Çin'in sonraki ilişkilerinin esasları bulunuyordu: İmparatorluk, ülkesi üzerinde kara ve deniz üsleri kurulmasına izin vermek zorundaydı; el koyma ve denetleme hakkından vazgeçerek, Avrupalıların getirmek istedikleri bütün mallara –afyon ve daha beterleri de dahil– limanlarını açmak zorundaydı: bu limanlar, imparatorluk nüfuzu dışında kalacak gerçek kolonilerin kurulmasını da kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu yarı-sömürge rejimiydi. Bir ülkenin bağımsızlık ve egemenliğini kâğıt üzerinde koruduğu, ama gerçekte yitirdiği bir rejim; öyle bir rejim ki, özerklik görünüşü korumakla birlikte, bazı yönleriyle tam

bir sömürgeden daha kötü; çünkü Avrupalıların kendi sömürgelerinde, hiç değilse yönetmek ve düzeni korumak gibi ödevleri vardı ve genellikle İngilizler bu ödevlerini gereği gibi yapıyorlardı. Ama, yarı-sömürge olan bir ülkede sömürmekten başka şey düşünmüyorlar, başlarını daha az ağrıtması ve karanlık dalaverelerini engellememesi için yerel yönetimi gitgide etkisiz kılmaya çalışıyorlardı. Çin çok geçmeden, Portekiz, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'yle de aynı nitelikte antlaşmalar yapmak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmaların çoğu, bombardıman ya da savaş tehdidi altında imzalanmıştı. İmparatorluk temsilcileri, bu antlaşmaların gerçek metinlerini anlamadan imzalamak zorunda kalıyorlar ve saldırganların yaptırmış oldukları kötü Çince çevirilerle yetiniyorlardı. Ayrıca, Avrupa devletleri, "ticareti korumak" için beş Çin limanında (Şanghay, Ning-po, Fou-tcheou, Amoy ve Kanton) savaş gemilerinin üslenmelerini zorla kabul ettirdiler. Avrupalı tüccarların oturmakta oldukları mahalleler, konsolosluk haklarından yararlanıyordu: Bu ünlü "imtiyazlar", Çin hükümetinin denetimi dışındaydı ve özellikle Şanghay gibi kısa sürede afyon ticaretinin merkezi olan yerler, Çin imparatorluk polisinin dokunamadığı, sahtekârların, kumarhane işletenlerin, kalpazanların bol para kazandıkları, eşkıyalık, kaçakçılık ve orospuluk yuvaları yarattı.

Aynı zamanda, Çin'e zorla kabul ettirilen yarı-sömürge rejiminin başka bir özelliği de meydana çıkmıştı. Bu sadece Çin'in yutulamayacak kadar büyük bir lokma olmasından değil, aynı zamanda devletlerarası rekabetten de ileri geliyordu. Çin'in çevresindeki akbabalar çok fazlaydı; hiçbirinin de tek başına ona boyun eğdirecek gücü yoktu. Ama her birinin, ötekilerin Çin'i tek başına ele geçirmesini önleyecek kudreti vardı. Yarı-sömürge sistemi içindeki Çin, kendinden başka herkesin komuta ettiği, yönettiği bir uluslararası bölge haline gelmişti.

Yavaş yavaş, Avrupalı tüccarların ve spekülatörlerin istekleri arttı. İştah dişin dibindedir. Servet sahibi olan bu adamlar, Çinlilerin, Avru-

palılara "açık" bulunan beş liman dışındaki yerlerde egemen olmasını da yersiz buluyorlardı. Üç şey daha istiyorlardı: Bütün Mavi Nehir'in sömürge ticaretine açılması, bütün Çin topraklarında afyon ticaretinin yanı sıra ağır işlerde boğaz tokluğuna, geçersiz anlaşmalarla çalıştırılmak istenilen zavallı Çinli işçilerin ticaretinin serbest bırakılması. İmparatorluk hükümeti bu isteklere kulak tıkıyordu. Özgür değiş tokuşun daha iyi anlatılması için yeni bir "ders"e gerek duyuldu. Kanun kaçağı olup bir İngiliz gemisine sığınan bir korsanı tutuklamak isteyen Kanton yetkililerinin gözü pekliğinde bu bahaneyi kolayca buldular. III. Napolyon'un Fransa'sı bu işe yürekten katıldı. Ruslar ve Amerikalılar, elde edilecek avantajlardan yararlanma konusundaki haklarını saklı tutarak, bu işi onayladılar.

Çin hükümeti de boyun eğmek zorunda kaldı; 1857'de Nankin Antlaşması'nı tamamlayan Tientsin Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma açık limanların sayısını beşten on altıya çıkarıyor, Mavi Nehir üzerinde Hank-k'eou'ya kadar sefer yapma hakkı tanıyor, Avrupalıları Çin yasalarına boyun eğmekten kurtarıyordu. Ruslar ve Amerikalılar da bu uzlaşmaya dahil olmakta acele ediyorlardı, ama İngilizler ve Fransızlar henüz tatmin edilmiş değillerdi. Pekin'e kadar ilerleyip şehri aldılar. Çin imparatorlarının muhteşem yazlık sarayı yağma edildi ve "ihtar" olarak da yakıldı. Bunun üzerine imparator, Pekin'de bir konferans yapılmasını kabul etmeye mecbur kaldı. Bu konferansta da saldırganlardan özür dilemeye ve açık limanların sayısını çoğaltmaya itildi.

Çin, bu buhranın üstesinden gelmeyi de başardı. Ama Mançu hükümeti günden güne daha zorba olmaya başladı ve yoksul halk yığınları arasında yabancıların soygununa yönelik, yalnız sömürgecilere karşı değil, aynı zamanda baskıcı ve acımasız imparatorluk hükümetine karşı da büyük bir öfke gelişti. Bu hükümet Çinli olmamakla ve özellikle feodal aristokrasiye dayanmakla suçlanıyordu. Çok geçmeden merkezî hükümet ve aristokrasi, başka bir sömürgeci yöntemle daha da yıpratıldı: Bu da rüşvetti. Sömürgeci güçler altın saçıyorlardı.

İmparatorluk memurları ve büyük toprak sahipleri satın alınmaya başladılar. Çoğunlukla yabancıların elinde birer kukla oldular. Bunlar halkı hor görüyorlar, yoksul insanlara tekme tokat girişiyorlar, köleden daha ağır davranıyorlardı. Ve halk bu satılmışlardan, yabancı baskının aleti olan bu adamlardan nefret etmeye başladı. 1860'tan sonra, imparatorluk cahil, ahlaksız, acımasız, vicdansız, garip bir kadının elinde kaldı. Bu kadın, buruşuk ve görünüşte hareketsiz yüzü, bir yığın brokar altından belli belirsiz seçilen donuk gözleri, ince ve hareketsiz dudakları nedeniyle halkın "İhtiyar Buda" diye adlandırdığı ana imparatoriçe T'seu-hi idi. T'seu-hi halk, Avrupalılar, saray entrikaları, memurlar ve kişisel düşmanları arasında yolunu bulmaya çalışıyordu. Halktaki hoşnutsuzluğun patlaması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında T'ai-p'ing Ayaklanması'yla ortaya çıktı. T'ai-p'ingler güneyli köylüler olup, Doğu'nun mistisizmiyle Ortaçağ'ın halk arasında yaygın dinsizliği arasında kalmış ve yoksullukla insanın ölümden sonraki durumunu tartışan garip bir Hıristiyanlık türüne inanıyorlardı. T'ai-p'ingler, bir ara Çin'in yarısını ellerine geçirdiler ve başkentlerini Nankin'e aktardılar. Bunlar, dâhi sayılabilecek, kendini İsa'nın erkek kardeşi diye tanıtan, Hong Sieu-ts'iuan tarafından yönetiliyorlardı. T'ai-p'ing Ayaklanması'nın bastırılması kolay olmadı, ama kor, külün altında için için yanmaya devam etti.

Cipangu

Bir taraftan da sömürgecilerin baskısı artıyordu. Yabancıların "imtiyazları" kendilerine ait mahkemeleri, polisleri, cezaevleri ve "yasaları"yla büyük mahalleler halini aldı. Bu ziyafete öbür devletler de katılmaya başlamışlardı. 1870'te Almanya, Çin'in işlerine karışmaya başladı. Ama en tehlikeli hırsızlardan biri Asya'da belirecekti: Bu da Japonya'ydı.

Ortaçağ'ın sonlarında, Japonya, Çin'in egemenliğini kabul etmiş bir devletti. Zengin olmayan bu küçük ülke, Marco Polo'nun efsaneleşmiş Cipangu'su, Avrupalıların ulaşmak için harcadıkları çabalara değmiyordu. Üstelik, bu ülke öyle bir kargaşa içindeydi ki, herhangi bir istila heveslisi bu kargaşanın üstesinden gelmekte epey zorluk çekerdi. Merkezî hükümet, sözde, Güneşin Oğlu Mikado'nun ellerindeydi; aslında, XVI. yüzyıldan beri Mikado'nun hiçbir kudreti kalmamıştı. Gerçekte ülkeyi yöneten, silahlı kuvvetlerin de komutanı ve sarayın bir çeşit kâhyası olan *Shogun*'du. Japonya'da, imparatorları atan ve onların yerine ülkeyi yöneten gerçek bir Shogun Hanedanı oluşmuştu. Ama Shogun'un gücü de Mikado'nunki gibi bir varsayım haline dönüştü. Ülke, her yönden Ortaçağ'ın sonlarında Avrupa'nın geçirmiş olduğu feodal çözülmenin benzerini geçirmişti. *Daimyo* denilen yerel efendiler istediklerini yapabiliyorlar ve merkezdeki yetkilileri açıkça hiçe sayabiliyorlardı. Daimyoların emrinde, bir çeşit şövalye olan, genellikle yoksul ve yırtık pırtık giysili, kılıç elde yağma peşinde koşan, serüven arayan küçük soylulardan oluşma gerçek düşkün bir soylular ordusu, *Samurai*ler vardı. Böylece Japon adaları, "herkesin herkese karşı dövüştüğü" bir savaş alanı haline gelmişti. Sömürülen, sefalet çeken, feodal efendileri tarafından ağır vergiler altında ezilen, yılgın, başlarına çöken demir ökçeler altında doğrulacak gücü bulamayan zavallı köylü yığınları çekiyordu genellikle ceremeyi. Böyle karışık bir duruma hangi Avrupalı el atmak isterdi?

Öte yandan Portekizliler, Japonya kıyılarında oldukça geç görünmüşlerdi. Efsaneleşmiş Cipangu'yu bulmak için yollara düşen Portekiz, yıllar süren aramalardan, çabalardan, serüvenlerden ve yoksulluklardan sonra buraya ulaşmıştı, ama tam kendi bağımsızlığı sona ermek üzereyken. Bilindiği gibi, kısa süre sonra Portekiz Krallığı çöktü ve ülke seksen yıl sürecek olan İspanyol boyunduruğu altına girdi. Bu durumda, Portekizliler, yayılma gücünü yitirmişlerdi ve isteseler bile Japonya içerilerine giremezlerdi. Yine de Daimyolara ve Samu-

railere çok ilgilendikleri bir şey gösterdiler: Bu da ateşli silahlardı. Bu silah Japonya'da korkunç bir olay meydana getirdi: Ateşli silahların Ortaçağ'a girişi! Rollon'un(*) Normanlarının ya da "Demir Çağı"nın baronlarının ellerinde tüfek olduğu bir düşünülsün. Ateşli silahlar Japonya'daki efendiler tarafından çok beğenildi ve bitmek bilmez savaşları kazanabilmek için hemen kullanıldı.

Bir Kışla İmparatorluğu

Ateşli silahlar –Avrupa'da kesin olarak ispatlandığı gibi– başıbozuk savaşan efendilere karşı merkezî gücü savunanları kuvvetlendirdi. 1600 yılına doğru, Hideyoshi ve Tokugawa adlı Shogunlar ayaklananlara boyun eğdirerek yerlerini sağlamlaştırdılar. Hükümetleri mutlak bir diktatörlük halini aldı ve Samurailerin savaşçı özellikleri azalmadı: Sadece, yeni Shogunlar, yeteneklerini merkezî hükümet hizmetinde kullanmaya zorladılar onları. Düzenli olmayan, hareketli ve başıbozuk askerleri disiplin altına almak için ne gerekirdi? İyi bir kışla. Ve Tokugawalar –hanedanları iki yüzyıl ayakta kalmıştır– Japonya'yı bir kışlaya çevirdiler. Sert bir disiplin! Kaçmaya kalkışanlara ağır ceza! Böylece bir asker sınıfı oluştu ve Avrupalılar da onlara silahlarını sağlamaya koyuldular. Çin'e büyük kârlarla afyon ihraç edilebilirdi, Japonya'ya daha da kârlı olarak silah satılabilirdi. Hollandalılara –Portekizlilerin can düşmanı– Hirado'da ve daha sonra Deshima'da top dökümhaneleri kurma izni bile verildi. Yalnız Shogunlar, Avrupa'dan gelen silahların daha iyi olduğunu anlamakta gecikmediler, bu nedenle de doğrudan doğruya Avrupa'dan ve özellikle İngiltere'den silah istemeye başladılar. İngilizler onlara yüksünmeden silahları sağlıyorlardı, ama bir gün Japonların bu silahları, önceden kestirilemeyecek amaçlarla kullanabileceklerini düşünmemişlerdi.

* 927'de ölen Norman lideri.

Kurtlarla Birlikte Japonya da Uluyor

Böylece İngiltere, öbür denizaşırı ülkelere olduğu gibi Japonya'ya da, elindeki en kötü şeyi ihraç ediyordu. Japonya zengin bir ülke olsaydı, belki daha baştan boyunduruk altına alınırdı; kendi haline bırakıldığı için, boyunduruk altına alınması güçleşmişti. Ama Japonya, boyunduruk altındaki halkların istilacılara karşı son kalesi olmadı ve tersi yönde hareket etti. Japon militarizmi, kuzuları savunmaktansa kurtlarla birlikte ulumayı yeğledi; kendini kurtlara daha yakın görüyordu. Japonya'nın da sömürge elde etme konusundaki delice yarışa gireceği gün gelecekti.

Yine de, aşılacak yol hayli uzundu. Sadece askerî yapı, Japonya'yı ayakta tutmaya yetmiyordu. Samurailerin savaşçı, hunhar ve kanlı kastlarının yanında, öbür doğu halkları kadar derin olmamakla birlikte, ince bir sanat ve kendine özgü dinsel düşünceyle ortada görülen değerli bir uygarlığı vardı. Eskilerin kendilerine özgü mezheplerinden başka, ileride "*zen*"e dönüşecek olan Budizm de Japonya'ya girmişti. Halk yığınları içinde, yer yer tüccar gruplaşmaları oldu ve Avrupa burjuvazisine benzer bir sınıf ortaya çıktı. Japon burjuvazisi geç oluştu kuşkusuz, militarizmin gücü karşısında da devlet yönetiminde hiçbir zaman etkili olamadı. Bu nedenle de, ikinci sınıf bir hayat sürmekle yetinip boyun eğdi. Özellikle silah yapımıyla uğraşarak rejim içinde yerini almaya çalıştı. Öte yandan, Japon burjuvazisi yenilik getirmek de istemiyordu, yeniliğe ihtiyacı olmadığını da anlamıştı: Halk, mahkûm olduğu korkunç boyunduruk altında yaşadığı sürece, doğmakta olan fabrikalara ucuz el emeği sağlayacak ve yeni burjuvaziye Batılı tüccarlarla rekabet etme olanağını sağlayacaktı. Burjuva sınıfının desteğiyle, XIX. yüzyılın başlarında Mikado, Shogunları tasfiye etmeye ve yönetimi tekrar eline almaya karar verdi. Bir çeşit iç savaş oldu. Son Shogun yenildi ve bu göreve son verildi. Japonya'nın süresiz bir kışla olarak tutulacağını düşünenlerin hayalleri de suya düştü ama

askerî güç yok edilmedi! Mikado, bu gücün yeni başı oldu. Militarizm iktidarda kaldı, ayrıca burjuvaziyle de bir ittifak yapması gerekti ve genişlemek isteyen burjuva sınıfının görüşlerine katıldı: Sonunda Japon kışlası bir işe yarayacaktı!

Japonya'nın gözünü ilk diktiği ülke Çin oldu. Böylece de Japonlar Fransızların, İngilizlerin, Rusların, Almanların ve Amerikalıların yanında yarışa girdiler.

Shimonoseki Antlaşması

Daha baştan, Japonlar, büyük bir parçayı kendilerine ayırmakla işe giriştiler. En son gelenler onlardı, ama iştahlarının ötekilerden aşağı kalır yanı yoktu. Asya'nın doğusunu Avrupalılardan daha iyi tanıyan Japonlar, Çin'e giden en iyi kapıyı ele geçirmekte güçlük çekmediler: Bu kapı, gelenekçi, düzenli ve barışsever, aynı zamanda da Çin İmparatorluğu'nun himayesindeki bir hanedanın yaşadığı Kore yarımadasıydı. Kore'den daha sonra Mançurya'ya geçmek kolaydı ve Mançu imparatorlarının ispatladıkları gibi, Mançurya'yı elinde tutan, Kuzey Çin'i de elinde tutardı. Uzun yıllar boyunca, Japonlar, Kore'ye girmek için bahaneler aradı. Bahane, Korelilerin sabrını taşıran sürekli baskının yol açtığı Japon düşmanlığını dile getiren gösterilerden ortaya çıktı. Japonya, Kore'de bir "reform" hareketine girişeceklerini ilan etti. (Hangi hakla olduğu bilinmiyor, çünkü 1885 tarihli Japon-Çin Antlaşması'nda buna yol açabilecek zayıf bir neden vardı.) Mantıklı olarak, Çinliler buna karşı çıktılar. Savaş başladı. Baştan aşağı donatılmış ve Avrupalılar gibi talim görmüş Japon kuvvetleri, Çin İmparatorluğu'nun askerlerini kolaylıkla yenerek Mançurya'ya girdiler. Çin kayıtsız şartsız teslim olmak ve 1895'te Shimonoseki Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmayla da, Çin, Japon İmparatorluğu'na, Formoza Adası'nı, Pescadores Takımadaları'nı ve Sarı Deniz'e

hakim olan Liao-tong Yarımadası'nı bıraktı, ağır bir savaş tazminatı ödedi ve öbür sömürgeci devletlerin yararlanmakta oldukları bütün imtiyazları tanıdı. Ama sömürgeci devletler bir araya geldiler ve Liao-tong Yarımadası'nın Çin'e geri verilmesini zorla kabul ettirdiler: O sıra Japonya, olanaklarının çok ötesine geçmişti.

Uçsuz bucaksız Çin dize gelmişti: Artık herkes onu gülünç duruma düşürüyor ve son meteliğine kadar parasını sızdırmaya hazırlanıyordu. Rus ve Fransız bankaları, Japonya'ya gereken savaş tazminatını ödeyebilmesi için Çin'e yüksek faizli borç para verdiler. İngiltere ve Almanya da diğerlerinden aşağı kalmak istemiyorlardı ve "yardım"larını zorla kabul ettirdiler: Borç olarak verdikleri paralar, gümrük vergilerinin, tuz tekelinden elde edilen hasılatın ve Mavi Nehir Vadisi'nden alınan belediye vergilerinin alacaklılara aktarılmasıyla ödenecekti. Bundan sonra, şiddet hareketleri doruğuna ulaştı. Artık Çin yere serilmişti, kendini savunacak durumda değildi ve hiç kimse de –yukarıda açıklanmış olan uluslararası durum göz önünde tutulursa– Çin'in bütününü ele geçiremezdi. Öyleyse en iyi yol ülkeyi yağmalamaktı! Ceza görmeyeceğini bilerek eski bir saraya dolan, içeride oturanlara hakaret edip onları alaya alan –şiddete başvurmaz ve öldürmezlerse– sağdan halıları, soldan bir mobilyayı kaldıran, ötede bir komodini boşaltıp içindekileri döşemenin üzerine saçan çapulcular gibi. Almanya, bir "imtiyaz" koparmak için, Tsing-tao'yu topa tuttu ve işgal etti. Fransa, Çin Hindi'ne asker çıkardı ve Çin'e bağlı olan ülkeleri kuvvet kullanarak boyunduruğu altına aldı. İngiltere, topa tutma tehdidiyle, Pekin-Han-k'eou demiryolunda imtiyaz elde etti.

Rusya ünlü Liao-tong Yarımadası'nı ele geçirdi ve burada güçlü Port-Arthur deniz üssünü kurdu. Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'nden Çin'e beklenmeyen bir yardım geldi. Amerika Birleşik Devletleri, çökmekte olan İspanyol İmparatorluğu'na saldırmış ve 1898'de Filipinler'i, İspanyolların elinden alıp, Pasifik'te boy göstermişti. Acaba, sömürgeciliğe karşı olan geleneklerini tümüyle unut-

muşlar mıydı? Ya da, Amerika'nın Çin'deki ticari çıkarlarını koruyabilmenin tek yolu Çin İmparatorluğu'nu ayakta tutmak mıydı? Hiç değilse, Amerika Birleşik Devletleri harekete geçip gümrük vergilerinin yeniden Çinliler tarafından tahsilini sağladı.

Boxer Ayaklanması

Bu arada, Çin'de durum gerginleşiyordu. Başta Almanya olmak üzere Avrupalı emperyalistler, Çin'in yağma edilmesini haklı göstermek için "sarı tehlike" masalını ortaya attılar. Bu "sarı tehlike"nin, kendileri tarafından yönetilen sistemli yağmalama politikasıyla yaratılmış olduğunun farkında değillerdi. Gerçekten de, yabancı düşmanlığı Çin'de iyiden iyiye büyümeye başlamıştı. Sömürgeci devletleri şaşkınlığa düşüren bir "yabancı düşmanlığı" beliriyordu bu ülkede. Ama halkın nefreti, aynı zamanda, günden güne gücünü yitiren ve yozlaşan imparatorluk hükümetine de yönelmekteydi. Çin köylüleri, sistemin üzerine yaslandığı yük hayvanlarıydı. Yüz yıl önce Fransa'daki benzerleri gibi, "dize getirilmiş oldukları için küçük" olduklarının farkına varacaklar ve ayaklanacaklardı. Köylüler arasında, milliyetçi bir gizli cemiyet harıl harıl çalışıyordu: Bu cemiyet, İngilizlerin "Boxers" dedikleri Adalet ve Birliğin Yumruğu (Yi-hö-k'iuan) idi. İlk ayaklanmalar Chan-tong'da başladı. Savaş narası, "Hanedanı sevin, yabancıları kovun!" oldu. Boxerların ilk hedefi misyonerlerdi. Bunun sorumlusu da, misyonerlerin başlarına gelen olaylardan –bu olayların bazıları kasten yaratılabiliyordu– yararlanıp haksız baskılar hareketlerine girişen Avrupa devletleriydi. Boxerların hareketi, önce dolaylı bir mücadeleyle sınırlı oldu. Yabancı parasıyla baştan çıkmamış olan imparatorluk memurları, bu hareketi desteklediler. Kurnaz imparatoriçe Ts'eu-hi, Boxerların yurtsever amaçlarını desteklediğini söylemek, ama sömürgecilerle de aradaki köprüleri atmamaya çalışmakla ikiyüzlü bir tavır takındı. Sömürgeciler, impara-

torluk hükümetinden, Boxerların kanun dışı ilan edilmelerini istediler. Ts'eu-hi buna boyun eğdi. 1900 yılında ayaklanma, açıkça patlak verdi. Boxerlar Pekin'deki yabancı temsilcilikleri sardılar ve "yabancı şeytanlar"ı her yerden kovaladılar. Ne yazık ki, Boxer hareketi, halkın derin nefretinden doğmuştu sadece; ayaklananlar dağınık birtakım çeteler oluşturuyordu, başlarında kendilerini yönetecek ve yatıştıracak yetenekte şefler yoktu. Bağnazlık ve boş inanç, yurtseverlik coşkusu ya da özgürlük aşkı kadar etkiliyordu onları. Aralarında misyonerlerin de bulunduğu suçsuz birçok Avrupalı, hükümetlerinin yapmış olduğu hatanın bedelini ödediler. Başkaldıranlar önlerine gelen Avrupalıyı genellikle öldürüyorlardı. Hindistan'da Nâna Sahib'in sürüklediği hareket gibi, Boxerların hareketi de olgunluktan çok uzaktı; bu hareket, ileriye yönelik olmaktan ziyade, geriye yönelmişti ama Boxerların işkence ve cinayetlerinden üzüntü duyarken, bu işin yıllarca çekilen yoksunluklarla acıların çileden çıkardığı sefil halk yığınları tarafından yapıldığını da unutmamak gerekir. Avrupa ülkeleri de, kendi yönlerinden, ayaklanmanın bastırılması sırasında görülmemiş cinayetler işlediler ve bu cinayetler, en iğrenç sömürgeci geleneğe uygun olarak soğukkanlılıkla yürütüldü. Avrupa'dan askerler gönderildi ve Mareşal Von Waldersee bu askerlerin komutanlığına getirildi. Kayzer II. Guillaume, bu komutana "Hunlar gibi" davranma emrini vermişti. Almanlar, Japonlar, İngilizler, Ruslar, Fransızlar ve Amerikalılar, şiddet konusunda yarıştılar. Pekin alındı ve –Batılı bir diplomatın tarifiyle– Pekin halkına T'ai-p'ing çeteleri üzerlerine çullanmış gibi davranıldı. Sonunda Çin dize getirildi ve yüz kızartıcı bir antlaşma yapmaya zorlandı. Bu antlaşmaya göre, Çin, özellikle, yüksek bir savaş tazminatını yıllık taksitlerle ödeyecek ve 1940'ta ödeme tamamlanacaktı. Aynı zamanda, denize açılan gümrük kapılarıyla belediyelerce alınan vergiler yabancıların denetiminde tutulacaktı. Avrupalı askerler "düzeni sağlamak" için istedikleri zaman Pekin'e girme hakkını elde ettiler ve Avrupa devletlerine ait savaş gemileri, Mavi Nehir'de diledikleri gibi dolaşmaya koyuldular.

Çin Devrimi Başlıyor

Bu arada, Japonya'da ve Hindistan'da olduğu gibi Çin'de yeni güçler gelişmeye başlamıştı. Amacı olmamakla birlikte, Avrupa sermayesi, yerel bir kapitalist sınıfın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştı: Önce Kiang-nan gemi tezgâhları, sonra Çin buharlı gemi nakliyat kumpanyası ve de iplik fabrikalarıyla değirmenler. Yeni Çin burjuvazisi, yabancı sömürgecilere karşıydı. Zorunlu olarak onlardan nefret ediyor, mücadeleye hazırlanıyor ve milliyetçi hareketleri destekliyordu. Bundan başka, burjuvazinin en akıllı ve en özgü olan bireyleri, başta İngiltere olmak üzere, okumak için Batı'ya gidiyor ve oradaki kurumların çok daha özgür olduğunu anlıyorlardı. Öyle ki, İngiltere Çin'de de, kurtarıcı ve devrimci hareketlerin öncüsü oldu. Sömürgeciliği açıkça kötüleyen bu İngilizlerin iyi olanlarının görüşleri, parlamenter kuruluşlarının özgürlük geleneğinin etkisi, zaten binlerce yıllık Çin kültürünün mirasçısı olan bu gençler üzerinde çok güçlü bir etki yaptı.

Yeni Çin milliyetçiliği, olanakları bulunan ve iyi yönetilen, güçlü, kültür sahibi ve bilinçliydi. Batılıların ve Japonların istediklerini etkisiz bırakmak için, boykot silahını çok etkili bir biçimde kullanmaya başladılar: 1908'de Japonlara karşı uygulanan boykot, her zaman anılacaktı.

Milliyetçiler, bu hareketlerini yalnız sömürgecilere karşı değil, aynı zamanda gücünü yitirmiş ve yozlaşmış Mançu İmparatorluğu'na karşı da yürütüyorlardı. 10 Ekim 1911'de ayaklanma Han-k'eou'da başladı. Bu seferki hedef yabancılar değil, imparatorluk ailesiydi. Avrupalılar ve Japonlar, Çinliler arasındaki bu savaşa göz yumdular ve kozlarını kendi aralarında paylaşmalarını beklediler. Kısacası, ihtilal her tarafa yayıldı ve 1912'de, iki bin dört yüz yıldan beri devam eden ve uzunluk açısından firavunların imparatorluğundan hemen sonra gelen Çin İmparatorluğu yıkıldı. Çin'de cumhuriyet ilan edildi.

İhtilalci güçler, izlenecek yol konusunda henüz kararsızdılar kuşkusuz ve zayıf yanları çoktu: Aralarında bölünmüşlerdi, uzun süre el yordamıyla ilerlediler. Ama ilk adım atılmıştı. Çin Devrimi yolu açmıştı. Yıllarca süren savaşlardan, yoksunluklardan, hatalardan, yenilgi ve zaferlerden sonra, yarı-sömürgecilik tasfiye edilecek ve Çin uluslararası sahneye girecekti.

bölüm III

beyaz adamın mezarı

Deve üzerindekiler sırasıyla Winston Churchill (solda), Gertrude Bell, T. E. Lawrence. Konferans için Kahire'ye gelen grup Giza'daki piramitleri ziyaretleri sırasında...

BİR

BİLİNMEYEN TOPRAKLAR

Harita Üzerinde Beyaz Bir Leke

Portekizliler, baharat denizine ulaşmak için İslam-Venedik bloğunu aşmak amacıyla denize açılmaya başladıklarında, önce Afrika'nın Atlantik kıyısını keşfetmişlerdi. Kısa süre sonra da, bu kıyı boyunca deniz ve ticaret üsleri kurmuşlar, kıyı halkıyla fildişi, biber ve köle alışverişine başlamışlardı. Ama, hiçbir zaman içerilere girmemişlerdi; bunu düşünmemişlerdi bile: Afrika, Hindistan'a ulaşmak için sadece transit bir yoldu; daha da beteri, bu yol, hedeflenen amaç üzerinde sadece bir engeldi. Daha 1497'de, Vasco de Gama, Hint Okyanusu'na geçer geçmez, kurmuş oldukları kıyı üslerini elde tutmakla yetinen Portekizliler Afrika'yı unuttular.

Denize açılmaları, Portekizlileri daha da uzağa götürdü. Kılıç ve barut sayesinde, denizdeki imparatorluklarını genişlettiler. Sonra kudretleri azaldı. Başka fatihler ortaya çıktı. Amerika kıtasında da İspanyol İmparatorluğu biçimleniyordu. Yüzyıllar ve Dupleix, Robert Claire, Montcalm, Wellesley, Wellington gibi insanlar birbirlerini izliyorlardı.

İhtilal, Avrupa'yı sarstı. Yeni Dünya'daki sömürge sistemi çatlamaya başladı ve ilk yıkılışını gördü. Ama Afrika, kendi haline bırakılmış duruyordu. Avrupa gemileri, Afrika'yı bir engel sayarak kıyıları boyunca geçip gitmeyi sürdürüyorlardı. Oysa, Akdeniz'in öbür kıyısında

bulunan Afrika, Avrupa'yla karşı karşıyaydı. Yüzyıllardan beri Avrupa, kıtalar gibi geniş alanları sürmek ve iskân etmek için Afrika'dan "siyah fildişi" dedikleri köleleri getiriyordu. Bazı seyyahlar Afrika'nın içlerine sokulmuşlardı; yine de Afrika'nın büyük bir bölümü dünya haritalarında ve atlaslarda beyaz bir leke olarak kalıyordu: Eski coğrafyacılar buralar için *terrae incognitae* yani bilinmeyen topraklar diye yazıyorlardı. Kıtanın ortası bir sır saklıyordu. XIX. yüzyılın ortalarında hâlâ keşfedilememişti. Tarihin garip bir cilvesiyle, sömürgecilerin ilk ayak bastıkları bu kıta, Avrupa sömürgeciliğine katlanan son kıta olacaktı. Ancak, sömürgecilik bu kıtaya girdiği sırada başka yerlerde çöküyordu.

Kum Denizi

Bütün bunların nedeni, Afrika'nın, insanın pek alt edemeyeceği, aşılması çok güç engellerle korunmakta olmasıydı. Kuzeyde, neredeyse hemen Akdeniz kıyılarında uçsuz bucaksız Büyük Sahra, geniş "kum denizi" başlar. Kışın soluk, yazın parlak, mavi bir gökyüzü altında kum tepeleri göz alabildiğince uzanıp gider. Bu tepeler, bir okyanusun dalgaları gibidirler. Yerlerinde çakılı kalmazlar ve rüzgarın her esişinde görünüş değiştirirler. Güneş doruktayken, bu tepelerin hareketsiz kıvrımları yakıcı ışıklar yansıtır. Ama rüzgar çıkar ya da fırtına başlarsa, kum, büyük ve karanlık bulutlar halinde yükselir, ufku kaplar, döne döne ilerler, boşluğu doldurur, güneşi gizler ve her yere dolar. Bu kum fırtınasına yakalanmak tedbirsizliğini gösteren kişinin vay haline! Kum dalgaları ve anaforlar, onu kuma gömer. Kızgın kumla kaplı olan hava, solunumu hızla güçleştirir, boğucu bir hal alır; su hortumlarından daha da tehlikeli olan kum hortumları her şeyi yutar, içine çeker, yerle bir eder. Fırtına kesilince, ortalık yeniden sakinleşir. Yeniden, kum tepeleri uçsuz bucaksız gökyüzünün altında hareketsiz

uzanır. Sarı okyanusa bir ateş tufanı saçan güneş tekrar ışıldamaya başlar. Ama, tepeciklerin yerlerinde şimdi çöküntüler vardır ve vadilerin yerinde tepecikler yükselmektedir. Belki bunlar, fırtınaya yakalanan insanları içlerinde gizlemektedirler.

Hayatta kalabilmiş olanların önünde hâlâ bitmek bilmeyen bir yol vardır: Tunus'la Timbuktu'yu üç bin kilometreden, Nijerya'yla Nil'i de dört bin kilometreden fazla bir yol ayırır. Bu yol üzerinde, sadece birkaç hurma ağacının ve suyu çamurlu bir kuyunun rahatlığını sağlayan çok seyrek vahalar vardır. Yönü yitirmemeye çok dikkat edilmelidir! Çölde, okyanusta olduğu gibi, yıldızlara bakarak yolculuk edilir. Tecrübesi olmayan yolunu çok çabuk kaybeder.

Kum fırtınasından kurtulmak, susuzluğu ve sıcağı yenmek, yolu şaşırmamayı başarmak her zaman yeterli değildir: Bu uçsuz bucaksız kumlarda doğmuş olan insanların, *Touareg*lerin (Berberi göçebeler) tuzaklarından da kurtulmak gerekmektedir. Mavi ya da beyaz bir harmaniye sarınmış, yüzleri ciğerlerini tozdan koruyan bir tülbentle örtülmüş bu göçebeler, hecin develeriyle dolaşarak Sahra'da egemen olmuşlardı. Kum tepelerinin ve vadilerin arasında yönlerini kestirmeyi biliyorlardı. Su olan yerleri ve bunların durumlarını da biliyorlardı. Gelecek fırtınanın ön belirtilerini gökyüzünden okuyorlar ve bundan nasıl sıyrılmak gerektiğini de biliyorlardı. Korsanların, yağmalamak istedikleri gemilerin peşinde denizlerde kol gezmeleri gibi, her zaman hazır olan, hiçbir zaman ele geçmeyen bu göçebeler de Sahra'yı baştan başa geçen ticaret yollarını kollar ve ağır ağır ilerleyen kervanları kovalarlardı.

Sahra'nın öbür ucunda ne vardı? Bunu söylemek güç, hatta olanaksızdı. Mısır'ı verimli kılan büyük Nil Nehri nereden geliyordu? Herodot, bu sorunu çözmeye çalışmıştı, ama sonunda çölün öbür ucunda ne bulunduğunu öğrenmekten vazgeçmişti; çağdaş insanlık aşağı yukarı aynı noktada bulunuyordu.

Bununla birlikte, Portekizliler, çölün çevresini dolaşma olanağını elde ettiler. Ama daha ötede, Atlantik kıyısı da en az burası kadar güçlüklerle doluydu. Dalgalar devamlı olarak kıyıyı dövüyordu ve gemiler için çok tehlikeliydi. Demirlenecek doğal limanlar yoktu, büyük çabalar pahasına ve yığınla tehlikeyi göze aldıktan sonra kıyıya yanaşılsa bile, hemen sık ve yaşanması mümkün olmayan tropikal ormanın girişiyle karşılaşılıyordu. Bu ormanda, uyku hastalığı veren ve "çe-çe" diye adlandırılan sinekler, yalnız evcil hayvanları değil insanları da öldürüyordu. Hava ağır kavurucu ve nemliydi, solunumu olanaksız bırakıyordu. Leoparla yılanlar hep pusudaydı; timsahlar ormanın her yanını kaplayan bataklıklara yerleşmişti. Sahra'daki sorunun eşi burada da söz konusuydu: Ne vardı ormanın öbür ucunda? Bu sorunu çözmek hemen hemen mümkün değildi ve kısa süre sonra Batı Afrika'ya "beyaz adamın mezarı" denilecekti.

Doğu kıyısı, hiç değilse bazı noktalarda kâşiflere, içeri doğru ilerlemek için belki daha iyi olanaklar sağlayabilirdi. Ama, Ümit Burnu'nu geçtikten sonra Portekizliler burayla pek az ilgilendiler, ayrıca da, üslerini kurmuş oldukları bölge batı kıyısındaki güçlüklerin bir eşini daha ortaya koyuyordu.

Zaman zaman, içerilerden efsaneleşmiş devletlerin ya da gizemli altın madenlerinin yankıları geliyordu. Ama Portekizlilerle İspanyollar, Hindistan ve Amerika cennetleriyle buralarla ilgilenemeyecek kadar meşgul bulunuyorlardı. Üstelik, güçlükler herkesin cesaretini kırıyordu. Çöllerle ormanlar uçsuz bucaksız gibiydi; ama aynı zamanda, daha da uzaktaki sıradağlardan söz ediliyordu: Tuzdan oluşmuş gibi bembeyaz ve hiç kimsenin aşamadığı "Ay Dağları", deli gibi şakırdayan çağlayanlarıyla dev nehirler, balta girmemiş ormanlar ve geniş yaylalar.

Yüzyıllar boyunca Afrika bir kenara atıldı. "Kara Sfenks", nüfuz edilmez ve yenilmez olarak duruyordu.

Oysa, çölün ve ormanların aşılmaz engelleri ardında, büyük uy-

garlık olaylarına sahne olmuş, çok çeşitli ve canlı bir hayat bolluk içinde sürüp gidiyordu. Bu yönden Afrika, en anlaşılmayan kıta oldu. İçerilere girmeyi zorlaştıran dayanılması güç iklimi, yüksek yaylaların güzelliğini ve sağlıklı yanını bir kenara attırmış, hatta tanıtmamıştı bile. Özellikle XIX. yüzyılda gelişen ve Avrupalı olmayan her şeyin, makineye dayanmayan uygarlıkların küçümsenmesine yol açan genel tutum Afrikalıların yaratmış oldukları şeylere rağmen insanları bir çeşit körlüğe itmişti.

Afrikalıların ilk yaratmış oldukları eserler, Roma uygarlığının doğuşundan çok daha geriye gidiyordu. Mısırlılar ve Kartacalılar gibi Beyaz Afrika halklarından başka, Kara Afrika(*) halkları da Firavunlar İmparatorluğu'nu etkileyecek kadar ileri gitmişlerdi. Kaldı ki, piramitleri yapanlar, *Kuşit* ülkesi halkından, yani Sudanlılardan her zaman saygıyla söz etmişlerdi. Mısırlıların etkisi altında kalmakla birlikte, büyük bölümüyle özgürlüğü bulunan Kuşit uygarlığının çok değişik olduğunu bugün öğreniyoruz; üstelik, Kara Afrika uygarlığına özgü birtakım görenek ve buluşları kesinlikle Kuşit'in getirmiş olduğunu görüyoruz.

Méroé

Nil'in ikinci çavlanını geçtikten sonra, Elephantine'in ötesinde ve Nübye çöllerinin öbür yanında, Firavun vakayinamelerinde "Tanrı'nın ülkesi" denilen topraklar uzanmaktaydı. Burada büyük ve efsaneleşmiş Méroé şehri bulunmaktaydı. Şehrin hayal edilemeyecek kadar uzaklarda olduğuna inanan Herodot, bu şehirde Güneş mabedinin bulunduğundan belli belirsiz söz etmiştir. Biraz ötedeki, Méroé kralarına ait dev sarayın bulunduğu Mussavarat-es-Safra kalıntıları gibi,

* Coğrafi olarak Sahra Çölü'nün güneyini tanımlayan terim. Siyahi nüfus nedeniyle de kullanılır. Günümüzde Sahra Altı Afrika terimi tercih edilir.

Méroé şehrinin görkemli kalıntıları da bugün bilginleri hayrete düşürmektedir. Bu krallar, MÖ IX. yüzyıla doğru bütün Mısır'ı dize getirecek kadar hızla güçlenmişlerdi. Egemenliklerini o sıra Etiyopya'dan Akdeniz'e kadar yaymışlardı. Firavunların ülkesini ele geçiren Asurlular tarafından kovulmaları üzerine, dize getirilememiş olarak, kendi ülkelerine çekildiler. Çin'le ticari ilişkilerini –Kuşit kalıntılarında Çin vazoları bulunmuştur–, Hindistan'la da kültürel bağlarını –bir Kuşit tanrısının birkaç başı Hintlilerin bazı tasvirlerini hatırlatır– sürdürüyorlardı. Demiri işlemeyi geliştirdiler, hem de gerçekten üstün bir düzeyde –eşsiz Mısır uygarlığının uzun süre bronz üzerine kurulmuş olduğunu ve demiri oldukça geç kullanmaya başladığını unutmayalım– demiri işlemeyi o kadar geliştirmişlerdi ki bir İngiliz arkeologu Méroé'yi "Eski Afrika'nın Birmingham'ı" diye adlandırabildi. Arkeologlar, Méroé şehrinin kurulmuş olduğu yerde kazı yaparken, maden cürufundan oluşma tepeler ve sayısız maden döküm fırınları buldular. Méroé'nin ikinci çağı demirle başladı ve yeni çağların başlangıcına kadar sürüp gitti. Çünkü buradaki uygarlığı Müslümanlar, ancak XIV. yüzyılda kesin olarak ortadan kaldırdılar. Kolomb, Amerika'yı neredeyse iki yüzyıl sonra buluyordu. Méroé uygarlığının tanıkları olarak, görkemli kalıntılar, anlaşılmaz bir dille yazılmış hiyeroglifi andıran yazıtlar ve çok zengin kral mezarları kalıyordu geriye.

Bu ülke, milattan sonra IV. yüzyılda canlılığını yitirse bile, XIV. yüzyıla kadar gelen Nübye uygarlığı doğrudan Méroé uygarlığının devamıydı.

Sahra'nın Ötesindeki Büyük İmparatorluklar

Méroé'deki demir uygarlığı, Sahra'nın güney ucundan Nijer Irmağı'nın büyük dirseğine kadar gelip batıya ulaştı ve buradan da çabucak yayıldı. MS 300 yılına doğru, bu bölgede, kısa sürede eşi görülmemiş

bir güce ve servete sahip olan Gana İmparatorluğu doğdu. MS 1000 yılına doğru, Avrupa daha yarı barbarken ve "Fatih" Guillaume'un Normanları İngiltere'ye çıkarken, Gana, demir silahlarla donatılmış üç yüz bin askeri bir araya toplayabiliyordu. O kadar zengindi ki, "altın diyarı" diye adlandırılıyordu. Gerçekten de altın, Gana'nın başlıca ihraç malıydı. Kumaş, deri ve tuza karşılık altın veriyordu. Bu ülkede altın o kadar boldu ki, imparatorluk hazinesinde on üç kilodan ağır altın külçesine rastlanıyordu. Başkent Koumbi, iki ayrı şehirden oluşmuştu: Birinde imparatorluk sarayı ve imparatorun oturduğu yerler, öbürü kuzeyden gelme birçok Müslüman tüccarın yaşadığı ticaret şehriydi. Koumbi'de, bazıları birkaç katlı olan geniş ve rahat evler yükseliyordu. Burada bol bol demir işleniyor; mızraklar, bıçaklar, kılıçlar, çiviler, tarım araçları, hatta makaslar yapılıyordu. Gana imparatorları altın ticaretini dikkatle yönetir, akıllıca bir stok politikası sayesinde altın fiyatının düşmesini önlerlerdi.

Saray heykel ve fresk doluydu, kristal pencereleri vardı. Ahırlarında özenle ve büyük bir temizlikle bakılan binden fazla at vardı. Hükümdar geceleri büyük şölenler vermeyi âdet edinmişti, iki sıra meşaleyle çevrili kırmızı altından bir tahtta oturarak şölene başkanlık ederdi.

1000 yılından biraz sonra, Gana İmparatorluğu, Mağrip'i ellerinde tutan Faslı Müslüman Berberilerin saldırıları sonucunda yıkıldı. Ama bu yıkılışı, ağır bir gelişme dönemi izledi. Timbuktu, Djenné, Oualaba, Agadés gibi kurmuş olduğu ticaret şehirleri gelişmeye devam ettiler, büyük Audaghost ve Koumbi gibi öteki büyük şehirler söndüler ve kumların altına gömülüp gittiler.

Yeni bir imparatorluğun –Mali İmparatorluğu'nun– gelişmesiyle bu şehirlerden bazıları eskisinden de büyük bir zenginliğe ulaştılar. Bu imparatorluk, o bölgedeki siyahların İslam'ı kabul etmelerinden sonra doğdu. (Gana'daki siyahlar dinsizdi.) 1307'ye doğru İmparator (*Mansa*) Gongo Moussa, Mali tahtına geçti: Ülkenin en yüksek gelişme düzeyine rastlıyordu bu. Gongo Moussa, Avrupa'dan daha geniş bir

ülkede hüküm sürüyordu. Düzinelerle kral ve kabile reisi onun himayesindeydi. Ticaret şehirleri zenginleştiriyordu. Öyle ki, imparator, Mekke'ye, hacca gitmeye karar verdiği zaman, gözleri kamaşan Mısır halkı, altmış binden fazla insandan oluşan kafilesinin Kahire'den geçişini izlemişti. At üzerindeki imparatoru on iki bin köle izliyordu, önde de, her biri altından yapılma ve iki buçuk kiloluk asalar taşıyan beş yüz köle vardı. İmparatorun kişisel eşyası ve her biri yüz kilo altın tozuyla dolu bir sandık taşıyan seksen deve yükü hazinesi arkadan geliyordu. Kahire halkı, bu eşsiz kervanın geçişini ve Mekke'de Mansa Moussa tarafından dağıtılan altının Ortaçağ'da bir çeşit "Wall Street Çöküşü"ne nasıl sebep olduğunu, "altın devalüasyonu" yarattığını ve Ortadoğu'da altın fiyatının kaygı verici bir düzeye düştüğünü yıllar boyu anlattı durdu.

Gongo Moussa, dönüşünde, dünyanın en geniş imparatorluklarından biri olan imparatorluğunu güçlendirmeye koyuldu. "Kumların Kraliçesi" denilen Timbuktu'ya ayrı bir özen gösterildi ve eşsiz bir şehir haline getirildi. İmparator bu şehirde camiler yaptırdı. Sankore Camii yanında bir üniversite doğdu ve öğrenim öylesine yaygınlaştı ki, kitap satışlarından elde edilen gelir Timbuktu'daki bütün öbür işlerden sağlanan geliri aştı. Çöl yollarında barış hüküm sürüyordu. Ticaret gelişti. Zenginlik o kadar artmıştı ki, Agadés kralı, haraç olarak, o zamanın yüz elli bin düka altınına eşit bir para ödüyordu. Sahra'yı baştan başa geçen yolların sadece birinden, Hoggar Dağları'ndakinde deri ve tuz; Şam'dan silah, Mağrip'ten kitap, Nijer'den işlenmiş altın ve demir, güneyin kola cevizini(*) taşıyan ve yılda toplam on iki bin deveyi bulan kervanlar geçiyordu. Afrika uygarlığının en parlak yapıtlarından biri olan Mali İmparatorluğu'nun ulaştığı zenginlik bu düzeydeydi işte.

Mali'nin çöküşüne, ona haraç ödeyen ve imparatorluğun yönetimi-

* Afrika'nın bazı bölgelerinde yetişen büyük ağaç ve bu ağacın kafein ve koletin ihtiva eden cevizi.

ni ele alan bir halk yolu açtı: Bunlar, başkentleri Gao olan, Orta Nijer'deki Songhay'lardı. En büyük Songhay imparatoru olan Sonni Ali, bütün ülkesinde geniş bir dinsel hoşgörüyü geçerli kıldı: Müslüman olmasına rağmen dinsiz yurttaşlarına karşı büyük bir anlayış gösteriyordu. Öyle ki, onun zamanında Gana'nın dinsizliğiyle Mali'nin Müslümanlığı birbirine karıştı. Ondan sonra gelen Askia Mamadou Toure zamanında, imparatorluk idari bölümlere ayrıldı. Timbuktu Üniversitesi yeni bir aşama yaptı, toprağın işlenmesine ve sulanmasına büyük önem verildi, bu alanda çalışmalar yapıldı. Ortaçağ'ın sonu geliyordu. Yeniçağ ile birlikte Songhay'ın Faslılar tarafından istilası geldi. İki yüzyıl süren savaşlar ve gerilla çatışmaları büyük Nijer uygarlığını söndürdü.

Ama ünü yaşamaya devam etti. XIX. yüzyılın ortalarında, Avrupalıların birçoğu Timbuktu ve Agdés adlarını masallarda geçen adlar sanırken, Cezayir kıyılarındaki Avrupa şirketlerinde, çöllerin ortasında bulunan şehirlerde, kapıları arslanlar ve leoparlarla korunan saraylarda güçlü kralların hüküm sürdüğü yolunda söylentiler dolaşıyordu. Yüzyıllar boyu parlak birer gerçek olan geçmiş imparatorluklar efsanelerde yaşamaya devam ediyordu böylece.

Darfur Esrarı

Daha da uzakta, Nijer ve Nil'in çevreledikleri büyük alanda, gizemli Çad Gölü'nün güneyinde, büyük Bornou uygarlığı bir süre yaşadı. Şehirlerinde demir, bronz ve bakır işleniyordu; mücevher ve seramik yapılıyordu; görkemli cenaze törenleri düzenleniyordu. Bugün bile ulaşılması mümkün olmayan, Cebel Uri üzerinde kurulmuş, Kongo'nun tropikal ormanlarının sınırındaki geniş çayırların (*Savanna*) kuzeyinde bulunan Darfur'da, kalıntılarından Afrika'nın en büyük şehirlerinden biri olduğu anlaşılan bir şehir yükseliyordu. Şehri büyük burçlar koruyor, kaldırım taşı döşenmiş zigzaglı bir yolla buraya gidiliyordu. Halkı

gibi bu şehir hakkında da pek az şey bilinmektedir. Kalıntılar, Faslıların devamlı ve yıkıcı saldırılarıyla boğulmuş ve yok edilmiş bir uygarlığın ölümüne tanıklık etmektedir. Faslılar belki Darfur'a kadar ilerleyememişlerdir, ancak Songhay İmparatorluğu'nun can çekişmesine yol açmış, ülkesini de verimsizliğe sürüklemişlerdir. Bunun sonucu ticaret, dolayısıyla da çevredeki bütün uygarlık zayıflamıştır. Faslıların istilası, Orta Afrika'daki büyük uygarlıklar için bir felaket olmuştur. Bu istilalar, barbarların Roma İmparatorluğu'na karşı girişmiş oldukları saldırıların etkisine benzer bir etki yaratmıştır. Böyle olmakla birlikte, Faslılar hiçbir zaman barbar sayılamazlar. Faslılar tarafından sürdürülen devamlı savaş hali, çöküşe yol açmıştır. Oysa, bu topraklar XIX. yüzyılda bile bolluk içindeydi; o kadar ki, sonunda buralara girebilen bir İngiliz seyyahı, yoksul halkın yaşayışını, yoksul İngiliz işçi mahallelerindeki yaşayışa oranla çok daha rahat ve mutlu bulmuştu.

Başka bir felaket Afrika'yı bütünüyle yıktı ve Avrupalıların, kendilerini beğenmişlikleri içinde, bu kıtanın her zaman böyle olduğuna inanmalarına yol açtı. Gerçekten de, Afrikalılar, en ilkel yaşama biçimlerine gerilemek zorunda kaldılar, bu yüzden de XIX. yüzyılda sömürgecilerin önünde diz çöktüler. Ama bu olaydan söz etmeden önce, Kongo'da ve daha güney bölgelerdeki Afrika uygarlıklarına bir göz atmamız gerekiyor.

Papaz Jean

Sömürge döneminden önce, bu bölgelerde, maden işlenmesine dayanan –yalnız demir madeni değil– ve kabile boyutlarında olmakla birlikte hiç de ilkel sayılamayacak toplumsal bir örgüte dayanan ilgi çekici ve karmaşık kültür biçimleri gelişmişti. Buralarda, balmumu yöntemiyle bronz dökülüyor, fildişi ve tahta oymacılığı yapılıyor, bu-

gün bile Avrupa'nın büyük hayranlığını kazanan güzel sanatlar doğuyordu.

Portekizlilerden yüzyıllar sonra, Avrupalılar, Afrika'yı ele geçirip sömürgeleştirmeye karar verdiklerinde, bu ülkelerin ilkel ve budalaca bir barbarlık içinde olduklarını ileri sürmeye başladılar. Aşağı yukarı bilinçli bir yalandı bu. Oysa, yalan söylemek çirkin bir şeyse, insanın kendi yalanlarına inanması daha da çirkindir. Avrupalılar kendi yalanlarına inandılar: Ama uyandıklarında çok geç kalmışlardı. "Avrupa uygarlığı"nın kıtayı geriletmesinden üç yüzyıl önce Afrika'ya gelmiş olan Portekizliler, kendi yönlerinden yerli kültürü küçümsememişlerdi. Hatta, aradıkları bir efsane ülkesine –Papaz Jean'ın ülkesine– ulaşmış olduklarını sanmışlardı. Gerçekten de, Kongo'dan Ümit Burnu'na kadar uzanan yerlerde, kabile düzeyinden öteye gitmeyen yerli kültürler yoktu sadece –bunlar da önemliydi ama– başka şeylere de rastlanıyordu.

Afrika'nın güneydoğu kıyılarında ve Zambezi'nin oralarda Portekizliler, Barbosa'nın dediği gibi, "dünyanın bütün öteki yerlerinden daha yaygın ve zengin bir ticaret" bulmuşlardı. Arap, Hintli, Çinli ve Endonezyalı tüccarlarla canlı ve verimli alışveriş yapılan Sopala, Kilwa, Zanzibar, Mombasa, Malindi gibi büyük şehirler gördüler. Bu alışveriş pamuk, ilaç, mücevher, inci, kırmızı akik, bakır, gümüş, zincifre, gülsuyu, yünlü kumaş, halı, külçe altın, çubuk altın ve altın para, pirinç, şeker, hindistancevizi, fildişi, sandal tahtası gibi maddeleri kapsıyordu.

İçlerde Kwa beldesi vardı. Kalıntıları kaplamış olan aşılması güç ormanları geçmedikçe bu yere ulaşmak mümkün değildir. Bugün burada bir saray, taştan yapılmış güzel evler ve yedi cami yükseliyor.

Başka yerlere Arap etkisi giremedi ya da geri çevrildi. Bir sürü uygarlık kendine özgü bir biçimde gelişti. Kenya ve Uganda'da böyle oldu. Ancak 1935'te Engaruka kalıntılarının bulunduğu Tanganika'da da Leaky adındaki etnolog, yerlilerin çok büyüttüğü birkaç kümülüsten başka şey bulamayacağından emin olarak gitti oraya. En az kırk bin

kişiyi barındıracak kadar büyük ve güzel bir şehir bulunca şaşırıp kaldı. Setler üzerine yapılmış yedi bin taş evin kalıntılarını gördü; bu şehirde yaşayanlar hakkında bugün bile pek bir şey söylenemez. Sulama kanalları, su bentleri, yüz yirmi metre derinliği olup hâlâ kullanılan kuyuları bulunan ekvator Afrika'sındaki Büyük Göller Bölgesi hakkında da bir şey bilinmez pek. Ortaçağ'da çok sözü edilen, Portekizlilerin XVI. yüzyıldan beri aradıkları ve sonradan ilişki kurmayı başardıkları Papaz Jean'ın ünlü imparatorluğu Etiyopya için de böyledir.

Aslında tam bir çöküntü halinde bulunan Etiyopya İmparatorluğu'nun büyük bir geçmişi vardı. XVIII. Mısır sülâlesinden kalma yazıtlarda Habeşlerden (Abşa) ve onlarla yapılan ticari ilişkilerden söz ediliyordu. Aynı çağda, Tir Kralı Hiram'ın gemileri, ticaret yaparak ve İsrail'e mal taşıyarak Kızıldeniz'de dolaşıyorlardı. Saba Melikesi Habeşler diyarından gelmişti, daha sonra bu topraklarda egemen olan Juda Arslanları sülalesinin onunla Hz. Süleyman'dan geldikleri söylenir. Kaldı ki, milattan yüzyıllarca önce Sami ırkından insanlar Etiyopya'yı istila etmişler ve yerli halka karışmışlardı. Bu iki halkın karışmasıyla Ahmaralar meydana gelmiş ve bir süre sonra bunlar Doğu Afrika uygarlığının merkezi olma bakımından Méroé'nin yanında yer almaya layık Aksum Krallığını kurmuşlardı. Aksum, uzun süre büyük bir gelişme gösterdi. Bu site, hâlâ önemli kalıntıları bulunan güzel saraylar ve anıtlarla süslendi. Limanı olan Adulis, bütün Hint Okyanusu'yla ticari ilişkiler sürdürüyor, Hindistan ve Seylan'dan gelen malları alıyor, sonra da kervanlarla Méroé'den ulaşılan Nil Vadisi'ne götürüyordu. Her zaman dostça sayılmasa bile, Méroé'yle çok sık ve karmaşık ilişkileri olmuştu: Milattan 300 yıl sonra, Aksum Krallığı Méroé'yi dize getirdi.

Artık Hıristiyanlık Etiyopya'ya giriyordu ve bütün imparatorluk hızla Hıristiyan oldu. Bastıkları altın paralarda, ıstavroz, tanrı-tanımazlık dönemi simgelerinin yerini aldı. Sonra, Müslümanlık Nil Vadisi'ne egemen oldu ve Etiyopya'nın güneyinde bulunan Somali halkını

etkisi altına aldı. Ama Etiyopya İmparatorluğu, Mısır aracılığıyla Bizans'tan gelen biçimiyle, Kıpti Hıristiyanlığına bağlı kaldı. Etiyopyalılar, yaptıkları büyük setler sayesinde toprağı çok iyi işlediler ve zengin bir uygarlığı geliştirdiler.

Zimbabwe

Arap etkisi Zambezi'nin güneyine de hiç ulaşmadı. Oysa, daha 1517'de, Portekizliler, "... bu bölgenin arkasında, içerilere doğru, siyahların Cafres dedikleri dinsizlere ait büyük Benametapa Devleti vardır. İçeriye doğru on beş yirmi gün yürüdüğü zaman Zimbaoche denilen büyük bir şehre gelinir..." dendiğini işitmişlerdi. Böyle yazıyordu Barbosa. Yıllar, yüzyıllar geçti. Sömürgeciliğin Portekiz dönemi gerilerde kalmıştı ki 1868'de Rodezya ormanlarından geçen bir avcı, hemen hemen rastlantı sonucu, insanın soluğunu kesecek kadar büyük kalıntılarla örtülü bir alana rastladı: Zimbabwe'ydi burası.

Bu andan sonra, esrarlı şehir, büyük bir ilgi merkezi ve dünyanın başlıca etnik-arkeolojik sırlarından biri oldu. Daha eski anıtlar en az on ikinci yüzyıla ait olmakla birlikte, bu şehrin 1750'ye kadar refah içinde yaşamış olması gerekirdi. Kıyıdan çok uzak olduğu için de Barbosa'nın söz ettiği Zimbaoche olamazdı, ama Zimboache'nin sadece soluk bir yansımasını oluşturduğu geniş bir siyasal ve toplumsal örgütün merkeziydi herhalde.

Zimbabwe'nin büyük duvarları, yontulmuş taşlardan değil de uygun bir şekilde yerleştirilmiş kaba taşlardan yapılmıştır ve ilk bakışta Miken burçlarını hatırlatır. Bu duvarların yüksekliği dokuz metredir, kalınlıktan da en fazla altı metre. Ana binanın doksan metre uzunluğu ve yetmiş metre genişliği vardır. Burası, güçlü ve uygar bir hükümdarın oturduğu yerdir kuşkusuz. Yanında tapınaklar ve ileri gelenlerin sarayları yükselir. Çevrede de halkın yaşadığı evler vardır.

Geçmişin Gölgesi Bugüne Yayılıyor

Sömürgecilik döneminin tam ortasında Zimbabwe'nin anısı efsane halinde kaldı. Kıtanın göbeğinde, dağlar ve çayırların ilerisinde altın bakımından zengin imparatorluklardan söz edildi. Hz. Süleyman'ın madenlerinden söz edildi. Avrupa, bu yitik dünyalara yapılacak tehlikeli yolculukları hayal etti; "Süleyman'ın madenleri"nin bulunduğu dev imparatorluk Büyük Sahra'nın derinliklerinde yattığı sanılan bir başka imparatorlukla birlikte düşünüldü. Oysa, bu imparatorluklar gerçekten vardı, ama eskiden yaşamışlardı... Avrupa, artık şaşkınlık kaynağı olan değerli kalıntılardan başka şey bulamazdı. Bu yerleri koruyan saygı ve dinsel korku kısmen devam ediyordu: Siyahi hamallar, Zimbabwe kalıntılarından sabun taşından yapılma ve şahane bir şekilde işlenmiş büyük kutsal bir kuş çıkarıldığını gördüklerinde –bu, bir dizinin sadece ilkiydi– kaygı ve derin bir saygı belirtileri gösterdiler. Geçmişlerinin gölgesi üzerlerine yayılıyordu.

Ne yazık ki, XX. yüzyıl içinde altın arayanlar ve serüven peşinde koşan İngilizler, İspanyolların Meksika ve Peru'da yaptıklarını bu bölgede tekrarladılar: Yüzlerce, belki binlerce altın eşyayı çaldılar, erittiler, dağıttılar. Zimbabwe –madenleri işleme sanatını öğrenmişti– dökümhanelerinin ışığı güneyde Limpopo'dan Transvaal'a kadar uzanan geniş bir imparatorluğu aydınlatmış olmalıydı.

Ama altın arayıcılarının yağmaları, bu uygarlığı yeniden canlandırma çabalarına büyük bir engel oldu. İspanyolların yağmalarından farklı olarak, çağdaş sömürgecilerin yağmaları, örgütlü ve "bilimsel"di. Bu talana para sağlamak, yağmayı düzene sokmak amacıyla Ancient Ruins Company'yi (Eski Eserler Şirketi) kurdular. "Hz. Süleyman'ın maden imparatorluğu"ndan hiçbir şey kurtaramayacaklar mıydı?

Bunun ani, beklenmedik cevabı 1933'te verildi. Van Graan adında Hollanda asıllı Güney Afrikalı (*Boer* olarak isimlendirilirler) vahşi Transvaal'ın kuzeyindeki bir tepeye tırmanmaya karar vermişti. Yerli-

ler bu tepeden korku ve saygıyla söz ediyorlardı. Aslında "tepe" masayı andıran bir düzlüktü ama dik duvarları ulaşmayı çok güçleştiriyordu. Bununla birlikte, ötekilerden daha geveze bir yerlinin kılavuzluğunda, oğlu ve bazı dostlarıyla Van Graan, görünüşe göre tahta basamaklar yerleştirmek için yapılmış düzgün kertikleri olan dar bir bacadan yukarı çıkmaya koyuldular. Bir duvarı aştıktan sonra doruğa varan adamlar, toprağın kazılmış olduğunu gösteren izlere rastladılar. Yerde vazo parçaları, inciler ve altın eşyalar bulunuyordu. Önce, heveslenip topraktan çıkarmış oldukları iki kilo kadar değerli madeni alıkoymaya karar verdiler. Daha sonra, Prétoria Üniversitesi'nde okumuş olan genç Van Graan, pişmanlık duyarak bir profesöre durumu bildirdi. Böylece Mapunbugwe denilen bu tepede bulunan eşyalar geri bırakıldı ve böylece bunları inceleme olanağı doğdu. İşte o zaman "Hz. Süleyman'ın maden imparatorluğu" gömülü olduğu karanlıktan, hiç değilse kısmen çıktı. Çok iyi işlenmiş gerdanlıklar, bilezikler, küçük gergedanlar, işlenmiş madenî levhalar, som süs eşyaları: Artık bu yitik ülkenin büyüklüğünden nasıl kuşku duyulabilirdi?

Bundan sonra öbür şehirler de ortaya çıkarıldı. Bunlardan Niekerk'te, bazı konularda çağdaş mühendisleri kıskandıracak kadar üstün bir teknikle yapılmış su bentlerinin, "Piramitler kadar ve belki daha güç yapılmış" bir tahkimatın kalıntıları görülmektedir. Demek ki Portekizlilerin geldikleri sıra, Sahra Çölü'nden Güney Afrika'ya kadar binlerce yıldan beri değişik bir tarih hüküm sürüyordu: Latin Amerika'nın büyük imparatorlukları ya da Avrupa'nın eski çağlarla Ortaçağ'daki en parlak günleriyle kıyaslanabilecek uygar ulusların tarihi. Ticaret canlıydı, kumaşlarla madenlerin üretimi ve işlenmesi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Demir, altın ve bakır büyük bir ustalıkla eritiliyor, dövülüyor, işleniyordu. Portekizliler zevkli ve güzel giyinmiş, kibar krallara rastladılar. Adalet yerine getiriliyor, kamu düzeni sağlanıyordu.

Bantu Felsefesi

Kara Afrika'nın uygarlıkları bu alanda ne gibi bir özellik taşıyabilirdi?

Büyük Timbuktu Üniversitesi'nin doğduğu Nijer Bölgesi'ndeki kültürden daha önce söz etmiştik. Méroé'nin çözülemeyen yazılarına da değinmiştik. Ekvator çevresinde ve güneyde yaşamış olan Afrika halkları da tinsel ürünler yaratma peşinde koşmuşlardı, ama bu sorunların uzmanı olan Belçikalı Fansisken Papazı Placide Tempels, siyah Afrika halklarının başlıca gruplarından birini oluşturan Bantuların düşünce hayatıyla ilgili şaşırtıcı bir görüntü sundu. Rahip Tempels, araştırmasını "Bantu Felsefesi" olarak adlandırdı, çünkü insanın kendi kendinin bilincinde olmasına dayanan düşüncelerinin ontolojik yanının farkına varmıştı. Bantular için evren özellikle her şeyin içine sızan ve dünyayı hareket ettiren "hayati güç"ün belirtisidir. Bu "hayati güç"ün ifadesi anlamına gelen hayatı olduğu gibi kabul etmek gerekir. Bu, aslında, tepelerinde Tanrı'nın bulunduğu büyük ve küçük güçlerin sıralanmasıyla harekete geçer. Tanrı en yüksek derecede hayati güce sahiptir ve bu gücü bütün kuşaklara aşılar. Bu güçlerin merkezinde insan vardır. Ama insan, hayati güce sahip olan hayvanlar, bitkiler ve hatta görünüşte canlılığı yokmuş gibi görünen nesnelerle birlikte yaşar. İnsanın asıl görevi, özgürce iyiyi seçerek kötüyü uzaklaştırmak, hayati gücü iyiliğin hizmetinde kullanmaktadır. Bundan derin bir ahlak kuralı çıkmaktadır ve bu Bantular için insan, varlığından ayrılmaz ve bu insan varlığı da bir ahlak olgusudur, evrenin en önemli ahlak olgusu. "Hayati güç" kötülük yapmakta kullanıldığında hedefinden uzaklaşmış olur. Bu da, evrenin düzenini ve dengesini bozar. Böylece, bozulmuş dengeyi sağlamak için "tılsımlı" bir ayin, bir büyü uygulanması gerekir. Rahip Tempels'e göre, sırf Avrupalıların bilgisizliği "büyü" ve "tılsımlı" sözcüklerine kötü, küçültücü bir anlam vermektedir. Bantular için ayin yapmak, "dinsellik" sözcüğünün belirttiği gerçek ve özgür

anlamı taşımaktadır; yani, insanlarla yeryüzünde ve gökyüzünde var olan her şey, insanla öbür varlıklar arasında bir "bağ", bir "ilişki" kurmaktır. Rahip Tempels, "Katolik Kilisesi'nin koynunda ruhları canlandıran ve besleyen bu yoğun manevi doktrin ile, Bantuların ontolojik düşüncesi arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulmaktadır" diye yazıyor.

Büyük çölün ve ormanların engelleri arkasında yaşayan böyle bir dünyaydı işte, Portekizliler de kıtanın çevresini dolaşırlarken bu dünya kısmen yaşıyordu. Portekizlilerin kulaklarına bu dünyanın uzak yankıları, efsaneler ve çok az olmakla birlikte doğrudan birkaç tanık ulaşabildi. Ne yazık ki, yalnız Portekizlilerin kıyılarda bulunmaları bile bu dünya için gerçek bir darbeydi ve Afrika'nın sömürge haline sokulması XIX. yüzyılda başladıysa da, sömürgeciliğin zararları kıtada çok daha önce hissedildi.

Portekizliler, önce Hint Okyanusu'nun bütün ticaretini felce uğrattılar ve dağıttılar, bunu yaparken de Araplarla Venediklilerin ellerinden baharat tekelini almakla kalmadılar, aynı zamanda dolaylı olarak Afrika'nın doğu kıyısında bolluk içinde yaşayan topluluklara öldürücü sayılabilecek bir darbe indirdiler. Ümit Burnu'nu istila eden Portekizliler ve daha sonra da Hollandalılar en güneydeki halkı kuzeye gitmeye zorladılar. Birbirini iten halk yığınlarının kuzeye çıkma çabalarıyla "Hz. Süleyman" imparatorluğunun düşmesini hazırladılar. Ticaretin kesilmesiyle güçsüzleşen güneydoğunun büyük devletleri çökmekte gecikmediler. XVIII. yüzyıl bu devletlerin çöküş yüzyılı oldu. Böylece Portekizliler Afrika'yı istila etmediler, ama Afrika'nın karışmasında ve yıkılmasında rol oynadılar. Ticaretle uğraşan büyük imparatorlukların yıkılması, Afrika'da feodal çözülmeyi doğurdu ve hızlandırdı. Sömürgeci devletler Afrika'yı keşfetmeye ve sistemli olarak boyunduruk altına almaya koyuldukları sıra, Afrika'daki uygarlıklar belki de yüzyıllardan beri çöküntü halindeydiler, ama Portekizliler ve Avrupalılar, Afrika uygarlığına, genellikle daha ağır başka bir darbe vurdular: Bu da köle ticaretiydi.

Köle Ticaretinin Korkunçluğu

Afrika'da çok eski çağlardan beri köle ticareti yapılıyordu: Antik çağlardaki köle ticaretinin devamından başka bir şey değildi bu. Afrika hükümdarlarının saraylarında her zaman köleler bulunurdu ve Araplar, kendi şehirlerine köle sağlamak için bu ticareti yaparlardı. Ama Arapların karayoluyla yaptıkları bu köle ticareti Afrika halkının küçük bir bölümüyle ilgiliydi. Ticaretini yaptıkları kölelerin sayısı çok az insanı ilgilendiriyordu, ellerinde bulundurdukları savaş tutsaklarının sayısı ihtiyaçlarına fazlasıyla yetmekteydi. Asıl kötü olan, İberik Yarımadası'ndan kovulan Arapların, İspanyollara ve Portekizlilere siyahi köle kullanmayı öğretmiş olmalarıydı. Siyahlar, tatlı bir yaradılışa sahip, güçlü, kolayca disiplin altına alınabilen, öğrenmeye hevesli oldukları için de köleliğe kolayca alışabilen insanlardı. Portekizliler bu usulü unutmadılar ve XV. yüzyılın ortalarına doğru denizyoluyla köle ticaretine başladılar.

Avrupalıların köle ticaretiyle Arapların geleneksel köle ticareti arasındaki fark işte buradadır. Deniz ticareti, kara ticaretinden çok daha fazla mal taşımaya elverişliydi. Bu yoldan, Portekizlilerin köle ticareti, kısa bir zaman içerisinde Arapların köle ticaretinden çok daha fazla sayıda insanı ilgilendirmeye başladı.

Ancak köle ticareti –büyük çaptaki gerçek köle ticareti– ticaret uygarlığının ve sömürgeciliğin bir ürünü oldu. Hatta, köle ticaretinin sömürgeciliğin bir yan ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de, daha önce belirttiğimiz gibi, Amerika'da başlayan korkunç sömürme politikası, yerli Kızılderililerin azalması –bazı hallerde yok edilmesi– sonucunu vermekte gecikmedi. Yerli halk da, zorla çalıştırılmaya giderek karşı çıktı. Dolayısıyla, Amerika'ya siyah köle getirmek zorunluluğu belirdi ve siyah köle ticareti korkunç boyutlara ulaştı. Bazı rakamlara göz atalım.

Yalnız 1486-1641 yılları arasında, yılda ortalama dokuz bin hesa-

bıyla, sadece Angola'dan 1.389.000 köle getirilmişti. 1580'le 1680 arasındaki yüzyıl içinde, Angola ve Mozambik'ten Brezilya'ya bir milyondan fazla köle taşındı. 1783-1793 arasındaki on yıllık süre içinde, Liverpool Limanı'nın gemileri, Yeni Dünya'ya üç yüz binden fazla köle getirdiler. Üç buçuk yüzyılda –köle ticaretinin devam ettiği süre– Afrika'dan milyonlarca ve milyonlarca siyah insan taşındı. Bu miktara, yola çıkmadan önce ölenler de eklenirse, akıl almaz toplamlara varılır. Siyahların topraklarından koparılması, Ortaçağ'da Avrupa'yı kasıp kavuran kara veba salgınından da beterdi. Hiç değilse, kara veba salgını geçip gidiyordu, ama köle ticareti devam ediyordu. Öte yandan, köle ticareti yapanların özellikle en sağlam, en güçlü, en genç ve en sağlıklı kişileri aradıkları göz önünde tutulursa, Afrika'nın en yaratıcı ve en gerekli güçlerinden yoksun bırakıldığı sonucuna varılır. Böyle bir kanamaya kıtanın nasıl dayanabildiği merak konusudur.

Yine de asıl felaket bu olmamıştır! Tek felaket bu olsaydı bile, Afrika uygarlıklarının 1500 ve 1900 yılları arasındaki çöküşünü açıklamaya yeterdi. Oysa, köle ticaretinin daha da ağır bir etkisi oldu. Kıtayı bir ucundan öbür ucuna iç savaşa sürükledi ve bütün Afrika'yı ateşe verdi. Daha da beteri, Afrika'nın ilerlemiş halkları üzerinde daha ilkel olanların üstünlük sağlamalarına sebep oldu.

Gerçekten de, serüven peşinde koşan Avrupalılar içerilere kadar gitme yürekliliğini göstermiyorlardı. Araplar gibi onlar da köleleri yerli hükümdarlardan sağlıyorlardı, ama istekleri öyle büyük, köle açlıkları öylesine doyumsuzdu ki en vahşi ve en barbar krallarla kabile reislerini köle sağlamak için gerilla savaşları yapmaya ittiler. Kıtada kan gövdeyi götürdü. Önce, en uygar halklar buna karşı koymaya çalıştılar, ama bu o kadar kolay değildi: Baskın yapanlar daha barışçı olan rakiplerini kolayca alt edebiliyorlardı. Daha iyi örgütlenmiş ve daha uygar olan siyasal gruplara cepheden saldırmak söz konusu olsaydı, köle peşinden koşanlar püskürtülebilirdi. Ama bunlar kıyıda köşede kalmış topluluklara saldırmakla yetindiklerinden, sonunda

yasalarını zorla kabul ettirmeyi becerdiler. Öte yandan, Avrupalıların siyah köle istekleri aralıksız artıyordu; Avrupalıların deniz trafiğini tekellerine almaları, daha uygar uluslar üzerinde ağırlığını duyuruyordu. Afrikalıların gözünde, kölelik kurumu, ne kınanması ne de mahkum edilmesi gereken bir kurumdu: Kısa sürede herkes, ya kendi isteğiyle ya da zor yoluyla karşılıklı köle avcılığına yöneldi. Bunun da sonunda ya köle olmak ya da köle toplamak söz konusuydu. Bütün Afrika, Avrupa'nın Ortaçağ başlarındaki feodal savaşlarına benzeyen –*bellum omnium contra omnes* (herkesin herkesle dövüştüğü savaş)– korkunç bir karışıklık içine yuvarlandı.

Kısacası, bu köle avcılığı yaygınlaştıkça, barbarlık daha acımasız ve daha insanlık dışı bir biçimde geri geldi; ticaret yollarının kapanması ve büyük imparatorlukların çökmesiyle de Afrika'daki sefalet halkı umutsuzluğa düşürdü. Artık kimse kendini tutmaz oldu. Kongo hakkında Ihle şöyle yazıyordu: "Yavaş yavaş son toplumsal bağlar da çözüldü ve bütün yapı tümüyle yok oldu. Beyaz insanın gelmesinden önce de Kongo'da köleler vardı. Ama bu köleler toplumsal yapının hayati bir ögesiydi ve bu yapıda açıkça belirlenmiş bir yeri dolduruyorlardı. Fakat bunun tersine, köle ticaretinin gelişmesiyle, köleye sahip olmak yabanıl bir insan avcılığına dönüştü. Yalnız daha güçlüler daha zayıfları satmakla kalmıyor, aile ilişkileri de bununla beraber kendiliğinden çözülüyordu. Analar ve babalar, değersiz eşya gibi çocuklarını, çocuklar da ana babalarını Portekizlilere satmaya koyuldular. Portekizliler de bu kölelerı kızgın demirle, koyunlar gibi damgaladılar."

"Afrika Barbarlığı" ve Avrupa'nın Sorumluluğu

Afrika'nın çökmesine hâlâ hayret etmek gerekir mi? Avrupa'da, uygar ve kültürlü XVII. yüzyıl Almanya'sında, bir halkı ilkel barbarlık düzeyine indirmek için otuz yıllık korkunç bir savaş yeterli olmuştu. Ordular yağmalayarak, ırza geçerek, işkence ederek bu talihsiz ülkeyi baştan başa eziyorlardı. Sonunda, birçok köy boşaldı ya da kurtların yaşadığı yerler haline geldi; şehirlerin halkları ya toptan yok edildi ya da dağıtıldı. Sefalet, cahillik, yozlaşma derecesi baş döndürücü bir hızla arttı; yamyamlık olayları –gizli kalan ve kuşkusuz sayıca daha fazla olanları hesaba katmasak bile– çeşitli yerlerde görüldü. Otuz yıl değil üç yüz elli yıllık köle ticaretinin Afrika'yı karanlıklara gömdüğü, insanları ormanlara ya da çöllere sürüklediği, onları ilkel hayata indirgeyip yamyamlığa sürüklediği için şaşkınlık duyabilir miyiz?

Kıtanın bazı bölgeleri bu gerilemeyi yaşamadı; ama kanlı bir baskının altına girdi ve muhtemel saldırganlara saldırarak yaşama olanağı buldu buraların insanları. Nijerya kıyılarındaki Bénin böyleydi. 1897'de İngilizler buraya girdikleri zaman, insanları kurban ederek ülke halkını ve komşularını yıldıran acımasız bir yönetimle karşılaştılar. İngiliz birliğinin komutanı, bu durumu korkunç bir ifadeyle anlattıktan sonra şöyle diyordu: "Bu yüzyılın ilk yarısında, ülke köle ticaretinin merkeziyken, insanların acıları doruğuna ulaşmış olmalı." Bundan sonra, sözünü ettiği kanlı havadan başka, eskiden gelişmiş olması gereken büyük bir uygarlığın solgun kalıntılarını bulmaktan doğan hayranlığını dile getiriyordu.

Gerçekten, Portekizliler üç yüz elli yıl önce geldiklerinde Bénin güçlü bir ülkeydi; burada pek az köle ticareti yapıldığını ve ülke halkının çok ilerlemiş olduğunu Portekizlilerin kendileri söylemişlerdi. Köle ticareti Bénin'i alçalmanın en alt basamağına indirdi.

Çin'de afyon kaçakçılığı, Japonya'da silah ticareti, Afrika'da köle ticareti: Daha sonra alçalmış ve şiddete yönelmiş olmakla suçlanan bu halkların çöküşünde Avrupa devletlerinin sorumlulukları aransa ve bir bilanço çıkarmak gerekse, Avrupa'nın suçlarının yığıldığı kefe kaçınılmaz bir biçimde çok daha ağır basar.

İKİ

AFRİKA'NIN KEŞFİ

Keşifler ve Aydınlanma Felsefesi

Avrupa kendini Afrika'nın esrarına nüfuz etmeye verdiği sıra XVIII. yüzyıl yaklaşıyordu. Sömürgecilikle birlikte yeni bir ruh da doğmuştu. XVI. yüzyılda Avrupalılar, tamamen değilse bile, daha çok istila etme hırsı ve ihtiyacıyla harekete geçmişlerdi. Bilimsel merak var olmakla birlikte, bu merak daha çok ikinci planda kalıyordu ve Kolomb'un ruhunda bile, bir Cenevizli tüccar içgüdüsü daha soylu olan keşif içgüdüsüyle mücadele halindeydi. Keşif amacıyla harekete geçenler dahi, seferlerden elde edilebilecek maddi olanakları yöneticilerin ve halkın gözleri önüne sermek zorundaydılar. Aksi halde kimse yardımlarına koşmazdı.

XIX. yüzyılda durum değişmişti. Yağma ve istila hükümetlerin asıl amacı ve tek görüşü olsa bile artık kültür de önem kazanmaya başlıyordu. Dünyayı keşfetme ve tanıma isteği hiç değilse açık olarak ortaya konabiliyordu. Böylece, Afrika'yla ilk ilişki kuranlar kâşifler olmuştu. Bilim ve insanlığa yapmış oldukları hizmetleri küçümsememek gerekmekle birlikte, ne yazık ki kâşifleri istilacılar izlemişti.

Avrupa'yı harekete geçiren yeni ruh, Aydınlanma'nın ruhuydu. Rönesans'ın Kopernik insanı, öğrenmek ihtiyacıyla ve Bruno'nun "kahramanca öfkeler"iyle keşiflere itilmişti; Aydınlanma insanı, daha soylu bir ateşle yanıyordu, bu ateş daha az sıcak ve daha hafif değildi: Bu ateş, bilim yoluyla doğa güçlerinin denetim altına alınmasıydı. Bilim, insana sınırsız olanaklar sağlıyordu; insan aklının evrenin yasalarını denetim altına alacağına ve doğa güçlerini kendi çıkarına boyun eğdireceğine artık kuşku yoktu. Bilinmeyen topraklara uzanmak, yalnız dünyaları keşfetmek değil, aynı zamanda insanlığın coğrafya bilgisini de artırmak, üzerinde yaşadığı dünyayı egemenliği altına almasına yardım etmek demekti. Afrika'ya sızma girişimini bir bilim derneği ele almıştı: 1788'de Londra'da, Nijer Nehri'ni bulup incelemek için bir Afrika Derneği kurulmuştu. Neden Nijer Nehri'ni? Ne Nijer Nehri'nin ne de orta ve yukarı Nil Nehri'nin uzunluğu hakkında bir şey biliniyordu, ama Arap tüccarlar, Timbuktu'da harikalar olduğunu söylüyorlardı. "Çölün arkasındaki" imparatorluk hayali ciddi bilginleri de çekiyordu.

Mungo Park

İlk seyyahlar hemen yola çıktılar ama bir bilinmeyende yutularak yitip gittiler, kendilerinden hiçbir haber alınamadı. Bu ilk girişimin boşa çıkmasından sonra, Nijer Nehri'nin esrarının çözülmesi şerefi, Mungo Park adlı İskoçyalı genç bir cerrah yardımcısına nasip oldu. 1795'te hareket eden bu adam, Gambia Nehri'nin ağzına ulaştı. Bir genç çocukla siyahi bir uşaktan, bir at ve iki eşekten oluşan yardımcılarıyla içerilere doğru ilerlemeye koyuldu. Bu küçük kervan, açlık ve susuzlukla karşılaşmakta gecikmedi. Daha da beteri, Mungo Park soylu bir Müslüman toprak sahibinin eline düştü; adam, ülkesine izinsiz giren bu kâfiri hapse attı. Sonunda İskoçyalı kendisini gözaltında

tutan gardiyanlarla başka bir kabile arasındaki çatışmadan yararlanarak kaçmayı becerdi. Cezaevinde bulunduğu sıra, "güneşe doğru akan" büyük bir nehirden söz edildiğini hayal meyal işitmişti. Açlığın, susuzluğun, vahşi hayvanlarla insanların tuzaklarının üstesinden gelerek, bu yöne doğru ilerledi. Yorgunluktan ve yoksunluklardan yarı ölü halde bulunduğu bir gün, güneşin yükseldiği sıra gördüğünü şöyle anlatıyor: "...girişimimin büyük amacı olan ve uzun zamandan beri aramakta olduğum Nijer Nehri, Westminster'ın doğusundaki Thames Nehri kadar büyük olan bu nehir, güneşin ışınları altında pırıl pırıldı ve yavaşça doğuya doğru akıyordu." Mungo Park, bu keşfinden ötürü kıvanç duyabilirdi: Ptoleme'den beri, Nijer Nehri'nin batıya doğru aktığı sanılırdı. Demek efsane doğru değildi.

Güçlüklere boyun eğmeyen İskoçyalı, dev nehir boyunca inmeye başladı, ama Timbuktu'ya varamadı. Siyah halk onu korudu, yardımda bulundu, aynı zamanda dikkatli olmasını da öğütledi: İleride köle avcılığı yapan Müslüman kabilelerin bulunduğunu, yoluna devam etmesinin ihtiyatsızlık olacağını da söyledi. Mungo Park istemeye istemeye Avrupa'ya döndü.

Ama Afrika kendisini büyülemişti. Londra'daki derneğe, görkemli nehir boyunca uzanan güzellikleri; halkın geleneklerini ve dilini; hayvanları ve bitki örtüsünü ateşli sözcüklerle anlattı. On yıl sonra, tekrar Afrika'ya döndü. Bir daha da anayurdunu göremeyecekti: Ününü yayan Nijer Nehri mezarı olacaktı. Sıtma yardımcılarını kırdı geçirdi. Sonra da, düşman kabileler –bunlar siyahi hamalları sattıklarından, köle tüccarı oldukları kuşkusuzdur– bu küçük insan topluluğuna saldırdılar. Mungo Park, Nijer Nehri'nde boğularak öldü.

Nijer Nehri'ni baştan başa izlemek için sonradan yapılan girişimler de suya düştü. Yalnız 1830'da, Richard Lander adlı genç İngiliz kâşif, kardeşiyle birlikte, kıyıyı bırakarak sıtmanın kasıp kavurduğu bir bölgeyi geçti ve Mungo Park'ın öldüğü yere kadar geldi. Oradan da Neh-

ri kanoyla inerek Atlantik'e vardı. Nijer Nehri boydan boya geçilmiş oldu böylece. Bu arada, Fransız olan René Caillé, gizemli Timbuktu'ya kadar gitmeyi becerebildi.

Ama, Nijer Nehri geçildiği halde Nil Nehri bir bilmece olarak kalmaya devam ediyordu. 1770'te, yine bir İskoçyalı olan James Bruce, bilmeceyi çözmüş olduğunu sandı: Ama bulmuş olduğu, Mavi Nil'in küçük kaynaklarından başka şey değildi. Doksan yıl sonra, Kraliyet Coğrafya Derneği adını alan Nijer Derneği, Afrika'nın ortasına gidecek bir sefer düzenledi. Seferin başkan yardımcısı olan John Speke, Uganda'ya vardı, burada ormanlar, dağlar, göller ve otlaklarla kaplı güzel bir görüntüyle karşılaştı. Büyük Viktoria Gölü'ne ulaştı ve bu gölün nehrin kaynağı olduğunu düşündü, ama bunu ispatlayamadı ve 1862'de Grant'la birlikte ikinci bir sefere çıktı. En sonunda kayalıkların üzerinden, iki adam, ayaklarının dibinde uçsuz bucaksız Viktoria Gölü'nün sularının köpürdüğünü ve Nil'in üst yatağını oluşturduğunu gördüler.

David Livingstone

Bundan sonra Afrika'ya yapılan seferler çoğaldı. Samuel Baker ve birlikte yolculuk ettiği –çöller, ormanlar ve bataklıklardaki tehlikelerden korkmayan olağanüstü karısı gibi– bazı kâşifler daha talihli çıktılar: Bütün yolculuklarını birlikte yaptılar, hepsinden sağ salim döndüler ve yaşlılıklarını İngiltere'de rahatlık içinde geçirdiler. Ama bazıları da çölde can verdiler ya da hiç iz bırakmadan kayboldular. Hepsinin de Afrika coğrafyasına büyük katkıları oldu: ama en önemli katkı, kuşkusuz, David Livingstone'unkiydi.

James Bruce ve Mungo Park gibi, Livingstone da İskoçya'da doğmuştu. Yıl 1813, doğduğu yer de Glasgow'a yakın küçük bir kasabaydı. Babası kapı kapı dolaşarak çay satan bir tüccardı ve karısı gibi ateşli bir

Hıristiyan'dı. On yaşındayken oğlunu bir iplik fabrikasına yerleştirdi. Çalışma saatlerinin çok uzun –günde on iki saat– olmasına rağmen, küçük David okuma fırsatını buldu ve Glasgow Üniversitesi'nden doktorluk diploması almayı becerdi. İsteği denizaşırı bir yere misyoner olarak gitmekti. Sonradan kabul etmiş olduğu Protestanlığın ateşli taraftarı olmasına rağmen, herhangi bir dinsel kuruluşa katılmadı.

Güney Afrika'ya gitti. Kısa sürede, Avrupalıların ayak basmadığı bölgelere uzandı ve buralarda, başta *Mekalolo*ların hükümdarı olan Sebitwane olmak üzere hükümdarların başlıcalarıyla dostluklar kurdu. Zekâ, dürüstlük, içtenlik gibi ender rastlanan yeteneklerin sahibi olan Sebitwane, Livingstone'a rehberler, hamallar ve her türlü yardımı sağladı sonraları.

Livingstone, çok gecikmeden, Afrika'da yapmak istediği işin büyük güçlüklerle karşılaşacağını anlamıştı. Boerler kendisine düşmandılar ve ellerine geçen her fırsatta ona engel olmaktan kaçınmıyorlardı. Köle ticaretiyle ilgili olduklarından ve siyah halkın ilerlemesini engelleyeceklerine yemin etmiş bulunduklarından, İskoçyalının niyetlerini hoş görmüyorlardı. Oysa Livingstone büyük bir tasarı peşindeydi. Keskin zekâsıyla, Afrika'yı uçuruma yuvarlayan şeyin köle ticareti olduğunu, her türlü ticaretin kesilmesiyle açlığa sürüklenmekte olan halkların son çare olarak dört elle bu ticarete sarıldığını anlamıştı. Afrikalılara yeni ticaret olanakları yaratmak yoluyla siyah insan ticaretiyle mücadele edilirse –zaten bir misyoner olarak böyle bir mücadeleye girişmek niyetindeydi– Afrika halkına başka olanaklar da sağlanacağını ve böylece insan ticaretinin bırakılacağını fark etti. Böylece de, köle ticareti yapmayanlar güçleneceklerdi. "Ben Afrika'nın iç bölümünü Hıristiyanlığa, ticarete, uygarlığa ve özgürlüğe açmak istiyordum; Transvaal'daki Boerler, kölelik yoluyla sömürmekte daha çok yarar gördükleri bir ülkeye, öğretmenlerin ve tüccarların girmelerini önleme çabasındalardı."

Kâşif, karısını ve beş oğlunu İngiltere'ye gönderdikten sonra, Güney Afrika'dan ayrılarak daha kuzeye, bilinmeyen ülkenin tam ortasına gitmeyi denedi.

1851'de, özellikle Mekalololların tam ve çıkarcılıktan uzak desteğiyle, Livingstone ilk zaferini kazandı: Zambezi Nehri'nin ortalarına ulaştı ve bu nehrin önemini anladı. Bunun üzerine daha geniş bir tasarı yaptı: Zambezi Nehri'ni boydan boya geçmek ve dünya trafiğinin izlediği yollarla birleşme olanağı sağlayacak yeni bir ticaret yolu açmak için bütün Afrika kıtasını Atlantik'e kadar geçmeyi kararlaştırdı. Böylece, bir Portekiz sömürgesi olan ve köle ticaretinin bütün amansızlığıyla sürdüğü Angola'dan geçmek ve bu iğrenç ticaret konusunda doğrudan tanıklar bulma olanağını elde edecekti.

Küçük bir kafilenin başına geçerek 1853'te yola çıktı ve bilinmeyen ormanları aştı. Çok güzel görüntüler, eşsiz renklerde çiçekler ve yüksek dağlarla karşılaştı. Zambezi Nehri'yle Kongo arasındaki tepeyi geçtikten sonra öldürücü sıcak, köle tüccarlarının düşmanlığı ve ateşli hastalıklarla karşılaştı. Sonunda, bu küçük kafile, Livingstone dahil hasta olarak Loanda'daki Saint-Paul'e vardı. Burada İngiliz denizcileri tarafından hoş karşılandılar ve sağlıklarına kavuşabildiler. Bunun üzerine Livingstone, geri dönmeye karar verdi ve kıtayı tekrar geçti. Arkadaşlarıyla birlikte Mekalolo ülkesine vardıklarında büyük bir törenle karşılandılar; ayrılışından bu yana iki yıl geçmişti ve herkes kendisiyle arkadaşlarının ölmüş olduğunu sanıyorlardı.

Ama Livingstone tekrar harekete geçmek niyetindeydi: Zambezi Nehri'nin kaynağına çıktığından, denize döküldüğü yere kadar inmek ve böylece Atlantik'i Hint Okyanusu'na bağlamak istiyordu. 1855'te Bu kez kanoyla yolculuk edebildi. Biraz ileride suları çok sakin büyük bir kanal halini alan büyük nehir, güzelliklerle, gür bitkiler ve hayvanlarla dolu kıyılar arasından sessizce akıp gidiyordu. Yamaçlar çiçeklerle kaplanmıştı. Ne kayalar ne de akıntılar nehrin sakin yüzeyini dalgalandırıyordu. Zaman zaman ormanlarla kaplı adacıklara rastla-

nıyordu. Kıyılarda maymunlar koşuyordu, balıkçıl kuşları ve papağan sürüleri yapraklara renk katıyordu. Sanki çöl ortasında bir vaha, bir dünya cennetiydi burası. Akıntı biraz daha hızlanmaya başladı.

Birkaç saat sonra, su zerreciklerinden oluşan yoğun bir bulutla birlikte, kısa süre sonra gök gürültüsüne dönüşecek bir uğultu işitildi. Bununla birlikte su hâlâ sakin ve pırıl pırıldı. Ama birden berraklığın yerini dalgalar ve akıntılar aldı. Livingstone, nehrin ortasındaki bir adaya çıktı. "En son noktaya gelmiştik; baş döndürücü derinlikteki bir uçuruma eğiliyorduk ve şelalenin eşsiz güzelliği gözlerimizin önüne serildi... Suyun aktığı yönün tersinde toprak bir metre kadar aşınmıştı, şelalenin ucu da çok keskindi. Sarp kayalık dimdik iniyordu ve çıkıntısızdı, tabaka tabaka ayrılmamıştı, bozulmadan boşluğa akıyordu su... Niagara'dan iki kat derinliği olan bu şelaleyle bir mil genişliğindeki bir nehir kulakları sağır edercesine akıp gidiyordu. Suların tümü çarşaf gibi ve dupduru koşuyordu boşluğa; ama on-on iki ayak(*) sonra bu billur su bir kar yığını haline dönüşüyor ve çıkan sesler parçalanan bir göktaşının seslerini andırıyordu. Sonra da kar yığını, milyonlarca parçaya ayrılıp sıçrayarak akıp gidiyordu... Sabah güneşi bu su zerreciklerini, gökkuşağındaki renklerin üç katıyla renklendiriyordu. Altın rengindeki gökten gelen akşam ışınları, bu derin uçuruma, onu cehennemin ağzına benzeten sapsarı bir renk katıyordu."

Yerlilerin "gürleyen duman" dedikleri Zambezi Şelaleleriydi bunlar. Kâşif bunlara Victoria Şelaleleri adını taktı.

Biraz ötede başka bir görüntü dikkatini çekti. Portekizlilerin elindeki Mozambik topraklarına girildikçe köle ticaretinin acımasızlığı belirmeye başlamıştı. Zavallı köle kafileleri, başlarındaki adamların kamçıları altında yürüyorlardı. Köleler, tahtadan yapılmış ağır boyunduruklar, el ve ayak bileklerinde zincirler taşıyorlardı; sonu gelmeyen yol, ölüler ve ölmek üzere olanlarla dolup taşmaktaydı.

* Ayak (Feet): Uzunluk ölçüsü. 1 ayak yaklaşık 0,3 metredir.

Sonunda Livingstone, Hint Okyanusu'na ulaştı. Afrika baştan aşağı geçilmiş, Zambezi Nehri kaynağından ağzına kadar incelenmiş, üzerinde yolculuk edilebileceği anlaşılmış ve döküldükleri yerler görülmüştü.

Bir süre İngiltere'de kalan Livingstone, tekrar Afrika'ya döndü. Bu kez karısı da birlikte gelmek istedi, ama sıtmaya yakalandı ve 1863'te öldü. Bu olay büyük kâşif için ağır bir darbe oldu ve hiçbir zaman tam olarak kendine gelemedi.

1866'da, elli üç yaşındayken, tekrar Afrika'nın içlerine doğru yöneldi. Zanzibar'dan hareket ederek, Rovuma Nehri'nin yukarılarına doğru çıktı. Yolculuğu, o sıra, görünüşte önemli olmayan bir olayla karıştı: İçinde ilaçların bulunduğu sandığı taşıyan hamal kaçıp gitmişti. Sıtmanın herkesi kasıp kavurduğu bu ülkede, bu hemen ölüm demekti. Ama Livingstone yılmadı. Büyük Niyassa Gölü'nü geçti, yüksek sıradağları aştı ve Tanganika Gölü'nün kıyılarına ulaştı. Her yerde köle ticaretinin izlerini görüyordu: Ardı arkası kesilmeyen ölülerin ve ölmek üzere olanların bulunması, köle ticareti yapanların buralardan geçtiğini ispatlıyordu. Oysa, köle ticaretinin son günlerini yaşadığı bir çağdaydılar! Yüzyıl önceki köle ticareti nasıldı kim bilir?

Livingstone, elinden geldikçe zavallı kölelerin kaçmalarına yardım ediyor ve bu korkunç ticarete karşı çıkmaları için köle kafilesi reislerini ikna etmekte büyük çaba gösteriyordu. Ama hastalandı ve yürüyemediğinden onu taşıma zorunluluğu belirdi. Sonradan hastalığın geçmiş olduğu sanıldı. Zayıflamış, bedeni yıpranmıştı, ama sarsılmayan azmi ve iradesiyle büyük kâşif yoluna devam etti. Bangwculu Gölü'nü buldu. Tanganika'ya döndüğünde, kıyıdan kendisine gönderilmiş olan yiyecek ve araç gerecin büyük bölümünün çalınmış olduğunu gördü. 1870 yılıydı: Livingstone dört yıldan beri yoldaydı.

Henry Morton Stanley

Kendisi farkına varmamıştı, ama Avrupa Livingstone'un serüveni-i hayranlık ve kuşkuyla izlemişti. Bir süre sonra haberler seyreldi. rdından da tümüyle kesildi. Livingstone, ekvator ormanlarında kay-olmuştu. Acaba neredeydi? Haritalarda beyaz lekelerle gösterilen erlerde. 1869'da Süveyş berzahı açıldı ve Zanzibar'dan gelen haber-er artık üç ay içinde İngiltere'ye ulaşmaya başladı. Ama Livingstone akkında hiçbir haber yoktu. Gerilim doruğa ulaşmıştı.

Dört yıldan beri Livingstone'a ne olduğunu bilemeyen ve bir cevap eremeyen İngilizlerin kaygılarını, Amerikalılar, iyi gizleyemedikleri ir küçümsemeyle izliyorlardı. Livingstone'un nerede olduğu mu öğ-enilmek isteniyordu? Çok kolaydı bu. Afrika'ya gidilir ve bulunurdu. ıaha doğrusu, *New York Herald* gazetesinin dinamik direktörünün üşüncesi böyleydi. Boş laf edilmesinden bıkmış olan adam, "hareke-e geçme" kararını verdi. 1871 yılı baharında bir gün, Henry Morton tanley adındaki en iyi yazarlarından birini bürosuna çağırdı.

O sıralar Stanley otuz yaşındaydı. Hayatı serüvenler ve dengesiz-klerle doluydu. Amerikalı değil, Britanya'nın Galler bölgesindendi. 841'de doğan, bulunmuş bir çocuktu. John Rowlands adıyla vaftiz dilmişti. Çocukluğu mutsuzluk içinde geçmişti. Bir aileden ötekine olaşıp durarak sonunda bir yetimhaneye yerleştirilmişti. Burada çok z patates, biraz ekmek ve bol dayakla yetişiyordu. Stanley kendinde ıyan edecek gücü buldu ve kaçtı. Amerika'ya gitmek üzere olan bir emiye miço olarak yazıldı. Amansız deniz okulu onu çelik gibi eğitti. lew Orleans'ta karaya çıktı ve Henry Morton Stanley adlı zengin bir ımerikalı tüccar kendisiyle ilgilenene kadar küçük işlerde çalışarak ayatını kazandı. Zeki, enerjik ve hayat dolu bir insandı. Tüccar, oğlu lmadığı için onu evlat edindi. Böylece Stanley, yalın ayak dolaşmak-an kurtuldu ve "küçük bir bey" oldu. Yokluktan sıyrılarak rahat bir ayata kavuştu. İç savaş başladığı zaman, Güney ordusuna gönüllü

yazıldı; ama sonra, Güney'in hâlâ kölelik düzenini sürdürmesinden tiksinerek Federal orduya katıldı. Savaştan sonra New Orleans'a döndüğünde, babalığının öldüğünü ve kendisini soyadıyla varlığının mirasçısı yapmış olduğunu öğrendi.

1871 sabahı, New York Herald gazetesi direktörünün odasına giren işte bu adamdı. Direktörün ilk sorusu, "Livingstone'un nerede olduğunu biliyorsun değil mi?" olmuştu. Stanley de "Hayır" diye cevap vermişti. Direktör ayağa kalkarak, "Peki, peki, öyleyse git onu bul" demişti. Birkaç hafta sonra, Stanley, iyice donatılmış iki yüz kişilik bir kafile, bol para ve olanaklarla Zanzibar'a hareket etti.

Ama güçlüklerin çok ciddi olduğu hemen ortaya çıktı. Stanley'le birlikte olan iki beyaz adam, arka arkaya öldüler. Tanganika Gölü kıyılarına, Ujiji'ye ulaşabilmek için yedi ay geçmesi gerekti. Zavallı Livingstone'un yoksul kampı burada bulunuyordu. Stanley, büyük İskoçyalı'ya yaklaşarak elini uzattı: "Sanırım, Doktor Livingstone'sunuz" dedi. Livingstone da gülerek başını salladı.

İki adam birbirlerini incelediler. Livingstone altmış yaşına yaklaşıyordu. Acılar, yoksunluklar ve sıkıntılar onu etkilemişti. Zayıftı, beli bükülmüştü. Yüzü çökmüş ve sararmıştı. Sadece gözleri içten gelen, derin ve söndürülmesi mümkün olmayan bir alevle parlıyordu. Onun gözünde Stanley yeni bir dönemin adamı gibiydi (zaten öyleydi de). Güçlü ve sağlam olan Stanley'den büyük hayvansı bir enerji ve bastırılamayan bir fizik güç taşıyordu. Livingstone gibi Afrika'yı sevmeyi öğrenmişti, ama bu ateş gözlerinde parlamıyordu. Livingstone, Mungo Park'la başlayan bir çağın adamıydı ve bu çağ can çekişiyordu. Oysa Stanley, fetihlerin adamı olduğunu haber veriyordu.

Livingstone'un Ölümü

İki kâşif, dört ay kadar birlikte yolculuk ettiler ve Tanganika'nın bütün kuzey kıyısını dolaştılar. Sonra Stanley, geri dönmeye karar verdi. Ama Livingstone, onunla gitmek istemedi. Yeni arkadaşıyla vedalaştı ve yoluna tek başına devam etti. Tanganika'dan ayrıldı, gölün kuzeybatısındaki bilinmeyen vahşi yörelere dalmıştı. Nil Nehri'nin gerçek kaynağı olan Victoria Gölü'nün yeraltı kaynağını bulmak isteğindeydi. Kongo Nehri'ne dökülen Lualaba'ya ulaştı. Stanley'den 1872'nin Haziran ayında ayrılmış ve bundan sonra bir yıla yakın bir süre yürümüştü. Altmış yaşındaydı, yeniden hastalandı. 1873 Mayıs'ının birinci günü, beraberindeki siyahilerden birkaçı kulübesine girdiler: Livingstone oradaydı, yatağının yanına diz çökmüş ve kırlaşmış olan başı iki eli arasında, eğilmiş duruyordu. Ama, seslenmelerine ve sarsmalarına rağmen cevap vermiyordu. Yeryüzündeki eserini dua ederek, sükûnetle tamamlamıştı.

Yıllar önce bazılarını kölelik zincirinden kurtardığı sadık hamalları, kendileri için bir efendi, bir şef ve büyük bir kardeş olan adamın yüzünü son olarak ölümün sakinliği içinde görünce hüngür hüngür ağladılar.

Ardından da, David Livingstone'un orada bırakılmaması gerektiğine karar verdiler. Kalbini, öldüğü yere gömdüler. Ne taşıdıklarını kimsenin anlayamaması için ölüsünü iyice sarıp sarmaladılar. Sonra da, kıyıya varabilmek için, ormanlar arasından dokuz ay yürüdüler. David Livingstone'un kalıntısıyla birlikte İngiltere'ye kadar gittiler. Sonunda da, görkemli cenaze törenine ve eski Avrupa'nın en büyük adamlarından birine duyulan saygıyı gösteren Westminster Kilisesi'nde toprağa verilmesine tanık oldular.

Carlo Piaggia ve Giovanni Miani

Birlikte Afrika'ya giden iki İtalyan'da da Livingstone'un ruhundan bir şeyler vardı.

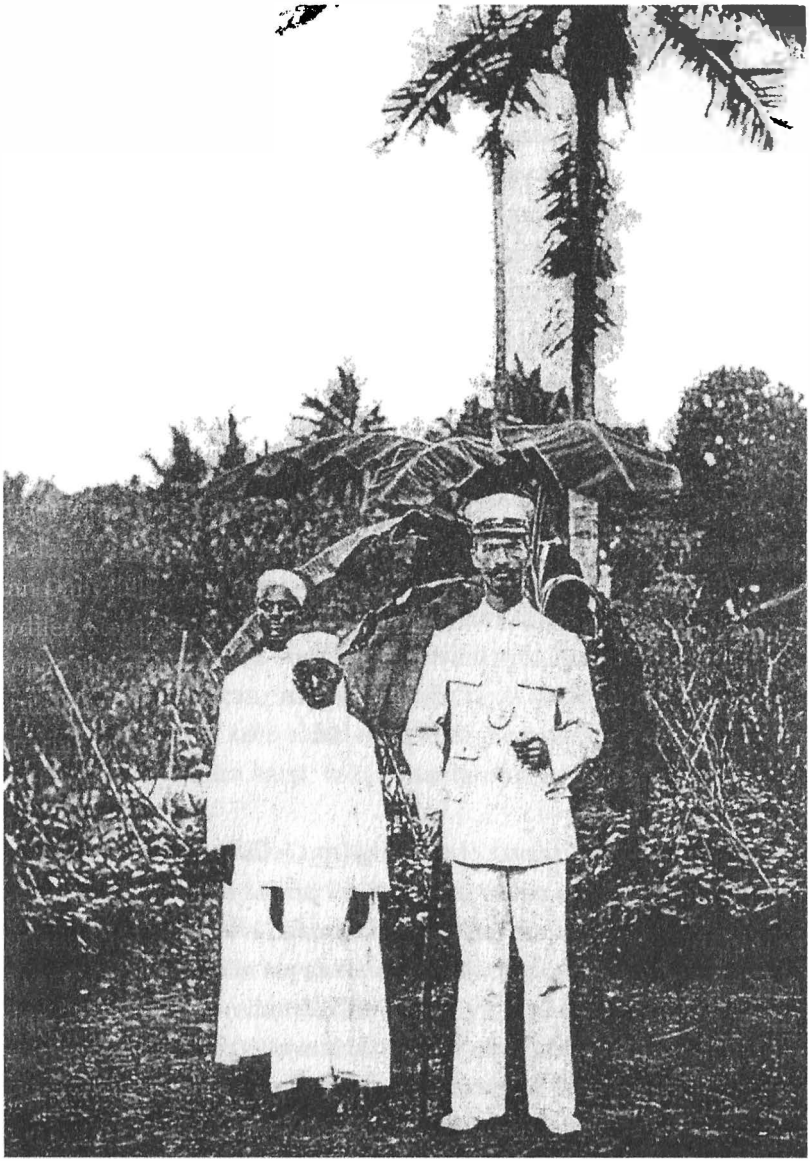
Lucca'da doğan ve bir değirmencinin oğlu olan Carlo Piaggia çok genç yaşta Afrika'ya gitmiş ve orada birçok işle uğraşmıştı. Bahçıvanlık yaparak, ölü kuşların ve yırtıcı hayvanların içine saman doldurarak, halı dokuyarak en sonunda da müzeler için nadir hayvanlar arayarak Mehmet Ali Paşa çağının Mısır'ında yaşamıştı. Ama ülkede bulunmayan hayvanlardan örnekler elde edebilmek için, henüz bilinmeyen Bahrülgazal'ın yatağını geçerek Afrika'nın içerilerine dalmıştı. Kendisini konuk kabul eden ve kardeşçe davranan bir kabilenin arasında tek başına aylarca oturmak olanağını elde etmişti. O da köle ticaretinin kötü etkilerini görmüştü.

Carlo Piaggia Afrika'ya hiçbir art düşüncesi olmadan gitmişti. En az gelişmiş insanlarla ilişki kurunca, bunların doğal iyiliklerini, beyazların sözde "uygar" bir sürü kötü davranışıyla karşılaştırma olanağı bulmuştu: "Savaş açan, satmak için oğullarını çalan, yiyecek edinmek için adam öldüren, köle aldıklarına kötü davranan ve öldürücü aletlerle döven insanlara karşı, vahşi insanlardan acaba ne elde edebilirsiniz?"

1849 yılının Venedik Cumhuriyeti'nde savaşçı ve kültür sahibi bir adam olan Giovanni Miani, Piaggia gibi, yalnız maddi yönden değil, aynı zamanda manevi bakımdan da Afrika'nın ortalarına kadar girmeyi başarmıştı. Nil'in kaynaklarını aramaya giden Miani, nehrin deltasından Sudan'a, oradan da Gondokoro'ya ve ekvatora, büyük nehrin yukarısına kadar çıktı. Kaynaklara kadar ulaşamadı ve Speke'le Grant kendisinden önce oraya vardılar. Bir kez daha bütün nehir boyunca bilinmeyen insanları ve toprakları ziyaret ederek, gelenek ve göreneklerini inceleyerek –Piaggia gibi– bir dost olarak geldiği Afrika topraklarında ölünceye kadar dolaştı: "Bir dili olan, ulus haline gelmiş bu-

lunan, şehirler kuran, bir dine, bir krala ve yasalara sahip, tarımla uğraşan, çalışkan, dansı ve müziği seven bu insanlara, kelimenin en kötü anlamıyla vahşi denilebilir mi? Ben bu insanların madeni işlediklerini gördüm. Madeni topraktan çıkarmayı, eritmeyi, kömür yapmayı ve bir çeşit körük yapmayı bu insanlara kim öğretti?"

Afrika hayatını anlamak için çıkarcı olmayan ve içten gelen bir istek; ne üstünlük, ne küçük görme ne de Afrikalılara karşı ikiyüzlü bir babacan tavır, her türlü istila ve boyunduruk altına alma niyetinden uzak durmak: İşte Giovanni Miani'nin tutumu böyle olmuştu.

Almanya'nın Afrika Kolonisi Yüksek Hakimi hizmetkarı köleleriyle birlikte, 1890'lı yıllar.

ÜÇ

AFRİKANIN SÖMÜRGE HALİNE SOKULMASI

Cezayir Beyinin Sinekliği

Afrika'nın keşfi devam ederken, Avrupa'da büyük değişiklikler oluyordu. Sanayi Devrimi, büyük ülkelerin genişleme yeteneğini hayli artırıyor, bu durum ülkeleri heyecanla yeni pazarlar, yeni hammadde kaynakları, sömürülecek yeni topraklar arama yoluna itiyordu.

XIX. yüzyılın ilk yarısında, büyük bir sır olarak kaldığı için, Afrika'nın sömürge haline getirilmesi çok yavaş ilerlemişti. Avrupa'nın sömürgecilik serüveni, Afrika'da, bir sineklik olayıyla başladı.

1830'da, Fransa'daki yeni krallık çıkmazdaydı. İhtilalin izlerini silmek için boş bir çabaya girişmiş olan ve ihtilale şiddetle karşı çıkan gerici kral X. Charles, ipi koparıncaya kadar germişti. Otoriter anayasaya ve baskıya rağmen, liberal eğilimli muhalifler mecliste çoğunluğu elde etmişlerdi. X. Charles ve bakanı Polignac, ülkeyi kesin olarak susturacak ve eli kolu bağlı bir mutlakıyet yönetimine teslim edecek bir hükümet darbesi yapmaya hazırlanıyorlardı. Ama bu tasarıyı olgunlaştırabilmek için bir şey gerekiyordu. Fransızları oyalayabilmek, kamuoyunun dikkatini sahte hedeflere yöneltecek, krallık tarafından hazırlanan tertibe karşı çıkılmaması için Fransa'nın enerjisini başka

yerde kullanacak bir şeye ihtiyaç vardı. Dikkat dışarı yöneltilebilirse daha uygun olmaz mıydı? Cezayir beyi böyle bir bahaneyi kolaylıkla sağladı.

Yüzyılı aşkın bir süreden beri, İstanbul'daki padişahın ismen naibi olan Cezayir beyi, Fransa'ya karşı her zaman dostça davranmış, önemli bir borç vermeyi de kabul etmişti. Verilen borç henüz tümüyle ödenmemişti. Yıllar geçiyordu ve Cezayir beyi sabırsızlanıyordu. 29 Nisan 1830'da, kralı temsil eden Fransız konsolosunu huzuruna çağırarak, uluslararası taahhütleri yerine getirmek gerektiği konusunda esaslı bir nutuk çekti. Konsolos bu nutuktan pek hoşlanmamıştı. Diplomatik sayılmayacak sözler edilmiş ve Cezayir beyi, konsolosu at kılından yapılma sineklikle okşayıvermişti.

İşte X. Charles'ın ve Polignac'ın umutsuzlukla aradıkları savaş bahanesi ortaya çıkıvermişti! Sineklik Fransa'nın şerefini lekelemişti. Bunun öcünü hemen almak gerekiyordu. Muhalefet tuzağı sezdi, Fransa'nın istilaya değil kurumlara ihtiyacı olduğundan söz ederek durumu protesto etti. Ama hükümet protestolara önem vermedi. 14 Haziran'da, Fransız askerleri Cezayir'e çıktılar. 5 Temmuz'da, Cezayir beyinin tutsak edilmesinden sonra, Fransız askerleri Cezayir şehrine girdiler. X. Charles ve Polignac ellerini ovuşturuyorlardı. İşler yolundaydı: Her ikisi de, Fransa'nın dikkatinin sadece Cezayir'de olduğunu düşünüyordu. Anayasayı tümüyle ortadan kaldıran ve mutlak krallığı tekrar getiren dört emirname sayesinde hükümet darbesini gerçekleştirmeye hazırlandılar. Ne yazık ki, X. Charles ve sadık Polignac'ın ummadığı biçimde, Fransa'nın dikkati iç olaylardaydı. Paris barikatlarla doldu. Temmuz Devrimi'ydi bu. X. Charles kaçtı, geniş anayasa güvenceleri vermek yoluyla Louis-Philippe d'Orléans tahta çıktı.

Böyle olmakla birlikte, yeni hükümet Cezayir'i miras olarak alıyordu. Ne yapmak gerekliydi? X. Charles'ın arkasında feodalizmin gerici kalıntıları vardı, ama Louis-Philippe'in ardında da, bankalar, sanayi ve büyük ticaret sahipleri gibi büyük kapitalist çıkarlar vardı. Bilindi-

ği gibi, sermaye sahiplerinin sömürgecilik serüvenlerine karşı eğilimleri büyüktü. Başka çıkarlar da söz konusuydu: Paris Emniyet Müdürü, başkentin önemli olan güvenlik ve selametini sağlamak amacıyla, nasıl demeli, en çok karışıklık çıkaran 1500 Parislinin Cezayir'de savaşması için büyük bir coşkuyla emir vermişti. Ayrıca, Fransa olmadan Cezayir halkı uygarlığa kavuşamayacaktı... Böylece, Cezayir seferinden yana olanlar da avuntu buldular. Ama, kadir kıymet bilmeyen Cezayirliler aynı şekilde düşünmüyorlardı. Bağımsızlığı yeğlemek gözü pekliğini gösteriyor ve direniyorlardı! Bunları bastırmak, Cezayir'i "yatıştırmak" gerekiyordu. Ama Cezayir'i en uygun biçimde yatıştırmanın, geri dönüp Cezayirlileri kendi işleriyle baş başa bırakmak olduğu düşünülmüyordu. Zaten, Mareşal Bourmont da Cezayir'in on beş günde dize getirileceğini söylememiş miydi?

Cezayirli "barbarlar"ın uygarlığı Paris'te küçük görülüyor, buna değer verilmiyordu. Numidya'nın büyüklüğünü yaşamış olan bu ülkeye, İslamiyet, yüzyıllardır yeni bir soluk getirmişti. Kur'an'ın verdiği kültür insanın "anlatılmaz, adem biçiminde tasvir edilemeyen, ama her yerde hazır olan bir tanrısallık kavramına yükselen mutlak bir tek tanrıya inanışı" biçiminde özetlenebilir. Müslümanlar, resimlerin ve heykellerin varlığıyla bozulmayan yalın tapınaklarında, "ışıkla aydınlanmış çöllerin haşin çıplaklığından hoşlanan ve kendisine gökyüzünden başka şeyin benzetilmesini kabul etmeyen yalnız bir Allah'ın, açık seçik, yalın, ezici ve büyük" düşüncesinin yüce huzurunda kafalarını birleştirmeyi öğrenmişlerdi.

Bir Müslüman kaderini bütünüyle bu mükemmel Allah'ın iradesine terk etmeyi, kendini ona bırakmayı ve onun nüfuz edilemeyen amaçlarında huzur bulmayı öğrenmişti: "Rahim ve Gafur Allah adına! Seni hayranlıkla anıyoruz, Seni yardıma çağırıyoruz: Bize doğru yolu göster, merhametine mazhar olan insanların yolunu!" Üzülmeye, öfkelenmeye ya da titremeye gerek var mı? Bir Müslüman her şeyin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu bilir ve iki paralık gücüyle tarihin

yönünü değiştirebileceğine inanan kâfire gülüp geçer. Allah onu utandıracaktır: Ve bunu da uygun bulduğu an yapacaktır. Ama yapacaktır.

Hayır, Fransa Müslüman dünyanın büyük manevi gücünü değerlendirebilmiş olsaydı ona bu kadar kolay meydan okumazdı!

Abdülkadir

Madem Cezayirliler "yatıştırma"nın nimetlerini benimsemeye yanaşmıyorlardı, öyleyse Fransızlar da zora başvurabilirlerdi.

İşin kötüsü, Cezayirliler amansız bir gerilla savaşıyla karşı koydular. Bir dervişin oğlu olan Emir Abdülkadir'in kişiliğinde kendilerine gereken adamlarını bulmuşlardı. Abdülkadir yirmi dört yaşındaydı. Çevik, canlı, zeki ve kültürlüydü. Zayıf olanların elinde, korkunç bir silah olan gerilladan başka şey kalmadığını anlamıştı. Cezayirliler ülkeyi tanıyorlardı, Fransızlar tanımıyorlardı. Kendilerini koruyacak, gizleyecek, düşmanın yerini bildirecek ve düşmanı kandıracak bütün halk Cezayirlilerle birlik olmuştu, Fransızların bu olanakları yoktu. Cezayirliler anavatan için savaşıyorlardı, Fransızlar için bu söz konusu değildi. Çok geçmeden, Abdülkadir, Cezayir'de efsanevi bir kişi oldu. Adamlarının başında, hiç beklenmeyen yerlerde görünüyor, darbeyi vuruyor ve ortadan kayboluyordu. Bütün Cezayir halkını birleştirip çevresinde toplayamamıştı ama –Cezayir ulusu henüz doğmamıştı ve doğabilmesi için daha zorlu, daha kanlı savaşlar verilmesi gerekiyordu– ezilenlerin yüreklerinde büyük bir umut ve saldırganların yüreklerinde de büyük bir korku uyandırmayı becermişti.

Sonunda Fransızlar, ele avuca sığmayan Abdülkadir'le müzakereye girişme kararını verdiler. Bir antlaşma imzalandı ve bununla Abdülkadir, geniş topraklar üzerinde bir çeşit bağımsızlık kazandı. Ama kısa süre sonra, Paris'te, Abdülkadir'in satın alınması için harcanan çabaların boşa gittiğinin anlaşılması üzerine, yeniden kuvvete başvuruldu. Bunun üzerine de köylerin sistemli bir şekilde yakılmasıyla,

portakal bahçelerinin ve buğday tarlalarının tahrip edilmesiyle birlikte idamlar, adam öldürmeler ve el kesmeler başladı.

Ama Abdülkadir karşı koymaya devam ediyordu. Sonunda, 23 Eylül 1847 günü sıkıştırıldı. Yalnız, yiyeceksiz ve cephanesiz kaldığı için teslim oldu. 1870'te, Almanların Fransa'yı işgal ettikleri sıra, anavatanın işgal edilmesinin ve yıkılmasının ne demek olduğunu bilen ve artık yaşlanmış olan Cezayir'in bu Garibaldi'si, kılıcını Fransa'nın hizmetine vermeyi teklif etti. Fransızlar, korktuklarından ya da utanç duyduklarından bu teklifi kabul etmediler.

Berlin Konferansı

Livinstone'un ölümünden sonra, Stanley, onun girişimini bıraktığı yerden sürdürmeye karar vermişti: Bu da Lualaba'nın keşfiydi. New York Herald gazetesiyle Londra'da çıkan Daily Telegraph gazetesi, bu girişimi paraca desteklemeye karar verdiler, Stanley de yola koyuldu. Yolda korkunç zorluklarla karşılaştı. Kongo'ya vardıktan sonra, doğanın ve insanların her adımda çoğalan tuzaklarıyla karşılaştığı bir bölgeye girdi. Timsahlar, yılanlar ve leoparlar kafileyi gözetliyorlardı. Yerliler düşmanca niyetler besliyorlardı, yamyam kabilelerin sayısı da fazlaydı. Tehlikelere rağmen, yarıya inmiş olan kafile denize ulaşabildi. Stanley, bu topraklara pratik gözle bakmış ve buralardaki olanakları değerlendirmişti. Başka yerlerde sömürgecilik girişimlerinde bulunmuş olan İngilizler, buralara yanaşmadılar. Sömürgecilikte tecrübesi olmayan iç savaşın felaketlerinden yeni kurtulmaya başlamış olan Amerikalılar da bu işe kulaklarını tıkadılar. Ama Stanley, makalelerini coşkuyla okuyan Belçika Kralı II. Léopold'den destek görmekte gecikmedi. "Orta Afrika'nın keşfini ve uygarlığını örgütlemek" amacıyla II. Léopold'un toplantıya çağırmış olduğu uluslararası coğrafya konferansı sırasında, 1876'da Brüksel'de kurulmuş olan Uluslararası Afrika

Derneği'nin himayesiyle, Stanley, ikinci bir sefere çıkma olanağını buldu. Bu kez, Stanley, içerilere doğru girdikçe yol yaparak ve sırayla küçük kaleler inşa ederek büyük nehrin ağzından ilerlemeye başladı. Akıl almaz çaba göstermesi ve çok fazla zaman harcaması gerekti, ama başarıya ulaştı. 1833'te, Uluslararası Afrika Derneği, nehrin çevresinde egemenliğe aday olan Uluslararası Kongo Derneği'ne çevirdi adını.

Livingstone'un, İncil'le silahlanmış olarak ve çıkarcılıktan uzak şekilde kıtayı baştan başa dolaştığı zamanlar çok geride kalmıştı! Avrupa'nın sanayileşmesi durmadan gelişiyordu. Stanley, Afrika'nın sömürge haline getirilmesi ve sömürülmesi konusundaki fikirlerini açıklamıştı. Daha saf niyetlerle hareket eden başka kâşifler de, birçok toprakların üzerine ışık tutmuşlardı. Almanya başbakanı Bismark'ın girişimiyle, büyük ve küçük devletlerin birbirlerinin ayaklarına çok basmadan paylarına düşeni alabilecekleri biçimde, eski ve yeni bütün iştahları yatıştırmak gibi takdir edilecek bir maksatla, Berlin Afrika Konferansı 1884'te toplantıya çağırıldı. Bismark'ın kafasında, Fransa'yı ezip istila ederek dünya devletleri arasına girmiş olan Almanya'ya geniş bir parça düşüyordu.

Katherine Savage'ın dediği gibi, Berlin'de, "Avrupalı diplomatlar bir masa çevresinde toplanmışlar ve Afrika'yı bir pasta gibi paylaşıyorlardı." Bismark, Kap sömürgesinin yakınında olan güneybatı yöresini ve aynı zamanda Gine Körfezi'ndeki bölgelerle bir süreden beri Alman emperyalizminin faaliyette olduğu Tanganika topraklarını kendine ayırdı: Karl Peters adındaki Alman ajanı buralara makine ustası kimliğiyle gelmiş ve Almanya hesabına mümkün olduğu kadar çok "imtiyaz" elde etmeye çalışmıştı.

Fransızlar için uzun zamandan beri Cezayir "yatışmış" idi –ancak Atlas Dağları'ndaki boğazlarda direniş bastırılamamıştı henüz– ve bundan sonra da Tunus'a yönelmişlerdi. 1878'deki Berlin Kongresi Fransızlara yeşil ışık yakmıştı ve 1881'de Bardo Antlaşması'yla Fransa,

Tunus üzerinde himaye hakkını elde etmişti. Ama Fransızların daha güneyde de gözleri vardı. Zaten Senegal'e asker çıkaralı uzun zaman olmuştu. Bundan sonra da, İtalyan asıllı bir Stanley olan Savorgnan de Brazza, Kongo'nun kuzeyine nüfuz etmiş ve Stanley tarafından kurulmuş olan Leopoldville'in karşısında Brazzaville Kalesi'ni kurmuştu. Bundan başka, Fransa, Madagaskar'ı da istedi ve elde etti.

Konferansta hazır bulunan Portekiz ise Angola ve Mozambik'teki eski topraklarıyla yetinmek zorunda kalmış, öteden beri süre gelen kötü yönetimine devam etmişti.

Kongo

Brazzaville bir yana, Kongo, beklenildiği gibi II. Léopold'un eline geçti. Zaten Kongo, Stanley'in girişimiyle Belçikalılara sağlanmıştı. Bu büyük ülkeye, başlıca rakipler arasındaki çekişmeyi önlemek için, küçük bir devletin kralının sahip çıkması herkesin işine geliyordu. Böylece de, kimse, Kongo'nun II. Léopold'un elinde kalmasını tartışma konusu yapmamıştı.

Bu durumda, Uluslararası Kongo Derneği, Bağımsız Kongo Devleti halini aldı. Kral da buranın hükümdarıydı. İşadamları tarafından üstlenilen ekonomik yönetim de, sömürgecilik tarihinde rastlanan en kısır yönetimlerden biriydi. Karşılığında bir şey vermeksizin, Kongo, sömürüldükçe sömürüldü. İngiliz ve daha az olmakla birlikte Fransız sömürgecileri de yönetirken aynı zamanda sömürmüşlerdi; kâr sağlamışlar ve aynı zamanda masraf yapmışlardı. Yeni bir politikacı sınıfı yaratmayı ve kendilerini belirli bir biçimde idare etmeye yavaş yavaş alıştırmayı göz önünde tutarak, boyunduruk altına almış oldukları ülkeleri yönetmişlerdi. Ama bunlardan hiçbiri, "özgür" Kongo'da uygulanmamıştı. Kral, kendisine ait olan bu Afrika ülkesini hiç gidip görmemişti. Yağma ettikleri ülkeyi hiç sevmeyen ve bu ülkenin çıka-

rını düşünmeyen ajanları, Kongoluları kölelikten daha kötü bir duruma sokmak için, döverek, işkence ederek ve sakatlayarak korkunç bir tutsaklık altında kalmaya zorlamışlardı. Misilleme ya da ceza olarak, elleri ve ayakları kesmek sık sık yapılan işkencelerdendi. Bu korkunç işkenceleri o kadar ileri götürmüşlerdi ki, uluslararası kamuoyu büyük bir öfkeye kapıldı. II. Léopold'un, "kendisine ait" olan sömürgeyi bir vasiyetnameyle Belçika'ya bırakma konusunda almış olduğu kararda, bu rezaletin –bunu düzenleyen devletlerin niyetlerinin de pek açık olmadığını kabul etmek gerekir– etkisi olduğu inkar edilemez. Belçika devleti de, bu "armağan"ı 1908'de parlamentoda, zayıf bir çoğunlukla kabul etti.

Bu andan sonra Belçika sömürgeciliği bir doktrine, "pederane" bir uygulamaya dayandı. İşkence birden durmadı, ama oldukça ileri sağlık hizmetleri ve tarım konusunda yardım biçiminde sürdürüldü. Misyonerlerin neredeyse tekeli altında olan ilk ve teknik öğrenim geliştirildi; ama orta ve yüksek öğrenime hiç el atılmadı: Bir yönetici sınıfın yetiştirilebileceği fikri bile umacı gibi geliyordu. "Seçkin bir sınıf olmazsa, dert de olmaz"dı. Aynı şekilde, yönetim de düzeltildi; ama merkezî yönetime Afrikalıların getirilmesini önleme kaygısı devamlı göz önünde tutuldu. Böylece uysallığı denenmiş soylular arasında ülkeyi kabile reisliklerine bölerek kabile yönetiminin devam etmesi desteklendi. "Ekonomik gelişme" Leopoldville ile Elizabethville'in gereği gibi kentleşmesini sağlamışsa da, bu iş aslında iki olaya bağlanabilirdi. Birincisi, geniş alanlara el koyan tekelci eğilimli büyük şirketlerin gücünü artırdı: Nitekim Yukarı Katanga Maden Birliği –Société Générale de Belgique'e bağlı bir yan şirketti– sonunda, merkezdeki hükümetin politikasını etkileyebilen devlet içinde bir devlet oldu. İkincisi de, el emeğini belirli yerlerde toplama ihtiyacı –bu emekçiler, çoğunlukla, köle ticaretinin daha çağdaş bir uygulaması biçiminde toprak ağalarının baskısı ve zoruyla toplanıyordu– "yerli siteler"inde ya da "merkez"lerde kalabalık ve yoksul bırakılmış bir proleteryanın oluşmasına

yol açtı. Yönetimin, işverenlerin ve misyonerlerin işbirliğiyle sağlanmış olan bazı "sosyal hizmetler"den siyahi emekçiler faydalanabiliyorlardı. Her türlü politik uyanmayı engelleyen kurnazca düzenlenmiş manevi bir şartlama da bununla atbaşı gidiyordu.

Boerler Savaşı

Berlin Konferansı içinde ve dışında, İngiltere, Afrika pastasından büyük bir dilim koparmayı becerdi. Doğruyu söylemek gerekirse, İngilizlere düşen topraklar "özgür" Kongo'nun acıklı haliyle karşılaşmadılar. Kap sömürgesinden başlayarak Bechuanaland ve Rodezya boyunca uzanan ve Kenya'da son bulan bir şerit söz konusuydu. Napolyon Savaşları çağında, İngilizler, Ümit Burnu'na asker çıkarmışlar ve Doğu Hindistan Şirketi tarafından XVII. yüzyılda buraya yerleştirilmiş olan Hollandalı sömürgecilere egemenliklerini zorla kabul ettirmişlerdi. Buraya yerleşmiş olan Hollandalılar kaba, özellikle rençper, Kalvinist mezhebine bağlı koyu dindar insanlardı. Çok çalışkan, sade, kanaatkar olmakla birlikte, Afrikalıların Tanrı tarafından özel bir lütuf olarak kendi emirlerine verilmiş olduklarına inanıyorlar ve anlatılmaz bir biçimde boyunduruk altında tuttukları yerli halka çok kötü davranıyorlardı. İngilizler, yerlilere bazı haklar tanınmasını zorla kabul ettirerek ve Boerlerin onlara hayvan gibi davranmalarına karşı gelerek, durumu düzelttiler. (Boer sözcüğü Hollanda dilinde "köylü" demektir.) Bu koşullar altında, Boerler göç etmeyi yeğlediler. Orange ve Vaal kıyılarına yerleşerek, kısa bir çatışmadan sonra 1881'de egemenliğine kavuşan Orange ve Transvaal adlı cumhuriyetleri kurdular.

Bu sıralarda İngilizler, Kap sömürgesinin kuzeyinde ve Transvaal'ın batısında bulunan bölgeye yayılıyorlardı. Bu, yarı işadamı ve yarı serüvenci olan Cecil Rhodes adındaki garip birinin girişiminin sonucuydu. Böylece, Orange ile Transvaal'i kaplayan büyük Rodezya

sömürgesi kuruldu. Bundan başka, Güney Afrika'da dünyanın en zengin elmas madenleri ve Transvaal'da da çok önemli altın madenleri bulundu. Boerler bu durumdan pek hoşlanmamışlardı. Zaten servete karşı fazla eğilimleri yoktu ve rençper kalmak istiyorlardı. Elmas ve altın madenlerinin, *vitlanders* (yabancı) diyerek hor gördükleri çoğunlukla İngiliz asıllı girişimci bir burjuvazi tarafından işletilmelerini hoş karşılamadılar. Bu iki cumhuriyet, *yabancıların* çabaları sayesinde zenginleşme yolunu tutmakla birlikte, yerli halkı dayanılmaz bir durumda bırakıyorlar, beyaz siyah ayırımı yapıyorlar ve yerlileri köle gibi kullanmaya devam ediyorlardı.

Cecil Rhodes, bu duruma kayıtsız kalacak adam değildi. *Yabancıların* ayaklanmasını sağlamak ve Transvaal'i istila etmek üzere, serüven peşinde koşan Jameson'ın komutasında bir ordu toplamaya koyuldu. 1895'te ayaklanma girişiminde bulunuldu. Ama yabancılar ayaklanmaya cesaret edemediler, Jameson da yenildi ve Boerlerin generali Cronje tarafından tutsak edildi. Böylece Boerler, İngilizlerin alçakça bir tertibinin kurbanı olduklarını dünyaya yaymayı başardılar. Boerlerin bu olayda, tutsaklara karşı takdir edilecek bir ölçülülükle davrandıklarını söylemek gerekir. Her şeyi İngilizlerin aleyhine çevirecek ya da İngilizleri utandıracak şekle sokmaya hazır birçok büyük devlet olduğu için, Boerler, büyük destekler sağlayabildiler. Özellikle, övgüleriyle birlikte birçok silah ve anlaşıldığına göre eğitimci olarak da subay gönderen Kayzer II. Guillaume'un kişiliğinde önemli bir koruyucu buldular. Bu, Alman emperyalizmi için, zengin Transvaal'a yerleşmek konusunda büyük bir fırsat olabilirdi.

İnatçı ve dar görüşlü bir Boer olan Transvaal Cumhurbaşkanı Paul Kruger, İngiltere'ye savaş açana kadar, durum gerginliğini korudu. Savaş zor oldu. İyi savaşçı olan ve araziyi tanıyan Boerler, önceleri İngilizleri birçok yenilgiye uğrattılar. Alman ve Fransız toplarıyla donatılmışlardı ve saflarında birçok Alman subayı da bulunuyordu. Bununla birlikte, sonunda yenilgiye uğradılar ve iki cumhuriyetleri de

Güney Afrika Birliği'yle birleştirildi. Louis Botha ve Jan Smuts gibi Boer generalleri, İngilizlerin ılımlı davranışını takdir etmekte gecikmediler. Çünkü İngilizler, boyunduruk altına almış oldukları ülkelerin yönetimini, kendilerine karşı savaşan adamların eline bırakmışlardı yine. Bu yüzden de İngiltere'yle işbirliği yaptılar ve iki dünya savaşında İngiltere'yi destekleyerek Güney Afrika'ya sızmak isteyen Almanlara engel oldular. İngilizler, aynı zamanda, Boerlerin kötü davranmaya ve baskı altında tutmaya devam ettikleri yerlilerin durumlarını düzeltmek için de çaba gösterdiler.

Mehdi

İngilizler, Kuzey Afrika'da bütün "dikkatlerini" Mısır üzerinde topladılar. XIX. yüzyılın ilk yirmi otuz yılında, özellikle Napolyon Bonapart'la gelen Fransızların etkisinden yararlanan Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı Türk egemenliğinden kurtararak daha çağdaş ve daha sağlam bir hükümet sistemi kurmuştu. Bundan sonra da Sudan'a nüfuz edilmiş ve Mısırlılar burada Hartum şehrini kurmuşlardı.

Mısır, çeşitli Avrupa devletleri arasında dengeyi sağlıyordu. 1869'da Süveyş berzahı açılmış, o andan sonra sömürgeci devletlerin Mısır'daki entrikaları daha da yoğunlaşmıştı. Mısır, savaşa bile gerek duyulmadan yarı-sömürge haline gelme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Öteden beri hükümdarın baskısına karşı mücadele etmekte olan yeni "ulusal liberal" parti, buna karşı çıktı. Bu partinin başta gelen adamı, "Arabi Paşa" diye anılan Ahmet Arabi el Hüsseyni'ydi. Mevcut olan gerginlik, aşırı unsurları İskenderiye'de yabancılara karşı gösteriler yapmaya itti ve bu olay Avrupalılara –özellikle İngilizlerin– müdahalede bulunmak için aradıkları bahaneyi sağladı. 1882'de İskenderiye topa tutuldu. Bu andan sonra, Mısır, İngiltere'nin askerî işgali altına girdi. Çin gibi Mısır'ın da biçimsel bir özgürlüğü vardı. Ama Mısır, Çin'den daha ileri bir Avrupa

sömürgesi halini aldı. Mısır'ın içinde yaşadığı yarı-sömürge rejimi, daha çok uluslararası durum –Fransızların emelleri– yüzünden tam sömürge haline getirilemedi.

Bu durum ülke açısından da bir sakınca oldu, çünkü Mısır sömürünün bütün sertliklerini yaşadı, ama İngiliz yönetiminden yararlanamadı. Yerel yönetim, kısa sürede güçsüz ve ahlaksız olduğu anlaşılan Mısır hanedanının eline kaldı, ama Büyük Britanya'nın işi de pek kolay olmayacaktı.

Güneyde, daha esrarı çözülmemiş olan Kordofan topraklarında, XIX. yüzyılın Muhammed'i denilen, olağanüstü, inanılmaz bir adam başkaldırıyordu.

Hartum kurulduğundan beri, Mısırlılar, Sudan'dan üzerindeki egemenliklerini güçlendirme yollarını arıyorlardı. Mısırlılar burada, özellikle köle ticaretine önem vermişlerdi. Sonra, Avrupa devletlerinin zoruyla köle ticaretine karşı çıkmış ve köle ticareti yapanları engellemeye başlamışlardı. Bu sırada, garip bir asker ve serüvenci olan yetenekli bir İngiliz generali Mısırlıların hizmetine girmişti: Bu general T'ai-p'ing Ayaklanması'nı bastırdığı için kendisine "Çinli" denilen Charles George Gordon'du. Paşa olan Gordon, köle ticaretini kökünden yok ederek, yenilik yolunda önemli adımlar atmıştı. Bütün bunlar, karışık duygular ve hoşnutsuzluklar yaratmıştı. 1857'deki Hindistan ayaklanması ve Çin'deki Boxerların ayaklanması gibi, Sudan'da hazırlanmakta olan patlama da, Mısırlıların ve Gordon'un sömürge halkı haline getirmek istedikleri basit insanların kızgınlıklarından ve yok olmak istemeyen eski Afrika'nın son hamlesini yapmasından ileri geliyordu. Köle ticaretine karşı yapılan çok sert mücadele, özellikle kendilerini koruma olanağını bulamayan maden sahiplerini etkiliyordu. Bu da, o sıra başka bir gelir olanağını sağlayamayan yerel ticareti baltalıyordu. Bu durumda, ayaklanma için gerekli bütün koşullar vardı. Bir tek, bu ayaklanmayı yönetecek adam eksikti. Bu adam da, Muhammed Ahmet'in kişiliğinde kendini göstermekte gecikmedi.

Hem hayalci, ama aynı zamanda da gerçekçi, hesaplı ve canlandırıcı olan Muhammed Ahmet, Ortaçağ'dan çıkmış gibiydi. XIX. yüzyılın ortasına doğru Dongola'da doğmuş yoksul bir marangozun oğlu olan bu adam, çok genç yaşta parlak zekâsı ve düşünme yeteneğiyle kendini göstermişti. On iki yaşındayken Kur'an'ı derinliğine öğrenmişti ve dinin öğretilerini tartışıyordu. Dehasını daha önce anlamış olan erkek kardeşleri, marangozluk yaparak kendisine okuma olanağı sağladılar. En sonunda Muhammed Ahmet, Nil'in küçük bir adasında keşiş hayatı yaşayarak kendini düşünceye verdi. İnzivada bulunduğu sıra, yeni bir dünyanın doğuşu üzerine kafasını işletiyordu. Afrika, özellikle çok eski tarım ve zanaat uygarlığının dağılmasıyla, o sıra, sadece topların ağzından konuşan yeni bir hayat görüşünün yaklaşması arasında bocalıyordu. Muhammed, başka bir çağı düşlemekteydi: Bu çağ, çok özgün bir uygarlığın peygamberin yasalarıyla biçimlendiği ve kâfirlerin İslam adıyla titredikleri çağ idi.

1883'te Sudanlılar, topluluk halinde, Nil'de yaşayan bu dervişe koşuyordu. Acıklı durumlarını, ülkenin geçirmekte olduğu krizi, Mısırlılarla yabancıların yalan ve dolanlarını kendisine anlatıyorlardı. Muhammed, sevmekte olduğu dünyayı kurtarmak için son fırsatın gelmiş olduğunu anladı ve kılıca sarılmaya karar verdi. Kendisini, Allah tarafından İslamiyet'in yıldızını parlatmak için gönderilmiş bir mehdi (peygamber) ilan etti. Sudan'daki krizin nedenlerini göz önünde tutan herkes, çağrısının niçin hemen karşılık gördüğünü şaşmadan anlayabilirdi. Birden bütün Sudan alevlendi. Başlarında Hicks Paşa ve Gordon Paşa gibi enerjik ve tecrübeli subaylar bulunan Mısır orduları, arka arkaya püskürtüldüler. Savaş sırasında Hicks ve Gordon öldürüldü, kelleleri Mehdi'nin başkenti olan Omdurman'ın duvarlarını süsledi. Kısa bir sürede, Sudan, Mısır'ın elinden gitti. Muhammed Ahmet ve kendisini destekleyen dervişler, XIX. yüzyıl sonunda din temeline dayalı bir Müslüman imparatorluğu kurmuşlardı.

Muhammed Ahmet, 1885'te, gücünün doruğundayken öldü. Hali-

fe Abdullah yerine geçti. Lord Kitchener komutasındaki İngilizler, 1898'de, dervişlerin zayıflayan imparatorluğunu kesin olarak yenmeyi ve Omdurman'a girmeyi başardılar.

Aynı günlerde Fransızlar, Nil'in batısından yaklaşıyorlardı: Onları durdurmakta acele etmek gerekiyordu. İki ordu Fachoda'da karşılaştı. Herkes, bir an için, dünyanın kana ve ateşe boğulacağından korktu, Alman İmparatoru Guillaume gibi bazı kişiler bunu bekliyorlardı. Ortak tehlikeyi anlayan Fransa ve İngiltere, anlaşmazlığı gidermeyi başardılar. Sudan ismen İngiliz-Mısır ortak yönetimine girdi. Aslında İngiliz yönetimindeydi artık.

1900'de, Etiyopya yaylası ve Libya dışında bütün Afrika sömürge halindeydi. Afrika sahnesine son gelecek olan İtalyanlar, sömürgeciliğe işte buralarda başlamak zorundalardı.

İtalyanlar Afrika'da

İtalyanların, Afrika kıtasının keşfedilmesine katkıda bulunduklarını görmüştük. Gordon Paşa, Sudan'ı yönettiği sıra, köle ticaretine karşı mücadeleyi yürütmek için Romolo Gessi adında bir İtalyan'ı çağırmıştı. Arkası kesilmeyen savaşlardan sonra, bir yıl içinde (1878-1879) Gessi, Darfur'un siyahi prensi Süleyman Bey'i yendi. Ama Mehdi taraftarlarının ayaklanmalarından önce öldü.

Orta Afrika'ya giden yolu kapayan, Hindistan ve Uzakdoğu yolu üzerinde bir basamak olan Kızıldeniz'den kendilerini uzaklaştıran bu ayaklanma İngilizleri çok kaygılandırdı. Fransızların tehlikeli girişimlerinin etkisinden korkmak gerekmiyor muydu? Öte yandan, İngiltere, müdahale ederek dengeyi bozma sorumluluğunu üzerine alabilir miydi? Bu durumda, Massaua Limanı'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesini teklif etti İngilizler. Hiç değilse görünüşte, Fransızlar kadar sömürgeci olmayan dost bir devletin eline geçmesi daha doğru ola-

caktı. 1885'te anlaşmaya varıldı ve Massaua'ya İtalyan askeri yollandı. İflas halinde bulunan bir denizcilik şirketinden satın alınmış olup on yıldan beri İtalyan işgali altında bulunan Assab Körfezi'nin savunulması neden olarak öne sürülmüştü: Asker çıkarıldıktan sonra, bölünmüş olan İtalyan kamuoyu, hedefin Assab değil Massaua olduğunu anladı.

Asker çıkarılması kan dökülmeden yapılmıştı. İtalyan gemileri bir İngiliz savaş gemisiyle destekleniyordu. İngiltere'nin eski valisi, İtalyan askerlerini karşılamaya geldi. Massaua'da, Mısır garnizonunun şaşkına dönmüş komutanına, "Kahire'nin rızası olduğu ve zaten her şey İngilizlerle anlaşılarak yapıldığı" için İtalyanların karaya çıkmalarına göz yumması gerektiği bildirilmişti. Bir süre sonra, İtalyanlar, Mısırlı komutana bir alındı makbuzu vererek Monkullo Kalesi'ni işgal ettiler.

Ama aynı gün, 5 Şubat 1885'te Mehdi, Hartum'u alıyor ve Gordon Paşa'nın kellesi bir mızrağın ucunda sallanıyordu. Yılın sonuna doğru Mısırlılar, Massaua'yı boşalttılar ve İtalyan askerleri Massaua ile Assab arasındaki bağlantıyı rahatlıkla sağladılar. İşte bu, Eritre sömürgesinin başlangıcı oldu.

Etiyopya

İtalyanlar Massaua'ya asker çıkardıkları sıra, Etiyopya İmparatorluğu'nun başında İmparator Jean bulunuyordu. Ülke feodal bir toprak düzenine sahipti. *Ras* denilen toprak ağaları ülkenin gerçek efendileriydi. En kudretlisi, Choa topraklarının hakimi Ménélik olan toprak ağaları, "Kralların Kralı"nın (*negüs nagasti*) yetkisine karşı koyuyorlardı. İmparatorluk ciddi bir kriz içinde idi, çünkü İngilizlere karşı koymuş olan İmparator Théodore ülkesinin istila edildiğini görerek intihar etmişti. Ama İngilizler dağlık imparatorluğa el koymak niye-

tinde değillerdi ve çıkıp gitmişlerdi. İtalya'ya gelince, İtalya'nın Etiyopya ile her zaman çok iyi ilişkileri olmuştu. Bununla birlikte, İmparator Jean ve Ras Ménélik, bir İngiliz entrikası olduğunu anladıkları için İtalyanların Massaua'da bulunmalarını hoş karşılamamışlardı. Ve İtalyan hükümetinin sömürgeci emeller beslediği anlaşılınca, durum gerginleşti. İtalyan askerleri Saabi yöresini işgal edince –İngiltere ile Etiyopya arasında yapılmış "Hewitt" adı verilen bir antlaşmaya göre, bu yöre Etiyopyalılara bırakılmıştı– çarpışma başladı. Hamasen *rası* olan Alula, Saadi'ye saldırdı ve püskürtüldü; ama Dogali yakınlarında bir İtalyan takviye birliğini yok etti. 26 Ocak 1887 günü Massaua üzerine yürümekten vazgeçtiyse de, bir süre sonra, İmparator Jean cepheye geldi. Genel bir savaşın eşiğine ulaşılmıştı; sonra durum yatıştı ve eskiye dönüldü.

Bir süre sonra, yeni bir iç kriz Etiyopya'yı sarstı. Dervişler, imparatorluk topraklarına tehlikeli akınlar yapıyorlardı. 10 Mart 1889'da, Metemnah yakınlarındaki bir savaşta İmparator Jean öldü ve tahtını boş bıraktı. Tahta geçmek için yapılan mücadelede, Choa *rası* Ménélik ile ölü imparatorun oğlu Mangacha karşı karşıyaydılar. Roma, Etiyopya'da "büyük politika" yapmanın zamanının geldiğini sandı. Dogali olayı, milliyetçi ve sömürgeci edebiyattan yana olanları öfkelendirmişti. Bismark'a fazlasıyla hayran ve onun zayıf bir taklitçisi olan Başbakan Francesco Crispi'den destek aldılar.

1889 Uccialli Antlaşması'yla, Crispi, imparator olması için Ménélik'e –özellikle beş bin silah göndererek– yardım etmeyi üzerine aldı. Buna karşılık da Etiyopya, İtalya'nın himayesini kabul edecekti. Ama Ménélik imparator olur olmaz sürtüşmeler yeniden başladı. Antlaşma metninin çelişkili yorumlanması, ilişkilerin kesilmesine yol açtı.

Eritre

Bu sıralar, Kızıldeniz üzerindeki Eritre örgütleniyor ve buraya insan gönderiliyordu. Bunlar basit çiftçilerdi. Büyük bir hevesle toprağı işliyor ve bu verimsiz toprağı verimli hale sokuyorlardı. O sıra ırkçılıktan haberleri yoktu ve yerli halkı küçük görmüyorlardı. Ne yazık ki, yerli halkın toprağı sevmediği ve toprağı verimli kılmayı bilmediği sonucuna çok çabuk varıyorlardı. Etiyopya İmparatorluğu'nun ciddi bir kıtlık geçirdiğini, birçok çiftçinin hayatını başka yerlerde kazanmak için tarlalarını bırakmış olduğunu unutuyorlardı. Bundan başka, modern Avrupa tarım yöntemleriyle Afrika'ya özgü olan geleneksel tarım yöntemleri arasındaki farkı hesaba katmıyorlardı. İtalyan kolonisinin yayılması yerli halkı ciddi bir kuşkuya düşürdü. Bunun sonucunda, Dervişleri İtalyanlara yeğ tutar oldular. Çünkü, hiç değilse Dervişler, baskın yaptıktan sonra çekip gidiyorlardı. Oysa, İtalyanlar yerleşiyorlar ve bütün toplum düzenini alt üst ediyorlardı.

Eritre'ye saldıran, Agordat'ta İtalyanlar tarafından fena halde yenilgiye uğratılan Dervişler sayesinde, ilk çatışma kendiliğinden önlendi. İtalyanlar, Sudan'a doğru ilerlemeye çalıştılar, ama bunu başaramadılar.

İtalya'da bu durum kötüleşiyordu. Sefalet içinde olan yoksul halk bir yarar sağlamayan, ülkenin yarısında yol, okul, hastane bulunmadığı ve belediye hizmetleri yapılmadığı bir sıra, sömürgelerde zafer kazanmak için girişilen israfı öfkeyle karşılıyordu. 1892'de, işçi yığınları anarşiyi bırakıp sosyalist bir parti kurdular: Amaçları da politikaya, demokrasiye ve parlamento mücadelesine katılmak, aynı zamanda hükümeti uyarmaktı. Hemen hemen aynı dönemde, Sicilya'da, yine sosyalist eğilimli "İşçiler Birliği" ortaya çıkıyordu. 3 Ocak 1894'te Crispi Sicilya'da sıkıyönetim ilan etti ve general Morra di Lavriano'yu Sicilya'ya gönderdi. Lavriano orada korkunç bir kıyıma girişti. Aynı

zamanda Lunigiana-Reggio Emilia'da da baskı başladı. Crispi'ye göre, işçiler ve çiftçiler "bozguncu"lardan başka şey değillerdi ve Crispi'nin generali Sicilya'daki "zafer"ini, Agordat Zaferi'ne benzetiyordu. Hiç kuşkusuz, İtalyan halkı ile Etiyopya halkı aynı düzeyde tutulmuştu ve her iki halka da silah mermisinden başka hak tanınmıyordu.

Aynı yılın aralık ayında Okulé-Kusai şefi olan ve o ana kadar İtalya'ya sadık kalmış bulunan Katolik Batha Agos, isyan bayrağını çekti. Nedeni de, sömürgeciliğin Afrika köylülerinin ellerinden topraklarını almasıydı. Batha Agos öldürüldü ve onu desteklemekle suçlanan Ras Mangacha da saldırıya uğradı, Coatit'te ve Senafe'de kolaylıkla yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Crispi, Etiyopya topraklarının istila edilmesi emrini verdi. Bu çılgınca emellere karşı İtalya'da sert eleştiriler yapılıyor ve bütün Etiyopya halkı silahı eline alıyordu.

Ufak tefek ve sonuçsuz bazı hareketlerden sonra, Crispi, sabırsızlanarak General Baratieri'ye, "harekete" geçme ve "askerî verem"i sona erdirme emrini verdi. 1896'da, Adua Ovası'nda büyük savaş yapıldı. Etiyopyalıların sayıca ezici üstünlüğe sahip olmaları; harekâtın İtalyan genelkurmayınca çok kötü yönetilmesi –haritalarda büyük topografya hataları vardı, bu yüzden bir askerî birlik yolunu kaybetmişti–, subayların ve erlerin gereksiz kahramanlıkları, İtalyanların daha önceki başarısızlıklarının da başlıca nedenleriydi. Ama bu kez, onarımı mümkün olmayan bir yenilgiye yol açtı.

Adua felaketinin yol açtığı büyük öfkenin baskısıyla Crispi, iktidardan kovuldu ve İtalya'ya sadece Eritre'yi bırakan Adis Ababa Antlaşması imzalandı.

Somali

Nüfusu çok az olan Somali bölgesine İtalyanların nüfuz etmeleri, tersine olaysız geçmişti. Bu yöreye sızmaya başlamadan önce, birçok

keşiflerde bulunulmuştu. Vittorio Bottego, Juba Nehri'nin havzasını baştan aşağı dolaşmıştı. Enrico Baudi di Vesme, Berbera'dan başlayarak Ogaden sınırlarına kadar gitmiş, daha sonra da Vebbi Cebeli (Şebelle) Irmağı boyunca ilerlemişti. XIX. yüzyılın sonlarına doğru da, Antonio Cecchi, bir pusuya düşürülmeden önce, önemli bir coğrafya eseri bırakmıştı.

Sömürgecilik burada, tamamen Abruzzi dükü Louis de Savoie'nın eseridir. Coğrafyacı ve kâşif olan Louis de Savoie, pek çok mürekkep akıtılmasına yol açan ve büyük bir bulut yığını altında bembeyaz karla kaplı olarak, ilk kez Stanley tarafından görülmüş olan, Ay Dağları da denilen Ruwenzori Dağları'nda sistemli bir şekilde keşifler yaparak sivrilmişti. 1905'te iki İngiliz, bu dağların tepelerine çıkmaya kalkışmış ama tropikal yağmurlar kendilerini durdurmuştu. Louis de Savoie da, yanına aldığı Avrupalı rehberlerle tepeye çıkmaya çalıştı. 1906'da da dağın çatal doruğuna çıkmayı becerdi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Şebelle Nehri'nin aşağı yatağında bir tarım kolonisi modeli kurdu. Aynı zamanda, bu nehri ve nehre dökülen kolları inceledi, kaynaklarını saptayarak bütün havzanın haritasını yaptı. Tarım kolonisi gelişti, model köyler kuruldu, yeni tarım yöntemleri denendi ve yarı çöl olan alanlar verimli hale getirildi. Kısacası, Louis de Savoie, Avrupalılarla Afrikalılar arasında, o korkunç sömürüye dayanmayan, gerçek bir işbirliğinin temellerini atmıştı. Bu noktaya işaret edilmesi yerinde olur.

Libya Savaşı

Libya sorunu epey farklıdır. Bir sömürge olayı olmakla birlikte, İtalyan iç politikasındaki dengesizliğe ve Avrupa devletleri arasında kuvvet dengesi ilişkilerine bağlı sayılmalıdır. Crispi ve Pelloux hükü-

metlerinin kötülüklerinden sonra, yüzyılın başında İtalya'da, Giolitti'nin kişisel yetenekleriyle ağır bastığı yeni bir dönem başladı. Bu, liberalizmden demokrasiye geçiş yolunda, emekçi yığınlarının parlamenter hayata katılması konusunda ilk ciddi girişimdir aynı zamanda. Giolitti'nin politikası, gerici çevrelerden gelen sert ve öfkeli bir direnişle karşılaştı. Politikasını gerçekleştirebilmek için, başbakan, sosyalist partisinin başına geçmiş olan ve bu tür bir işbirliğine yanaşan reformcu eğilime dolaylı olarak dayandı. Uluslararası politikada ise, Giolitti, Fransa ve Rusya'yla ilişki kurarak üçlü mengeneyi gevşetmeye çalıştı. Bu da kendisini, Fransa'nın Fas üzerindeki "haklarını" kabule yöneltti; karşılığında, benzeri bir hak Libya üzerinden İtalya'ya tanındı.

Savaşa karşı olan politikasını destekleyen kamuoyunun ve özellikle sosyalistlerin desteğini yitirmesine yol açan Libya seferine nasıl karar verdi öyleyse? Bu sorunun derinlemesine araştırılması henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte, büyümekte olan emperyalist ve askerî baskıyı azaltmak için kendilerine bir şeyler vermiş olmak amacıyla, yanlış hazırlanmış ve kararlaştırılmış bir girişim olduğu söylenebilir. Sonuç belliydi önceden: Türklere karşı güç bir sefer olacaktı bu. (Türk ordusunda İtalya'nın "sevgili müttefikleri" olan Alman subayları vardı.) Sosyalist parlamenterler bunu desteklemeyeceklerdi ve genç Mussolini'nin sert tutumu karşısında reformcular yenilgiye uğrayacaklardı. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı patladığı zaman bile çözümlenmemiş olan bir krize yol açtı ve İtalya'daki parlamenter rejimin çökmesinde büyük pay sahibi oldu.

Faşist Saldırı

Mussolini'nin 1935'te, Etiyopya'daki girişimine gelince, bu artık eski sömürgeciliğin çerçevesinden çıkıyor ve başka bir çizgiye geliyor-

du: Faşizmin dünyaya karşı giriştiği saldırı çizgisine. Etiyopya seferi, gerçekte, saldırının ilk perdesiydi. Denebilir ki bu olay sömürgecilikten daha geniş ve kuşkusuz daha ciddi bir yöne dönüldüğünü gösteren bir hareketti. Bütün dünyada sömürgeciliğin krize girdiği bir sıra yapılmış olması "mevsimsiz" sayılmasına yol açıyordu. Bu seferin yürütülüşü bile sömürgecilikten farklı bir şeyin ortaya çıktığını gösteriyordu. Bu da, dünyada kuvvetin egemen kılınması, bu yoldan dünyanın tekrar paylaşılması, her yerde uluslararası hukuk yerine saldırganlığın ve keyfiliğin üstün gelmesiydi. Aslında da, tam İspanya İç Savaşı'ndan önceki bu olay, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk belirtisi oldu.

Avrupalılar ve Afrikalılar

Afrika topraklarının en iyi yönetilenleri, İngilizlerin ya da Fransızların egemenliği altında olanlardı.

Fransızlar, bütün Afrikalıları, ırk ve ulus ayrımı yapmaksızın yurttaş sayıyorlardı. Çocuklar Fransız okullarında Fransız çocuklarıyla yan yana okuyorlardı; özel alaylarda olmakla birlikte, genç Afrikalılar, Fransız ordusunda askerlik yapıyorlardı. Bundan sonra –bazı güçlükler çekmekle birlikte– yurttaş sayılabiliyor ve millet meclisine temsilcilerini gönderebiliyorlardı. Fransızların, sömürgelerini herkes gibi sömürdüklerini belirtmeye gerek yok; ama bu sömürgelere hükümet ilkelerini de götürmüşlerdir, zaten başka türlü yapamazlardı. Afrikalılar bu hükümet ilkelerini benimsemişler ve kitabımızın son bölümünde görüleceği gibi, bu ilkeleri kendi hesaplarınca ele almışlardır.

İngilizlerin iki meziyeti oldu: Afrikalıları kendilerini yönetmeye hazırladılar; bu özerkliği uygulayabilecek bir yönetici sınıf yaratmak için devamlı çaba harcadılar.

Belçikalılar böyle bir şeyi yapamadılar, hatta akıllarına bile getirmediler. Böylece Kongo'da karışık ve kanlı bir son hazırladılar. Bu hata,

"özgür devlet"in ortadan kalkmasından sonra yönetimde yenilik yapmak için harcanan çabaları, hiç değilse kısmen, silip süpürdü.

Tamamen askerî olan Alman yönetimi, genellikle iyi işledi. Belçikalıların "pederane" ilkelerine benzeyen Alman sistemi de, yerli halk için fazla bir şey yapmadı ve kabile kavgalarını körükleyip bölücülükle yetindi. 1918'den sonra Almanya bütün sömürgelerini kaybettiğinden, bu sistemin sonuçları konusunda bir önyargıya varma olanağı yoktur.

Bütün sömürgelerinin birden elinden gitmesi "talihi"ni İtalya, Almanya'dan daha iyi değerlendirdi: İtalya, sömürge olmaktan kurtulmuş Afrika'nın yeniden yapımında bir rol oynadı ve bağımsızlığına kavuşmuş devletlerle işbirliğinin temellerini attı. Bunun dışında, İtalyan sömürgeciliğinin de ötekilerden farkı yoktu. Kötü davranışlar eksik olmadı –özellikle Faşizm sırasında– ama İtalyanların çoğunun hiçbir zaman ırk ayrımı gütmediklerini ve yerlilerin ihtiyaçlarıyla ilgisi olmayan tek çeşit büyük tarımdan ziyade, değişik türde tarım uygulamasını geliştirmeye gittiklerini belirtmek gerekir.

Portekizliler de, pek ırk ayrımı yapmamış olmakla birlikte, büyük zarara yol açan tek tür tarımla ve sonuna kadar siyah insan ticaretine devam etmekle, yerlileri cahil bırakmakla ve sömürgeleri en koyu diktatörlük altında inletmekle kendilerini gösterdiler.

bölüm IV

yeni bir dünyanın doğuşu

BİR

SÖMÜRGECİLİĞE KARŞI OLAN ÜÇ ADAM

Sömürgeciliğe karşı verilen savaş uzun ve karmaşık olmuştur. Bu savaş çok erken, sömürge olayı bütün genişliği ve yaygınlığıyla ortaya çıkmadan başladı. Sömürgeciliğe en sert darbeleri vuran adamlar, bunu çoğunlukla dolaylı olarak, ne özellikle ne de temelde sömürgecilik sistemini hedef alarak yaptılar. Ama eylemleri, sonucu büyük ölçüde etkiledi. Sömürgeciliğe karşı olan hareketler tek bir fikir yönünü izlemedi, bu hareketlere yön veren fikirler ille de sömürgeciliğe karşı olmadı. Bunların fikirlerinin çerçevesi çok çeşitliydi; dört bir yandan gelen ırmaklar, dereler ve çayların birleşmesini andırıyordu. Bununla birlikte, sömürgeciliğe karşı olan görüşlerin içinde kaynaşmaya ve devinmeye başladığı geniş fikir hareketi, özellikle, doğuşları, kültürleri, inançları ve amaçları çok ayrı üç adamın eseri oldu; hiçbiri için de, sömürgeci rejimlerle mücadele etmek başlıca amaç değildi.

Bunlardan birincisi, yeni doğan Amerika Birleşik Devletleri'ni uzun süre yönetmiş bulunan Güneyli seçkin tabakadan, Rousseau'cu demokrasiye tutkun, Jefferson'ın hayranı, Virginialı zengin bir politikacıydı. İkincisi, Marx'ı okuyan ve yorumlayan, büyük Ekim Devrimi'nin rehberi ve yapıcısı, büyük bir Rus ihtilalcisiydi. Üçüncüsü de, bir reformcu, bir düşünür, yenilenen Hinduluğun bir peygamberiydi: Monroe, Lenin ve Gandhi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuruluşunun Etkileri

Sömürgeci sistemin ilk krizi, sömürgecilik dramının başlamış olduğu Yeni Dünya'da patlak verdi. XVIII. yüzyılın sonunda, Büyük Britanya ile Amerika'daki İngiliz sömürgeleri arasındaki gerginlik aralıksız büyümüştü.

Sömürgelerde oturanların sayısı artık iki milyonu aşmıştı. Boston ve New York gibi bazı şehirlerde, yaklaşık olarak yirmi bin insan yaşıyordu. Philadelphia şehrinde oturanların sayısı kırk bini aşıyordu. Fransızların atılmasından beri, anlaşmazlık konuları çoğalmıştı ama asıl anlaşmazlık, sömürge halkının Londra'daki parlamento seçimine katılamamasından doğuyordu. 'Hiçkimsenin, tartışıldığı sırada özgürce hazır bulunmadığı bir toplantıda kararlaştırılan vergiyi ödemek zorunda olmadığı' temelindeki eski bir İngiliz ilkesine dayanarak, sömürgeler vergileri ödememekte diretiyorlardı. Pratikte ise, İngiliz sömürgeleri, yalnız kralın kişiliğinde Büyük Britanya'ya bağlı kalmak istiyorlardı. Her sömürge, kendi meclisinde, kendi hesabına yasama yetkisini yürütecekti. Uygulanmasından uzun yıllar önce, sömürgeler, bilmeden "dominyon" statüsünü istemekteydiler. Böylece sömürge olmaktan çıkacaklar, henüz bilinmeyen bir *Commonwealth*'in (Uluslar Topluluğu) yurttaşları olacaklardı.

Büyük Britanya tarafından sömürgelere götürülmüş olan özgürlük ilkesi, geri tepen bir silah oluyordu. Bu ilkeye dayanarak, sömürgeler, kendilerinden ek vergiler alınması amacıyla çıkarılan Pul Yasası'na (*Stamp Act*) karşı başlattıkları mücadeleyi başarıyla sürdürdüler. Kısa bir süre sonra, sürtüşmeler çatışma haline dönüştü. 1775'te, sömürgeler silahlandı. Sömürge dünyasında büyük çapta oluşan ilk ayaklanmaydı bu. Bir süre sonra da, sömürgeler, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Uzun ve kanlı savaşlardan sonra, eski efendilerine bağımsızlıklarını kabul ettirdiler. Feodal ve mutlak krallıkla yönetilen Avrupa karşısında, eski dünyaya meydan okuyarak, cumhuriyet bayrağını

çekiyorlardı. Avrupa sömürgeciliğine karşı, insanların kendi kaderlerini tayin etmeye hakları olduğunu ilan ediyorlardı.

Latin Amerika'da İhtilal

Bundan sonra, Avrupa'da Büyük Fransız Devrimi oldu. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri dünyaya yayıldı.

Bütün bunlar, köhnemiş İspanyol İmparatorluğu'nda bir bomba etkisi yaptı. Amerika'da doğmuş, hayli kalabalık bir beyaz insan sınıfı oluşmuştu: Bunlar, genellikle toprak sahibi ve aydın kişiler olan sömürgelerdeki Avrupa asıllı kişilerdi. İspanya, sömürgelerinde, bu insanları yönetimden uzak tutmaya bakıyor, yöneticileri merkezden seçiyordu. Ama sömürgelerde doğmuş olan beyazlar, Kuzey Amerika sömürgelerinin İngiliz boyunduruğundan kurtulduklarını görmüşlerdi. Fransız filozoflarının ve Kuzey Amerika demokratlarının fikirlerini biliyorlardı ve bu fikirleri büyük bir doyumsuzlukla incelemişlerdi. Bazıları Avrupa'ya gitmişlerdi. Bunlardan biri olan Caracas'lı Simon Bolivar, "Plebllerin en yüce yeri olan" Roma'daki Aventin tepesinde diz çöküp ülkesini kurtaracağına ant içmişti. Yine Caracaslı olan Miranda da, hevesle kuzeye koşmuş, Washington'un ordusunda savaşmış ve daha sonra Avrupa'ya giderek Fransız devrim ordusunda çarpışmıştı. Bir üçüncüsü de, Arjantin'deki Plata'dan gelen, sözü kıt, ciddi, kendini okumaya ve düşünmeye adamış olan José San Martin'di.

1808'de, birdenbire, bu adamların bekledikleri fırsat ellerine geçti. Napolyon İspanya'yı istila etmiş ve hüküm sürmekte olan Bourbon hanedanı yerine kardeşi Josef Bonapart'ı getirmişti. Bunun üzerine, yerinden atılmış olan bir hanedana boyun eğilmeyeceği gerekçesi bahane edilerek, yer yer ayaklanmalar başladı. Yine de, ayaklanmalar sonucunda aslan payını çoğunlukta Bourbonların atadığı kral naipleri ve valiler alıyordu. Miguel Hidalgo adındaki bir papaz, Meksika'da "özerkliği"ni

ilan etmişti. Venezuela'da geçici bir cunta hükümeti kurulmuştu ve bu hükümette "Kralcılar" (VII. Ferdinand'a sadık olanlar), bağımsızlık yanlısı olan Cumhuriyetçilerle karşı karşıya gelmişlerdi. Devrim sırasında Fransa'da çarpışan ihtiyar savaşçı Miranda başkomutan olduktan sonra, tıpkı 1793 Fransası'ndaki gibi, diktatörlüğünü ilan etti. Avrupa'nın ablukaya alınmış olması yüzünden, İngilizler, Amerika'daki İspanyol sömürgeleriyle yeni bir ticaret politikası ortaya attılar ve kendilerini çekiçle örs arasında buldular. Ne yapmak gerekirdi? Büyük Britanya'nın müttefiki bir krala sadık olan İspanyol "Kralcılar"ına karşı gelemezlerdi. Bundan başka, 1808'de Bourbonların İspanyası Napolyon'un düşmanı değil de İngiltere'ye karşı müttefiki olduğundan, devrimcilerle gizli ilişkiler kuran, onları harekete geçmeye kışkırtan ve silah gönderen Londra, devrimcilerle de ilişkiyi kesmek istemiyordu.

İngilizler sonunda bütün bu işlerden ellerini çektiler ve olayların akışını beklediler. Şaşkınlığın etkisi geçtikten sonra, "Kralcılar" harekete geçebildiler; Hidalgo'yu kurşuna dizdiler, Miranda'yı teslim olmaya zorladılar. Miranda, hayatının geri kalan günlerini cezaevinde geçirdi.

O sıra İspanya'da kral yoktu. Daha doğrusu, üç kral vardı. Aslında, Napolyon'un İberik Yarımadası'nı ele geçirdiği sıra, Bourbon hanedanından olan IV. Charles'ın, oğlu VII. Ferdinand'a karşı giriştiği mücadele sürüp gidiyordu. Her ikisi de anlaşarak imparatoru hakem yapınca, Napolyon ikisini de tahtlarından indirerek krallık tacını kardeşi Josef'e verdi. Josef Napolyon, kendisinden nefret edildiği ve boyun eğilmediği halde, Fransız süngülerinin himayesinde tahtta otururken öbür ikisi hapisteydi ve IV. Charles cezaevinde öldü. O sıra İspanya'da, ayaklanan kuvvetler Fransızlara karşı gerilla savaşını sürdürüyorlardı. Bu savaşta, eski mutlak krallık taraftarları, Bourbonları geri getirmek için değil, Korsikalı despotun çiğnediği devrim ilkeleri adına Napolyon'a karşı savaşan liberallerle işbirliği yapıyorlardı. Bu durumda, Amerika'daki sömürgelerin kime boyun eğmek zorunda oldukları açık

bir şekilde ortada değildi. İki eğilimin çarpışmakta olduğu İspanyol meclisi, Cabildo Abierto'yu, yani sömürgelerde önceleri varolan seçimle iş başına gelmiş belediye meclislerini tekrar kurmak için direnen sömürgelerde doğmuş İspanyollara "bir şeyler" verilmesini kararlaştırdı. Bu meclis, eksik bir tedbir almıştı, çünkü sömürgelerde doğmuş olan İspanyollar, belediye meclislerinde, etkisiz denecek kadar az temsilci bulundurabileceklerdi.

Bu olay ayaklanmanın ikinci dönemini başlattı ve bu seferki ayaklanmanın kaderi, Jefferson yanlısı ve Jacobin(*) bir demokrat olan Simon Bolivar tarafından ele alındı. Geçici bir cunta ilan eden Bolivar, bu kez bütün belediye meclislerince tanındı. 25 Mayıs 1810'da Meksika'da, Venezuela'da ve Arjantin'de ayaklanmalar başladı. 1811'de, Venezuela'da, Amerika Birleşik Devletleri'ninkine benzer bir anayasa ilan edildi. 1813'te Yeni İspanya –yani Meksika– bağımsızlığını ilan etti.

Yalnız bu sırada, Avrupa'daki işler Napolyon için kötü bir yola girmeye başlamıştı. 1814'te Bourbonlar, acımasız ve gerici VII. Ferdinand'ı getirerek İspanyol tahtını tekrar ele geçirdiler. VII. Ferdinand, kendi taraftarlarıyla birlikte savaşmış olan liberallere minnet borcunu ödemek için(!) Cadix'de henüz ilan edilmiş olan anayasayı hemen ortadan kaldırmakla işe başladı. Bundan sonra da Amerika'ya asker gönderildi. 1815'te Venezuela ve Meksika tekrar ele geçirildi. Bolivar, İngiliz Jamaikası'na kaçmak zorunda kaldı. İhtilal, bir tek Arjantin'de ayakta duruyordu, ama, başka yerlere de sıçramakta gecikmeyecekti.

Daha önce, başkaldırmış olanlara karşı savaşan General Augustin Iturbide, birden isyan etti ve Meksika İmparatoru I. Augustin adını aldı. İspanyollar buna karşı direnemediler. Güneyde Bolivar kılıca sarıldı ve Venezuela cumhurbaşkanı olarak alkışlarla iş başına geçti. 1819'da And Dağları'nı aşarak Bogota yöresindeki İspanyol garnizo-

* Robespierre'i sonuna kadar destekleyen, 1789 Fransız Devrimi sırasında kurulmuş coşkun devrimciler kulübü. Burada, ateşli bir demokrasi yanlısı anlamında.

nunu bastı ve Kristof Kolomb adına Kolombiya devletini kurdu. Arjantin'de, silah elde beklemekte olan José San Martin de, bu sırada, kıtayı geçerek Şili'yi kurtarıyor ve Bolivar'la Peru'da birleşiyordu. Artık, Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin kurtuluşu tamamlanmıştı.

Ama bu durum, Madrid'de aynı şekilde benimsenmiyordu. Yeni cumhuriyetleri ezmek için Cadix'de büyük bir ordu toplandı. Ancak bu sefere çıkılamadı; askerler, gemilere bineceklerine ayaklandılar ve liberal anayasanın tekrar kabul edilmesini istediler. 1820'de de istediklerini elde ettiler! Bununla birlikte, anayasaya dayalı hareketin günleri sayılıydı. Kutsal İttifak müdahaleye hazırlanıyordu ve İspanya'da işler halledildikten sonra, Yeni Dünya'da daha büyük bir ordu gönderileceği açıkça belliydi. Bu durumda, ayaklananların kurtulma umudu pek azdı.

Monroe

5 Mart 1812'de James Monroe, Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığı'na seçildi. Soğuk ve yağmurlu bir gündü. Eski modaya uygun giyinmiş olan Monroe, ihtiyatlı davranarak, çok iyi düşünülmüş ama sönük bir söylev verdi. Monroe, uluslararası politika alanında uzun bir tecrübe sahibi olarak başkanlığa geliyordu. Jefferson demokrasisinin hayranı olan Monroe, önerilerini ve öğütlerini daha yakından duyabilmek için "Hoca"sının evine yakın bir ev yaptıracak kadar ileri gitmişti.

Güney Amerika sorunu konusunda, iyice kökleşmiş fikirleri vardı. Sömürgeciliğe karşı öteden beri mücadele etmiş bir devrimci olarak, Monroe, Güney Amerikalıların savaşında, Washington ve Jefferson komutasında bizzat verdiği savaşların yeni bir dönemini görüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin eski Madrid Büyükelçisi olan Monroe, mutlak krallıkla yönetilen feodal İspanya'dan nefret ediyordu. Bun-

dan başka, Monroe çok ihtiyatlıydı, genç devletin çok güçlü, sayısız düşmanı olduğunu biliyordu. Temkinli adımlarla ilerledi.

Böylece, 8 Mart 1822'den önce, Kongre'ye bir mesaj göndererek Arjantin'in, Kolombiya'nın, Şili'nin, Peru'nun ve Meksika'nın bağımsızlıklarının tanınmasını istedi. Kongre, egemenliklerine yeni kavuşmuş olan devletlere siyasi temsilciler gönderilmesi için harcanacak yüz bin dolarlık bütçeyi onaylayarak cevabını verdi. Bu, Güney Amerika'da başkaldıranların ilk kez resmen tanınmasıydı.

Monroe, bu yoldan Kuzey Amerika halkı arasında yaygın olan bir umudu da cevaplandırıyordu. En ünlü politikacılardan biri olan Kentucky'li Henry Clay, uzun zamandan beri Güney Amerika'nın davasını savunmaktaydı. İleri sürmekte olduğu görüşlerin özellikle ilginç bir yanı da vardı; çünkü boyunduruk altına alınmış olan insanlara egemenlik vermemek için büyük dünyadaki sömürgecilerin ileri sürmekte oldukları en ikiyüzlü bahanelere karşı çıkıyordu; Bu bahaneler, "barbarlar", "cahiller"in söz konusu olduğu ve sömürgeciliğin demir ökçesi altında ezilmedikçe kendilerini yönetemeyecekleri şeklinde özetlenebilirdi. Clay de bunlara karşı: "Bu cahillik bahanesi, halkın gerçek durumundan habersiz kişiler tarafından ileri sürülmektedir. Ben bu bahanenin doğruluğunu kabul etmiyorum. Doğru olsa bile, bu bahanelerden, insanların kendilerini özgürce yönetemeyecekleri sonucunu çıkarmayı kabul etmiyorum. Bu bahane doğru ve bu bahaneden çıkarılacak sonuç haklı olsa bile, bu insanların kaderlerine kayıtsız kalmamız gerektiği sonucunu da kabul etmiyorum. İnsanın kendini yönetmekten aciz olduğu yolundaki doktrini tahtlarda oturanlar desteklerler" cevabını vermişti.

Clay doğruyu görmüştü. Tahtlarda oturanların koalisyonu Güney Amerika'nın genç cumhuriyetlerine karşı dikilmeye hazırlanıyordu.

Avrupa'daki devrimler tasfiye edildikten sonra, Kutsal İttifak, devrimcilere en çok karşı olan VII. Ferdinand'a, Latin Amerika'daki başkaldıranları ezmek için girişimde bulunma izni vermişti. Ama Kutsal İttifak'ın yersiz isteklerine, Canning'in liberal İngiltere'si, bazen ideolojik, bazen de pratik nedenlere dayanarak karşı çıkıyordu. Gerçekte, Büyük Britanya'da Sanayi Devrimi en yüksek düzeyine gelmişti ve İngilizlerin, Avrupa'nın ablukası sırasında elde etmiş oldukları ve üzerinde önemle durdukları Güney Amerika pazarını yitirmeye hiç niyetleri yoktu. Büyük Britanya Dışişleri Bakanı olan Canning, İspanya'da liberalizmi bastırmaya Kutsal İttifak tarafından memur edilmiş olan XVIII. Louis'nin gerici hükümetine, İngiltere'nin, Fransızların Güney Amerika'ya müdahalesini hiçbir şekilde hoş karşılamayacağını anlattı. Çünkü Paris, Fransız filosunun desteğiyle İspanyol prenslerini Güney Amerika'ya gönderme olanaklarını ciddi olarak incelemekteydi.

Bu konu, Amerika Birleşik Devletleri hükümetini de ciddi bir şekilde meşgul etti. Aslında, ufukta daha üzücü bir görüntü belirmeye başlamıştı: Bu da, Fransa'nın Güney Amerika'ya sızmasına engel olmak isterken İngiltere'nin oraya girmesiydi. Büyük Britanya'yla bağlantı kuruldu ve İngiltere'den teminat alındı. Canning, özgür ülkelerin geleceğinin çekişmekte değil birleşmekte olduğunu, İngiltere'nin refahının Amerika Birleşik Devletleri'nin refahına bağlı bulunduğunu görüyordu.

Ancak, Kutsal İttifak tehlikesi hep ortadaydı. 13 Kasım 1823'te Washington'a, Fransız askerlerinin Cadix'i ve Trocadero müstahkem mevkiini ele geçirdikleri ve böylece İspanya'da anayasal rejim taraftarlarının tasfiye edilmekte olduğu haberi geldi. Aynı zamanda, Rus Dışişleri Bakanı da –bilindiği gibi Rusya Kutsal İttifak'ın temel direğiydi– Amerikan hükümetine bazı imalarda bulundu ve bunlardan Fransızların Amerika'da bazı düşüncesiz girişimlere itileceği izlenimi edinildi. Harekete geçmek gerekiyordu, ama nasıl? Monroe'nun kafasında, Amerika Birliği'nin, diplomatik yollarla bundan kurtulamayacağı fikri yavaş yavaş belirdi. Tersine, enerjik bir tavır takınmak gere-

kiyordu ve bu tavrın ilkelere dayanması zorunluydu. Fikri alınan Jefferson, açık konuştu: Avrupa günden güne despotluk kıtası olacaksa, Amerika da özgürlük kıtası olmalıydı.

Böylece, düşüncesini olgunlaştıran Monroe kararını verdi ve 21 Kasım 1823'teki kabine toplantısında görüşünü açıkladı; diplomasinin dolambaçlı yollarına başvurarak değil, açıkça, kongreye göndereceği ilk mesajda Birlik'in durumunu bildirecekti. Bu mesaj, uluslararası ahlak ilkelerini ayrıntılarıyla içine alan bir deklarasyon olacak ve ileride Amerika Birleşik Devletleri'nin izleyeceği dış politika doktrinini saptayacaktı. Geniş tartışmalardan sonra, başkanın fikirleri kesin biçimini aldı ve "Monroe Doktrini"ni içeren mesaj, 2 Aralık 1823'te, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne ve bütün dünyaya açıklandı. Bu mesajda, "Elde etmiş ve korumakta oldukları egemenlik ve özgürlük sayesinde, Amerika kıtaları, bundan böyle hiçbir Avrupa devleti tarafından ileride sömürgeciliğe hedef alınmayacaktır" yolundaki karar açıkça belirtiliyordu. Ve bu mesajda kesinlikle şöyle denilmişti: "Bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bunu korumakta olan hükümetler konusunda, haklı ilkelere dayalı oldukları bizce de kabul edilen ve tarafımızdan tanınanlara karşı herhangi bir Avrupa devletinin her türlü baskı ya da kaderleri üzerinde her ne şekilde olursa olsun girişilecek bir denetim müdahale sayılacak ve Birleşik Devletler'e karşı düşmanlık gösterisi kabul edilecektir."

Bu mesaj, Avrupa hükümetlerinde büyük bir öfkeye yol açmıştı. Mağrur, budalaca ve sert bulunmuştu. Ayrıca, bu mesajın, cumhuriyetçi ve liberal "bölücülerin" davasına da yardımda bulunduğu ileri sürülüyordu. Parlamentoya dayalı İngiltere bile, önce onaylamakla birlikte, sonradan bir kişinin sömürgeciliğin sınırlarını çizme gözü pekliği göstermesini hoş karşılamamıştı.

Ama bu sınırların çizilmiş olduğu bir gerçekti. Kolomb'un çağından beri ilk kez, sömürgecilik, ahlaka dayalı bir planda kurulu bir devlet

tarafından mahkûm edilip, reddediliyordu. Bir sabah Palos'ta başlamış olan dönem kapanmaktaydı. İlk olarak, sömürge haline getirilmek istenilen bir kıta, sömürgecilerin yerleştirdiği kişiler tarafından kurtarılıyor ve bir daha sömürgeciliği istemediğini ilan ediyordu Bir yıl geçmeden, Aralık 1824'te, Güney Amerika'da başkaldırmış olanlar, İspanyolları Ayacucho'da kesin olarak yeniyorlardı. Bu, bir çağın sonuydu.

Monroe doktrini, yıllar boyu, sömürgeciliğe karşı çıkanların temel metni oldu. Yıllar boyu, Amerika Birleşik Devletleri, tam anlamıyla sömürgeciliğe karşı bir devlet sayıldı. Ama Monroe ideolojisinin bir hatası vardı: Amerika kıtasıyla sınırlandırılmış olduğundan, Avrupa'dan gelmiş insanlar arasında yeni bir ulusal bilincin oluşmasından başka şeyle ilgilenmiyordu. Sömürgeciliğe karşı olan cephenin daha geniş bir fikir haline gelmesi için yüz yıl beklemek gerekti ve bu çok daha farklı bir insanın çok daha farklı koşullarda ortaya çıkmasını zorunlu kıldı.

Lenin

Bu yeni koşullara bağlı olan olaylar, etkisini özellikle Asya'da gösterdi. Asya'nın, Rus devletiyle daha önceden ilişkileri olmuştu: Rusya, Sibirya'yı yavaş yavaş topraklarına katmış ve sınırlarını Pasifik Okyanusu'na kadar ulaştırmıştı. Çin'le ilişkileri, zaman zaman kötü, zaman zaman iyiydi; ama hiçbir zaman Çin İmparatorluğu, kuzeyindeki komşusuyla açık bir savaşa girişmemişti. 1917'de, Rusya'dan, bomba etkisi yapan haberler Çin'e ulaşmaya başladı. Çarlık düşmüştü. Ekim Devrimi sonucunda iktidar, sömürgecilik konusunda yepyeni fikirler getiren Bolşeviklerin olmuştu.

Marksizm, öteden beri, sömürgeciliğin baskısıyla sosyalizmin hiç-

bir zaman bağdaşamayacağını savunuyordu: "Başkalarını ezen bir ulus özgür olmayı bilemez" demişti Marx kesin olarak. Öte yandan, baskı altında bulunan insanlara önerilen yol, toplumsal sorunların çözümlenebilmesi için, her şeyden önce ulusal kurtuluşa kavuşma yoluydu.

Lenin, her zaman bu fikri benimsemişti ve "ulusların cezaevi" diye adlandırdığı Çarlık Rusyası'yla ilgili tezlerini bütün gücüyle geliştirmişti. Baskı altındaki insanları kurtarmak ve bütün dünya insanlarının özgürlüğe kavuşmalarına yardım etmek sosyalist devrimin ödeviydi. Büyük devrimci, dünyanın sorunlarını ve sömürgeci ulusları çok iyi biliyordu. Rusya'da çok çocuklu ve varlıklı bir aileden gelmiş olan Lenin, sağlam bir öğrenim görmüş ve iyi bir kültür sahibi olmuştu. Daha sonra da kişisel çabalarıyla kültürünü derinleştirmişti. On beş yıl Rusya dışında yaşamış, bu da kendisine, başlıca üç sömürgeci devlet olan Fransa, İngiltere ve Almanya'yı iyice inceleme olanağı sağlamış, kurulu düzeni sağlamak için sömürgeci sömürünün nasıl davrandığı konusunda da bilgi sahibi olmuştu. O zamana kadar, sömürgeciliğe karşı savaşa girmiş olan partiler arasında en göze çarpanı İtalyan Sosyalist Partisi'ydi. Bu parti, Andrea Costa ve Filippo Turati yönetiminde, Afrika'daki serüvenlere karşı unutulmayacak savaşlar vermiş ve Lenin, bu savaşlarla yakından ilgilenmişti. Ama Lenin, bu konuda kapitalizmin "emperyalist dönemde" tahliline yakından bağlı olarak kendine özgü bir fikir de geliştirmişti. Dünyada iki olgunun varlığını gözden kaçırmamıştı: Bunlardan birincisi, açık ve çözümü mümkün olmayan bir gerilim yaratan, dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşılmasıydı. İkincisi de, mal ihracı yerini sermaye ihracına bırakıyordu ve bu da merkezlerdeki kapitalizmi sömürgeler dünyasına daha sıkı bağlıyordu. Böylece Lenin, sömürge halklarının ayaklanması ve devrimi gerçekleştirmesiyle merkezlerdeki kapitalistlerin güç duruma düşeceği ve böylece sosyalizm için verilen savaşın kolaylaşa-

cağı yolundaki teorisini ortaya attı.

Lenin, Rusya'da iktidarı eline geçirdikten sonra dünya devrimini hiçbir zaman unutmamıştı. İç savaş ve Sovyet Rusya'nın iç sıkıntıları, III. Enternasyonal'in kurulmasını geciktirdi; ama en sonunda III. Enternasyonal kuruldu. Her ne kadar ilk Komünist Enternasyonal Kongresi Avrupa'da komünist partilerin kurulması zorunluluğuyla ilgilendiyse de, 1920'de toplanan ikinci kongre, sömürgecilik konusunu ele aldı.

Lenin'e göre, emperyalizmin karakteristiği "Sayıca artmakta olan küçük ya da zayıf ulusların, bir avuç zengin ya da güçlü ulus tarafından sömürülmesidir." Ama, emperyalist savaş boyunduruk altına alınmış ulusları tarihe sokar, bu insanlara silah kullanmayı da öğretir: "Çok yararlı olan bu bilgi için, biz, bütün Rus işçi ve köylüleri adına burjuvaziye içten teşekkür edebiliriz."

Ardından iki özel sonuç çıkarılır: 1) Komünist partilerin, sömürge halklarının kurtuluş savaşlarını her ne şekilde olursa olsun desteklemeleri zorunluluğu vardır. 2) Boyunduruk altındaki ulusların komünistleri, yine de kendi burjuvazileriyle kaynaşmamalı ve kendi amaçlarını burjuvazininkilerle karıştırmamalıdır.

Lenin için asıl amaç, sömürge halklarının kurtuluşu değildi: Bu sadece bir yoldu. Amaç, dünyada sosyalizmi kurmaktı ve başka türlü de olamazdı.

Boyunduruk altına alınmış insanların III. Enternasyonal tarafından desteklenmesi, Sovyet hükümeti girişimiyle Bakü'de toplanan I. Doğu Halkları Kongresi'nde somut olarak ortaya kondu. Kongrede, iki bine yakın temsilci vardı. O sıra zamansız gelebilirse de, bu kongre, tartışılmayacak kadar büyük bir siyasal başarı oldu. Yine de meyvalarını vermekte gecikmedi. Eski Rusya İmparatorluğu'ndaki Asya halkıyla, çoğunluğu oluşturan Rus halkı arasında eşitlik ilkesini ilan eden Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasası bu kongreden kısa süre sonra açıklandı.

Bu andan sonra, bütün sömürge halkları, belirli ve gizlenmeyen

amaçlara yönelik büyük bir yardıma bel bağlayabilirlerdi. Hatta bazı yerlerde, ulusal kurtuluş hareketi, sonunda komünizmle özdeşleşti bile, ama, bu bazı yerlerde geçerliydi, Hindistan'da değil.

Gandhi

Hindistan'daki kurtuluş hareketi çok önce başlamıştı ve "Kızıl Yıldız" altında doğmasına gerek kalmayacak kadar yaşlı ve tecrübeliydi. Hindistan olgunlaşmıştı. Bundan başka, Hint kültür geleneği, komünist ideolojinin sızmasına karşı ciddi bir engel oluşturuyordu. Ama bu, Hindistan'ın sonuçta Sovyetler Birliği'nden ve komünist hareketten çok büyük yardım görmediği anlamına gelmezdi. Ama yine de kendine özgü bir yol izledi.

Özellikle bu yolu, sömürgeci sistemle mücadelesini sağlayacak bir ideoloji getirmiş olan adam sayesinde izledi. Bu ideoloji ne sadece Hintlilere özgüydü ne de böyle olması isteniyordu, ama özellikle Hint dehasına çok uygun düştü.

Tam XX. yüzyılın göbeğinde, bir adam, Asoka çağından bu yana oluşmuş olan Hint geleneğini ön plana çıkarmak çabası içindeydi. Bu adam, zayıf, kadidi çıkmış, milattan önce IV. yüzyıl Hint vakayinamelerinin birinden çıkmış gibi görünen Bombay'lı avukat Mahatma Gandhi'ydi.

Gandhi'yi ilgilendiren Hindistan'ın kurtuluşu değildi. Daha doğrusu, Hindistan'ın kurtuluşuyla, yürekten inandığı yeniden doğuşa götüren bir yolun ilk adımı olarak ilgileniyordu. Gandhi, geriye dönüp bu "küçük kıta"daki binlerce yıllık kültüre bakıyordu ve su götürmeyecek hataları bulunan, ama yırtıcı ve açgözlü olmayan bir toplumu keşfediyordu. Bu ülküye, makinenin yıktığı el tezgâhlarına ve zanaata dayalı basit hayata dönmek gerekiyordu. Çünkü, Marksizm'den çok uzak olan Gandhi, yine de toplumsal değişimlerin özünü üretim araç-

larının gelişmesinde bulunuyordu. Nefretle suçladığı bu makineye bağlı toplumun şiddete dayalı olduğuna inanıyordu; böyle bir toplumun sömürgeciliği doğurmasına şaşılabilir miydi? Sömürgecilik adaletsizlikti; adaletsizlik de şiddetten başka şey doğuramazdı.

Gandhi, Batı'nın içinde bulunduğu krizin kökenine iniyor ve aynı zamanda, kendi halkının kurtuluş yolunu çiziyordu. Bu halk adalet isteğini eylemle dile getirmeliydi, ama adalet şiddet üzerine kurulamayacağına göre, mücadele "kuvvete başvurmadan" yapılmalıydı. Ancak bu yoldan, özgür ve adil bir dünyanın çiçeği doğabilirdi.

Bu gerici bir fikir miydi? Böylece, geriye dönüş mü aşılanmak isteniyordu? Gandhi, bunun mümkün olmadığını çok iyi anlıyordu. Gandhi'nin çabası, daha çok, Rus komünizminin yolunu tutmadan, kapitalist toplumun olumsuz öğelerini elemeye yönelmişti: Karşılıklı yardım, işbirliği, kısacası şiddet yanlısı olmayan bir sosyalizm Hindistan'ın geleceğini güvence altına alacaktı. Ama şiddete başvurmadan verilecek savaş derhal başlamalıydı. Bu savaşın, yabancı efendilerle işbirliği yapılmadan geliştirilmesi gerekiyordu. Bu, Hindistan hükümet mekanizmasını felce uğratacak ve Büyük Britanya müzakerelere girmek zorunda kalacaktı!

Delice bir fikir gibi geliyordu bu. Yine de Gandhi zayıflığı, beyaz maşlahı ve çıplak ayaklarıyla, Hindistan'da birden çok popüler bir insan oldu, çok iyi tanıdığı ve kendisini anlayan halk tarafından sevilmeye başlamıştı. Hindistan'ın uçsuz bucaksız kültür mirasından, kökten değiştirmek ve yeniden yaratmak istediği halkını yönetecek büyük bir ülkücü güç çıkarmıştı. Aynı zamanda da, İngilizlerle mücadele edebilmek için, geleneklerine ve zihniyetine en uygun düşen silahı ülkesine sağlamıştı.

Bir Seçme Sorunu

Monroe, Lenin ve Gandhi'yle, sömürgeciliğe karşı ideolojik mücadelenin kadrosu tamamlanmıştı. Bundan sonra, bunu, demokrasi, komünizm ya da şiddete başvurmama adına yapacaklardı.

Bu üç ideoloji arasında bir seçme yapmak, tabii, kısmen de olsa, toplumun bünyesi, gelenek, kültür ve koşulların uygunluğu gibi bir dizi ögeye bağlı kalacaktır. Çok geçmeden, ideolojilerin kısmen de olsa birbiriyle karıştırılması eğilimi başlayacak, tümüyle Rus komünizmini benimsememekle birlikte, toplumsal değerleri ve dayanışmayı belirginleştiren, Batı dünyasının ve bu dünyanın demokrasi anlayışının yanında yer almayan tarafsız yollara başvurulacaktır. Bu gelişim sırasına, İslam geleneğine başvurmaktan kaçınılmayacak, ama yine de, yukarıda sözü edilen üç öğeden hiç değilse biri olmadan, ulusları harekete geçirmek ve kurtuluşa götürmek yolu bulunamayacaktır.

İKİ

DOĞUDA GÜNEŞ DOĞUYOR

Sun Yat-sen ve Kuomintang'ın Doğuşu

"Zamanla geçmiş olaylara göz atıldığında 1914-1918 savaşı, tüm Doğu dünyasına karşı Avrupa politikasının intihar başlangıcı sayılabilir." Arabistan uzmanı Francesco Gabrieli'nin bu acı sözleri gerçeği yansıtıyor. Asyalılar için bu savaş, "Avrupa iç savaşı" olmuştu: Canavarlar, dünyayı paylaştıktan sonra, yağmaladıklarını yeniden paylaşmak için kapışıyorlardı. Sömürgeci sistemin yeni bir krizle karşılaşacağı açıkça belliydi.

Böyle bir kriz, Çin'de bekleniyordu. Özellikle, eski Çin'den yeni Çin'e geçilmesini sağlayan Doktor Sun Yat-sen bu krizi bekliyordu.

1868'de Kanton şehrinde doğmuş olan Sun Yat-sen, on üç yaşında okumak üzere Hawaii'ye gitmiş ve burada Hanolulu Koleji'ne girmişti. Burada Amerikan demokrasisinin ilkelerini derinliğine öğrenmiş; Rousseau ve Jefferson'ın, Washington, Monroe ve Lincoln'ün, Voltaire, Robespierre ve Marx'ın fikirlerini kavramıştı. Öğrenimini, Hong Kong'daki İngiliz Üniversitesi'nde tamamlamış, tıp doktoru diploması almış, Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Büyük Britanya'ya gitmişti. Protestan ve cumhuriyetçi olan Sun Yat-Sen, Batı'nın liberal, demokratik ve devrimci fikirleriyle doluydu. Aynı zamanda da, onun ağzından, eski Çin kültürü, büyük T'ai-p'ing köylü hareketinin doğduğu güneyin yanık topraklarını konuşuyordu. Çin'e döndükten sonra, 1900 yılında, ilerde ulusal egemenlik, demokrasi ve refah diye özet-

lenebilecek üç "halk ilkesi"ni gerçekleştirmesi gereken Kuomintang'ı (Ulusal Halk Partisi / Kouo-min-tang) kurmuştu.

İmparatorluk Kararnamesiyle Cumhuriyet İlanı

Böylece Sun-Yat sen, Çin'in Mazzini'si olmuştu ve gelecekte de Washington'u olacaktı. 1893'te, Kuomintang'ın kuruluşundan yedi yıl önce, Hunan'daki yoksul bir köy evinde, Çin'in Lenin'i Mao Tse-tung (ya da Mao Tsö-tong) doğmuştu.

Ama Vladimir İlyiç Ulyanov henüz savaşçı adı olan Lenin'le tanınmamıştı, Mao daha çocuktu, Sun'a gelince, o, gizli örgüt kurmaya başlamıştı. Çin İmparatorluğu çöküyordu: "İhtiyar Buda" Ts'eu-hi 1908'de, tahtını üç yaşındaki P'ou-yi adlı bir çocuğa bırakarak ölmüştü. Naip Tch-ouen'di, ama aslında yönetim Yuan Che-K'ai adlı zeki, kurnaz, yetenekli, vicdansız, uzağı gören, zorba ve hesaplı bir politikacının elindeydi. Bu politikacı gidilen yeri biliyordu; ölmeden önce yaşlı Ts'eu-hi'den mahalli özerklik konusunda bazı yenilikler koparmıştı. Naiple geçinemiyordu, çok enerjik olan naibin erkek kardeşini zehirlediği de fısıltı halinde dolaşıyordu. Kötü bir rüzgarın esmeye başlayacağını anlamıştı, ne pahasına olursa olsun ayakta kalmak için her türlü manevraya başvuruyordu.

Güney kaynamaktaydı. 1911'de, askerî bir ayaklanma isyana dönüştü. Tehlike karşısında, naip, nefret ettiği Yuan Che-K'ai'nin titreyerek ayaklarına kapandı. Yuan Che-K'ai de, bundan faydalanarak başkomutan oldu ve bütün gücü eline geçirdi. Bundan sonra da, ayaklananların cumhuriyeti ilan ettikleri ve Sun Yat-sen'i geçici cumhurbaşkanı yaptıkları Nankin üzerine yürüdü. Yuan Che-K'ai'nin, Prens Tch-ouen'e hoş görünmek için ihtilali bastırmaya hiç niyeti yoktu; zemini yoklamak ve "kuvvetli durumda" Sun Yat-sen'le müzakereye oturmak istiyordu. Gizli müzakereler iyi sonuç verdi. Gerçekçi dav-

ranmak zorunda kalan Sun, bir uzlaşmaya yanaştı, Yuan Che-K'ai de Pekin'e dönüp naibe, bu konuda yapılacak bir şey olmadığını ve isterse bütün yetkileri kendisine bırakarak çekip gidebileceğini söyledi. İmparator bir kararnameyle cumhuriyeti ilan etti ve ardından tahtından vazgeçtiğini açıkladı. Bu operet sahnesi, binlerce yıllık Çin İmparatorluğu'nun perdesini kapatıyordu.

Mareşallerin Yönetimi

Bunun üzerine Sun Yat-sen istifa etti ve sinsi Yuan cumhurbaşkanı oldu. Bundan sonra da, Yuan, devrim kurullarını tasfiye etti, bakanlara yol verdi. Kuomintang'ı yasa dışı ilan etti ve diktatörlüğü kurdu. Müzakere etmek zorunda kaldığı usta sahtekârın oyununa gelen Sun Yat-sen, sürgün yolunu tutmak zorunda kaldı, yıl 1912'ydi.

Bu noktada Yuan Che-K'ai, meslek hayatının ilk önemli hatasını yaptı: 1915'te kendisini imparator ilan ettirdi. Bu olay epey gürültü kopardı. Hemen her yerde ayaklanmalar başladı. Sömürgeci devletler kaygılandılar. Çin'de güçlü bir hükümetin yeniden iktidara gelmesi hoşlarına gitmiyordu ve buna karşı veto haklarını kullandılar. Yüz gün geçtikten sonra, kötü bir işe girişmiş olduğunu anlayan Yuan, imparator olmaktan vazgeçerek tekrar cumhurbaşkanlığına döndü.

Kısa bir süre sonra, hayal kırıklığına uğramış imparator, Çin'i korkunç bir kargaşa içinde bırakarak öldü. Bütün eyalet valileri özel ordular kuruyorlar, ağa ve efendi gibi davranıyorlar, yoksul halkı öldürüyorlar ve angaryaya koşuyorlar, Avrupa'nın bütün sömürgeci devletleriyle Japonya'nın büyük bir istek ve memnunlukla satmaya hazır oldukları silahları almak için gereken parayı toplamak amacıyla her türlü çareye başvuruyorlardı. Çin'in karışık sahnesinde garip insanlar ortaya çıkıyordu. Japonlardan yardım gören ve paraca desteklenen Çang Ço-lin adındaki eşkıya Mançurya'yı ele geçirmişti. Bir gün, eşkı-

yalık mesleğinden bıkan bu adam kendini mareşal –anlaşılan generallik ona yetmiyordu– ilan etti ve bütün Mançurya'yı aldı. Pekin de, kendini mareşal ilan etmiş olan Wang Tsing-Wei'nin elindeydi. Ama Sao Kouen ve Wou Pei-fou adındaki iki "general" bu mareşali yerinden attılar. İki kişi oldukları için, Pekin'de ortak bir yönetim kurdular, ancak her ikisinden de memnun olmayan eşkıya Mareşal Çang Ço-lin onları kovdu ve eski imparatorluk başkentini de kendi topraklarına kattı. Başka bir yerde, Fong Yu-siang adındaki garip bir kişi baştaydı. Protestanlığı kabul etmiş olduğu ve bütün özel ordusunu yangın hortumuyla vaftiz ettirdiği için kendisine "Hıristiyan General" deniliyordu.

Çin İhtilali

Sun Yat-sen mücadeleyi bırakmamıştı. Tokyo'ya sığınmış olan Sun, yeni bir ihtilal için Çin'e dönme fırsatını kolluyordu. 1917'de Çin'e döndü ve Yuan Che-K'ai tarafından dağıtılmış olan parlamentonun hayatta kalan üyelerini Kanton'da topladı. Bir ayaklanma başlatmaya çalıştıysa da sonuca varamadı. Ancak, aynı yıl içinde, Rusya'da devrim olmuştu. Kısa süre sonra da Bolşevik liderleri, sömürge halklarına yardım konusunda fikirlerini açıkladılar. Sun, bu yardımın önemini hemen anladı: "Artık Batı'ya bakmıyoruz. Gözlerimiz Rusya'ya çevrilmiştir" diyordu. Demokrat kalarak, komünist ya da sosyalist olmaksızın, programına toplumsal bir ağırlık verdi, Rusya'yla hemen ilk bağlantılar kuruldu. Sovyet hükümeti, Adolf Joffe adındaki, büyük yetenekleri olan bir adamı Çin'e gönderdi. Bu adam Şanghay'da, Sun Yat-sen'le yaptığı uzun bir görüşmeden sonra Sovyetlerin yardım yapacağı sözünü verdi.

1921'de Çin Komünist Partisi kuruldu. Bu parti sayı yönünden zayıftı, ama kalabalık köylü yığınları arasında geniş bir propagandaya girişecek ve bu yoldan da Kuomintang'a çok değerli bir destek sağla-

yacaktı. Sun 1923'te –Joffe ile görüştükten sonra– Kanton'a döndü. Komünistler tarafından örgütlenmiş olan halkın yardımıyla iktidarı ele geçirmesi çok kolay oldu. Kısa sürede büyük güç sahibi oldu. Kızıl Ordu'ya bağlı eğitmenlerin yönetiminde, Whampoa (Kanton'un bir limanı olan Houang-pou) Harp Akademisi kuruldu.

Ama buraya gelebilmek için uzun bir yolun aşılması gerekmişti. Joffe ile Sun, Şanghay'da karşı karşıya geldikleri zaman, Kuomintang gözden düşmüştü. Avrupa devletleri daha çok "savaş senyörleri"ni – eyaletlerde egemen olan generaller kendilerine bu adı vermişlerdi– destekliyorlar ve Kuomintang'ı gülünç buluyorlardı. Çin Komünist Partisi de çok az üyesi olan sefil bir örgüttü.

Ama Joffe açık ve ileri görüşlüydü. Uzun yıllar batıda yaşamış olan bu çok kültürlü adam, yeni bir dünyanın dürtüsünü içlerinde duyan ve Dünya Komünist Devrimi için içten ve çıkar gözetmeksizin savaşan Lenin ve Troçki gibi adamları yetiştirmiş Bolşevikler kuşağındandı. Lenin'in ölümünden sonra Sovyet iktidarına göz dikenlerin dar görüşlü ve bağnaz bürokratlığından, Joffe'de eser yoktu. Rusya'nın Çin'e yapması gereken yardımı, kardeşçe, karşılıksız, devrimlerle ezilenler arasında bir dayanışma olarak görüyordu. Sun kendisiyle çok açık konuşmuştu: "Çin'de komünizmi ya da sosyalizmi kurmak için gereken koşullar yoktur." Joffe, onunla aynı görüşteydi ve yardım bu esas üzerinden yapılmıştı. Rus devrimcisi, Çin'de büyük bir güç birikimi görüyordu: Milyonlarca çiftçi, yüz binlerce yoksul, on binlerce işçi, insanlıkla ilgisi olmayan bir boyunduruk altında eziliyorlardı. Bu durumun yüzde doksanı, sömürgecilerin kusurundan ileri geliyordu. Bu güç harekete geçirilebilir, savaşa yöneltilip zafere ulaştırılabilirse, Çin'deki yarı-sömürge rejim yıkılabilirdi.

Çin'deki Sovyet misyonunu yönetmek için, eski bir Bolşevik, Joffe gibi devrimci yapıda ve görüşte olan Mihail Borodin seçilmişti. Borodin, Kanton'a vardığında, oldukça karışık bir durumla karşılaştı. Sun iktidarı ele geçirmeyi başarmıştı, ama kendisini destekleyen milis kuv-

vetleri sağlam değildi. İşçiler bölünmüştü ve ne yapacaklarını şaşırmışlardı, propaganda köylülere ulaşamıyordu bile. Dağınık örgütü ve az üyesiyle, Kuomintang, bir parti olmaktan çok bir kargaşa yuvasıydı. Sun, köşesine çekilmişti ve askerler –durumun gerçek hakimi onlardı– ona bir çeşit çaresizlik ve soğuklukla bakıyorlardı. Borodin sözlerini esirgemedi. Toplumsal bir program getirilmedikçe, köylülere toprak ve yoksullara daha adaletli bir hayat vaat edilmedikçe, Kuomintang'ın bir şey umut etmesi mümkün değildi. Bunları yapmış olsa bile halk –özellikle köylüler– arasında amaçlarını anlatmak için kışkırtmalara girişilmediği ve kurtuluşları için savaşmaya davet edilmediği sürece Kuomintang yine bir sonuca varamayacaktı.

Böyle bir programı Sun, seve seve kabullenirdi, Kuomintang, kesin olarak kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına bağlı bir partiydi. Bu yüzden Sun, iki vaatten başka şey koparamadı: Bunlar da, büyük toprak sahiplerine ait arazinin % 25'ini çiftçilere vermek ve kendi çıkarları için mücadelede bulunmak üzere köylüleri örgütlendirmekti. Böylece vaat edilen ılımlı tarım reformu hiçbir zaman gerçekleştirilemedi. Borodin, Kuomintang'ı adına layık bir parti yapma ödevini tamamen üzerine aldı. Joffe, zamanında, gelecekteki örgütün ana hatlarını açık olarak çizmişti ve Sun'a yazdığı mektupta: "Kuomintang Partisi'nin asıl amacının büyük ve güçlü bir halk hareketinin yolunu açmak olduğuna inanıyoruz" diyordu. "Bunun için de, büyük çapta propagandaya girişmek ve örgütlenmek, yapılması gereken başlıca işlerdir."

Ocak 1924'te Borodin, ilk Kuomintang kongresini toplamayı başardı. Kongrenin programı Borodin tarafından hazırlandı; bu program, iç politikada temsilcilere dayanan bir sistemin getirilmesini, ılımlı bir tarım reformu yapılmasını, küçük çiftçilere kredi verilmesini, tekelci sanayinin millileştirilmesini, işsizlikle mücadele edilmesini, emeklilik ve sosyal yardım sisteminin kurulmasını öngörüyordu. Dış politikada, eşitlik ilkesine aykırı antlaşmaların, yabancılara verilmiş

imtiyazların, gümrükler üzerindeki sömürgeci denetimin tasfiyesini amaçlıyordu. Bu program "milli, demokratik, liberal, modern ve uzun vadeli bir program olup, ne sosyalizm ne de komünizmdi". Böylece, Kuomintang, bir mezhep olmaktan çıkıp bir parti halini alıyordu.

Komünistlerin Kuomintang'a girmeleri, yoksul halk yığınlarının canlı bir işbirliği anlamına geliyordu. Aynı zamanda, üç milyon rublelik bir Rus yardımı, Whampoa Harp Akademisi'nin kurulmasına olanak sağlıyordu. Böylece de bir halk ordusu kurulmuş oluyor ve köylüler bu orduya büyük bir devrimci istekle katılma olanağı buluyorlardı. Kısa bir süre sonra, yarım milyondan fazla işçiyi temsil eden Çin sendikaları birinci kongresinin Kanton'da toplanması olanağı da doğdu.

Çan Kay-şek ve Şanghay Kırımı

Sun Yat-sen 1925'te öldüğü zaman durum böyleydi. Çok ağır bir kayıp olmuştu onun ölümü, çünkü Çin Devrimi'nin bağdaşmayan güçlerini bir arada tutabilen tek adamdı Sun. Borodin'le Kuomintang ileri gelenleri, Kanton'da kalmakla başarılı olamayacaklarını ve saldırıya geçmek gerektiğini hemen anladılar. T'ai-p'ing Ayaklanması'nı ayrıntılı olarak incelemiş olan Borodin, harekât planlarını hazırladı ve Whampoa Harp Akademisi komutanı olan General Çan Kay-şek'e açıkladı. 1926 yılının yaz aylarında, Kanton'daki ordu harekete geçti. Whampoa'daki subay adayları yirmi binden fazla değildi. Geri kalanı için, aralarında eski askerî örgütlere bağlı bulunanların da olduğu toplama birlikler bir araya getirildi. Ama aynı zamanda bütün Çin ayaklandı. Silahlı köylüler tarafından desteklenen Çan Kay-şek'in adamları, ardı ardına savaş kazandılar. Kısa sürede, Hank'eou, Nankin ve Şanghay kurtarıldı, ayaklanma da bir yandan hızla gelişiyordu.

O sırada Sovyetler Birliği'nde, Çin konusunda ateşli tartışmalar

yapılıyordu. İktidara geçmiş olan Stalin, Çin komünistlerinin Kuomintang'da kalmaları gerektiğini ve ihtilalin yönetimini güvenilecek biri olan Çan Kay-şek'e bırakmalarını savunuyordu. Troçki ve taraftarları, tersine komünistlerin Kuomintang'dan çekilmeleri ve devrimin toplumsal dönemini başlatmaları görüşündeydiler.

Troçki daha ileriyi gördüğünü ispatladı. Oldukça uzun zamandan beri, Çan Kay-şek, sola karşı olan gruplarla gizli bağlantısını sürdürüyordu. 1927'de Şanghay'ın alınmasından az sonra komünistlere karşı oluverdi; işçi mahallelerini topa tutturdu, Rus misyonunu kovdu ve gerici bir rejim kurdu. Aslında, ötekiler gibi bir savaş senyörü haline gelmişti ve öbür savaş senyörleriyle, özellikle eşkıya Mareşal Çang Ço-lin'le çeşitli anlaşmalar yapmıştı. Bulundukları her yerde komünistleri kılıçtan geçirdi ve başkent Nankin'i alarak Çin'in ortasını ve güneyini yönetmekle yetindi.

Ama temizlemiş olduğunu sandığı komünistlerin hepsi öldürülmüş değillerdi. Bu komünistler, Kuomintang'ın bir kenara bırakmış olduğu toplumsal adaletle ilgili görüşleri kendi hesaplarına kullanmışlar ve Mao Tse-tung'un kişiliğinde kendilerine gereken lideri bulmuşlardı.

Mao Tse-tung ve Uzun Yürüyüş

Daha önce de söylendiği gibi, Mao, Hou-nan'da yoksul bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Babası uzun zaman askerlik yapmıştı, bu da biraz para ve toprak sahibi olmasını ve zengin bir çiftçi haline gelmesini sağlamıştı. Mao, tarlalarda çalışıyor ve sert bir öğretmenin denetiminde klasikleri okuyordu. Böylece, Çin'in geçmişi ve geleceği konusunda düşünme fırsatı buldu. Sonunda da, ülkesinin en büyük kusurunun Batı tekniğini yeterli bir hızla sindirememek olduğuna kendini inandırdı. Bundan sonra, Marx'ın eserlerini okumaya başladı ve Ekim Devrimi'nin etkisi altında kalarak komünist oldu,

Hou-nan köylülerini örgütledi. Partinin başlıca yöneticilerinden biri haline geldi ve köylülerle ilgili çalışmaları üzerine aldı. İşte bu noktada büyük bir köylü devrimine inanan Mao ile parti başkanı Çen Tousieou arasında anlaşmazlık başgösterdi. Anlaşmazlık çok açıktı: Çen Tou-sieou, işçi sınıfı şemalarına bağlı kalıyor ve kesin olarak, Batılı bir komünist parti başkanı gibi davranıyordu; Mao ise, toplumsal devrimle ulusal Çin devriminin köylü sorununda bir bütün oluşturacağı yolunda uygun ortamı keşfetmişti.

Mao ile Çen arasındaki mücadele gerginleşmişti. Şanghay kırımından sonra Çen, Çan Kay-şek'le barışma politikasını savunuyordu. Bu mantıklıydı da. Köylülerin ayaklanmaları konusundaki Mao'nun önerisine güvenmediği için, Kuomintang'la bir yaklaşma yolu aramaktan başka çare olmadığına inanıyordu.

Mao, Hou-nan'a, köylülerinin arasına döndü. Köylülerin de "rahat durmaya" hiç niyetleri yoktu. Kısacası, ihtilal kırsal yörelerde patlak verdi.

Kanton Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden çıkarılan Mao, köylüleri Sovyetler kurmaya davet ederek ve komünist görüşleri benimseyen General Çu Teh komutasındaki Çin Kızıl Ordusu'nu güçlendirerek, kendi başına hareket etmeye koyuldu. Çok geçmeden Çin'in güneyinin büyük bir bölümü geri alındı ve Komünist Cumhuriyeti kuruldu. Çan Kay-şek, Mao'nun hakim olduğu bu topraklara karşı, bir keresinde üç yüz bin askerin katıldığı beş saldırıya girişti ve püskürtüldü. Ama 1934 Ekim'inde Çin Sovyet Cumhuriyeti ayakta duramayacak hale geldi. Bunun üzerine Mao ve Çu Teh büyük gözü peklik isteyen bir karar aldılar: Güneyden kuzeye gidecek ve on bin kilometre yürüyerek kuzey eyaletlerine ulaşacaklardı. Çang Ço-lin'in ölümünden sonra, Japonların Çin'e saldırarak Mançurya'yı ele geçirmeleri de komünistleri harekete geçiren bir neden olmuştu. Mao, toplumsal Çin Devrimi'nin her şeyden önce ulusal olmasını, hatta toplumsal ve ulusal niteliklerin birbirinden ayrılmaması gerektiğini anlamıştı. (Oysa Çan Kay-şek birinci ve Çen

Tou-sieou da ikinci temayı bir yana bırakmışlardı) O halde Çin Sovyet kuvvetlerinin, sömürgeci Japonlara karşı halkı ayaklandırmak için kuzeyde mevzilenmeleri gerekiyordu. Aynı zamanda Mao, Çan Kay-şek'e, Japonlara karşı birleşmeyi de önerdi, ama diktatör bu teklife kulak asmadı.

Uzun Yürüyüş tarihin en şaşırtıcı askerlik olaylarından biri oldu. On bin kilometre, Amerika kıtasının eninin iki katı demekti. Bu yol üzerinde yalnız askerî birlikler değil, aynı zamanda aileleri ve araçlarıyla köylüler, köy okulları, atölyeler ve kooperatifler de vardı. Her şey "sökülmüştü" ve kuzeye doğru gönderilmekteydi. Ardı arkası kesilmeden Çan Kay-şek kuvvetleriyle çarpışarak, hemen hemen hiç bilinmeyen vahşi yörelerden geçerek, derin ve acımasız suların üzerinden aşarak, Mao ve arkadaşları 1935 yılında Şensi'ye ulaştılar. Zamanı gelmişti: Japonların saldırganlığı zirveye ulaşıyordu.

Japonlara Karşı Savaş

Aslında, bütün öbür sömürgeci devletlerin başarısızlığa uğradıkları bir yerde, Japonlar, uzun süreden beri umutsuz çabalar harcamaktaydılar. Amaçları da, Çin'i sömürgeleri haline getirmekti. Bu yolda, yalnız Çin'le değil, aynı zamanda sömürgecilik konusunda ılımlı olan ya da sömürgecilik hırsı sönmüş bulunan öbür devletlerle de karşı karşıya gelecekler, bütün dünyayı boyunduruğu altına almak gibi delice bir heves peşinde koşan Nazi Almanyası'yla aynı safta yer alacaklardı. Daha 1915'te, Japonya, Yuan Che-K'ai yönetimindeki Çin'e ünlü "21 Talep"ini kabul ettirmeye çalışmıştı. Böylece, eski Çin İmparatorluğu bir Japon sömürgesi haline gelecekti. Yuan bu isteklere boyun eğmişti, ama dünya devletleri Japonların isteklerine karşı soğuk bir düşmanlık göstermişler ve Çin halkı da öfkeyle protesto ederek ayaklanmıştı. 1925-1926 İhtilali Çin'in hızla boyun eğeceği görüşünü akıl-

lardan uzaklaştırmıştı, ama şimdi, Japonya tekrar saldırıya geçiyordu. Çang Ço-lin'in oğlu genç Mareşal Çang Hiue-leang'la Nankin hükümetinin anlaşmalarıyla Japonya'nın eline fırsat geçti. Bunun üzerine Japon askerleri Mançurya'yı istila ettiler ve yarattıkları hayali bir Mançukuo Devleti'nin tahtına Çin'in eski İmparatoru P'ou-yi'yi oturttular. Bu olay Çin'e karşı yapılmış açık bir tahrikti, üstelik Japonlar, Şanghay'a asker çıkarıp bu şehri almaya da kalkıştılar. Ama Avrupa devletleri bu hareketi öfkeyle karşıladılar ve Amerika Birleşik Devletleri savaş gemilerini Hawaii'de topladı. Bunun üzerine Japonlar, gerilemek, Çin'in merkezine daha uygun bir zamanda tekrar girmek ve şimdilik Mançukuo ile yetinmek zorunda kaldılar.

Bu arada Tokyo'da, bu işin yakın gelecekte tekrar ele alınacağı görüşü ağır basıyordu. Japonlar, kapıyı çarparak Milletler Cemiyeti'nden çekildiler. Etiyopya'ya karşı yapılan faşist saldırısı ve uluslararası örgütün bu saldırıyı durdurmakta aciz kalışı, Japonlara tekrar harekete geçme cesaretini verdi. Mançukuo'dan, yavaş yavaş Çin'e nüfuz etmeye başladılar. Ho-pei ve Chahar eyaletlerini ayırarak, burada kendilerine bağlı bir kukla hükümet kurdular. Bu kez, halkın nefreti üzerine Çan Kay-şek'in yan çizme olanağı kalmadı. Sıkışmıştı ve zor durumdaydı, Mao Tse-tung ve komünistlerle bir anlaşma yapmaya karar verdi ve istilacıya karşı Ulusal Çin Savaşı'nı ilan etti.

Aslında, Çan Kay-şek'le komünistler arasındaki ihtilaf yatışmadı. İnatçı diktatör, tam anlamıyla halkçı ve demokratik bir politika uygulayarak duruma hakim olmak için eline geçen son fırsatı budalaca kaçırdı. Ancak böyle bir hareket Mao'yu güç durumda bırakabilirdi. Bundan başka, Japonlara karşı verilen mücadelenin en zorlu anlarında bile diktatörün kuvvetleri çoğunlukla komünist kuvvetlere saldırıyordu –komünist kuvvetlere Halk Kurtuluş Ordusu adı verilmişti– ve komünist kuvvetler bu arada Nipponlara karşı savaşıyorlardı.

Japonya'ya karşı verilmekte olan savaş, İkinci Dünya Savaşı içinde

eridi. Çin korkunç kayıplara uğradı ve büyük zorluklara katlandı. Pekin'i, Şanghay'ı, Nankin'i, Han-keu'yu ve Kanton'u kaybetti; ama savaş Japon emperyalizminin yenilgisiyle son buldu.

Çin Halk Cumhuriyeti

Savaş sona ermişti. Ne yapmak gerekiyordu? Çan Kay-şek komünistleri tasfiye etmekten ve bütün Çin'de tekrar diktatörlük kurmaktan vazgeçmemişti. Batılı devletler kararsızlık içindeydiler. Amerika Birleşik Devletleri'nde en demokratik eğilimli olanlar, Çan Kay-şek hükümetinin etkisizliği, ahlaksızlığı ve sertliği üzerinde duruyorlardı. Çin'in komünist olması engellenmek isteniyorsa bir diktatöre bel bağlanamazdı ve Ulusal Çin Devrimi'nin gerçekleşmesi önlenemezdi. Daha 1924'te, Sun Yat-sen'e Rus danışmanının (Borodin) adı sorulduğunda "Lafayette" cevabını vermişti. Bu cevap Amerikalılar için açık bir uyarıydı. Ulusal Çin Devrimi Monroe adına yapılmayacaksa, Lenin adına yapılacaktı. Ama ne pahasına olursa olsun yapılacaktı. Japonlara karşı girişmiş oldukları savaş, Çinlileri, güçleri ve onurları konusunda bilinçlendirmişti. Çinlileri durdurmak imkansız olacaktı. Bir fırsat daha vardı, o da bu hareketin Batı'ya karşı yapılmamasıydı. Bu fırsat da kaçırıldı. Şu ya da bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri, en geri kalmış olanların öğütlerini dinlemeyi yeğledi ve Çan Kay-şek'in kokuşmuş diktatörlüğünü de sonuna kadar desteklemeye karar verdi. Bundan başka, Amerikalılar, Sovyetler Birliği'ne karşı da soğuk savaşa girişmişlerdi. Moskova'da, Lenin'den sonra çok değişiklik olmuştu. Eski Bolşeviklerin yenilgiye uğramış olması ve devletin bürokrasiye dönüştürülmesi, Stalin'in diktatörlük peşindeki grubunu kesin olarak iktidara yerleştirmişti. Bütün dünyadaki demokratik güçlere karşılıksız yardım yapmak çağı, Joffe'nin çağı artık geçmişti. Amerikalılar, Mao'yu, Sovyetlerin yayılma siyasetinin bir ajanı olarak gördüler ve

büyük bir hataya düştüler böylece.

Aslında Stalin, Çinlilerin devrimci ve Troçki'ninkine benzeyen eğilimlerine büyük bir hoşgörüyle bakmıyordu. Kesin olarak, ne pahasına olursa olsun, Çan Kay-şek'le dostluğu sürdürmelerini öğütlüyordu. Çin'de, Mao ve arkadaşları başka türlü düşünüyorlardı. Rusların ve Amerikalıların sandıkları gibi, Çan Kay-şek "burjuva devrimi"nin bir temsilcisi değildi, sıfırı tüketmiş bir diktatördü. Çan Kay-şek'in isteklerine boyun eğilirse her şeyin sonu olurdu. Ama Sovyet Rusya'nın yardımına ihtiyaç olduğu için, bu gerçek açığa vurulmuyordu.

Çin'deki iç savaşın nedeni buydu. Çan Kay-şek kolayca yenilgiye uğratıldı. 1949'da bütün Çin komünistlerin eline geçti. Ulusal devrimle toplumsal devrimin birbirinden ayrılamayacağını anladıkları ve her iki devrimin de köylü yapısını kavradıklarından komünistler kazanmışlardı. Artık, sömürgeciliğin bütün izleri tasfiye edilmişti ve Çin dünyadaki yerini tekrar alıyordu.

Gandhi ve Pasif Direniş

"Avrupa iç savaşı"nın, aynı zamanda Hindistan'da da önemli yankıları olmuştu. Ilımlı ödünler verme politikalarını sürdüren İngilizler, "Savaş Kabinesi"ne iki Hintli temsilci sokmuşlar ve Barış konferansında da bir Hintli temsilcinin bulunmasını kabul ettirmişlerdi. Ama Hindistan'daki durum gerginliğini koruyordu, Pencap'da girişilen bastırma hareketi de hoşnutsuzluğu artırdı. Mahatma Gandhi, harekete geçme zamanının gelmiş olduğunu düşündü.

Sun Yat-sen'den farklı olarak, Gandhi, ne Doğu'ya ne de Batı'ya bakmıyor, sadece Hindistan'a bakıyordu ve gücünü yalnız Hint geleneğinden alıyordu. Yine de Batı düşüncesini iyice incelemiş ve Lev Tolstoy'un kişiliğinde pasif direniş peygamberini bulmuştu. Uzun bir ayrılıktan sonra geri dönen ve Kongre Partisi'nin değerli kişilerden

yoksun olduğunu gören Gandhi, kararlı olarak hareketin yönetimini ele aldı ve İngilizlerin "ağır basan eline" karşı gelmek için, ilk pasif direniş gösterilerini başlattı. Büyük bir başarı elde etmekte de gecikmedi. Basit ve alçakgönüllü hayatı, sevimliliği ve kibarlığı yoksulları, zavallıları ve ezilenleri tutması, insanı boğmayacak bir toplumsal adaleti içten isteyişi Gandhi'yi çok sevilen bir insan haline getiriyordu.

İngilizler şaşırdılar. Ellerini daha da ağırlaştırarak pasif direnişi kırma yolunu aradılar. Amritsar'da General Dyer halka ateş açtırdı: 379 kişi öldü ve 1200 kişi yaralandı. Londra'da biri Dyer'in İngiliz Hindistanı'nı kurtarmış olduğunu söyledi. Aslında İngiltere Hindistan'ı yitirmişti.

1920'de toplanan Kongre, amacın ya Britanya İmparatorluğu içinde ya da gerekirse dışında bir egemenlik olduğunu kesin olarak ve açıkça ilan etmişti. Şurada burada bazı şiddet hareketleri oldu. Gandhi mücadeleyi durdurmak zorunda kaldı. Ama bir süre sonra yakalandı ve altı yıl hapse mahkûm edildi. Gandhi'nin hapse atılmasından sonra, Kongre, Gandhi'nin fikirlerinin büyük bir bölümünü benimsemiş bulunan avukat Pandit Nehru'nun kişiliğinde, çalışkan ve enerjik bir önder buldu.

Mahatma Gandhi, 1924'te salıverildi. Hapisten çıkar çıkmaz, insanın yeniden canlanması için alkollü içkilere karşı, zanaatkârlığın geliştirilmesinden yana, sanayi düşmanı, dokunulmazların savunulması için –bunlara "Tanrı'nın çocukları" diyordu– kast sistemine karşı, bir dizi büyük ulusal mücadele başlattı.

Gandhi, daha çok, insanın kurtuluşuyla uğraşırken –onun öğrencisi olan– Nehru, Hindistan'ın bağımsızlığını düşünüyordu. Nehru'nun gözünde, sömürgecilik, baskı yapanları da baskı altında bulunanları da küçülten bir sistemdi. O halde bu sistemin yıkılması gerekiyordu. Nehru ve Gandhi, öncelikle insan kişiliğinin tekrar kazanılmasını hedef alıyorlardı.

Bundan sonra, Gandhi, ikinci büyük pasif direniş mücadelesini başlattı ve bu nedenle tekrar tutuklandı. Ama, taraftarlarının sayısı ezici bir şekilde çoğalıyordu. Bunun üzerine 1935'te İngiltere pes etti ve Hindistan'a bazı imtiyazlar tanındı: Bundan sonra yerel meclisler demokratik usullere göre seçilecekti. Böylece bu meclisler, hemen hemen tümüyle Kongre'nin eline geçti.

Bu arada ikinci Dünya Savaşı başlamıştı. Hindistan ne yapacaktı? Şiddete karşı olma yolundaki inancını yitirmiş bulunan Soubhas Çandra Bose adındaki eski bir ihtilalci, Japonya'ya kaçmış ve Japonların yardımıyla Birmanya'da faaliyet gösteren Ulusal Hint Ordusu'nu kurmuştu. Hintliler özgürlük için mücadele ettiklerine göre, İngilizlerden Hindistan'ı kurtarmalarını istemeleri gerekiyordu, ama İngilizler böyle bir isteğe karşılık vermeyi sürüncemede bıraktılar. Ama Hint liderleri kararsızlık gösteremezlerdi. Hindistan'ın yeri, Hitlerci katillerin ve Japon saldırganların yanı olamazdı. Büyük Hint filozoflarından biri olan Sri Aurobindo, ülkesi adına, açıkça Hitler'e karşı olduğunu ilan etti ve Hindistan'ın demokratik devletlerin zaferi için işbirliği yapması gerektiğini belirtti. Hintli askerler Müttefik Devletler'in zaferine değerli yardımlarda bulundular: İki buçuk milyon kişi Büyük Britanya'yla birlikte savaşmak için gönüllü yazıldı; sekiz milyon kişi savaş üretimi yapan atölyelerde ve bir milyondan fazla kişi de taşıma işlerinde görev aldı.

Bununla birlikte, Müttefikleri desteklemenin İngiliz sömürgeciliğinin kabul edilmesi anlamına gelmediğinin açıkça anlaşılması için, Kongre liderleri politika ve fikir alanlarındaki mücadelelerini durdurmadılar ve çatışmalar da eksik olmadı.

Savaş sonunda, Büyük Britanya'nın yeni işçi hükümeti, olaylardan sonuç çıkarmaktan başka şey yapamadı: Hindistan bağımsızlığını kazanmıştı ve bunu tanımama olanağı yoktu. İngiltere'deki gibi açık görüşlü ve tam anlamıyla liberal bir yönetici sınıf bu sonucu çıkara-

bilirdi ancak. Öte yandan, Hindistan, İngiltere'nin ülkesine sağladığı olumlu öğeleri takdir eden ilk ülke olmuştu. İki ülke arasındaki bağların kopmayacağı açıkça görülüyordu. 1947'de, İngilizlerin, Hindistan üzerindeki egemenlikleri son buldu. İngiliz askerleri yarımadayı terk ettiler ve İngiliz bayrakları indirildi. İngiltere Kralı, Hindistan İmparatoru ünvanını bırakıyordu. Bu zaferdi.

Yine de, zaferi karartan bir şey vardı: Tek Hindistan yerine iki Hindistan doğuyordu. Başka türlü olamamıştı, bunu ilk anlayan da Gandhi'ydi. Uzun zamandan beri, Müslümanlar ayrı bir örgüt çevresinde toplanmışlardı ve bölünme fikri gelişmişti. Müslümanların Hindistan'da azınlıkta olduğunu bilen Müslüman Birliği üyeleri, tek bir devlet kurulursa kendi topluluklarının kaçınılmaz bir biçimde ihmal edileceğinden çekiniyorlardı. Bundan başka, Müslümanlar, sınırlara yakın yörelerde oturuyorlardı, etnik ve toplumsal yönlerden farklıydılar. Böylece bağımsızlık, bir taraftan Hindistan Birliği'ne, öbür taraftan da Müslüman devleti olan Pakistan'a verildi.

Bu sırada, Hindistan'da da işler yolunda gitmiyordu. 1948'de, Mahatma Gandhi, kast sistemiyle mücadelesine karşı çıkan aşırı sağcı bir bağnaz tarafından öldürülmüştü. Ama bu cinayet, olayların gelişmesini durduramamış ve 1949'da kast sistemi kaldırılmıştı. Commenwealth bünyesinde kalmakla birlikte, Hindistan cumhuriyet ilan etti.

Bundan sonra sömürgeciliğin son kalıntıları tasfiye edildi. Fransa, kendi isteğiyle ya da ister istemez 1954 yılında, Dupleix çağındaki imparatorluğundan arta kalmış olan Chandernagor, Ya-naon, Pondiçeri, Karikal ve Mahé gibi yoksul yerlerden çekildi. Portekiz'e gelince, Hint ordusu 1961'de geçmiş bir dönemin bu izini ortadan kaldırıncaya kadar Goa topraklarına inatla sarıldı.

Seylan, 1948'de bağımsız bir cumhuriyet oldu.

Hindistan ve Çin: İki Çözüm Yolu

Böylece 1950'de, Asya'nın iki büyük devi, sömürge rejimini tasfiye ettiler. Dünyanın gözünde, insanlığa söyleyecek sözü olan iki bağımsız devlet haline dönüşmüşlerdi tekrar. Apayrı hatta birbirine zıt anlayışlarla yönetilen iki devlet görünümündeydiler. Ama durumu yakından bilenler buna şaşırmıyorlardı. Hindistan'ın ve Çin'in politik ve ideolojik yeri eskiyle bağlantılıydı. Hindistan, her zaman farklı ve çelişik fikirler ülkesi olmuştu. Pek ender olarak, belki de hiçbir zaman, tek bir devlet örgütünde birleşmiş değildi. Özgür düşünce ve fikirlerin çatışması geleneği, Hint tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Aynı şekilde sorunların şiddet kullanmadan çözümlenmesi ya da insanoğlunun yok edilmemesi bu tarihî geleneğin bir parçasıydı. Tersine, Çin, her zaman sağlam ve merkezî bir devlete sahipti, her zaman da katı bir otoriteyle ve sertlikle yönetilmişti. Siyasal kargaşalıkları hep otorite krizleri izlemiş ve bu krizler merkezî otorite tarafından çözümlenmişti.

Özgürlüğe bağlılıkları, soyut kavramlara dayanan düşüncelerinin çeşitliliğiyle Hintliler, Asya'nın Yunanları oldularsa; pratik zekâları, deneycilikleri ve elle tutulan şeylere bağlılıklarıyla Çinliler Asya'nın Romalıları sayılırdı. Bu iki ülkenin gelişmesi, Batı'nın fikirleriyle bağlantı kurduktan sonra bu fikirlerin etkisi altında olmakla birlikte, aslında tarihsel gelenekleriyle aynı düzeyde kaldı.

Hindistan ve Çin'le birlikte, Asya'nın iki ayrı bölgesi, Endonezya ve Çin Hindi de aynı zamanda bağımsızlıklarına kavuştular.

Endonezya'nın Kurtuluşu

Japonya'nın, Çin Hindi'ni ve Endonezya'yı istila etmesi, kendi çıkarlarında kullanmak istedikleri yerel milliyetçi eğilimleri harekete

geçirmişti. Bu eğilimleri kullanamayacaklarını gören Japonlar, milliyetçileri bir kenara atmaya çalıştılar, ama "Doğu Güneşi"nin yıkılmasıyla bütün bu yöre bir kargaşa içinde kaldı.

Üç yüzyıldan beri Endonezya'nın efendisi olan Hollandalılar, bu toprakları insafsızca sömürmüş olmalarına rağmen, önemli kamu hizmetleri de yapmışlardı. Ancak, fikir yönünden, Hollandalıların sömürgeciliği en kör sömürgeciliklerden biri sayılabilirdi. Ayaklanmalarından korkulduğu için, genç Endonezyalılar Avrupa kültüründen uzakta tutulmuşlardı. Hollandalılarla birlikte İngilizler de yakına yerleşmişlerdi. 1841'de, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir ajanının oğlu olan James Brooke adındaki garip bir serüvenci, denizlerde çapulculuk yapan Malezyalı korsanlara karşı, kendi hesabına silanlandırmış olduğu bir yatla müthiş bir mücadele başlatmıştı. Sonucunda da "Korsan Kırıcı" ünvanını kazanmıştı. James Brooke, aynı şekilde, Sarawak Racası unvanını da elde etmişti. İşte sömürgecilik çağında "kahramanlığa" böyle erişilmekteydi. Sonunda, elde etmiş olduğu topraklar İngiltere'ye geçti.

İkinci Dünya Savaşı sona erince, Hollandalılar ve İngilizler, Endonezya'ya tekrar ayak basmaya kalkıştılar. Daha 1945'te Endonezya Cumhuriyeti'ni ilan etmiş olan Sukarno'nun yönetimindeki milliyetçiler, buna silahla karşı koydular. Köprülerin altından çok su akmış olduğunu kabul etmek istemeyen Hollandalılara karşı, zorunlu bir gerilla savaşı başladı. İngilizler kendilerinden daha az emindiler. Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri, Sukarno'nun haklı isteklerini destekliyordu. Sukarno, Amerikan yardımı sayesinde, komünistleri de sömürgecilerle birlikte atmayı becerdi. Hollandalıların denetimindeki federal devletin (Endonezya Birleşmiş Devletleri) iki "polis harekâtı" girişiminin boşa gitmesinden, Endonezya sorununun uluslararası bir konu haline gelmesinden ve Birleşmiş Milletler'in araya girmesinden sonra, Lahey Antlaşmalarıyla 1949'da, Hollanda'nın egemenliği Hollanda-Endonezya Birliği adı altında Endonezya Cumhuri-

yeti'ne aktarıldı. Yeni Gine'deki Irian sorunuyla ilgili görüşmeler olumlu bir sonuç vermeyince, Sukarno, 10 Ağustos 1954'te bu anlaşmaları da yok saydı.

Çin Hindi

Sukarno'nun politikası, tarafsızlık amacıyla –bugün Batı yanlısı bir askerî çözüme ulaşmıştır– milliyetçi, Müslüman ve komünist eğilimleri (Nasakom hareketi) birleştirme amacı güdüyordu. Tersine, Çin Hindi'nde, sömürgeciliğe karşı olan cephe, daha baştan, komünist ideolojisiyle Budizm'in temsil ettiği şiddete karşı olan eğilim arasında ikiye bölünmüştü. Çin Hindi, bütün canlılığını koruyan Budizm'in bir kalesiydi. Çin Hindi'nde, Hint ve Çin geleneklerinin birleşmesinden doğan ve Budist düşüncenin etkisi altında kalmış bulunan eşsiz ve özgün bir uygarlık doğmuştu.

Kuvvetlerin bu şekilde ayrılmasının ilk örneği, tam anlamıyla Budist, ama savaş sonunda ulusal egemenliğini sağlamak amacıyla kurulmuş tek sağlam sömürgeciliğe karşı örgüt Anti Faşist Birlik olan Birmanya'da görülebilir. Birlik, Birmanya ordusunu ayaklandırarak komünistlerle milliyetçileri birleştirmeyi başardı. İngiliz taraftarı olarak tanınan ve ileri gelen şeflerinden biri olan General Aung San'ın öldürülmesi üzerine, mücadele büyük ayrılıklar göstermeden devam etti ve 1947'de Birmanya Birliği Cumhuriyeti, Budist U Nu'nun (Thakin Nu) yönetiminde egemenliğini elde etti. Birmanya Commonwealth'e bağlı olmayı da reddetti.

1957'de, İngiltere, Malezya'nın egemenliğini kabul etti. İngilizlerin elinde kalmış olan Endonezya adalarından bazılarının da katılmasıyla, 1966'da Büyük Malezya haline dönüştü bu devlet.

Siam'da yani Tayland'daysa yarı-sömürgeciliğin ortadan kaldırılması ve yenilik çabaları, 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nin

etkisi altında kalınmasını engellemedi. Bugün bu ülke dünyanın "sıcak noktaları"ndan biri sayılmakta ve her an bir ayaklanma olasılığı uzak görülmemektedir.

Çin Hindi'ndeki Fransız topraklarının elden gitme süreci daha 1945'te başladı. Fransızların iyileri Japon saldırısına karşı koymak istemişlerdi, ama İkinci Dünya Savaşı sırasında işbirlikçi Vichy hükümetince atanan valiler saldırgana teslim oldular. Japonya'ya karşı silahlı direnme, daha çok yerli yurtseverlerin eseri oldu.

Birmanya ve Tayland gibi, Laos ve Kamboçya da Budizm'in ağır bastığı ülkelerdi. Bu yüzden de direnme, daha çok pasif ve baltalama biçiminde yapılıyordu. 1946'da bu iki ülke, daha özgür bir biçimde Fransız himayesinin kurulmasını kabul ettiler. Bu da Fransız Birliği çerçevesinde bir özerklikti. 1949'da yapılan anlaşmalarla, egemenlikleri sınırlı birleşmiş devletler haline getirildiler. Cenevre Antlaşmaları Fransızların Çin Hindi'ndeki nüfuzlarını kaldırınca, bu bağımsızlık 1954'te tam oldu. Kamboçya, budist olan kralı Souvanna Fuma'nın ustalıkla yürüttüğü tarafsızlık politikasıyla bir denge kurmayı başardı. Laos ise tersine tarafsızlar, komünistler ve Batı yanlıları arasında bölünmüş ve her an değişen bir durumda bulunduğu için, çoğunlukla Amerikalıların müdahalesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Vietnam'da –Fransızların yönetimindeyken Annam, Tonkin ve Cochinchine'i içine alıyordu– Konfüçyüs'ün zayıf etkisi bulunmakla birlikte Budizm ağır basıyordu ve biraz da Katolik etkisi hissedilmekteydi. Buradaki yurtseverler de Viet-Minh gibi komünist, Viet-Nam Quoc Dan Dang gibi milliyetçi, demokrat ya da Don Minh Hoi gibi tutucuydu. Japonlar 1945'te Fransız sömürge yönetimini tasfiye ettiler ve Vietnam tahtına büyük Japon Asyası'nın kuklası olarak "imparator" Bao Dai'yi getirdiler. Japonya'nın çökmesi üzerine, Viet-Minh ve Vô Nguyen Giap'ın komutası altındaki ordusu kuzeydeki dağlık toprakları ellerine geçirdiler. Ho Chi-Minh de Hanoi'de bir Kurtuluş Komitesi kurdu. Bao Dai hemen tahttan indi ve iktidarı Viet-Minh'e

devretti: Böylece, 2 Eylül 1945'te demokratik cumhuriyet ilan edildi ve Ho Chi-Minh bir milli birlik hükümeti kurdu, ama Paris bunu kolay kabul edeceğe benzemiyordu.

Fransa savaştan, kendini suçlamakla birlikte, küçük düşerek çıkmıştı (bu suçlama, Direniş Hareketi'nin şanlı sayfaları dikkate alınacak olursa, haklı değildi). Özellikle, eski ulusal gurur, yeni bir gerçeği benimseyecek yetenekte görünmüyordu. Şöyle ki, klasik sömürgecilik çağı geriye getirilmeyecek kadar eskimişti; artık Fransa büyük bir güç olmaktan çıkmıştı ve Amerika Birleşik Devleti'yle Sovyetler Birliği iki büyük devlet olarak kalmışlardı. Bu iki devlet, ayrı yönetim biçiminde olmalarına ve başka amaçlar peşinde koşmalarına rağmen, sömürgeciliğe karşıydı.

Bu nedenle Fransa, Vietnam'da bir kuvvet ve prestij politikası izledi. Çin Hindi'ndeki yüksek komiser Amiral Argenlieu'nün torpillemesiyle 1946'da Fransız hükümetiyle Ho Chi-Minh hükümeti arasındaki görüşmeler kesilince –Dalat ve Fontainebleau Konferansları– Viet Minh, pirinç tarlalarındaki büyük ve boyun eğmeyen köylü yığınlarını sömürgeci askerlere karşı ayaklandırdı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteğiyle, Viet-Minh ve Hanoi hükümeti –sağcı olan Amerika Birleşik Devletleri taraftarlarıyla Milliyetçi Çin taraftarlarının ayrılmaları üzerine– ayaklanmayı büyük bir kurtuluş savaşına dönüştürdüler. Bu sırada da Fransızlar, Saygon'da, Fransa'ya bağlı bir Vietnam devleti kurmaya çalışıyorlardı; bir hükümet başkanına ihtiyaçları olduğu için –herhalde Amerikalıların etkisi altında kalarak– bu kişiyi Hong Kong'da aramayı düşündüler ve Hong Kong'da eğlenceye dalmış, bir adı da İmparator Bao Dai olan M. Vinh Thuy'u buldular. 1948'de yapılan Halong Körfezi Antlaşmalarıyla Bao Dai'nin eski yerine getirilmesi kabul edildi ve imparator 24 Nisan 1949'da Vietnam'a döndü.

Bununla birlikte, Bao Dai, Fransız yönetiminin bir kuklası olmaktan çok sağcı bir milliyetçi gibi davrandı. Ülkeye kendini kabul ettirebilmek için, Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğiyle, komünizm

düşmanı bir politika izliyordu. Mao Tse-tung'un zaferinden bu yana, Amerikalılar, komünistlerin yayılmasını önleme politikası güdüyorlardı; çok eleştirdikleri Fransız sömürgeciliğini de desteklemek istemiyorlardı. Bir süre kararsızlık geçirdikten sonra savaştan uzak durdular, ama ulusal bir Vietnam ordusu kurması için Bao Dai'ye gerekli yardımı yaptılar (1950). Bu koşullar altında, Fransızların yeniden sömürge kurma umutları suya düştü, savaş nitelik değiştirdi ve komünizme karşı bir "Haçlı Seferi" halini aldı.

Başarısız bir girişimdi bu: General Giap'ın orduları, Fransızlar tarafından gönderilmiş olan en iyi askerleri Dien Bien Phu Vadisi'nde kuşattılar. Dien Bien Phu, 1954 Nisan'ında teslim olmak zorunda kaldı. Cenevre Antlaşmaları –taraflar arasında temmuzda imzalanmıştı– ülkeyi "geçici" olarak ikiye ayırıyordu. Tekrar birleşmek için, 1956'da yeni bir seçim yapılması gerekliydi.

Ama Ngo Dinh Diem, 1956'da, "imparator"u başından savdıktan sonra güneyde Katolik, gerici, şiddetli Budizm düşmanı milli bir cumhuriyet ilan etti. Buradaki Fransız varlığının yerini zamanla Amerika Birleşik Devletleri aldı. Sonrası herkesçe bilinmekte. Parti mücadelelerinin tekrar başlaması, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kurulması (Vietkong komünistlerinin ve demokrat unsurların tekrar bir araya gelmeleri), Diem hükümetinin ve askerî diktatörlüğün düşmesi, hükümet yetkilileriyle Budist hareket arasındaki mücadelenin şiddetlenmesi, Amerikalıların ayaklanmalara karşı doğrudan doğruya harekete geçmeleri ve kuzeyin bombardımana tutulmasıyla İkinci Vietnam Savaşı başladı ve bu savaş birincisinden daha kötü oldu. Bu artık eskimiş sömürgecilik değil, Batı'yla dünyanın öbür bölümleri arasındaki ilişkilerin tarihinde görülen yeni ve kaygı verici bir çatışmadır...

ÜÇ

AFRİKA'NIN DİRİLİŞİ

Arabi Paşa'nın Mirasçıları

Afrika'nın dirilişi, Asya'da, daha doğrusu eskilerin böyle adlandırdıkları yörede başladı ve bir köprü gibi Avrupa'yla Afrika'ya doğru uzanarak, bu iki kıtanın tarihine her zaman yakından karıştı.

1908'de, İstanbul'da, "Jön Türkler"in ayaklanmasıyla Sultan II. Abdülhamid Ortaçağ'dan kalma baskısı tasfiye edildi, "Jön Türkler" Türkiye'nin modernleşmesini ve yenilenmesini sağlamaya başladılar. Bu hareket, Türkler tarafından ezilmiş olan Arap halklarının yüreklerinde büyük bir umut yarattı ve özellikle bu, Afrika'yı Arap dünyasıyla birleştirmeye çalışan Mısırlı milliyetçilerin ekmeğine yağ sürdü.

Eski Ulusal Liberal Parti –evvelce görülmüş olduğu gibi bu parti, XIX. yüzyılda Arabi Paşa'nın kişiliğinde önemli bir lider bulmuştu– o sıra, Mustafa Kamil tarafından yönetiliyordu. Mısır'ı işgali altında bulunduran İngilizler, Mustafa'yı sıkıştırmadılar ve böylece Mustafa İngilizlerin hoşgörüsüyle propagandasını yürüttü. Ama "Jön Türkler" devrimi örneği, Mısır'da daha az sabırlı ve daha gözü pek insanları harekete geçirdi. Mustafa Kamil'in eski taraftarı Zağlûl'un başkanlığında, her şeyden önce İngilizleri kovmak için açık mücadeleyi amaç edinmiş olan milliyetçi Wafd Partisi'ni kurdular. Temel hatası, fellahların kötü yaşama koşullarının ortaya koyduğu toplumsal sorunu görmezlikten gelmesi olan Wafd, zengin çevrelerden çıkma bir kuruluştu. Buna rağmen, hemen başarıya ulaştı.

Bu sırada Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Merkezî imparatorluklar tarafından sıkıştırılan İngilizler –Alman subaylarının komutası altındaki Türkler, Süveyş Kanalı'nı bile tehdit etmeye başlamışlardı– Arap milliyetçiliğinin zehirli okunu Osmanlı İmparatorluğu'na sapla-

yarak karşılık verdiler. Bir serüven romanının kahramanına benzeyen, Arap dilini, uygarlığını ve kültürünü çok iyi bilen Albay Lawrence, Arapların Türklere karşı ayaklanmalarını örgütlemek üzere ortaya çıktı. Lawrence ve İngilizler, çeşitli savaşlarda Türk-Alman kuvvetlerini yenerek 1918'de zafer kazanmış olarak Şam'a girdiler.

Afrika ve Ortadoğu halkları, Türk baskısının yerine İngilizlerin parmaklarında oynattıkları birkaç kukla hükümet kurmakla yetindiklerini, Suriye ve Filistin gibi ülkelerin tümünün sömürge olarak İngiltere ve Fransa topraklarına katıldığını –Milletler Cemiyetinin himayesi gibi uydurma bir nedenle– görünce derin bir düş kırıklığına uğradılar ve aldatıldıklarını anladılar.

Muhammed İdris el Sunusi ve Libya Arap Kuvveti

Bu durum, Kuzey Afrika'da hayli sinirli bir hava uyandırdı. Libya'da, Fransızlara ve İtalyanlara karşı direniş çok önceden başlamıştı. Libya'daki bu direniş, ılımlı, enerjik ve ihtiyatlı bir adam olan Sunisilerin lideri Muhammed İdris el Sunusi'nin örgütü önderliğinde Müslüman halk geleneğine yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtalyanlar hemen hemen kıyılara çekilmek zorunda kalmışlardı; daha sonra yeniden istila başladı. İstilayı önceleri, ciddiyetle ama gereksiz şiddet kullanmadan General Badoglio yönetmişti. Sonra bu iş, faşist rejimin gözdesi olan Graziani'ye verildi. Graziani de korkunç ve sebepsiz bir zulüm başlattı ve böylece Libyalıları İtalya'ya daha da düşman etti. Faşizmin kötülüklerine henüz alışmamış olan askerler, Graziani'yi ölçülü davranmaya itme yollarını aradılar hep. Gerilla savaşı devam etti. Binlerce Libyalı ülkesini terk etmek zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı başladığında, bunlar, Mısır'da, İngilizler tarafından örgütlenen ve silahlandırılan, Libya Arap Kuvveti (Libyan Arab Force) adı altında Libya Kurtuluş Ordusu'nu kurdular.

Abdülkerim

Tunus'ta ve Cezayir'de, Fransız baskısına karşı gizli direniş hiçbir zaman durmamıştı. 1912'de, Fransızlar, İspanyollarla işbirliği yaparak Fas'ı topraklarına kattılar. Mareşal Lyautey'in akıllıca ve ölçülü hareket etmesi sayesinde, aşırılıklar önlenebildi. Ama daha önce de söylediğimiz gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, özgürlükten ve demokrasiden fazlasıyla söz etmiş bulunan galip devletler, Kuzey Afrika'daki sömürge dünyasını eskisi gibi bıraktılar. Sonunda Mağribililer de, açıkça mücadeleye girişme kararı verdiler. Libya'da olduğu gibi Fas'ta da, bu savaş, silahlı bir ayaklanma haline dönüştü; 1921'den 1926'ya kadar beş yıl, Rif Dağları'nda, Fransızlara ve İspanyollara kafa tutmuş olan büyük ihtilalci Abdülkerim sayesinde başarıldı bu iş. Sonunda teslim olmaya zorlanan ve Fransızlar tarafından bir adada oturmaya mecbur edilen Abdülkerim, baskıya karşı Fas ulusal mücadelesinin simgesi olarak kaldı.

"Vatanın Babası" Zağlûl – Mısır

Mısır'da sömürgeciliğe karşı savaşın çeşitli yollardan yapılabileceği anlaşılıyordu ve Zağlûl bu işe büyük bir hararetle koyuldu. Wafd Partisi daha ziyade zengin sınıfın partisi olarak görünmekteydi, ama lideri Saad Zağlûl yoksul bir çiftçi ailesinin oğluydu. Davasının haklılığına sarsılmaz bir şekilde inanmış olan, namuslu ve dik kafalı Zağlûl, Mısır için gerçekten "vatanın babası" olmuştu. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, hemen ertesi gün, bir kurulun –işte burada partisine Wafd adı verilmişti ve bu sözcük "kurul" anlamına geliyordu– başında İngiliz yüksek komiserinin karşısına çıktı. Galiplerin haykırıp durdukları özgürlük ve bağımsızlığın Mısır'a da uygulanmasını istedi. Sonuçta, Zağlûl tutuklandı ve sürgüne gönderildi. İngilizler de sonunda,

Mısır bağımsız olduğuna göre bağımsızlığını istemesine gerek olmadığını söylediler ve 28 Şubat 1922'de, Mısır üzerindeki himayenin kaldırılmış olduğunu ilan ettiler. Ama askerî işgal ve işgalle birlikte geri kalan her şey devam ediyordu.

Zağlûl yılmadı. Hatta 1924'te hükümetin başına geçmeyi bile becerdi ama, hükümette fazla kalamadı. Wafd Partisi'nin yönetimini, yetenekli olmakla birlikte kaypak Nahas Paşa'ya bırakarak üç yıl sonra öldü. O andan sonra Wafd Partisi, krallığın devamlı ve keyfi darbeleri altında bocalayıp durdu. Mısır'ın iki yanlı ve kaçak bir politika izlediği İkinci Dünya Savaşı sonrasına kalmıştı her şey. Nahas Paşa, haklı olarak, İngilizlerin yerine yeni ve daha insafsız bir emperyalizmin gelmesini bir felaket sayıyordu.

İdris el Sunusi'ye gelince, kuvvetleri Birleşmiş Milletler safında öylesine kahramanca savaştı ki, savaştan sonra Libya'nın İdris'in liderliğinde bağımsızlığa kavuşmasına kimse karşı çıkmadı.

Birkaç yıllık bir keşmekeşten sonra, Mısır'da, İngilizlere karşı gerçek bir gerilla hareketi başladı. 1954'te, İngilizler, Faruk'un yozlaşmış ve despot krallığının kaldırılmasından iki yıl sonra Nil Vadisi'ni kesin olarak boşaltmaya karar verdiler.

Başkan Nasır'ın, Süveyş Kanalı yönetimini 1956'da millileştirmeye karar vermesi üzerine de bu işin son perdesi kapandı: Fransızlarla İngilizlerin Mısır'a asker göndermeleri, gerici grupların baskısı altında kalan kararsız hükümetlerin yaptıkları çok ağır bir hataydı. Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetlerin kararlı karşı koymaları sayesinde suya düşen bu serüven, Mısır'da sömürgeci girişimlere kesin olarak son verdi.

Tunus ve Fas'ın Bağımsızlığı

Mağrib'deki işler aynı şekilde yürümedi. Çin Hindi konusunda daha önce sıraladığımız bir sürü neden dolayısıyla, Fransa, dünyaya ilan ettiği ve Tunuslulara, Cezayirlilere, Faslılara öğrettiği ilkelerin birazını bile inatla uygulamıyordu. Bu tutumun çok ağır sonuçları olacak, bu sonuçlar ağır felaketlere yol açacak ve bunlardan daha çok Cezayir, ama aynı zamanda Fransa da zarar görecekti.

Tunus'taki mücadele, Düstur ve daha radikal olan Yeni-Düstur partileri tarafından yürütülüyordu. Yeni-Düstur Partisi'nin lideri, Tunus ve Fransız kültürlerini birleştirmiş, ölçülü, ama kararlı bir adam olan Habib Burgiba'ydı. 1950'de Burgiba, iç özerklik davasını savunmak için Paris'e gitti ve hem sosyalistleri hem de Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ı ikna etmeyi başarmış olduğu sanıldı. Ama Tunus'taki Fransızların, sağcı partilerin ve askerî şeflerin baskısı üzerine hükümet, bazı idari ödünler dışında herhangi bir taahhüde girmeyi reddetti. 1950 sonundan beri kargaşa devam ettiğinden, Hautecloque'daki Fransa temsilcisi de 1952'de sertliğe başvurma zamanının geldiğine inandı. Korkunç baskılar –kökten temizlik– başladı. Burgiba hapse atıldı. Tunuslular, silahlı direnme ve terör hareketleriyle buna karşılık verdiler. Tunus'taki Fransızlar da kendi hesaplarına teröre başladılar (Kırmızı El Örgütü).

Sonunda, Çin Hindi'ndeki savaşa son veren anlaşmaları imzalamış olan Pierre Mendes-France, Kartaca'da Tunus beyiyle buluştu. Tunus'a tam özerklik veren antlaşmalar 1955'te imzalandı. Mendés-France, "Fransa'nın aşıladığı ülkülerden ötürü bu insanları suçlu bulamayız" diyordu. Tunus, 1956'da egemenliğine kavuştu ve 1957'de Burgiba'nın başkanlığında Tunus Cumhuriyeti ilan edildi.

Abdülkerim'in yenilgisinden sonra, Fas'ta, Fransızlara ve İspanyollara karşı direnişe devam edilmişti. 1944'te İstiklal Partisi kurulmuştu. Fas halkı, Sultan V. Muhammed'in kişiliğinde bir lider buldu. Fransız-

lar bu sultanı 1953'te tahtından indirdiler ve Korsika'ya, daha sonra da Madagaskar'a sürdüler. Yerine de Moulay Arafa adında bir kukla getirdiler. Bunların hepsi boş çabalardı. Yaratılmış olan politik güçlükler karşısında, Fransızlar, V. Muhammed'i tekrar tahta geçirdiler ve Fas'a "bağımsızlık içinde bağımsızlık" vaat ettiler (Celle-Saint-Cloud'da, 5 Kasım 1955 günü yapılan ortak deklarasyon). Deklarasyon, 20 Mart 1959'da imzalandı. Bu arada, İspanya da Fas'ı bırakma kararı vermişti.

Böylece, Cezayir dışında bütün Kuzey Afrika özgürdü. Bu ülkeye, Tunus'tan çok daha fazla Fransız yıllar boyu yerleşmiş ve kökleşmiş bulunuyor, bunlara "Siyah Ayaklar" (Pieds Noirs) deniliyordu. Bunların bazıları tarımla uğraşarak, bazıları da ticaret, zanaat ya da küçük esnaflık yaparak yaşıyorlardı, ama daha çok Cezayirlileri sömürüyorlardı ve haklarından vazgeçmek istemiyorlardı. Fransa'da askerî çevrelerce desteklendiklerinden Paris hükümetine körü körüne hareketsiz bir politikayı benimsetmişlerdi. Bu, korkunç bir savaşa yol açacaktı ve sömürge haline getirilen ilk Afrika ülkesi Cezayir, sömürgecilikten son kurtulan ülkelerden biri olacaktı.

Bandung Konferansı

Bu arada, özgürlük tohumları aynı zamanda Kara Afrika'ya da sızmaya başlamıştı. Mısır'ın güneyindeki Sudan, bir İngiltere-Mısır ortak yönetimi altındaydı: İngilizlerin Mısır'dan çekilmeleri üzerine, Sudan sorunu, Kahire'deki politikacıların dikkatlerini üzerine çekti. 1951'de, Kral Faruk, "Mısır ve Sudan"ın tacını giymişti ama Sudanlılar bu görüşte değillerdi. Özgürlükçü bir parti, El-Umma Partisi, kurulmuştu ve bu parti Sudan'ın tam egemenliğini açıkça istiyordu.

1956'da, ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı en sonunda bu büyük yöre için de tanındı ve Sudan Cumhuriyeti kuruldu.

Bu devletin halkı çok değişiktir. Kuzeydeki Araplaşmış halkla Kara Afrika'dan gelen güneydeki halk arasında her zaman bir gerginlik olmuştu. Böylece Kara Afrika da özgürlük arenasına giriyordu.

Afrika'nın öbür halkından çöllerle ayrılmış olan İslam ülkelerindeki ilerlemelerden çok, "Kara Kıta"daki olayları çabuklaştıran, Asya'da geçen yeni bir olaydı: 1955'te, Endonezya'nın Bandung şehrinde, yirmi dokuz Asyalı ulus, sömürgeciliği açık bir biçimde mahkûm etmek ve henüz boyunduruğundan kurtulmamış olan ülkelerin kurtarılmaları için hangi yöntemlerle savaşmak gerektiğini saptamak amacıyla toplandılar. Aynı zamanda, Bandung Konferansı, dünyayı ikiye bölen iki blok arasında kalacağını ilan ediyor ve eski sömürgelerin de insanlık tarihine olumlu ve ilginç katkılarda bulunabileceğini açıkça belirtiyordu. Bu ülkeler kendilerini "üçüncü dünya" sayıyor ve bir blokta ya da ötekinde buldukları değerleri peşinen itmeyi kabul etmiyorlardı.

Ve Bandung Konferansı, aynı zamanda, hâlâ sömürge halindeki ülkelerde bulunan insanlar üzerinde de kamçılayıcı bir etki yapmıştı. Bandung'a, Afrika devletlerinden çok azı temsilci gönderebilmişti: Sadece, İngilizlerin Mihver Devletlerine karşı giriştiği hareket sayesinde değil, aynı zamanda, İtalyan istilasından sonra gerillalarının on yıl sürdürdükleri mücadele sayesinde tekrar bağımsızlığını kazanan Etiyopya, buna benzer bir geçmişi olduğunu doğrulayabilen Libya, henüz cumhuriyet olan Mısır, demokrasi adına sömürgeciliğe karşı ilk açık mücadeleye başlamış olan adamın (James Monroe) adı Monrovia'yı başkent yapan Liberya, hâlâ İngiliz sömürgesi olmakla birlikte güçlü bir kurtuluş hareketine sahip olan ve İngilizlerin karşı duramadığı Altın Sahili'nin(*) de temsilcileri vardı konferansta.

Bandung Konferansı hakkında, Lenin'in anavatanı Sovyetler Birliği ve Monroe'nun ülkesi Amerika Birleşik Devletleri tarafından varılan olumlu yargı anlamlı bir belirtiydi. Gandhi'nin Hindistan'ı da, ruhuyla bu konferansa hakimdi. Stalin şöyle demişti: "Ekim Devrimi, Do-

* Bugünkü Gana.

ğu'nun baskı altında bulunan emekçi yığınlarının yüzyıllarca devam eden uyuşukluğunu ilk ortadan kaldıran ve onları dünya emperyalizmine karşı mücadeleye sürükleyen dünyadaki ilk devrimdir."

Fransa, savaştan önceki sömürge imparatorluğunu kurmaya kalkıştığında, Roosevelt de şöyle diyordu: "Bir ülke Fransa'ya ait olabilir mi? Hangi mantığa, hangi göreneğe ve hangi tarihsel yasaya dayanabilir bu? Bu savaştan sonra, bir milyon insanın tekrar yarı köle durumuna düşmesine izin verirsek, dünyamızın ne hale gelebileceğinden söz ediyorum... Bu savaşı kazandığımızda, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Fransa'nın emperyalist hırslarını hoş gören hiçbir planını kabul etmemesi ve İngiliz İmparatorluğu'nun isteklerine yardımda bulunmaması ve bu konuda İngiltere'ye cesaret vermemesi için elimden gelen bütün çabayı harcayacağım."

Kısacası, Bandung Konferansı Afrikalıları canlandırmıştı.

Daha önce de söylemiş olduğumuz gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri sonucunda, ilk olarak ve özellikle İtalyan sömürgeleri kurtulmuştu. Oysa, İtalya, tarihten ders almayı öğrendiğini ve Afrika halkının dostu olmayı arzuladığını göstermeyi bildi. Üçüncü eski İtalyan sömürgesi, Somali, Birleşmiş Milletler tarafından, bağımsızlığını hazırlamak amacıyla İtalyan himayesi altında bırakıldı: Biri İtalya'nın, öteki de İngiltere'nin eski sömürgeleri olan iki sömürgenin birleşmesiyle 1960'ta Somali Cumhuriyeti kuruldu.

Yeni Gana Devleti

İngilizler, Kara Afrika'daki sömürgelerini yavaş yavaş özerklik yoluna sokmuşlar ve bir seçkin yönetici sınıfın oluşmasını desteklemişlerdi. Bunların tipik örneği Altın Sahili'nden Kwame Nkrumah, öğrenimini Amerika'da tamamlamış ve Batı uluslarının bağımsızlık ilkelerini kavramıştı. Nkrumah, daha çabuk bağımsızlık isteyen kuvvetlerin

lideri oldu. "İhtiyatla ve acele etmeden" iş görmek isteyen İngilizler, 1948'de, kendilerine karşı yapılan gösterilerin sorumlusu olarak onu hapse attılar. Bununla birlikte, 1950'de Altın Sahili'ne özerklik tanıdılar ve hapiste olan Nkrumah büyük bir zafer kazanarak seçildi. Salıverilince, kademeli olarak bağımsızlığı hazırlama göreviyle başbakan oldu. Bu görev kısa sürede yerine getirildi. Commonwealth'e yeni bir devlet katıldı. Afrika'nın en büyük ve en uygar imparatorluklarından birinin anısına, bu devlete Gana adı verildi, 6 Mart 1967'de.

Bağımsız Afrika

Gana'dan sonra sıra Nijerya'ya geldi. Baştan beri İngilizler, kısmen Afrikalı temsilcilerden oluşan karışık bir konsey kurmuşlardı. Eski Bénin uygarlığının çiçek açtığı Nijerya, düzenli adımlarla bağımsızlığa doğru yürüdü. Burada da bazı çatışmalar oldu ve Nijeryalı lider Nnamdi Azikiwe bir süre hapiste yattı. Bağımsızlık 1 Kasım 1960'ta ilan edildi. Aşağı yukarı kırk milyon nüfuslu büyük bir devlet olan Nijerya, kendi isteğiyle Commonwealth bünyesinde kaldı.

Bir İngiliz savaş gemisinin, köle ticareti yapanların elinden kurtardığı kölelerle çekirdeği oluşturulan küçük Sierra Leone Cumhuriyeti, 1961'de bağımsızlığını elde etti.

Bir sürelik kararsızlıktan sonra, Fransa da, Kara Afrika'daki sömürgelerinde İngiltere'ninki gibi olumlu bir politika yürütmeye başladı. Savaş sırasında, Afrikalı lider Felix Eboué'nin, işbirlikçi Petain hükümetinin kanadı altına girmektense özgür Fransa hükümeti tarafına geçmeyi yeğlemesi, üzerinde durulacak bir noktadır. De Gaulle 1958'de Fransa'ya bağlı Afrika devletleri tasarısını hazırlar ve kara kıtada geziye çıkarken bu tutumu da hatırlamış olmalıydı.

Teklif edilen durumu kabul etmeyen Gine, hemen bağımsızlığa

geçti, ama karşılığında Fransa'nın bütün maddi yardımlarından yoksun kaldı; bu da Cumhurbaşkanı Seku Ture'nin sosyalizme ve Doğu ülkelerine yönelmesine yol açtı. Kamerun, Senegal, Mali (eski Sudan), Fildişi Sahili, Dahomey, Yukarı Volta, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti (eski Ubangi-Chari), Kongo-Brazzaville (eski Orta Kongo), Gabon, Madagaskar ve Moritanya, 1960'ta, yani Fransa bünyesinde iki yıl özerk olarak kaldıktan sonra bağımsız oldular.

Kongo'nun Karışıklıklarla Dolu Bağımsızlığı

Daha önce de görüldüğü gibi, Belçika, Kongoluları bağımsızlığa hazırlama yeteneğinden yoksun olduğunu ortaya koymuştu. Afrika'nın geri kalan yerlerindeki örnekler Belçikalı yöneticilerin gözlerini açmadı ve bunlar, Kongo'da, bağımsızlık için yapılan hareketleri görünce, şaşkına döndüler. Çok az siyaha sömürgelerde orta öğrenim görme olanağı sağladılar ve Belçika üniversitelerine siyahları kabul etmekte çok geç kaldılar. Sömürgeler Bakanı Pierre Wigny tarafından yapılan ılımlı yenilik önerilerinin çoğu sömürgede oturanların ve tutucuların direnmesiyle durduruldu. Yine de, 1954'ten başlayarak, halefi olan liberal Albert Buisseret, Belçikalı ve Kongolu çocukları bir araya toplayarak birçok resmî ilkokul ve ortaokul açtı. Biri Leopoldville civarındaki Kimuenza'da bulunan –Katolik– Lovanium, öbürü de Elizabethville devletinde olan iki üniversite açıldı. Ama Katoliklerin, misyonerlerin ve yöneticilerin protestoları, Wigny'nin dilediği gibi, bütün genç siyahların gidebileceği resmî yönetici okulları açarak daha ileri gitmesine engel oldu. Kısacası, Belçika'daki eğitimcilerin, din adamlarının ve politikacıların kavgaları Kongo'ya aktarılıyordu. Belçikalı sosyalistlerin girişimiyle Kongolu sendikaların kurulması da, bu kavgaları daha şiddetlendirdi.

Kral Baudouin'in 1955'te Kongo'ya yapmış olduğu yolculuk, bir

işbirliği konusunun görüşülmesini sağladı. Ama bu işbirliğinin ne içeriği ne de süresi belli edildi. Stanleyville, Jadotville ve Leopoldville'in belediyelere ayrılması ve bu belediyelerin meclislerine özgür seçimle üye seçilmesi konusunda hükümet birkaç yenilik daha getirince, Kongo'da oturmakta olan Belçikalıların hükümet politikasına karşı direnişleri daha da arttı. Leopoldville'de, 1957 yılında yapılan seçimlerde belediye başkanı seçilen Joseph Kasa Vubu'nun Abako Partisi büyük başarı kazandı. Bundan faydalanan Vubu, genel seçimin genişletilmesi, iç özerklik verilmesi ve Kongo'nun federal bir devlet haline sokulması konularını ortaya attı. (Abako Partisi ilkten Bakongoları temsil eden kabile kökenli bir partiydi.)

Politikadaki bu kararsızlığa paralel olarak, Kongo'daki büyük tesisler, ekonomik güçlüklerle karşılaştılar: O zamana kadar devamlı süren gelişme durdu, sonra geriledi. Birçok siyah işinden oldu; geleneksel tarımın kaçınılmaz bir biçimde gerilemesi sonucu köylerdeki halkın göç etmesi, büyük şehirlerin çevresinde ve dış mahallelerinde, büyük bir işsiz yığınının oluşması, bağımsızlık taraftarlarına halka dayanan bir temel hazırladı. Bu arada birçok parti meydana çıktı, bunların en sağlam, en birleştirici ve bütün ülkede kökleşmiş olanı Kongo Ulusal Hareketi'ydi (M.N.C.) ve bu parti Patrice Lumumba tarafından yönetiliyordu.

1959 başında her şey hızlandı ve birbiri üzerine geldi. Leopoldville'deki bir Abako mitinginin yasaklanması, ayaklanmaya dönüşen gösterilere neden oldu. İlk olarak bağımsızlık sözcüğü binlerce insanın ağzından yükseldi. Bu ayaklanmanın bastırılması sırasında yüzden fazla insan öldü, yüzlerce kişi de yaralandı. Abako dağıtıldı ve Kasa Vubu hapse atıldı. Bir süre sonra da sıra Lumumba'ya geldi. Kargaşanın ısrarla devam etmesi karşısında artık direnemeyeceğini anlayan hükümet, "Kongo'yu çok sıcak bir patates gibi elinden bırakmaya" hazırlandı. 1960 yılında, Brüksel'de bir yuvarlak masa konferansı yapılması için çağrıda bulunuldu. Hapisten çıkarılarak Belçika başken-

tine getirilen Lumumba ve Kasa Vubu konferansa katılabildiler. Yuvarlak masa konferansında çetin pazarlıklar yapılmasını bekleyen Kongo temsilcileri, bir ağızdan 1 Haziran'da bağımsızlığın ilan edilmesini istediler. Aynı ayın 30'unun kabul edildiğini gördükleri zaman da hayret ettiler. Alelacele seçim hazırlığı yapıldı. Geçiş dönemi yaşamadan, yeterli bir kadro hazırlanıp yerini almadan, Kongo, biçimsel bir bağımsızlığa koşuyordu.

Kongo Ulusal Hareketi'nin zaferi, Patrice Lumumba'yı yeni Kongo hükümetinin başına getirdi ve Joseph Kasa Vubu cumhurbaşkanı oldu.

Kongo'da oturan Belçikalıların kızgınlıkları ve ırkçılıkları, teknisyenlerin ve iş adamlarının ekonomiyi baltalamaları, askerlerin ayaklanmalarından sonra Lumumba tarafından yerinden atılıncaya kadar Kongo kamu kuvvetlerinin komutanı olarak kalan General Janssens'in kaypak hareketiyle daha da ağırlaşan Belçika'nın Kongo'daki hatasının sonuçları kendini göstermekte gecikmedi. Askerlerin ayaklanması ülkedeki ayrılıkları canlandırdı. Endüstri, tarım, ticaret, adliye ve yönetimin kilit noktalarında bulunan Belçikalıların yığın halinde ülkelerine dönmelerine yol açarak, Kongo'yu, karışıklık içinde bıraktı. Bu, aynı zamanda, Belçika'nın askerî müdahalede bulunmasına ve Madenciler Birliği tarafından Katanga'nın Kongo'dan koparılmasıyla yeni bir sömürgecilik hareketine girişilmesine yol açtı. Kaynakları elinden alınmış ve anarşi içinde bırakılmış olan Kongo, büyük bakır ve uranyum madenleri bulunan en zengin eyaletinden de yoksun duruma düşürülmüştü. Forminiére'in kışkırtmasıyla, buna benzeyen geçici bir girişim de, Güney Kasai'de görüldü.

Patrice Lumumba, büyük bir şiddetle ülkesinin parçalanmasına karşı çıktı, bu yüzden de Katanga "hükümeti" kendisini öldürmeyi gerekli gördü. Birleşmiş Milletler'in araya girmesi de düş kırıklığına yol açtı: BM kuvvetlerinin yetersizliği, Belçika'nın entrikaları arasında öteki devletlerin –Fransa, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri– kararsız politikası, somut güçlükler ve Kongoluların şüphesi bunun

başlıca nedenleriydi. Düzen tam olarak sağlanamadı ve yer yer ayaklanmalar, gerilla hareketleri devam etti, ama sosyalist eğilimli birtakım başkaldırmalar ezildi. Katanga'nın yeniden Kongo'yla birleşmesi, ülkede havanın yumuşaması, General Mobutu'nun Cumhurbaşkanı Kasa Vubu'yu yerinden atarak askerî bir rejim kurmasıyla sağlanabildi.

Fransız Cezayiri

Kara Afrika halkına karşı daha anlayışlı ve eli açık olan Fransa, Afrika'daki ilk sömürgesi Cezayir'e karşı bu tutumuna ters bir tavır takınmıştı. Daha önce anlatmış olduğumuz bazı nedenler ve birtakım olayların sonuçları dolayısıyla, Çin Hindi'nde uyguladığı politikadan daha uzlaşmaz olanını izledi bu sömürgesinde.

Cezayir halklarının inatla sürdürdükleri direnişi kırmak için, Fransızlar, 1871'den sonra yeni bir yöntem olan "kendi içinde eritme" yöntemini uygulamaya başlamışlardı. Bu yöntem, yavaş yavaş sönmeye ve yok olmaya itilen Cezayir halkını ortadan kaldırma girişiminden başka şey değildi. Kendi içinde eritme yöntemi, iki paralel tedbirden oluşuyordu. Bir taraftan Cezayirliler Fransız yapılmaya çalışılıyor, ama bu garip bir Fransızlaştırma oluyordu. Fransız olmanın nimetlerinden yararlanamayan Cezayirli en ağır yükleri sırtlanıyor ve ikinci sınıf yurttaş kabul ediliyordu. Öte taraftan da, her türlü ayrıcalıktan ve yerli köylülerden zorla alınan topraklardan faydalanacak olan Fransızlar, Cezayir'e gitmeye kışkırtılıyordu. (İlk projede iki buçuk milyon hektar toprağın kamulaştırılması söz konusuydu.) Sözde, Cezayir toprakları, "Fransa'nın ayrılmaz bir parçası"nı oluşturuyordu ve bu haliyle aynı hayattan yararlanmalıydı. Oysa, aslında Cezayirliler "toplumsal ve ahlakî açıdan" daha aşağı sayılıyorlardı ve "Fransız ırkına bulaşmamaları" gerekirdi. Böylece, Cezayir'e ırk ayrımı sokulu-

yordu. Bu sistem içinde, Cezayir'deki Avrupalılar, baskının hizmetinde en tehlikeli ve en korkunç jandarma oldular.

Birinci Dünya Savaşı'nda, "vatan" uğruna ölmek üzere binlerce Cezayirli askere çağrılmıştı. Buna karşılık da kendilerine bir sürü söz verilmişti. Savaş sona erince, Fransızlar, her şeyi eski halinde bıraktılar.

Cezayirliler, mücadelesiz hiçbir şey elde edemeyeceklerini anlamışlardı. 1919 yılına doğru, Cezayir'in bağımsızlığını kazanması için Paris'te Kuzey Afrika Yıldızı'nı kurdular. 1927'den sonra da, örgütün lideri olan eski muharip Messali Hadj, o zamana kadar yalnız Fransa'daki Kuzey Afrikalı işçilerle sınırlandırılmış olan örgüt çalışmalarını 1936'da Cezayir topraklarına da yaydı. Bunun üzerine Kuzey Afrika Yıldızı hemen yasaklandı. Örgütün sertleşen tutumu, zaten Messali Hadj'ın birçok kere tutuklanmasına yol açmıştı. Bütün bunlar liderin cesaretini kırmadı: Mart 1937'de, Cezayir Halk Partisi'ni kurdu. Bu parti de kapatıldı ve 1941'de Messali, kesin olarak hapse atıldı.

Bu arada başka hareketler de işe karışmaktaydı. 1931'de Şeyh Ben Badis tarafından kurulmuş olan Ulemalar Derneği, Müslüman geleneklerini tekrar ele alarak Cezayir ulusunu canlandırmayı öneriyordu. İslamiyet'in kaynağındaki saflığa dönmeyi, aynı zamanda da yeni çağların uygarlığına uydurarak bunu modernleştirmeyi istiyordu. Bu girişim bir dizi özgür okulun açılmasını sağladı: Bu okullarda, İslam kültürü damgasını taşıyan çağdaş ve rasyonel öğrenim yapılmaya başlandı. Fransızlar, her türlü zorluğu çıkararak, bu okulların yaşamalarını engellemek için bu girişime baskı yaptılar.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı patlamıştı. İşbirlikçi Vichy hükümeti kurulmuştu; Cezayir'deki Avrupalıların çoğu bu hükümete dört elle sarıldı. Çünkü, Pétain'in kişiliğinde kendi gerici, milliyetçi ve faşist eğilimlerinin aynasını buluyorlardı. 1942'de, müttefikler Cezayir'e asker çıkardılar. De Gaulle, Cezayirlileri, ulusların Nazizm ve faşizmden kurtarılması için verilen savaşta yer almaya çağırdı. Fransız kültürü-

nün çok etkisi altında kalmış bir aydın olan Ferhat Abbas'ın kişiliğinde beklediği cevabı aldı. 1936'da, Ferhat, bir Cezayir ulusunun varlığını inkâr ederek Fransa'yla işbirliği yapılmasına taraftar olduğunu ilan etmişti. Ferhat fikirlerinden dönmedi, ama bir kurtuluş savaşına, ancak özgürlük temeline dayanarak katılabileceğini ileri sürdü. Kendisinin ve yerel örgütlerin Cezayirli yirmi sekiz üyesinin imzalarını taşıyan Cezayir Halkının Beyannamesi'yle görüşlerini ortaya koydu. Bu beyannamede halk oyuyla seçilecek bir kurucu meclis tarafından hazırlanmış, Cezayir'e özgü bir anayasa ve özerklik isteniyordu. Temelde, Ferhat Abbas, eski tutumundan vazgeçmiyor ve bağımsızlık değil, Fransa'yla bir çeşit federal birlik kurulması peşinde koşuyordu.

Buna karşılık, Fransa, Ferhat Abbas'ı tutukladı. Yine de, sömürgeciler bile çizmeden yukarı çıkıldığının farkındaydılar. Sözde bazı imtiyazlar verilmiş ve tutuktular salıverilmişti. Bunun üzerine, Ferhat Abbas, Messali Hadj'la –o sıra nezaret altında, Fransa'da oturuyordu– ve Ulemaların temsilcileriyle ilişki kurdu. Bunlarla birlikte, Manifestonun ve Özgürlüğün Dostu (AML) adında tek bir örgüt kurdu. Amaç, eşitlik esasına dayanarak Fransa'ya bağlı bir Federe Cezayir kurmaktı. Siyasi eyleme geçmek için kamuoyu olgunlaşmıştı, bu da yeni örgüte yarım milyon kişinin katılmasını sağladı. Fransa'nın cevabı, savaşın sonuna kadar ertelendi. Savaşın sonu gelince de, Cezayir'deki Avrupalıları tahrik edici hareketleri Paris'in kötü niyetinden daha da etkili oldu ve 1945'te Cezayirlilerle Fransızlar arasında çok ciddi olaylar çıktı. Hemen, baskının eli kendini gösterdi. Tutuklamalar, duruşmasız idamlar, köylerin denizden topa tutulması başladı. Sonuçta –Amerikan konsolosluğu tarafından sağlanan verilere göre– kırk bin Cezayirli öldürüldü ve bütün örgütler kapatıldı. Ferhat Abbas'ın ve öbür Cezayirli liderlerin kurşuna dizilmesini isteyen Avrupalılar, "Cezayir'in insafsız bir jandarmaya ihtiyacı olduğunu" ileri sürüyorlardı.

Bu, dönüm noktası oldu. Cezayir'deki Avrupalıların baskısı üzerine, Fransa, ılımlıların önerilerini geri çevirdi. Artık uluorta bir çatış-

maya doğru gidiliyordu ve bu çatışmanın sonunda, kurtarılabilecek şeyler de dahil olmak üzere, Fransa ve Cezayir'deki Fransızlar her şeylerini yitirebilirlerdi.

Fransa "kendi içinde eritme" yöntemine hâlâ devam ediyordu. 1947'de Cezayir'in "Organik Statü"sünü ilan etti. Bu öyle bir buluştu ki, bütün Cezayirlileri Fransız sayıyor, ama bunları ikiye ayırıyordu. Birinci bölüm, yarım milyon Fransız seçmeni kapsıyordu (Avrupa'dan gelmiş olanlarla "vatandaşlığını" değiştirmiş, Müslüman kişiliğinden vazgeçmiş olan Cezayirliler); ikinci bölümde, dokuz milyon ikinci sınıf Fransız, yani Cezayirliler vardı (bunların sadece bir buçuk milyonu seçmendi). İki bölümün her biri, yerel meclise altmış üye seçebilirdi. Sanki bu oransızlık yetmiyormuş gibi, ikinci bölümle ilgili seçimler rezalet yaratacak kadar hileliydi ve sadece adı seçimdi. Öyle ki, ikinci bölümden seçilen 60 kişiden 43'ü yönetimin adayıydı, yani Fransızlar tarafından zorla kabul ettirilen işbirlikçi adaylardan oluşuyordu.

Bu arada, Cezayir ulusal hareketi de ayrılık istiyordu. Fransızlara karşı daha kararlı bir mücadele sürdürmeyi benimseyen Ferhat Abbas, Cezayir Manifestosu Demokratik Birliği'ni kurmuştu (UDMA); Messali Hadj eski partisini, Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi adıyla yenilemiş ve bu parti bölünerek Messali taraftarlarıyla "Merkeze bağlı olanlar", yani eski liderin taraftarlarıyla, "Merkezi Komite"si taraftarları arasında bir ayrışma oluşmuştu. Sonuncular, Messali'yi eski felsefesine bağlı kalmakla suçluyorlardı. Onlara göre, parti Messali'nin "babasının malı" sayılıyor ve yaşlı lideri parti üstü bir kişilikle ortaya çıkıyordu. Messali, mücadelenin gerçek politik amaçlarını anlayan sınırlı bir elit tabakanın bulunduğu çağda sanıyordu kendini ve eskiden geçerli olan politik ilkelere sadıktı. Ama ulusal mücadeleye daha geniş bir halk yığınının katılmasıyla bu ilkeler bağdaşamazdı. Demokratik Özgürlüğün Zaferi Hareketi'nin merkezci yayın organı – bu organ Cezayir'de sadece birkaç hafta yayımlanabilmişti– parti için-

de kişisel üstünlük kurulması için yapılan her türlü girişime karşı bir metin yayınladı.

Gazete aynı sayıda çok önemli tezler de ele alıyordu. O güne kadar Messali Hadj'ın, eylemi, tamamen ırkçı ilkeler üzerinde temellendirdiğini belirterek, Cezayir mücadelesinin ideolojik içeriğini açıkça tanımlamaya çalışıyordu. Cezayir milliyetçiliğinin ırkçı önyargılara ya da dinsel bir hoşgörüsüzlüğe dayandığı görüşünü kesinlikle reddederek başlıyordu yazı; daha sonra da, ideolojilerinin saldırgan bir milliyetçilikle ilgisi bulunmadığını, bunun boyunduruk altındaki bir ulusun emperyalizme karşı tepkisi ve savaşçılığıyla bir ulusun başka bir ulus tarafından boyunduruk altına alınması sonucuna varan bağnaz emperyalizmin karşıtı olduğunu açıklıyordu.

Bilinçlenme saati çalıyordu; bununla birlikte de silahlı savaş saati yaklaşıyordu. Bazıları, Cezayir'de silaha başvurmakta geç kalınmasına şaşmışlardır. Çünkü Cezayir'deki durum çok zor ve karışıktı, burada yapılacak mücadelenin çok zorlu, uzun ve meçhullerle dolu olduğu biliniyordu. 1947'de, politik eylemden silahlı eyleme geçmeyi düşünenler çıkmıştı: Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi'nin dışında özel bir örgüt kurmuşlar ve daha 1949'da, özellikle Oran şehrinin posta merkezine yapılan baskın gibi, Fransızlara karşı birçok gösteride bulunmuşlardı. Bu özel örgütte dokuz kişilik, "tarihî şefler" adı verilen bir grup vardı ve bunlar, 1954'te, yine Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi'nin dışında, Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi'ni (CRUA) kurmuşlardı. Bu dokuz kişiden üçü, kurtuluş savaşında öleceklerdi. Geri kalan altı kişi de, sonuna kadar önemli ve tehlikeli yönetim görevlerinde bulunacaklar ve bazılarının hayatı cezaevinde son bulacaktı. Bunların arasında Bin Bella, Muhammed Budiaf, Muhammed Khider ve Kerim Belkasım sayılabilir.

Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi, Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi'nin yanında, yeni bir örgüt olarak yer almakta gecikmedi ve Cezayir'deki değişik eğilimler arasında bir birlik kurma çabasına

girişti. Geçici olarak, Ferhat Abbas'ın örgütü de, mücadeleye girmemekle birlikte bekleme halindeydi. Messali'ye gelince, tek başına kalmıştı ve taraftarları azalıyordu. Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi, kuruluş beyannamesinde, kişisellikten uzak durmak ve kişisel çekişmelerle nüfuz mücadelelerinin ulusal hareketi sokmuş olduğu çıkmazdan kurtarmak, "Faslı ve Tunuslu kardeşlerle birlikte" gerçek devrimci savaşı vermek yolundaki kararlılığını ilan ediyordu. Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi, taraftarlarını enerjik bir biçimde böylesine bir mücadeleye hazırladı.

Cezayir Savaşı

Ayaklanma 1954 Kasım'ının başında, Cebel el Aurés'de başladı. Bu ayaklanmanın Devrimci Birlik ve Eylem Komitesinin şefleri tarafından mı başlatıldığı, yoksa onları da hayrete düşürecek şekilde, kendiliğinden mi patlak verdiği kesin olarak saptanamamıştır. Ne olursa olsun, Devrimci Birlik ve Eylem Komitesi, hemen Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) dönüştü. Bu cepheye, eline silah alan ve Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu (ALN) oluşturan herkes boyun eğdi. İlk olarak, Fransızlar, biraz şiddet göstererek önleyebilecekleri bir karışıklıkla karşı karşıya olduklarını sandılar. Hemen, ayaklanmaya yabancı olan Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi örgütünü kapattılar –ama özellikle Fransızların vahşi baskısı nedeniyle, bu örgüt üyeleri de ayaklanmaya katılmakta gecikmediler. Ferhat Abbas'ın silahlı savaş konusunda açık seçik çekimser kalan örgütü UDMA'nın yaşamasına o sıra göz yumuldu. Sonra Fransızlar, durumun ciddi olduğunu gördüler ve çok geçmeden Cezayir ateşe ve kana bulandı.

Fransızlar hâlâ durumu kurtarabilirlerdi, ama kaybedilecek bir dakika bile yoktu: Ferhat Abbas gibi ılımlılar ayaklananlarla henüz birleşmemiş olduklarından, hemen harekete geçmek ve bunlarla pazar-

lığa oturmak gerekiyordu. Bu fırsat kaçırıldı. Tersine, askerlere ve Avrupalılara diledikleri gibi hareket etme yetkisi verilerek Cezayir sorununun çözümlenebileceği sanıldı. Ayaklanmanın şiddet kullanılarak bastırılabileceğine inanıldı.

Aurés'de başlamış olan ayaklanma, 1955'te Constantine ve Oran yöresine yayıldı. İkinci bölümden seçilen milletvekilleri arasında bile kargaşa başladı: Bunlardan kırk dokuzu, Fransızlarla Müslüman Cezayirliler arasında mutlak eşitlik istediler. Cezayir'deki Fransız temsilcisi Jacques Soustelle, bir çareye başvurdu: "Kendi içinde eritme" yöntemi yerini "birleşme"ye bırakacaktı. Bunu dinleyecek kimse kalmış mıydı? Altmış bir milletvekili birleşmeye ve "yatıştırma" politikasına karşı çıktı (61'ler Manifestosu).

Ulusal Kurtuluş Ordusu'na karşı zafer kazanacağını sanan yeni başbakan Guy Mollet, 1956'da "ateşkes, seçimler ve pazarlık" formülünü ortaya attı. Bu, savaşın daha da şiddetlenmesi, Fransız politikasına askerlerin müdahalesinin artması, Cezayir'e temsilci bakan olarak Robert Lacoste'un özel baskı yetkileriyle gönderilmesi sonucunu doğurdu.

Bunun üzerine, bütün dünyanın tüylerini ürperten iki sistem uygulanmaya başlandı. Bu sistemlerden biri işkence, öteki, toplama kampları kurma oldu. Pek çok tutuklu, hatta şüpheli kişi SS'lerce uygulanan işkencelerden geçirildi (zaten Yabancılar Lejyonu eski SS'lerle doluydu). Bu olaylar konusunda, Fransa'da bile birçok belge toplanmıştır ve bu belgeler Cezayir halkının çektiği büyük acıların tanığı olarak kalacaktır.

Toplama kamplarına gelince, buralara yığınla insan kapatıldı. Fransız askerleri, bazı bölgelerde oturan erkek, kadın, çocuk, yaşlı bütün halkın buraya boşaltılması ve bu bölgede görülecek kişilerin oracıkta öldürülmesi emrini vermişlerdi. Yasak bölgelerden gelenler "güvenlik bölgelerine" yığılıyorlardı. Bunları, sağlık tesisleri olmayan

yerlere, çoğunlukla aç, güneşe ya da hava koşullarına karşı savunmasız bırakarak, öküzler gibi dikenli tellerle çevirerek yerleştiriyorlardı. Bu yerlerdeki hayat koşulları çok feciydi.

Bundan sonra ceza dönemi başladı. Cezayir'deki Avrupalılar, tutuklanmış olan Cezayir yurtseverlerinin kurşuna dizilmelerine başlanılması konusunda hükümete baskı yapıyorlardı. Paris kararsızlık içindeydi; Fransa, Nazi Almanyası değildi ve bu konuda karar vermek zordu. Sonunda kurşuna dizme işlemine başlandı, ilk iki infaz Haziran 1956'da yapıldı. Ulusal Kurtuluş Ordusu da iki Fransız tutsağı kurşuna dizerek karşılık verdi.

Bunun üzerine Cezayir'deki Avrupalılar, Ulusal Kurtuluş Ordusu'na bağlı savaşçılarla silahsız siviller arasında fark gözetmeksizin Müslüman halkı ezmek amacıyla, gizli terör örgütleri kurdular. Bu, ünlü Gizli Ordu Örgütü'nün (OAS) çekirdeği oldu. 10 Ağustos 1956'da, Cezayir'de Thêbes Sokağı'na bir bomba atıldı ve elli kadar Cezayirli sivil öldü. Sonradan, bombayı atanların Gizli Ordu Örgütü'nün yöneticilerinden bazıları olduğu anlaşıldı. Cezayirliler de, 30 Eylül'de bir bomba atarak karşılık verdiler.

Yurtseverler boyun eğmiyorlardı. 1954'te 90.000 kişiden oluşan Fransız ordusu, 1956'da yarım milyona ulaşmıştı. Cezayir savaşı Fransa'ya çok pahalıya mal oluyordu. Bu örgüt Fransa'daki demokratik kurumlan bile tehdit ediyordu. Bir kere vahşet yapmak âdet halini aldı mı, işkence yapıldı mı, toplama kampları kuruldu mu ve durum gerici komutanların elinde bırakıldı mı, bunların nüfuzlarını, demokratik siyaset adamları ve Cumhuriyetçi askerler üzerinde kullanmaya başlamaları çok olağandı. Böylece Fransa, Hitler çağındaki kadar ırkçı ve kanlı, yeni bir faşizm tehdidi altındaydı. Bu durum büyük bir kriz yarattı ve Fransa'nın bugün bile bu krizden kurtulmuş olduğu söylenemez. Neyse ki, Cumhuriyetçilerin silkinmesiyle paraşütçü birliklerin Paris'e indirme yapmaları Gizli Ordu Örgütü'nün ordudaki faşist unsurlarla birlikte hükümeti ele geçirmeleri önlenebildi. Yine de, 13

Mayıs 1958 karışıklıkları, IV. Cumhuriyet'in ölüm çanı oldu: Artık General De Gaulle politika sahnesine giriyordu.

Cezayirli bazı yurtsever gruplarının fazla aşırı gitmekte olduklarına da burada işaret etmek gerekir. Ama, toptan düşman olduğu hissedilen bir halkın ortasına dalanlarda görüldüğü gibi, Fransızlar, sistemli bir aşırılığa yöneldiler. Bir süre sonra, Cezayirlilere değil, bütün Cezayir'e işkence yapıldığı yazıldı. Öte yandan birçok Fransız'ın da, Cezayir'in kurtuluşuna fikirleri ve eylemleriyle cömertçe yardımda bulunduğunu söylemek zorunludur. Bir taraftan da yeterli olmamakla birlikte, kamuoyunun bir bölümü şiddet ve işkenceye karşı çıktı. Cezayir'e gönderilen askerlerin çoğunluğu, kötü davranmamanın yollarını aradılar. Asıl acımasızlık, faşist askerlerden ve geçmişi karanlık, paralı askerlerin oluşturduğu "seçkin" birliklerden geldi.

Öte yandan, kana bulanmış, yaralar içinde ve hakaretler arasında, Cezayir, Avrupa'daki direnişe, İtalya Birliği'nin kurulması için verilen savaşlara ve Fransız İhtilali'ne layık soylu bir yüz sundu dünyaya. Ulusal Kurtuluş Ordusu'nda hastabakıcılık yapan, on dokuz yaşındaki Safiye Bazi adlı Cezayirli kız öğrenci, kendisini yargılayan Fransız Askerî Mahkemesine şöyle demişti:

"Ben neden böyle hareket ettim? Sizin bana böyle bir soruyu bile sormamanız gerekir.

Bir Cezayirli kadına niçin ödevini yaptığı sorulabilir mi?

Benim tek suçum, hastabakıcı olarak, yaralı savaşçılara bakmış olmamdır. Zaten bu savaşçılar kötülük yapan insanlar değillerdir, kendilerini kötü gördüğünüz için kötü sandığınız adamlardır. Bu adamlar, uzun zamandır aldatıldıkları için silaha sarılmış olan adamlardır. İsteseniz, kendileriyle gerçek bir Fransız-Cezayir dostluğu kurabileceğiniz onurlu adamlar.

Ama, önce, ülkemizin geçmişteki büyüklüğünü elde edebilmesi için savaşmaya hakkı olduğunu kabul etmeniz gerekir.

Bunun için de, Cezayirli olarak bizim de sizin kadar bir vatana

sahip olmaya hakkımız olduğunu kabul etmeniz gerekir.

Aksi halde beni mahkûm edin, çünkü yaptığım şeyi bilerek, isteyerek ve haklı bulduğum bir davaya yardım etmek için yaptığımı söylemek istiyorum.

İşkencecileri koruyan bir ordunun mensupları olan sizlerin, bizim için hiçbir hoşgörünüz olamaz. Ödevimizi yapmış olduğumuz için de sizden hoşgörü istemiyoruz."

Aynı nedenle suçlanan Meryem Belmihub adındaki başka bir hastabakıcı şunları söylemiştir:

"Haklar söz konusu olduğu zaman biz Fransız vatandaşı sayılmıyoruz. Ödevler söz konusu olduğu zaman Fransız vatandaşı oluyoruz.

Cezayirliler, işgal sırasında Nazileri atmak için sizinle birlikte savaştılar; karşılığında Cezayirlilere, o sıra geniş bir özerklik vaat ettiniz. Cezayirliler, her zaman olduğu gibi Fransa'nın bu vaadine de inandılar. Fransızları 'Almanlaştırmak' isteyen Almanlara karşı verilen savaşta birçok Cezayirli öldü. Fransa, bu değerli ve etkin yardıma teşekkür edeceğine, sömürgecilik kışkırtmalarına boyun eğdi ve Cezayir tarihinin kanlı bir günü olan 8 Mayıs 1945'te Sétif, Bône, Guelma ve Batna'da 45.000 genci kurşuna dizerek cevap verdi."

Hiçbir şey, yurtseverlerin arasında ne yaptığı sorulduğunda Fadıla Mesli'nin vermiş olduğu şu cevap kadar sömürge halklarının mücadelesinin gerçek anlamını veremez: "Sınıf yüzü görmemiş çocuklara mektep yapıyordum."

İnsan haklarının ve direnişin Fransa'sı olan diğer Fransa'nın, harekete geçmemesi mümkün değildi. Politika ve kültür alanlarında çok tanınmış kişiler, partilerin önde gelenleri, Katolik Kilisesi'nin çeşitli kademelerinden olanlar cesaretle harekete geçtiler, politik mücadeleler verdiler, Cezayir olaylarının utancını durdurmak için işkenceyi ve hapsi bile göze aldılar. Bunların özgürlük davasına yaptıkları yardım, Cezayirlilere büyük ölçüde yararlı olmuştur.

1958'de, Ulusal Kurtuluş Cephesi, Cezayir Cumhuriyeti'nin geçici

hükümetini kurdu, bu kez sonuna kadar mücadeleye yönelen Ferhat Abbas ilk geçici hükümet başkanı oldu. Hükümetlerinin başına ılımlı bir adam getirmekle, Cezayirliler, mantıklı temeller üzerinde müzakereye girişme niyetlisi olduklarını ispatlamak istiyorlardı. Ama bunun da bir yararı olmadı. General Charles de Gaulle'ün "Cezayir'in gerekli ilerlemesi", "Cezayirlilerin yarınlarını istedikleri gibi saptamaları" konusundaki kayıtsız seçme haklarından söz eden açıklamaları, "davayı kayıtsız şartsız, bilinçli ve kesinkes" çözümleme isteği ve Cezayirlilerin bir ulus olarak tanınması kararı bile, savaşın daha fazla kızışmasını önleyemedi.

Yine de, bu karar ve müzakereler konusundaki söylentiler, Avrupalıların ve bazı askerî şeflerin açık bir ayaklanmaya gidecek kadar midelerini bulandırmıştı. Bu ayaklanma, Cezayir'in Fransa'yla birleşmesi ve "ordunun huzursuzluğu" gerekçesiyle, 1960 yılı Ocak ayında patlak verdi. Sokaklar barikatlarla kaplandı.

Boş bir girişimdi bu: Fransızların bıkkınlığı, en iyilerinin muhalefeti, barışı sağlayacağı umuduyla iktidara getirilmiş olan General de Gaulle'ün bu umuda cevap verme isteği, sonunda iki tarafı müzakereye oturmaya yöneltti. 14 Haziran 1960'ta, cumhurbaşkanı, "Cezayir, Cezayirlilerindir" dedi ve Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'yle bağlantı kuruldu. Buna karşı olan askerlerin tepkisi gecikmedi. Nisan 1961'de General Challe, Jouhaud, Salan ve Zeller başkaldırdılar. Başarısızlığa uğramaları Gizli Ordu Örgütü'ne birtakım subayların katılmalarına neden oldu. Artık yapacak şey kalmadığını bilmekle birlikte, Gizli Ordu Örgütü, korkunç bir kırıma ve yakıp yıkma hareketine girişti. Fransızların Cezayir'den ayrılmalarına kadar sürdü bu.

Louis Joxe başkanlığındaki bir Fransız heyeti ve Kerim Belkasım başkanlığındaki Geçici Cezayir Cumhuriyeti hükümeti heyeti, 20 Mayıs 1961'de ilk olarak Evian'da buluştular. 13 Haziran'da görüşmeler kesildi ve 7 Mart 1962'de tekrar başladı. Aynı ayın 18'inde Evian Anlaşması imzalandı. 1 Temmuz'da da bağımsız Cezayir Cumhuriyeti

kuruldu.

Savaş sekiz yıl sürmüştü. Oluk gibi kan akıtılmasına ve astronomik paralar harcanmasına neden olmuştu. Hiçbir şey vermek istemeyen Cezayir'deki Fransızlar da, her şeylerini yitirmişlerdi.

Rodezya Olayı

İngilizler, 1953'te, Kuzey Rodezya'yı, Güney Rodezya'yı ve Nyassaland'ı birleştirerek Orta Afrika Federasyonu'nu kurmuşlardı. Bu ülkelerden her birinin hükümeti olmakla birlikte, asıl iktidar, Güney Rodezya'nın merkezi olan Salisbury'de toplanıyordu. Bu federasyon, birçok anlaşmazlıklar içinde doğdu. Bu kadar farklı olan ve işbirliği yapmaya eğilimi az olan üç ülkeyi federasyon halinde birleştirmek çok zordur. 224.000 beyazdan ve buna karşılık 3.800.000 Afrikalı nüfustan oluşan Güney Rodezya, Güney Afrika'daki gibi siyahların boyunduruk altında tutulduğu bir ülke oldu. Üretimi siyahlar tarafından sağlanan tütün ekimi tümüyle beyazların elindeydi. Bu siyahlar, yoksul mahallelere çekilerek yaşıyorlardı ve izin kağıdı olmadan yer değiştiremiyorlardı. Kuzey Rodezya ve Nyassaland, halklarının neredeyse tümü yerli olan iki ülkeydi ve buralarda ayrılma eğilimi ağır basıyordu. Ama bu ayrılmaya merkezî iktidar karşı geliyordu, çünkü Kuzey Rodezya'da zengin bakır madenleri, Nyassaland'da ucuz el emeği vardı.

Federal mecliste, on yedi Afrikalı'ya karşı zorunlu olarak yirmi yedi beyaz vardı. Siyahların federal mecliste daha çok sayıda temsil edilmelerini isteyen İngilizler bazı girişimlerde bulunmuşlardı, ancak sonuç alınamamıştı. Çünkü 1955 yılından federasyonun dağılmasına kadar, federal başbakan olan Sir Roy Welensky'nin yönettiği Avrupalılar şiddetle buna karşı çıkmışlardı.

1944'te Hastings Banda tarafından kurulmuş olan Nyassaland Af-

rika Ulusal Kongresi ve 1948'de Kenneth Kaunda tarafından kurulan Kuzey Rodezya Afrika Ulusal Kongresi, önce, şiddete başvurmaksızın sivil direniş uygulamışlardı. Gandhi'nin 1914'e kadar Güney Afrika'da oturmuş olduğunu, kişiliğinin, kıtanın güneyinde ve doğusunda yaşayan parti liderlerinin kafalarında capcanlı yer ettiğini belirtmek faydalı olacak. Bununla birlikte, durum gerginleşti ve 1959'da Nyassaland'da karışıklıklar başladı. Bunun üzerine de federasyon bünyesindeki Afrikalı partiler yasaklandı. Baskıya rağmen, başka adlar alan bu partiler eski partilerin yıkıntıları arasından tekrar ortaya çıkmakta gecikmediler.

İngilizlerin ödün üzerine ödün vermesinden sonra, ayrılma ve bir seçim yapma hakkı kabul edildi. 1961'de yapılan Nyassaland seçimlerini Malawi Kongre Partisi kazandı ve başkanı Hastings Banda, federasyonun siyahlardan oluşan hükümetini kurdu. Bunun üzerine Nyassaland da, 1963'te resmen iç özerkliği elde etti ve federasyondan ayrılma hakkını almakta hiçbir zorlukla karşılaşmadı. Bu hakkı, bağımsız Malawi Devleti'nin kurulmasıyla 6 Temmuz 1964'te kullandı.

Beklendiği gibi, Kuzey Rodezya'daki beyazların direnişi daha inatçı oldu. Bu direniş Katanga'daki bölünmeye dayandırılmak isteniyordu, sınırın iki tarafındaki bakır madenlerindeki çıkarlar birbirine karışmaktaydı. Yine de durum Nyassaland'dakinden farklı olmadı: Karışıklıklar, baskılar, uzlaşmalar, 1962'de yapılan seçimler, Kaunda'nın Birleşik Ulusal Egemenlik Partisi ve Nkumbula'nın Afrika Ulusal Kongresi'nin zaferleri, federasyondan ayrılma ve 24 Kasım 1964'te Zambia adıyla bağımsızlık.

Bu durumda geriye Güney Rodezya kalıyordu. İçte özerkliği bulunan bir İngiliz sömürgesi olarak kaldı ve sadece Rodezya adını aldı bu ülke. Yalnız Avrupalıları temsil eden bir hükümetin yönetimindeydi Rodezya. İmtiyazlarının sarsıldığını gören Avrupalılar, Afrikalıların yönetime katılmamalarını ve iktidarı kendi ellerinde tutmayı sağlamak için, ayaklanmalar dahil, her türlü çareye başvurdular. 1964'te

kurulmuş olan Ian Smith hükümeti, bu katılaşmanın sözcüsü oldu. Daha esnek bir politika izleyen ve İngiltere'yle ilişkilerini devam ettirmeye çalışan Sir Roy Wellenski kendisini muhalefette buldu. 1965'te, Ian Smith, tek taraflı olarak Rodezya'nın bağımsızlığını ilan etti. Bu daha çok, ülkedeki Avrupalıların Büyük Britanya karşısında bağımsızlığı anlamına geliyordu. XVIII. yüzyılda Kuzey Amerika'da olanların tersine, burada, kendi kaderlerini kendilerinin saptaması söz konusu değildi; daha çok, ileride sözünü edeceğimiz Güney Afrika rejiminden esinlenen, ırk ayrımına dayalı bir polis devletinde beyazların egemenliğini yerleştirmek söz konusuydu. Smith-Wilson Müzakerelerinin kesilmesinden sonra, İngiltere, Birleşmiş Milletler'in müdahalesini istedi ve bunun üzerine Rodezya'ya karşı ekonomik tedbirler alınmasına karar verildi. Rodezya, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne ve Portekiz sömürgelerine komşu olduğu için bu tedbirler fazla etki yapmadı.

Beyaz ve siyah yurttaşların ahenkli bir şekilde bir arada yaşamalarını amaçlayan Rodezya sorununun çözümlenemeyeceği açıkça anlaşılmaktadır. Bunun karşısında yapılacak şey, Cezayir'de olduğu gibi, hiçbir ödün vermek istemeyen Avrupalıları, bir kurtuluş savaşı sonunda ülkeden kovmak ya da bölünmektir. Zimbabwe Afrika Halkları Birliği'nin yasaklanması, şeflerinin hapse atılmaları, özellikle Bulawayo bölgesinde Smith hükümetince girişilen ağır baskı, kanlı bir çatışma olasılığını artırmaktadır. Birçok Afrika devleti, beyazların İngilizlere karşı ayaklanmasını bastırmak ve bağımsız Zimbabwe devletini kurmak için, Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında ya da dışında askerî bir müdahaleye taraftar olduklarını açıkça belirtmişlerdir.

SONUÇ

Afrika'nın doğuşunun tamamlanması ve 1962'de Cezayir Cumhuriyeti'nin kurulması, sömürgecilik çağını pratik olarak kapamakta ve Afrika'nın yeniden yapılanma dönemini açmaktadır.

1963'te Addis Ababa'da toplanan –kuşkusuz zor olmakla birlikte geleceği bulunan– kıtadaki yeni devletler arasında işbirliği esaslarını ortaya atan Afrikalılar Konferansı, Bandung'da yapılan Afrika-Asya Konferansı'nın devamıdır. Bu konferansta, çözülmesi gereken birçok sorun çözümsüz kalmıştır ve "yeni sömürgecilik" gibi yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Bunlara ileride işaret edeceğiz.

Özetlemek gerekirse, devamlı bir hal çaresi bulunamamış olan ve Ortaçağ'ın başlangıcında –doğu ticaret yollarının denetimi amacıyla– olgunlaşan sorunlara bağlı kalan sömürgecilik, yeni kıtanın İspanyollar tarafından istila edilmesi ve boyunduruk altına alınmasıyla birden yayılmaya başlamıştı. Kolomb'dan önceki büyük Amerikan uygarlıkları insafsızca yok edildi ve Avrupalıların egemenliği şiddete dayalı kaldı. Aynı zamanda, Portekizlilerin Asya'ya nüfuz etmeleri de başladı ama Asya'da emperyalist sömürgecilik daha yavaş yerleşebildi: Asya uygarlıkları, Meksika ve Peru'dan çok daha yüksek bir direniş yeteneği gösterdi. Ancak Avrupa'da daha sağlam ve çağdaş devlet örgütlerinin yönetime gelmesi, Hindistan'la Çin Hindi'nin boyunduruk altına alınması olanağını sağladı. Çin ve Japonya, çok farklı nedenlerle, istila edilmekten kurtuldular. Aynı zamanda, Avrupa'da da büyük değişiklikler meydana geldi. Bu değişikliklerin bir bölümü sömürgelerin oluşmasıyla gerçekleşti ve sömürgeci ülkelere karşı tepki gösterdi. Bu da, bu ülkelerin kuruluşlarını değiştirmelerini zorunlu kıldı. Amerika'dan

bol bol değerli maden gelmesi, bu madenlerin değerlerinin düşmesine neden oldu ve "fiyat devrimi" denilen olaya büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu olay, en güçlü kapitalist burjuvazilerin işbaşına gelmesini sağladı ve burjuva sınıfının gelişmiş olduğu Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi ülkelere, İspanya ve Portekiz üzerinde yavaş yavaş ama acımasız bir üstünlük sağladı. Yeni kıtanın –ve kısmen Asya'nın– yağma edilmesiyle, ilkel birikim sürecinin büyük ölçüde hızlanması mümkün oldu. Bu da, amacı sadece yağma ya da yüksek değerli nadir ürünlerin (altın ve baharat) ticareti olmayıp, hammadde kaynaklarını ele geçirmek ve en geniş anlamda ticaret yollarını denetlemek olan bir çeşit ticaret sömürgeciliğinin doğmasına yardım etti. Bu da kumpanyalar çağını başlattı ve bu çağda, Hindistan'ın boyunduruk altına alınması tamamlandı, Kuzey Amerika'da büyük Fransız ve İngiliz sömürgeleri kuruldu.

Sömürgecilik sistemi ilk ciddi kriziyle Kuzey Amerika'da karşılaştı. Kişinin başka insanları boyunduruk altına alıp da kendi ülkesinde özgür olarak yaşaması mümkün değildi. İngiltere, Amerika'daki sömürgelerine özgürlük ilkelerini götürmeye mecbur kaldı ve ayaklanma olanaklarını hazırlayarak Amerika Birleşik Devletleri'nin tohumlarını attı.

Yeni ve büyük cumhuriyetin yurttaşları, Avrupa uygarlığının çocukları oldukları ve aslında Avrupa'dan ya da Avrupalı ailelerden geldikleri için, ancak yarı-sömürge durumuna getirilebilmişlerdi. Bununla birlikte, yerli halk gibi sömürülmeye boyun eğmeleri için çalışılmıştı. Ayaklanmaları, sömürgeciliğin ölüm çanı demekti ve Yeni Kıta'nın her yanında bu ihtilal böyle anlaşıldı. Orta ve Güney Amerika'daki ayaklanmaların ateşini bu ihtilalin yaktığı bir gerçektir. Buralardaki yöneticiler melezdirler, yani Avrupa ailelerden gelmişlerdi, ama savaşı yapanlarla birçok şef de yerlilerden oluşuyordu: Örneğin, Meksika'nın yarı-sömürge haline sokulmasına son olarak girişildiğinde – Fransa'nın desteğiyle Avusturyalı Maximilien'in hüküm sürdüğü sıra–

buna karşı savaşı yöneten Başkan Juarez safkan bir Kızılderili'ydi. Monroe doktrini, sadece pratik nedenlerle değil, aynı zamanda ilkeler açısından da, sömürgecilik sisteminin açık ve tam olarak mahkum edilmesi sayıldı. Sömürgecilik daha doruğuna ulaşmadan, krizi başlıyordu.

Sömürgecilik, doruğuna ancak XIX. yüzyılda ulaşabildi. Amerika ve Fransa'da siyasal devrim savaşları tamamlanmış, İngiltere, Napolyon İmparatorluğu'na ve Amerika Birleşik Devletleri'ne hemen yayılmış olan Sanayi Devrimi'ni yaşamıştı. Sanayi Devrimi üretimde köklü bir değişiklik yapmıştı. Makineler fabrikalara yerleştiriliyor ve atölyeden büyük fabrikalara geçiliyordu. Bu andan sonra, üretim olağanüstü bir hızla arttı ve fiyatlar alabildiğine düştü. Kapitalist devletler, piyasalara ucuz fiyatlarla sayısız mal sürebildiler. Üretim o kadar artmıştı ki, piyasa bulmak için yapılan mücadele, daha hararetli olan hammadde kaynaklarını bulmak için yapılan mücadeleyle atbaşı yürüyordu. Aynı zamanda, teknik uygarlığın Avrupalılara sağladığı güç inanılmaz bir biçimde arttı. Bunun üzerine dünyanın paylaşılması konusunda korkunç bir yarış başladı. Delice bir hızla, Çin yarı-sömürge haline sokuldu; kendisini korumak için kurduğu savunma setleri top ateşiyle yıkıldı, devlet örgütü boyunduruk altına sokuldu, hakları ayaklar altına alındı. Sonra da Afrika'ya saldırı başladı.

Afrika'nın keşfedilmesi sadece sömürgeciliğin tetiklemesine değil, aynı zamanda, Aydınlanma ve positivizm felsefesine özgü fikirlerle dünyanın bilimsel olarak tanınmasını sağlayan yeni fikirlere de bağlıydı. Ne yazık ki, her yerde, kâşifleri istilacılar izlediler. O zamana kadar Afrika, çok ucuz el emeği sağlayan sınırsız bir piyasa olarak kabul edilmiş, bu yüzden de yüzyıllar boyunca köle ticaretinin korkunç olaylarını yaşamıştı. Köleliğin ortadan kalktığı –çünkü çok geri bir üretim biçiminin belirtisiydi ve makineye dayalı bir sisteme uygun düşmüyordu– ve tekrar örgütlenme yoluna girebileceği bir sıra, Afrika, sömürgeciliğin boyunduruğu altına sokuldu.

Sömürgeciliğin her yerde sadece zarar verdiği ileri sürülemez. Köle ticaretinin yoksullaştırdığı, hatta ilkel barbarlığa düşürdüğü Büyük Sahra'nın güneyindeki bölgeler, özellikle Fransızların ve İngilizlerin iyi sömürge yöneticiliğinden yararlandılar. Ama bazıları da, tersine, hiçbir olumlu şey getirmeyen, açgözlü bir yönetime düşmüşlerdi. Bunların gerilikleri –bugün hâlâ Portekizlilerin elinde bulunan sömürgeler gibi– büsbütün arttı.

Yine de, sömürge rejimi en büyük zararını Kuzey Afrika'ya, özellikle Fransa'nın uluslarını unutturmak istediği ve *imtiyazlı* bir Avrupalı seçkin sınıf yaratmak istediği Cezayir'e verdi. Çin'de ve Mısır'daki gibi –yarı-sömürge olarak– bir ülkeyi doğrudan bağlamayıp sömürmek de çok zararlı oldu. Buna karşılık, Hindistan gibi çok eski uygarlıkları olan ülkelerde bile, sömürgecilik –tam anlamıyla sömürücü olmaktan vazgeçmemekle birlikte– yerli özellikleri aşmaya ve ulusal birlik kavramının güçlenmesine yardım etmeye yönelerek tarihî bir motor rolü oynamak durumunda kaldı.

Monroe doktrini, sömürgecilik ideolojisini haklı gösterecek nedenlerin ölüm çanını çaldı. İlk sömürge imparatorluklarını gören Amerika kıtası, aynı zamanda bu imparatorlukları ilk ortadan kaldıran kıta da oldu. Önce Fransızlar ve İngilizler, daha sonra da İspanyollar ve Portekizliler, Yeni Dünya'dan kovuldular. (Doğruyu söylemek gerekirse, Portekizliler bir uzlaşmaya varmışlardı. Açık görüşlü hükümdar I. Pierre, 1822'de Brezilya'nın bağımsızlığını ilan etmiş ve anayasaya uygun olarak ülkeyi yönetmişti; burada cumhuriyet 1889'da ilan edildi.)

İspanyol ve Portekiz egemenliklerinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletler, daha baştan kötü hayat koşulları içine düştüler. İspanyolların kısır sömürgeciliği, cahillik ve sefalet içindeki insan yığınları bırakmıştı buralarda. Çok sayıda ve çalışkan bir burjuva sınıfı yaratmamış, sadece, halktan kopuk, kendi kendine yeterli ve otoriter büyük toprak sahibi bir sınıf oluşturmuştu. Bu ülkeler, bunun sonu-

cunda devamlı yokluklar, karışıklıklar, ayaklanmalar karşısında kalmıştı (bu izler hâlâ pek çok yerde görülür). Başka bir deyişle, İspanya, sömürgelerinde Sanayi Devrimi'ni başaramamıştı; kendi ülkesinde de başaramadığı gibi. Böylece Latin Amerika, Amerika Birleşik Devletleri'nin, "ağabey" ve "büyük sopa" politikasıyla yarı korunup yarı sömürülerek, sefalet içinde, zaman zaman hükümet darbeleri, ihtilaller ve diktatörlerin baskıları altında yaşamıştı. Bütün bunlara yol açanlar yeteneği olmayan, halkın yaşama düzeyini yükseltmek istemeyen ve ülkelerini yönetmeye çağırmayan bencil ve kör oligarşilerdi. Latin Amerika'nın durumu hâlâ ciddidir ve sömürgecilik çağının bizim kuşaklarımıza miras bıraktığı sorunların en önemlilerinden biridir.

Amerika'da sömürgeciliğe karşı başlayan ihtilalin zaferi, Asya'daki ilk yenileşme hareketleri tarafından izlendi; Hindistan'daki Ram Mohan Ray'ın hareketi –bu hareketi tam anlamıyla sömürgeciliğe karşı bir hareket olarak niteleyemeyiz– ve Çin'de Sun Yat-sen'in hareketi, başlangıçta Avrupa'yla Amerika'daki demokratik ve liberal fikirlerin gelişmeleri gibi görüldü. Rusya'daki Ekim Devrimi ve Lenin tarafından sömürgeciliğe karşı alınan kesin tavır, bu kez halk yığınlarını da harekete geçirerek ezilen insanların mücadelesine büyük bir destek ve itici güç oldu. Çin Devrimi bunun en belirgin örneği olmuştur. Hindistan, Gandhi tarafından örgütlenen ve uygulanan şiddete karşı kendine özgü yolu izlemekteydi aynı sıralarda.

Bu arada, yeni emperyalist güçler harekete geçiyorlardı. Dünya bölüşülmüş olduğuna göre, bu devletler, yeni bir paylaşım istemektelerdi. İngilizlerin ya da Fransızların sömürgeciliğini eleştirirken, "ezilen ulusları kurtaralım" demiyorlar, "ezilenleri biraz da biz ezelim" diyorlardı. Geleneksel sömürgeci devletlerden farklı olarak, yeni adaylar, kaba ve vahşi askerlik ilkelerinden esinleniyorlardı. Sonunda, kabalığı ve acımasızlığıyla tarih sayfalarında örneği görülmeyen ve geleneksel sömürgecilikle ilgisi olmayan genel bir saldırıya geçerek dünyayı sınırsız bir boyunduruk altına almaya kalkıştılar. Bu durumda, sömürge halkları, be-

terin beterinden korunmak ve hiç değilse yaşama olanağını bulabilmek için, kendilerini sömürge durumuna sokan devletlerle birlikte savaşmak zorunda kaldılar. Buna karşılık da, kendilerini baskı altında tutan rejimin tasfiye edileceğini ya da hafifletileceğini umut etmeye başladılar. Hindistan, Birmanya ve Fransız Sahra Altı Afrikası gibi bazı yerlerde, eski efendiler, imtiyaz tanımayı kökünden reddettiler. Sonunda silaha sarılmak gerekti. Aynı sıralarda Çin, kendi ihtilalini sonuna kadar sürdürüyordu ve bu olay bütün özgürlük mücadeleleri için büyük bir itici güç oldu. Çok kanlı savaşlar pahasına, eski sömürge dünyası sonunda silinip süpürüldü. Dünyada yeni bir özgürlük şafağı söküyordu.

Ama ortadan kalkmış olan sömürgecilik çağı, arkasında miras olarak çok ciddi sorunlar bıraktı. Bu sorunlar, bugün, bütün insanlığı ilgilendirmekte, gelecek için en önemli ve en geniş ödevlerinden birini oluşturmaktadır. Dünya barışının, bu sorunların büyük bir bölümünün hızla ve doğru olarak çözümlenmesine bağlı olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır.

Latin Amerika'nın sorunlarına daha önce de değindik. Bunlar, Latin Amerika'nın toplumsal yapısının geri oluşu, büyük bir yoksul halk tabakasıyla zengin ve kudret sahibi küçük aile toplulukları arasındaki zıtlık, tarımsal ekonomisi gibi sorunlardır. Bütün bunlar, Latin Amerika'da asalak ve savaşçı bir askerî yönetimin yeğ tutulmasına yol açmakta, kaba ve kanlı diktatörlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu ülkelere karşı, Batı devletleri de ağır sorumluluklar taşımaktadır. Kuzey Amerika'nın düşünürleri ve aydın devlet adamları, Latin Amerika'da gerçekten demokratik bir hareketin oluşmasına yardım ederken, özellikle kapitalist çıkarlara bağlı olan birtakım kişiler de, kendi paylarını alabilmek için Latin Amerika'daki sefaleti ve kargaşayı sömürme yollarını aramışlardır. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, özellikle Güney Amerika'ya sanayinin girmesi sonucu, burjuvazi ve işçi sınıflarının oluşmasıyla birçok diktatörlükler devrilmiş ve sonunda burada da güneşin doğacağı sanılmıştı. Batista'nın kokuşmuş, acı-

masız ve bozuk rejimini yıkmış olan Küba Devrimi, son darbe olacağa benziyordu. Ne yazık ki, Amerika Birleşik Devletleri, Castro hareketinin temelde tamamen demokratik ve yurtsever bir hareket olduğunu öylesine anlayamamıştı ki, Batı'daki nüfuzunu bu kadar uzaklara yaymayı beklemeyen Sovyetler Birliği'nin tam anlamıyla kucağına itti bu ülkeyi. Bunun sonucunda, Güney Amerika'daki bütün demokratik hareketler durakladı. Amerika'yla Sovyetler arasındaki düello havayı öylesine zehirledi ki, Latin Amerika'nın sorunlarının çözümlenmesi her zamankinden uzak ve rastlantılara bağlı bugün.

Amerika'nın aynı anlayışsızlığı Uzak Doğu'da, Çin Devrimi konusunda da kendini gösterdi. Uzun zamandan beri gizli tutulmuş olan Çin-Sovyet anlaşmazlıkları da buna eklenecek olursa, Çin'in günden güne Batı düşmanlığına doğru ilerlemekte olduğu anlaşılır. Nitekim, Ruslara, Avrupalılara ve Amerikalılara karşı, bazen aşırı denecek kadar şiddetlenen ve nedenleri belli olan güvensizliği de bunun bir delilidir.

Bu arada, en önemli sorunların Afrika'da olduğu kuşkusuzdur. Dünyayı bölen ihtilaflara karşı, Afrikalı yöneticilerin genellikle ilgisiz kalmaları acaba sorunlarının hızla çözülebilmesi umudunu yaratabilir mi? Bu sorunların çözülmesinin yalnız kendilerine bağlı olduğu kesin değildir...

Bu sorunlar arasında, belirtmiş olduğumuz gibi, Kongo'nun hızla sömürge durumundan kurtarılmasına ve eski Rodezya'nın bölünmesine değindik. Gerici grupların ve eski sömürgelerinde çıkarları bulunan büyük devletlerin entrikaları, politik dengesizlikle birlikte genç ulusların sırtına ekonomik zorluklar –sanayideki ilerlemenin yavaşlığı ve ülkedeki açlığın devamı– yüklemektedir. Son zamanlarda askerî ayaklanmaların birbirini izlemesi Latin Amerika tarihinin Afrika kıtasında da tekrarlanmakta olduğunu göstermektedir.

Bu noktaya işaret ettikten sonra, Güney Afrika'da ufkun daha karanlık olduğunu söylemek gerekir.

Boerler savaşından ve Güney Afrika Birliği'nin kurulmasından son-

ra, bu ülke, General Louis Botha ve Jan Smuts'un kişiliklerinde, eşi bulunmaz iki yöneticiye sahip olmuştur. İngiltere'ye karşı cesaretle savaştıktan sonra, Güney Afrika'daki iki ayrı beyaz halk arasında devamlı bir anlaşma sağlamak görevini üzerlerine almışlardır. Botha 1919'da öldü, en ilerici eğilimlerin yanında olan, kararlı bir demokrat ve Nazi düşmanı Jan Smuts lider oldu. 1939'da parlamentoda vermiş olduğu ateşli bir söylevde, dünyayı tehdit eden Hitler diktatörlüğüne karşı Güney Afrika'nın özgür ulusların yanında yer aldığını açıkladı.

Savaş bitince de Smuts, siyahların karşı karşıya olduğu ırk ayrımını tasfiye etme tasarısını uygulamaya çalıştı. Ama seçimi kaybedip muhalefete geçmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra da, 1950'de öldü. Demokrasinin, eşitliğin ve insan özgürlüğünün büyük bir savaşçısıydı Jan Smuts.

Savaş sırasında Hitlere duydukları yakınlığı saklamamış olan ve yerel Protestan Kilisesi'nden destek gören en fanatik ırkçılar, Smuts'un yerine iktidara geldiler (Protestan Kilisesi, ırk ayrımını haklı göstermek için, İncil'in ırk ayrımını kabul ettiği yolunda bir yorum yapmıştı). Nefretle gözleri dönen Malan ve Verwoerd adlı bakanlar, devletin topraklarının sekizde birine (*Transkei*) beyazlardan dört kat fazla olan siyahları toplayarak ırk ayrımı (*apartheid*) esasını getirdiler. Siyahlar, sanayinin gerek duyduğu emeği sağlamaktadırlar, ama yönetimde söz hakları yoktur. Bir eve sahip olamazlar. Özel otobüslerle yolculuk etmek zorundadırlar, ayrı lokantalarda yemek yerler, başka asansörleri kullanırlar, postanede beyazlara ayrılmış gişelerde kimse olmasa bile uçsuz bucaksız kuyruklarda beklerler. Siyahların çocukları mesleki eğitimden yoksun tutulmuşlardır. Aynı işi yapmaları halinde, beyazların aldıkları ücretler siyahlarınkinden dört ila sekiz kat fazladır. Bir siyah şehirde oturamaz, ama en kötü sağlık koşulları içinde bulunan ve genellikle "teneke mahallesi"nden başka şey olmayan "yerlilere ait köyde" oturabilir. Afrikalıların en sınırlı olan oy hakları bile ellerinden alınmıştır. İstenildiği zaman göstermek zorunda oldukları bir izin ka-

ğıdıyla dolaşmak zorundadırlar. İzin kağıdını unutmak hapse atılma nedenidir. İzin kağıdının arkasına Hollanda diliyle ve İngilizce olarak basılmış kuralları çiğnemek de hapse atılmakla sonuçlanır ve yasalar Afrikalılara Avrupa dillerinin öğretilmesini yasaklamıştır. Sadece kendi dillerini öğrenmekle yükümlüdürler. İçlerinden birçokları bilmedikleri kuralları her an çiğneme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. 1960'ta, Afrikalılar, Sharpeville'de izin kağıdın kaldırılması için gösteri yapmak cesaretini gösterdikleri zaman, polis, silahı olmayan ve kötü niyeti bulunmayan insanlara ateş açmıştır. Bu olayda, altmış dört kişi ölmüş ve iki yüz kişi yaralanmıştır.

İngiltere'nin bu durumu düzeltmeye kararlı olması karşısında, çabalarını boşa çıkarmak için, Güney Afrika, 1961 Haziran'ında Commonwealth'den ayrılmıştır. (Böylece de Güney Afrika Birliği, biçimsel olarak Güney Afrika Cumhuriyeti olmuştur.)

Güney Afrika'nın bu durumu içinden çıkılır gibi değildir, en azından çözümü çok zordur. Irkçı, budala ve bağnaz liderler, sadece Afrikalılara değil, aynı zamanda beyaz halka karşı da canice davranmışlardır. Afrikalıların politikasının sözcüleri tarafından yapılan uzlaşma yanlısı önerileri geri çevirmişlerdir. Afrika Ulusal Kongresi lideri Albert Luthuli, geniş kültür sahibi, ılımlı, şiddete karşı beyazlarla işbirliği yapmak isteyen ve 1960 Nobel Barış Ödülü'nü almış olan bir adamdır. Irkçı şefler, Luthuli ve onun gibi düşünen Afrikalıların bütün ılımlı önerilerini geri çevirmişlerdir ve en büyük düşmanlarıymış gibi Luthuli'ye baskı yapmışlardır. Bunun sonucu durumu daha da gerginleştirmek olmuştur. Uzattıkları elin geri çevrilmesi sonunda, Afrikalılar, karşı çıkma yerine silaha sarılmayı ve işbirliği yerine beyazların kovulmasını isteyen liderlerin peşine takılmak zorunda kalacaklardır ister istemez. Bir gün, on bir milyon Afrikalı ayaklanırsa, bir milyon dokuz yüz bini zor bulan beyazlar, tir tir titreyeceklerdir. Çünkü durumları çok trajiktir. Arkalarında, sığınacakları bir Avrupa ülkesi de yoktur. Bunların vatanı Afrika'dır. Çocukları Afrika'da doğmuş, ataları orada gömülmüş-

tür. Afrika'da savaşmışlar, çalışmışlar, acı çekmişler ve evlerini yapmışlardır. Gerçek ve tek çözüm yolu, yeni ve barışçı bir Afrika ulusunun üyesi olmaktır. Ama bu olasılık da, ırkçıların katı uzlaşmazlıklarıyla ortadan kaybolmaktadır. Kendilerini yönetenlerin uyguladıkları delice politikaya karşı çıkan beyazların sayısı hayli çoktur. Özgürlük uğruna Afrikalıların açacakları savaş başladığı gün, hepsinin silinip süpürülmesi yanında, bu gerçekçi beyazlar da vatanlarından olacaklardır.

Bu arada, beyazların üstünlüğüne dayalı rejim, 1966'da doğmuş olan Botswana ve Lesotho siyahi devletlerinin ilerlemelerini büyük çapta engellemektedir. Bu kez, Büyük Britanya'nın haklı nedenlere dayanarak, uzun süre bağımsızlık tanımakta tereddüt gösterdiği eski İngiliz sömürgeleri söz konusudur. Gerçekten de, Botswana –eski Bechuanaland–, Güney Afrika, Rodezya ve Güneybatı Afrika –Güney Afrika'nın himayesi altında olan bu topraklar Birleşmiş Milletler'in ihtarına rağmen ayrılma niyetlisi değildir– ile çevrilmiştir. Daha kötüsü, Lesotho yani eski Basutoland bütünüyle Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından çevrilmiştir. Bunların gelecekleri, iç özerklik vermek ve bir Bantu devleti kurmak bahanesiyle, beyazların bütün Güney Afrikalı siyahları toplamak istedikleri Transkei'nin geleceğine benzemektedir. Bu gelecek, ucuz el emeği merkezlerinin geleceğidir ve pasaportla siyahlara "yabancı" olarak davranılması rejimine bir "yasal gerekçe" sağlanmış olacaktır. Güney Afrika'yla Mozambik arasında küçük bir toprak parçası olan Swaziland'ın yönetimini, bugüne kadar Büyük Britanya elinde tutmuştur.

Kuşkusuz, Angola ile Mozambik'in sorununun çözümü, az çetin olmamakla birlikte daha basit ve daha açık görünmektedir.

Bilindiği gibi, Afrika kıyılarında ilk görünenler Portekizliler olmuştur. Önemli sömürgelere sahip olma konusunda sonuncu yine Portekizlilerdir.

Portekiz sömürgelerinin bağımsızlığa kavuşması konusundaki en büyük engel Portekiz'den gelmektedir. Aslında, Portekiz ulusu, halen faşist, daha sertleşen ve vahşileşen bir diktatörlük altındadır. Asıl bas-

kı altında olan da Portekiz ulusudur. Bu durumun sömürgelere yansımaması mümkün değildir. En gerici olan Portekiz sömürgeciliği, Afrikalılara hiçbir zaman en ufak imtiyaz tanımamıştır. Afrikalılar, beyaz patron hesabına günde on dört saat çalışmaya devam etmektedirler. Dövüldükleri zaman susması, Portekizlilerin "himaye"si karşılığında haraç ödemesi gerekmektedir! Angola'da halkın yüzde doksan sekizi ayda 10 Amerikan dolarından az kazanmakta ve aslında, milyonlarca Angolalı, iki yüz bin Portekizlinin boyunduruğu altında yaşamaktadır.

İlk harekete geçen Portekiz sömürgesi, Angola olmuştur. Şubat 1954'te Angola'da gizli olarak –Portekiz'de bile dernek kurma özgürlüğü yoktu– Kuzey Angola Halkları Birliği kurulmuş ve 1958'de Angola Halk Birliği'ne (UPA) dönüşmüştür. Angola Halk Birliği, Portekizlilerle görüşme zemini hazırlamaya çalışmış, ama bu çabasının bir yararı olmadığı görülmüştür. Bu girişime karşılık olarak, tutuklamalar ve baskılar baş göstermiştir. Zaferi kazanmak üzere olan Cezayir örneğinden cesaret alan Angola Halk Birliği yöneticileri, 5 Nisan 1962'de silahlı savaşa girişmeye karar vermişlerdir. Bundan sonra, Angola Halk Birliği, Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi (FNLA) ve onun silahlı örgütünü (ANLA) kurmak için Angola Demokratik Partisi'yle (PDA) birleşmiştir. Bu cephe, bazı şehirler de dahil olmak üzere güneyde Angola Halk Kurtuluş Hareketi (MPLA) kurulmuş olduğundan, kuzeyde daha iyi tutulmuştur. Angola Halk Kurtuluş Hareketi'nin ilk kongresinde, Portekizliler tarafından hapse mahkum edilmiş olan Papaz Joaquim Pinto de Andrade, alkışlarla başkan seçilmiştir. Roberto Holden tarafından yönetilen Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'yle birleşme girişimi bugüne kadar bir sonuç vermemiş, hatta 1964'te, Holden tarafından kurulmuş olan ve bazı Afrika devletleri tarafından tanınmış bulunan sürgündeki devrim hükümetine girmiş olan Viriato da Cruz'un ve Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'yle işbirliği yapmayı reddeden Agostinho Neto'nun eğilimleri arasındaki görüş ayrılığı, Angola Halk Kurtuluş Hareketi'nin bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu arada mücadeleye büyük bir enerjiyle devam edilmiş, geniş topraklar kurtarılmıştır. Sadece Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne bağlı askerî örgütün emrinde yirmi beş bin gerilla vardır. Salazar hükümeti, cevap olarak, birçok yerin havadan bombalanması dahil olmak üzere şiddetle ve insafsızca baskı yapan altmış binden fazla asker göndermiştir. Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi tarafından gizli olarak çıkarılan gazete, sadece sivil halktan elli binden fazla insan öldüğünü ilan etmiştir. Bundan başka, Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne bağlı ordu saflarında çarpışan dört bin Angolalı ölmüştür (bunlar arasında binbaşı Joao Baptista da vardır). Portekizlilerin kayıpları da üç-dört bin kişi kadardır.

Partizanlar, yakalanamayacakları ormanlık bölgelerde örgütlenmiş ve Portekizlilerin üretimlerini yok etmenin yollarını aramışlardır. Bu yolla yüzlerce kahve çiftliği yakılmıştır.

Portekiz Ginesi'nde, Gine Kurtuluş Hareketi'ni, Gine'deki Afrikalıların Demokratik Birliği'ni ve Gine Halkları Birliği'ni bir araya toplayan Gine'nin Bağımsızlığı İçin Mücadele Cephesi kurulmuştur.

Mozambik'te de çeşitli kuruluşlar Portekizlilere karşı mücadele etmektedirler. Bundan başka, burada, bütün Portekiz sömürgelerinin kurtuluş hareketleri arasında bağlantıyı sağlayan bir komite de vardır.

Goa'ya ve Hindistan'daki öbür Portekiz topraklarına gelince, bunlar da, müzakerelerin fayda vermediği görülünce, Hint Ordusu'nun 1961'de harekete geçmesiyle Hindistan'a katılmışlardır.

Görüldüğü gibi, klasik sömürgecilik tam anlamıyla ölmemiş olmakla birlikte, bu tür sömürgeciliğin ortadan kalkmasıyla, çözümlenmemiş ya da yeniden ortaya çıkan birçok sorun bize miras olarak kalmıştır. Bunların çözümlenmesi, gelecek kuşağın başlıca ödevi olacaktır.

ÇEVİRENİN NOTU

Yayın tarihinden de anlaşılacağı gibi, *Sömürgecilik Tarihi,* özellikle 1970 yılından sonraki çok önemli olaylara erişemiyor. Ancak, Afrika'nın sömürge durumundaki son birkaç ülkesinde de sonucun öncekilere benzeyeceğini müjdeliyor. Gerçekten de, Portekiz'de, elli yıla yaklaşan diktatörlüğün devrilmesi ve demokratik yönetimin kurulmasıyla Angola, Mozambik, Gine Bissau, Yeşilburun Adaları gibi Portekiz sömürgeleri de hızla bağımsızlık yoluna girdiler. Etiyopya'da Haile Selasiye devrildi ve yarı-sömürge durumundaki bu ülke de demokrasi yolunda göründü. Son olarak da İspanyol Sahrası için aynı şeyi söyleyebilmek mümkün.

KARŞILAŞTIRMALI GENEL KRONOLOJİ

Tarihler	Amerika	Asya
1291		Marco Polo Avrupa'ya dönüyor.
1321		
1341		
1402		Timurlenk, Türkleri Ankara'da yeniyor.
1415		
1437		
1451		
1454		
1456		
1460		
1483		

Tarihler	Afrika	Avrupa
1291		Vidali kardeşler Atlantik'e açılıyorlar. Kendilerinden haber alınamayacaktır.
1321		Dante'nin ölümü.
1341	Nicoloso da Recco, Kanarya Adaları'nı Portekiz kralı adına keşfediyor.	
1402	İspanyollar, Kanarya Adaları'nı istilaya girişiyorlar.	Jan Huss Prag Üniversitesi rektörlüğüne geçiyor.
1415	Portekizliler Kuzey Fas'taki Ceuta'yı alıyorlar.	Denizci Henri, matematik kurulunu oluşturuyor. Jan Huss cezalandırılıyor.
1437	Portekizliler Azor Adaları'na yerleşiyorlar.	
1451		Kristof Kolomb'un doğumu.
1454	Papanın kararıyla, Afrika kıyılarının Portekizlilere ait olduğu ilan ediliyor.	
1456	Portekizlilerin hizmetinde olan Alvise Ca'da Mosto ve Antoniotto Usodimare Gine Körfezi'ne ulaşıyorlar.	Marsile Ficin "Eflatun Kurumları"nı (Institutiones Platonicae) yayınlıyor.
1460	Portekizlilerin emrinde olan A. Usodimare, Yeşil Burun Adaları'nı işgal ediyor.	
1483	İspanyollar Kanarya Adaları'nın istilasını tamamlıyorlar.	Luter, Rafael ve Guichardin V'in doğumları XI. Louis'nin ölümü.

Tarihler	Amerika	Asya
1484		
1485		
1487		
1492	Kolomb Amerika'yı keşfediyor	
1493	Kolomb Avrupa'ya dönüyor. Alexandre VI tarafından sınır hattı çiziliyor.	
1494	Kolomb Jamaika'ya ulaşıyor.	
1497	Jean Cabot, Labrador'a ulaşıyor.	Vasco de Gama Hindistan seferine çıkıyor.
1498	Kolomb'un üçüncü yolculuğu. Cabot'nun ikinci yolculuğu.	Vasco de Gama Calicut'ta.
1499	Vespucci Güney Amerika'ya ulaşıyor.	
1500	Alvarez Cabrai Brezilya kıyılarına varıyor. Kolomb tutuklanıyor ve İspanya'ya geri gönderiliyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1484		Martin Beheim, Alman astronom Regiomontanus'un gezegenlerin güncel tablosunu Lizbon'a getiriyor.
1485	Diego Can, Kongo'ya ulaşıyor.	İngiltere'de Tudor hanedanı tahta geçiyor.
1487	Bartolomeo Diaz, Ümit Burnu'nu dolaşıyor.	
1492		Muhteşem Lorenzo'nun ölümü, Rodrigo Borgia'nın VI. Alexander adıyla Papalığa gelişi. İspanyollar Granada'yı alıyorlar.
1493		
1494		Tordesillas Antlaşması. VIII. Charles, İtalya üzerine yürüyor.
1497		
1498		Vinci, Milano'da **Son Akşam Yemeği** freskini yapıyor.
1499		
1500		

Tarihler	Amerika	Asya
1501	Vespucci ikinci kez Güney Amerika'ya gidiyor.	Cabral Calicut'u topa tutuyor.
1502	Kolomb dördüncü seferine çıkıyor.	Vasco de Gama ikinci seferine çıkıyor.
1503		Vasco de Gama Hint Okyanusu'ndaki bütün Arap trafiğini tasfiye ediyor.
1504	Kolomb dördüncü seferinden dönüyor.	
1505		Almeida, Hindistan'daki Portekiz Valisi oluyor.
1506		
1507	Martin Waldseemüller Yeni Dünya'ya "Amerika" adını veriyor.	
1508	Pinzón ve Solis, Rio de la Plata'ya ulaşıyorlar.	
1509		Portekizliler Malaka'ya varıyorlar. Almeida'nın ölümü.
1510		Albuquerque, Goa'yı alıyor.
1513	Balboa Pasifik Okyanusu'na ulaşıyor.	
1515	Solis, Amazon'da öldürülüyor.	Albuquerque'in ölümü.
1519	Cortés Meksika'ya ayak basıyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1501		
1502		
1503		İspanyollar Napoli'yi alıyorlar.
1504		Venedikliler İskenderiye'den ambarları boş olarak dönüyorlar.
1505		
1506		Kristof Kolomb'un ölümü.
1507		
1508		Cambrai Birliği
1509		Calvin'in doğumu. XII. Louis, Venedikliler Agradello'da yeniyor.
1510		
1513		II. Jules'ün ölümü. X. Leon papa oluyor.
1515		Marignan Savaşı
1519		Macellan hareket ediyor. V. Charles imparatorluğa seçiliyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1520	Macellan Ateş Toprağı'nı aşıyor. Cortés, Tenochtitlan'dan kovuluyor.	
1521	Cortés, Tenochtitlan'ı tekrar ele geçiriyor ve Guatimozin'i alıyor.	Macellan'ın ölümü.
1522	Cortés, Meksika genel valisi.	
1524	Giovanni da Verezzano, New York'un kurulacağı körfezi keşfediyor.	Babür, Pencap'ı ele geçiriyor.
1530	Pizarre, Peru seferine çıkıyor.	Babür'ün ölümü.
1532	Pizarre, Peru'daki Tumbez'e çıkıyor. Atahualpa'yı yeniyor ve tutsak ediyor.	
1533	Peru tamamen işgal ediliyor.	
1534	Jacques Cartier, Kanada'ya varıyor.	Portekizliler Diu'ya ulaşıyorlar.
1535	Almagro, Şili'ye varıyor.	
1536	Cartier, Saint-Laurent'i izliyor. Buenos Aires kuruluyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1520		
1521		Worms Diyeti ve Luter'in mahkûm edilmesi. Türkler Belgrad'da.
1522		Dünya seferini tamamlamış olan El Cano ve Pigafetta İspanya'ya dönüyorlar.
1524		Almanya'da köylü savaşı.
1530		
1532		
1533		
1534		VII. Clement'in ölümü. Alessandro Farnese (III. Paul) papa oluyor.
1535		
1536		Calvin, "Hıristiyan Dininin Kurumları"nı yazıyor. Savole dukalığı, Fransızlar, İsviçreliler tarafından istila ediliyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1538	Almagro, Pizarro tarafından yenilgiye uğratılıyor, tutsak ediliyor, öldürülüyor.	
1540	Coronado, Kuzey Amerika'daki Grand Canyon'u keşfediyor.	
1541	Pizarro, Peru'da öldürülüyor.	
1542	De Soto, Mississippi Nehri'nde ölüyor.	
1543		Vijiyanagar İmparatorluğu en görkemli çağını yaşıyor.
1545	Potosi gümüş madenleri keşfediliyor.	
1547	Peru'daki iç savaş sona eriyor.	
1552		Aziz François Xavier, Uzak Doğu'da ölüyor.
1553	Meksika Üniversitesi kuruluyor.	Çinliler, Macao'yu, sert kısıtlamalarla Portekizlilere bırakıyorlar.
1556		Ekber, Hindistan tahtına çıkıyor.
1557		
1559		Japonya'da Shogunlarla Samurailer çatışıyorlar.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1538		Nice'te ateşkes yapılıyor ve V. Charles'la I. François, Aigues-Mortes'ta buluşuyorlar.
1540		
1541		Michelangelo Son Yargı'yı yapıyor.
1542		
1543		Kopernik, "De Revolutionibus Orbium Caelestium" adındaki yapıtını yayınlıyor.
1545		Otuzlar Konsili başlıyor.
1547		
1552		
1553		
1556		V. Charles tahtı bırakıyor.
1557		Fiyatlarda devrim
1559		Cateau-Cambrésis Barış Antlaşması.

Tarihler	Amerika	Asya
1561	İspanyollar, Amerika'ya seferler düzenlemeye başlıyorlar.	
1562	İngiliz Korsan Hawkins Amerika kıyılarında.	
1563	İngiliz korsanları İspanyol deniz trafiğini baltalıyorlar.	
1564		Ekber, Müslüman olmayanlardan alınan vergileri kaldırıyor.
1572	Sir Francis Drake, Batı Hindistan altınına el koyuyor ve Panama'yı yağma ediyor.	
1573		Nobunaga iktidarı eline geçiriyor ve Shogun Ashikaga'yı tahttan indiriyor.
1575		Ekber dinsel reforma girişiyor.
1580		
1587	Sir Walter Raleigh, Virginia'da bir sömürge kuruyor.	
1600		Ekber, Dekkan'ı alıyor. Londra'da Doğu Hindistan Şirketi kuruluyor.
1602		Doğu Hindistan Hollanda Şirketi kuruluyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1561		
1562		Fransa'da din savaşları patlak veriyor.
1563		Otuzlar Konsili sona eriyor.
1564		Calvin'in ölümü.
1572		Saint-Barthélemy olayı. Hollanda'da İspanyollara karşı ayaklanma.
1573		
1575		İspanya ve Portekiz birliği.
1580		Portekiz sömürge imparatorluğu, İspanyol hanedanına geçiyor. Tasso "Kurtarılmış Kudüs"ü yazıyor.
1587		
1600		Shakespeare, "Size Nasıl Gelirse" adlı yapıtını yazıyor.
1602		Lyon Antlaşması.

Tarihler	Amerika	Asya
1603		Shôgun Tokugawa, Japonya'da iktidara geçiyor.
1605		İmparator Büyük Ekber'in ölümü.
1607	İngilizler Virginia'da Jamestown'u kuruyorlar.	
1608	Champlain, Kanada'da Quebec'i kuruyor.	
1612		İngilizler, Hindistan'ın Surat şehrinde ticari bir üs kuruyorlar.
1619	Burjuvalar Odası Virginia'da toplanıyor.	
1620	İlk göçmenler Massachusetts'e ulaşıyorlar.	
1621	Batı Hindistan Hollanda Şirketi kuruluyor.	
1626	Hollandalılar Hudson Nehri üzerinde New Amsterdam'ı kuruyorlar.	
1630		Hollandalılar Endonezya'ya giriyorlar.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1603		Shakespeare "Hamlet"i yazıyor.
1605		Shakespeare "Macbeth"i yazıyor. Cervantes "Don Kişot"u yazıyor.
1607		
1608		
1612		
1619		
1620		Prag civarında Beyaz Dağ Savaşı yapılıyor. Bacon, "Novum Organum Scientiarum" adlı yapıtını bastırıyor.
1621		
1626		
1630		Mantova yağmalanıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1632	Maryland sömürgesi kuruluyor.	
1636	Massachusetts'te Harvard Üniversitesi kuruluyor.	Ming İmparatorluğu'nda kriz başgösteriyor.
1639		İngilizler, Madras'a ulaşıyorlar.
1641		İngilizler, Hindistan'daki Masulipatam'a ulaşıyorlar. Madras'ta Ford-George Kalesi yapılıyor.
1642	Fransızlar Kanada'da Montreal'i kuruyorlar.	
1644		Ming İmparatorluğu'nun sonu geliyor ve Mançular iktidara geçiyorlar.
1652		
1655	İngilizler Jamaika'yı alıyorlar.	
1659		Aurangzeb, Hindistan tahtına geçiyor.
1664	İngilizler New Amsterdam'ı alarak buraya New York adını veriyorlar.	Hindistan Fransız Şirketi kuruluyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1632		Galile "Dünyanın İki Büyük Diyalog Sistemi" adlı yapıtını yazıyor. Gustave-Adolphe, Lützen'de savaş alanında ölüyor.
1636		Otuz Yıl Savaşları Fransa'da başlıyor. Corneille, "Le Cid" adındaki yapıtını yazıyor.
1639		
1641		
1642		Richelieu'nün ölümü.
1644		Toricelli barometreyi icat ediyor.
1652	Hollandalılar Ümit Burnu'na yerleşiyorlar.	Fransa'da iç savaş.
1655		
1659		Fransa'yla İspanya arasında Pireneler Barışı. Avrupa'da Fransız hegemonyası başlıyor.
1664		Moliére "Tartuffe" adlı yapıtını yazıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1666	Cavalier de la Salle, Kanada'ya ulaşıyor.	
1668		Fransızlar Hindistan'a varıyorlar. İngilizler Bombay'ı kuruyorlar.
1671	Cavalier de la Salle, Illinois'e ulaşıyor.	
1674		Fransızlar Pondichery'ye ulaşıyorlar.
1682	Cavallier de la Salle, Missisippi üzerinden Meksika Körfezi'ne kadar gidiyor.	
1686		Fransızlar, Chandernagor'u kuruyorlar.
1690		İngilizler Kalküta'yı kuruyorlar.
1717	Batı Fransız Şirketi kuruluyor.	
1718	New Orleans kuruluyor.	
1720	İspanyollar Teksas'a yerleşiyorlar.	
1725	Bering Boğazı keşfediliyor.	
1729	Caroline'lerde koloniler kuruluyor.	
1731		Dubleix, Chandamagor valisi oluyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1666		
1668		XIV. Louis ile İspanya arasında Aix - la - Chapelle Barış Antlaşması imzalanıyor.
1671		
1674		
1682		Newton yerçekimini buluyor. Büyük Petro Rus Çarı oluyor.
1686		Augsbourg Birliği XIV. Louis'ye karşı çıkıyor. Denis Papin, "Buharın Kullanılması Hakkında Muhtıra"yı yazıyor.
1690		Locke, "İnsan İdraki Üzerine Deneme" adlı yapıtını yazıyor.
1717		Prens Eugéne Belgrad'ı alıyor.
1718		Law Bankası Kraliyet Bankası oluyor.
1720		Law iflas ediyor.
1725		Büyük Petro'nun ölümü.
1729		
1731		Voltaire "XII. Charles Tarihi"ni yazıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1732	Georgia sömürgesi kuruluyor.	
1741		Dubleix, Hindistan Fransız Şirketi'nin genel müdürü oluyor.
1746		Fransızlar, Madras'ı ele geçiriyorlar.
1750		Dupleix, Carnatic üzerinde himaye sağlıyor.
1751		Hindistan'ın yönetimi Dupleix'in elinden alınıyor.
1756	Montcalm Kanada Valisi oluyor.	
1757	Montcalm, William-Henry Kalesi'ni alıyor.	Clive, Bengallileri Plassey'de yeniyor. Chandamagor, İngilizlerin eline geçiyor.
1758	İngilizler Ford-Doquesne'i yeniden alıyorlar ve Pittsburgh şehrini kuruyorlar.	Lally-Tollendal Hindistan'a ulaşıyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1732		
1741		Avusturya'da iktidar savaşı bekliyor.
1746		İspanya Kralı V. Philippe'in ölümü. Diderot "Felsefe Düşünceleri"ni yazıyor.
1750		Rousseau "Bilimler ve Sanatlar Üzerinde Konuşma"yı yazıyor.
1751		Ansiklopedi'nin birinci cildi çıkarılıyor. Voltaire "XIV. Louis'nin Yüzyılı" adlı yapıtını yazıyor.
1756		Pitt, Başbakan oluyor. Voltaire, "Ahlâk Üzerine" adlı yapıtını yazıyor.
1757		II. Frederik, Avusturyalıları ve Fransızları, Leuthen ve Rossbach'da yenilgiye uğratıyor.
1758		Ruslar, Prusya'yı istila ediyorlar. Quesnay "Ekonomik Tablo"yu yazıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1759	Montcalm yenilgiye uğruyor ve öldürülüyor.	
1760	Montreal İngilizlere teslim oluyor.	
1761	Pondichery İngilizlere teslim oluyor.	
1763	Paris Antlaşması'yla Fransızlar Kanada'yı ve Mississippi'ye kadar olan Louisiana'yı İngiltere'ye bırakıyor. İngilizler, Florida'ya karşılık Mississippi'nin ötesindeki toprakları İspanyollara bırakıyorlar.	
1770	Boston Katliamı üzerine Amerika'daki İngiliz halkı ayaklanmaya başlıyor.	
1774	Amerika'da yerleşmiş olup ayaklanan halk, Philadelphia Kongresi'nde toplanıyor.	
1775	Laxington Savaşı.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1759		Bourbon hanedanından III. Charles, İspanya tahtına geçiyor, II. Ferdinand da Napoli tahtına geçiyor. British Museum kuruluyor.
1760		Avusturyalılarla Ruslar Berlin'e giriyorlar. III. George İngiltere kralı oluyor.
1761		
1763		
1770		Lavoisier havanın analizini gerçekleştiriyor.
1774		XVI. Louis Fransa kralı oluyor. Goethe, "Werther"i yazıyor.
1775		Watt buharlı makineyi keşfediyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1776	Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağımsıztlık Bildirisi çıkarılıyor.	
1777	Lafayette, Amerika'ya varıyor ve Amerika Saratoga'da zafer kazanıyor.	
1781	İngiliz Generali Cornwallis, Yorktown civarında George Washington'a teslim oluyor.	
1782	İngiltere, Amerika'nın bağımsızlığını tanıyor.	Suffren, Madras'ı kuşatıyor.
1783	Versay Antlaşması Amerika ve Hindistan'da Fransız-İngiliz savaşına son veriyor.	
1787	Amerika Birleşik Devletleri anayasası.	
1788	Washington, Amerika Birleşik Devletleri Başkanlığına seçiliyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1776		Adam Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı yapıtını yazıyor.
1777		
1781		Kant, "Öz Mantığın Kritiği" adlı yapıtını yazıyor. Mozart, "Saraydan Kız Kaçırma"yı besteliyor. Rousseau "İtiraflar" adlı yapıtını yazıyor. Necker, istifa ediyor.
1782		Montgolfier havalanıyor.
1783		
1787		Fransa'da bakan Suffren, istifa ediyor. Lagrange, "Analitik Mekanik" adlı yapıtını yazıyor. Mozart "Don Juan"ı besteliyor.
1788		Fransa'da danışma meclisi toplanıyor. Kant, "Pratik Mantığın Analizi" adlı yapıtını yazıyor. Times gazetesi kuruluyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1789	Washington açılış söylevini veriyor.	
1795		
1796	Washington siyaset hayatından ayrılıyor ve Amerika halkına veda mesajı gönderiyor.	
1798		Wellesley Hindistan valisi oluyor.
1799	Washington'un ölümü.	Wellesley, Maissour'u istila ediyor. Seringapatam alınıyor ve Tippou Sahib ölüyor.
1800	Jefferson Amerika Birleşik Devletleri Başkanı oluyor.	
1803	Fransa, İspanya'dan alınmış olan Mississippi'nin sağ kıyısındaki Louisiana'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyor.	Marathalar, Wellington tarafından Assaye ve Laswari'de yenilgiye uğratılıyorlar.
1806		Wellesley Hindistan'dan ayrılıyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1789		Fransız İhtilali başlıyor.
1795	Mungo Park, Nijerya'ya ulaşıyor.	
1796		General Bonapart İtalya'ya varıyor.
1798		Bonapart Mısır'a çıkarma yapıyor ve Memlükleri Piramitlerde yenilgiye uğratıyor.
1799		
1800		Marengo Savaşı.
1803		Amiens Barış Antlaşması çiğneniyor.
1806		Napolyon, İéna zaferini kazanıyor. Avrupa abluka altına alınıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1808	Latin Amerika'daki sömürgeler ayaklanıyor.	
1810	Latin Amerika'daki ayaklanma yaygınlaşıyor.	
1812	Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'ye savaş ilan ediyor.	
1814	Amerika Birleşik Devletleri'yle İngiltere arasında Gand Barış Antlaşması yapılıyor.	
1817	Şili bağımsızlığına kavuşuyor.	
1818		İngilizler, Marathaları Pouma'da yeniyorlar.
1819	Kolombiya Cumhuriyeti kuruluyor. Savannah adlı ilk buharlı gemi Atlantik'i geçiyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1808		Napolyon, İspanya'yı istila ediyor. Fichte, "Alman Ulusuna Söylev"i yazıyor.
1810		Napolyon, Marie-Louise'le evleniyor. Beethoven, Egmont'u besteliyor.
1812		Napolyon, Rusya'yı istila ediyor.
1814		Napolyon, ilk kez, tahttan feragat ediyor. Viyana Kongresi tekrar toplanıyor. Stephenson, lokomotifi icat ediyor.
1817		Ricardo, "Ekonomi Politik İlkeleri"ni yazıyor. Hegel, "Felsefe Bilimleri Ansiklopedisi"ni yazıyor.
1818		
1819		

Tarihler	Amerika	Asya
1820	Missouri Antlaşması yapılıyor.	
1821	Peru ve Venezuela bağımsızlıklarına kavuşuyorlar.	
1822	Brezilya'da anayasaya dayalı imparatorluk kuruluyor.	
1823	Monroe Doktrini açıklanıyor.	
1824	İspanyollar Ayacucho'da yenilgiye uğruyorlar ve Latin Amerika bağımsızlığına kavuşuyor.	Hindistan'da açlık başgösteriyor.
1826		İngilizler Assam'a ulaşıyorlar.
1828	Jackson, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı oluyor. Londra ve New York arasında düzenli vapur seferleri başlıyor.	

Tarihler	Afrika	Avrupa
1820		İspanya ve Napoli'de ayaklanma patlak veriyor. McAdam kendine has yol yapım tekniğini geliştiriyor.
1821	Napolyon, Sainte-Hélène adasında ölüyor.	Piémonte Ayaklanması. Carbonariler Napoli'de yenilgiye uğratılıyorlar. Yunanistan'da ayaklanma.
1822		Schubert, "Bitmemiş Senfoni"yi besteliyor.
1823		Kutsal İttifak İspanya İhtilalini bastırıyor. Beethoven, IX. Senfonisini besteliyor.
1824		Sadi Carnot, "Ateşin Harekete Geçirme Gücü Üzerine Düşünceler"i yazıyor.
1826		
1828		

Tarihler	Amerika	Asya
1830		
1831		
1837	Kanada'da ayaklanma oluyor.	Kuzey Hindistan'da açlık başgösteriyor.
1840	Kanada özerkliğini elde ediyor.	
1842		Afyon Savaşı sonucu Nankin Antlaşması yapılıyor. İngilizler Hong Kong'a giriyorlar.
1847		
1848	Amerika Birleşik Devletleri, Meksika'yı yenilgiye uğratıyor.	İngilizler Sikhlere boyun eğdiriyorlar.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1830	Fransızlar, Cezayir'e çıkıyorlar.	Paris, Belçika ve Polonya'da ihtilal oluyor. Liverpool - Manchester demiryolunun yapımına başlanıyor. Comte, "Pozitif Felsefe Dersleri"ni yazıyor. Stendhal, "Kırmızı ve Siyah" adlı romanını yazıyor. Berlioz, "Senfoni Fantastik"i besteliyor.
1831	Fransızlar, Cezayir'e boyun eğdirmek için çalışmalar yapıyorlar.	Modena ve Romagne'de ayaklanmalar oluyor. Mazzini, "Genç İtalya"yı kuruyor.
1837		Michelet, "Fransız Devrimi Tarihi" adlı yapıtını yazıyor.
1840	Livingstone, Afrika'ya varıyor.	Fransızlarla İngilizlerin arasında gerginlik başgösteriyor ve Thiers düşüyor.
1842		
1847	Abdülkadir teslim oluyor.	
1848		Avrupa'da ihtilal patlak veriyor. Marx, "Komünist Manifestosu"nu yazıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1851		Çin'de T'ai-p'ing ayaklanması patlak veriyor.
1853		Hindistan'da ilk demiryolu yapımı başlıyor.
1854		Bombay'da ilk pamuk ipliği fabrikası kuruluyor.
1856		
1857		Hindistan'da sipahiler ayaklanıyorlar. Tien-tsin Antlaşması yapılıyor.
1858		Hindistan'da İngiliz Şirketi feshediliyor.
1859		Fransızlar Endonezya'ya ulaşıyorlar.
1860		Pekin'in Fransızlar ve İngilizler tarafından yağma edilmesi ve Pekin Antlaşması.
1861	İç savaş patlak veriyor.	
1863	Gettysburg Savaşı.	
1866		

Tarihler	Afrika	Avrupa
1851	Livingstone Orta Zambiya'ya ulaşıyor.	Cavour, Piémonte hükümetinin başına geçiyor. Verdi "Rigoletto"yu besteliyor.
1853	Livingstone Afrika gezisine başlıyor.	
1854	Fransızlar Senegal'e giriyorlar. Livingstone, Zambezi çavlanlarını keşfediyor.	Kırım Savaşı.
1856	Speke ve Burton, Afrika'nın merkezine gitmek üzere yola çıkıyorlar.	Paris Kongresi toplanıyor.
1857		Frejus demiryolu tünelinin açılmasına başlanıyor.
1858		Wagner "Siegfried"i besteliyor.
1859		Darwin "Türlerin Kökeni" adlı yapıtını yazıyor.
1860	Speke ve Grant Nil kaynaklarına ulaşıyorlar.	Garibaldi Sicilya'da sefere çıkıyor.
1861		İtalya birleşiyor. Cavour ölüyor.
1863	Güney Afrika'nın elmas yöresi keşfediliyor.	
1866	Livingstone son yolculuğuna çıkıyor.	Sadowa'da Avusturya-Prusya Savaşı başlıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1867	Kanada dominyon oluyor.	
1869	Amerika Birleşik Devletleri'nde bütün kıtayı boydan boya geçen demiryolu yapımı başlıyor.	
1870		
1871		
1873		
1875		
1881		
1882		

Tarihler	Afrika	Avrupa
1867	İngilizler, Etiyopya seferine başlıyorlar.	Marx, "Kapital"i yazıyor. Wagner, Nurenberg'in Usta Şarkıcıları'nı besteliyor.
1869	Süveyş Kanalı açılıyor.	Almanya'da Sosyal Demokrat Parti kuruluyor. Tolstoy "Savaş ve Barış"ı yazıyor.
1870	Livingstone'a kaybolmuş gözüyle bakılıyor.	İtalyanlar Roma'yı alıyorlar. Fransa - Prusya Savaşı başlıyor. İkinci İmparatorluk yıkılıyor ve III. Cumhuriyet ilan ediliyor.
1871	Stanley, Livingstone'la karşılaşıyor.	Paris Belediyesi kuruluyor.
1873	Livingstone'un ölümü.	
1875	Savorgnan de Brazza, Ekvator Afrikası'na gidiyor.	
1881	Fransızlar Tunus'u ellerine geçiriyorlar ve Bardo Antlaşması yapılıyor. İngilizler Boerler Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyorlar. İngilizler Mısır'ı ele geçiriyorlar.	Giovanni Verga, "Malavoglialar"ı yazıyor.
1882	İtalyan hükümeti Assab Körfezi'ni satın alıyor.	İngiltere, Hollanda ve İsveç arasında üçlü ittifak kuruluyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1883		Fransızlar Tonkin'i işgal ediyorlar.
1884		
1885		
1887		
1889	Brezilya İmparatorluğu son buluyor.	
1894		Japonlar, Çinlileri yenerek Formoza'yı alıyorlar.
1896		
1898		
1899		
1900		Boxerler Ayaklanması.
1902		Boxerler Ayaklanması bastırılıyor.
1904		Sun Yat-sen, Kuomintang'ı kuruyor. Rus-Japon Savaşı başlıyor.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1883	Fransızlar Madagaskar'a giriyorlar. Sudan'da Mehdiler ayaklanması.	Nietzsche, "Zerdüşt Böyle Konuştu" adlı yapıtını yazıyor.
1884	Transvaal'de altın bulunuyor.	Berlin'de Afrika Konferansı toplanıyor.
1885	Kongo Bağımsız Devleti kuruluyor. İtalyanlar Massaoua'ya çıkıyorlar. Dervişler Hartum'u alıyorlar. Gordon Paşa'nın ölümü.	Zola "Germinal"i yazıyor.
1887	Dogali Savaşı	
1889	Uccualli Antlaşması	
1894		
1896	Adua Savaşı	
1898	Lord Kitchener, Dervişleri yeniyor. Fachoda Olayı	
1899	Boerler Savaşı	
1900		
1902		Benedetto Croce "Estetik"i yazıyor.
1904		Pirandello "Ölü Mathias Pascal"ı yazıyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1905		
1908		
1911		Çin'de ihtilal.
1912		Çin'de cumhuriyet ilan ediliyor.
1914	Panama Kanalı açılıyor.	
1917		İngilizler Kudüs'ü işgal ediyorlar.
1920		Bakü'de Doğu Ulusları Kongresi toplanıyor.
1922-1923		Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının bir bölümünde Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor.
1925		Çin'de ihtilal tekrar canlanıyor. Sun Yat-sen ölüyor.
1927		Çan Kay-şek, Şanghay'ı topa tutuyor ve komünistlerden ayrılıyor.
1930		Gandhi tutuklanıyor.
1931		Japonlar, Mançurya'yı işgal ediyorlar.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1905	Fas'ta ilk kriz başgösteriyor.	Rusya'da ihtilal. Einstein izafiyet hakkında ilk etütlerini yazıyor.
1908	Kongo, Belçika hükümetinin eline geçiyor.	İstanbul'da Jön Türkler ihtilali yapılıyor.
1911	Trablusgarp Savaşı.	
1912		Balkan Savaşı.
1914		Birinci Dünya Savaşı patlak veriyor.
1917		Rusya'da Şubat ve Ekim Devrimleri.
1920		
1922-1923	İngilizler Mısır üzerindeki himaye haklarından vazgeçiyorlar.	İtalya'da faşizm iktidara geliyor.
1925		Millikan kozmik ışınları buluyor. Kafka "Duruşma"yı yazıyor.
1927		
1930		
1931		İspanya'da cumhuriyet ilan ediliyor. Chaplin, "Şehir Işıkları" filmini çeviriyor.

Tarihler	Amerika	Asya
1934		Japonlar Milletler Cemiyeti'nden ayrılıyorlar.
1935		
1937		Japonlar Çin'e saldırıyorlar ve Pekin'i alıyorlar.
1939		
1945		Hiroşima ve Nagazaki bombalanıyor ve Japonya teslim oluyor.
1946		Vietnam'da Fransızlara karşı ayaklanmalar başlıyor.
1947		Hindistan, Pakistan ve Birmanya bağımsızlıklarına kavuşuyorlar. Endonezyalılar ayaklanıyorlar.
1948		Seylan'da bağımsızlık ilan ediliyor. Gandhi öldürülüyor. Çin komünistleri bütün Mançurya'yı ellerine geçiriyorlar.

Tarihler	Afrika	Avrupa
1934		Almanya'da Hitler iktidara geçiyor. Silone "Fontamara"yı yazıyor.
1935	Mussolini Etiyopya'ya saldırıyor.	Almanya'da ırkçılar meydana çıkıyorlar.
1937		Papa XI. Pio, Nazilere karşı olan beyannamesini yayınlıyor.
1939		İkinci Dünya Savaşı.
1945	Cezayirlilere baskı yapılıyor.	Almanya teslim oluyor.
1946		İtalya Cumhuriyeti ilan ediliyor. Nurenberg Davaları görülüyor.
1947	Madagaskar'da ayaklanmalar oluyor.	
1948	Güney Afrika'da, ırkçı Malan hükümeti kuruluyor.	Tito'yla Sovyetler Birliği'nin arası açılıyor.

Tarihler	Amerika	Asya	
1949		Çin komünistleri Nankin'i, Şanghay'ı, Kanton'u, Pekin'i, alıyorlar ve Çin Halk Cumhuriyeti ilan ediliyor. Hollandalılar Endonezya'daki Jakarta'yı boşaltıyorlar.	
1951			
1952			
1954		Fransızlar, Dien Bien Phu'da teslim oluyorlar.	
1955		Bandung Konferansı toplanıyor.	
1956			
1957		Malezya bağımsızlığını ilan ediyor.	
1960			
1962			

Tarihler	Afrika	Avrupa
1949		
1951	Libya'nın bağımsızlığı ilan ediliyor.	
1952	Kral Faruk tahtından vazgeçiyor. Tunus'ta ve Kenya'da karışıklıklar oluyor.	
1954	Cezayir'de ayaklanma başlıyor.	
1955	Fas bağımsızlığını ilan ediyor.	
1956	Süveyş krizi patlak veriyor. Sudan bağımsızlığını ilan ediyor.	
1957	Gana bağımsızlığını ilan ediyor. Tunus Cumhuriyeti kuruluyor.	Sputnik I uydusu atılıyor.
1960	On altı Afrika devleti bağımsızlıklarını ilan ediyorlar.	
1962	Cezayir bağımsızlığına kavuşuyor.	

KAYNAKLAR VE BİBLİYOGRAFYA

Daha önce de söyleme fırsatı bulduğumuz gibi, metni notlarla ağırlaştırmak istemedik. Kitapta verilen bilgiler aşağıda adı belirtilen kaynaklardan ve eserlerden gelmektedir. Yine de, başvurulan belgeler çok daha büyük sayıdadır. Ama biz, bibliyografyayı sınırlı tutmak için, en ilginç bulduklarımızı almakla yetindik.

Kaynaklar:

Sömürgecilikle ilgili belgelerin büyük çoğunluğu gün ışığına çıkmamıştır ve çoğunluk pek az kişinin bildiği dillerde yazılmıştır. Yine de, keşifler ve ilk sömürgeler konusunda aşağıdaki koleksiyonlar temel niteliktedir:

a) **Colleçao de Monumentos ineditos para la historia das conquistas dos Portugueses.** Lizbon Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmaktadır.

b) **Documentos Ineditos relativos al discrubrimiento, conquista y organisacion de las antiguas posesiones de ultramar.** Madrid Tarih Akademisi tarafından yayınlanmaktadır.

c) **Hakluyt Society Publications.** Londra, 1848 (devam ediyor ve yakın yüzyıllarla ilgili belgeleri de içeriyor).

Başvurulacak Öbür Eserler

VASCO DE GAMA: **Roteiro. O.** Kopke ve A. Da Costa Paiva yayını. Porto. 1838.

Colombo: Documenti e prove della sua appartenenza a Genova. Cenova'daki Commune yayını. Bergamo, 1931.

A. DE ALBUQUERQUE: **Comentarios.** Lizbon, 1557.

PIETRO MARTIRE D'ANGHIERA: **De Orbe Novo Decades Octo.** Alcala, 1530.

HERNÁN CORTES: **Cartas y Relaciones:** Sevilla, 1522.

HERNAL DIAZ DEL CASTILLO: **Historia Verdadera de la Conquista de la Nueva Espana.** Madrid, 1632.

FRANCISCO LOPEZ DE GOMARA: **Cronica de la Nueva Espana.** Medina, 1553.

Relación del Sitio del Cuzco y Principio de las Guerras Civiles del Peru hasta la Muerte de Diego de Almagro. "Colleccion de libros españoles raros y curiosos" cilt XIII.

R. HAKLUYT: **Principal Navigations. Voyages and Discovcryes,** Londra, 1589 - 1600.

NAVARRETE: **Colleccion de Viajes y Descubrimientos.** Madrid, 1825 - 1837.

BARTOLOME DE LAS CASAS: **Historia General de las indias.**

Journal of the House of Burgesses of Virginia. H.R. McIlwaine ve J.P. Kennedy yayını, 13 cilt, Richmond, 1905-1915.

C.E.A. GAYARRE: **Histoire de la Louisiane.** New Orleans, 1846.

History of Canada. W. Kingsford yayını, 10 cilt, Londra, 1888- 1898.

Los Mensajes: Historia del Desenvolvimiento de la Nacion Argentina, redactada chronologicamente por sus gobernantes, 6 cilt. Buenos Aires, 1910.

Coleccion de documentos inéditos para la Historia de Ibero-America. Santiago-Montoto yayını, 14 cilt. Madrid, 1927- 1932.

Sources and Documents Illustrating the American Revolution. S.E. Morison yayını. Boston, 1929.

GEORGE WASHINGTON: **Diaries** 1748-1799. J.C. Fitzpatrick yayını. Boston, 1925.

JAMES MONROE: **Writings.** S.H. Hamilton yayını. New York, 1898 - 1903.

Documents on American History. H. Steele Commager yayını. New York, 1962.

J. F. AY: **China during the War and since the Peace.** Londra, 1852.

British Parliamentary Papers: India.. The Taiping Rebellion in China, v.b.

K. A. NILAKANTA SASTRI: **History of India.** Madras, 1950-1953.

Ethnographical Survey of Africa. D. Forde yayını. 1950.

RAMUSIO: **Delle Navigazioni et Viaggi. 1563.**

İBNİ BATUTA: **Voyages.** Arapça metin, Defrémeny ve Sanguinette çevirisi. Paris, 1853-1858, dört cilt.

EL BEKRİ: **Description de l'Afrique Septentrionale.** Mac Guckin de Slane çevirisi. Cezayir, 1913.

MESUDİ: **Les Pairies d'Or.** Metin ve C. Barbier de Meynard ile Pavet de Courteille çevirisi. Paris, 1877.

İBNİ HALDUN: **Histoire des Berbéres et des Dynasties Musulmanes de l'Afrique Septentrionale.** Le Bon de Slane çevirisi. Cezayir, 1852-1856. dört cilt.

JEAN LEON AFRICAN: **Description de l'Afrique, tierce partie du monde.** Ch. Schefer yayını, Paris, 1896-98, üç cilt. - Espaulard yayını, Paris, 1957.

MAHMUT KOTI: **Tarik el Fetih.** Houdas yayını, Paris, 1913.

Bibliographie d'Histoire Coloniale. Paris, 1932.

Instructions générales données de 1768 á 1870 aux gouverneurs et ordonnateurs des établissements français en Afrique. Schefer yayını, Paris, 1927.

Materials for Colonial History in British Archives, A.P. Newton yayını, cilt üç, İngiltere.

Bulletin de l'Institut royal colonial belge. Cilt XXIV - XXV.

U. CECCHERINI: **Bibliografía della Libia.** Roma, 1915.

A Bibliography of Italian Colonisation in Africa. Londra, 1936.

La Memorie di Carlo Piaggia. G.A. Pelegrinetti yayını. Floransa, 1941.

GIOVANNI MIANI: **Le spedizioni alle origini del Nilo.** Venedik, 1865.

Sette anni nel Sudan egiziano... Memorie di Romolo Gessi Pascià. Felice Gessi yayını, Milano, 1891.

MINISTERO DELLA GUERRA, COMANDO DEL CORPO DI S.M., UFFICIO STORICO: **Storia militare della colonia Eritrea,** Roma, 1935.

LENIN: **La Troisième Internationale et sa place dans l'histoire** (1919) ve **L'impérialisme, stade suprême du capitalisme** (1916). 1964 yılında Moskova'da basılan **Bütün Eserleri** arasında.

STALIN: **Le Marxisme et la question nationale et coloniale.** Paris, 1937, (makaleler ve söylevler).

MAO ÇE-TUNG: **Oeuvres Choisies.** Cilt I, II, III (1926 - 1945), Paris, 1955-59, Cilt IV (1945-49), Pekin, 1962.

Le peuple Algérien et la guerre. Lettres et témoignages, 1954-1962. P. Kessel ve G. Pirelli yayını. Paris, 1962.

Breve introduzione a una Storia dell'Africa. C. Baudi di Vesme tarafından düzenlenen bibliyografya. Torino.

JOMO KENYATTA: **Au pied du mont Kenya.** Paris, 1960.

BİBLİYOGRAFYA

Genel bir sömürgecilik tarihi yazılmamıştır. C. de Lannoy ve N. Van der Linden'in hazırladıkları Avrupa Uluslarının Yayılmalarının Tarihi **(Histoire de l'expansion coloniale des peuples européens -** Brüksel, 1907) bir sürü ilginç şeyi içermesine rağmen çok eskimiştir. Çok yararlı bilgiler vermekle birlikte pek çok sorun üzerinde suni kalan René Sédillot'nun Sömürgeleştirme Tarihi (Histoire des Colonisations - Paris, 1958) adlı eserine de başvurulabilir.

Genellikle coğrafya keşifleri konusunda, yararlı bir eser PARCY SYKES'ınkidir: **A History of Exploration from the Earlier Times to the Présent Day** (Londra, 1934). Aynı konuda başvurulacak öbür eserler:

J.N.L. BAKER: **Histoire des découvertes géographiques et des explorations,** Paris, 1949.

S. MARGUET: **Histoire générale de la navigation du XVe au XIXe siècle. Paris, 1931.**

E. DEPREZ: **Les grands voyages et les grandes découvertes jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. Origines, développement, conséquences... Bulletin of International Committee of Historical Sciences,** no. 9. Sayfa 555 ve devamı.

Kristof Kolomb üzerine en iyi eser, başta gelen temel eser SAMUEL ELIOT MORISON'un yazdığı **Christophe Colomb, amiral de la mer océane**'dir. Josette Hesse çevirisi, Paris, 1958.

Americo Vespucci üzerine de, A.MAGNAGHI'nin yazdığı **Amerigo Vespucci** (Roma, 1926) okunmalıdır.

Cabot kardeşlerle ilgili, H. HANISSE'in yazdığı **Jean et Sébastien Cabot** (Paris, 1882) önemlidir.

İberik yarımadasındaki Genovalılarla ilgili olarak da, A.C. SAYOUS'un yazdığı **Le rôle de Génois lors des premiers mouvements réguliers d'affaires entre l'Espagne et le Nouveau Monde** (Madrid, 1932), ilginçtir.

• Meksika ve Peru'nun istilası konusunda, aşağıdaki eserler henüz aşılmamıştır:

WILLIAM H.PRESCOTT: **Histoire de la conquête du Mexique** (A.Pichot çevirisi, Paris, 1846, üç cilt).

WILLIAM H. PRESCOTT: **Histoire de la conquête du Pérou** (H. Poret çevirisi, Paris, Brüksel, 1861-63, üç cilt).

• Aztek uygarlığı konusunda bkz.:

ERIC J. THOMPSON: **La civilisation Aztèque** (Eva Métraux çevirisi, Paris, 1934).

GEORGES C. VAILLANT: **Aztecs of Mexico: Origins, Rise and Fall of the Aztec Nation** (Garden City, 1944).

• Mayalar konusunda en ilginç eser şudur:

S.C. MORLEY: **The Ancient Maya.** Palo Alto-Londra, 1947.

• Peru üzerine yazılmış temel eser de aşağıdadır:

G. H. S. BUSHNELL: **Le Pérou.** Maurice Vieyra çevirisi. Grenoble-Paris, 1958.

•Latin Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu konusunda da bkz.:

C.H.HARING: **The Spanish Empire in America.** New York, 1947.

Kuzey Amerika konusunda:

EDWARD CHANNING: **Histoire des Etats-Unis d'Amérique 1765-1865.** G. Guillemot - Magitot çevirisi. Paris, 1919.

C.M. ANDREWS: **The Colonial Period of American History.** New Haven, 1934.

F. PARKMAN: **Pioneers of France in New World** (1885, Kanada üzerine bir klasik).

• Başka eserler:

ALLAN NEVINS ve H.S. COMAGER: **Petite Histoire des Etats-Unis.** New York, 1942.

S.E. MORISON ve H.S. COMAGER: **The Growth of the American Republic.** New York, 1962, iki cilt.

• Coğrafya keşifleri ve ilk sömürgenin ekonomik sonuçları konusunda aşağıdaki eserlere başvurulabilir:

HENDI HAUSER ve AUGUSTIN RENAUDET: **Les Débuts de l'Age Moderne** (Paris, 1956).

C.H. HARING: **Trade and Navigation between Spain and the Indies** (Cambridge, 1918).

Asya'ya Avrupalıların sızması ve Avrupa ülkelerinin sömürgeleri konusunda eşsiz bir eser de, KAVALAM M. PANIKKAR'ın yazdığı **L'Asie et la Domination Occidentale du XVe siècle à nos jours.** Paule ve Ernest Bolo çevirisi. Albert Béguin'in önsözüyle. Paris, 1956.

Hindistan üzerine: J.DUPUIS: **Histoire de l'Inde.** Paris, 1963.

Çin üzerine: RENE GROUSSET: **Histoire de la Chine.** Paris, 1942.

Doğu uygarlıkları gibi genellikle uygarlıklar konusunda, Presses Universitaires de France (Paris) yayınevinin çıkardığı **Histoire Générale des civilisations** öğütlenir.

Hindistan'daki Portekiz sömürgeciliği üzerine: K.M. PANIKKAR: **Malabar and the Portuguese.** Bombay, 1928.

Çin'deki Portekiz sömürgeciliği üzerine: ÇİANG TİEN-TSE: **Sino-Portuguese Trade from 1514 to 1644.** Leyde, 1934.

Hollandalılar üzerine: K.M. PANIKKAR: **Malabar and the Dutch.** Bombay, 1928.

Seylan üzerine: L.H.H. PERERA: Ceylan under Western Rule. Madras-Londra, 1955.

Endonezya üzerine: V. AMRY: **The Dutch East Indies.** Berkeley, 1922.

T'ai-p'ingler üzerine: A.F. LINDLEY: **A History of the T'ai-p'ing Revolution.**

Boxer ayaklanması üzerine: P.N. CLEMENT: **The Boxers Rebellion.** New York, 1915.

• Eski Afrika uygarlıkları üzerine:

BASIL DAVIDSON: **L'Afrique avant les Blancs,** Pierre Vidaud çevirisi. Hubert Deschamps'ın önsözüyle, Paris, 1962.

J.C. DE GRAFT - JOHNSON: **African Glory. The Story of Vanished Negro Civilisations.** Londra, 1954.

ELSY LEUTZINGER: **Afrique, L'art des peupies noirs.** Denise Meunier çevirisi. Paris, 1962.

JACQUES MAQUET: **Les Civilisations noires.** Verviers, 1966.

• Afrika hakkında yazılmış en iyi genel tarih kitabı şudur:

R.CORNEVIN: **L'Histoire de L'Afrique des origines à nos jours** (Paris, 1956).
Okunması ilginç bir başka kitap da, KATHARINE SAVAGE'ın yazdığı **The Story of Africa. South of Sahara.** (New York, 1961) dir.

• Afrika'nın keşfiyle ilgili eserler:

M. PERHAM ve J. SIMMONS: **African Discovery.** Londra, 1957.
J. SIMMONS: **Livingstone and Africa**. Londra, 1955 ve New York, 1962.

W.M. HAILEY: **African Survey.** Oxford, 1957.
G.DAINELLI: **Gli esploratori italiani in Africa.** Torino, 1960.
ENRICO CERULLI: **L'Esplorazione del Sahara.** Torino, 1961. Mısır üzerine: G. HANOTAUX: **Histoire de la nation egyptienne** (Paris, 1931) ve C.H. POUTHAS: **Histoire de l'Eypte** (Paris, 1950).

• Cezayir üzerine:

E. ESQUER: **Histoire de l'Algérie** (Paris, 1950).
E. EMERIT: **L'Algérie à l'époque d'Abd-el-Kader.** Paris, 1952.
R. RAINERO: **Storia dell'Algeria.** Floransa.

Fas üzerine: H. TERRASSE: **Histoire du Maroc.** Casablanca, 1950.
Gana üzerine: W.E.F. WARD: **A history of Ghana.** Londra, 1958.

• Boerler savaşı ve Güney Afrika üzerine:

S. G. MILLIN: **Rhodes** (Londra, 1933) ve **General Smuts** (1936)
A. CONAN DOYLE: **The Great Boer War.** Londra, 1903,

İtalyan sömürge savaşları üzerine temel eser, bu konudaki her türlü çalışmanın dayanacağı kitap R. BATTAGLIA'nın yazdığı **La prima guerra d'Africa**'dır. (Torino, 1958). Libya'nın istilası konusunda, yeterli bir eser yazılmamıştır henüz.

Sömürge sisteminin çöküşü konusunda, sözü edilen eserlerden başka, canlı bir üslupla yazılmış olan F. DE TESTA'nın **Le Pakistan**'ı (Paris, 1962) salık verilir.

Çin devrimi üzerine: EDGAR SNOW: **Etoile Rouge sur la Chine** (Jaques Reclus çevirisi, Paris, 1964) ve K.S. Karol: **La Chine de Mao** (Paris, 1967).

Afrika'da sömürgeciliğin sona ermesi konusunda yazılmış eserler:

F. GABRIELI: **Il Risorgimento arabo.** Torino, 1958.

C.A. JULIEN: **L'Afrique du Nord en marche.** Paris, 1954.
F.GARAS: **Bourgiba et la naissance d'une nation.** Paris, 1956.
JOHN GUNTHER: **L'autre Afrique.** Denise Verdy çevirisi. Paris, 1958.
R. RAINERO: **La democrazia in Africa** (Ivrea, 1962), **Il risveglio dell'Africa nera** (Bari, 1960) ve **Il nuovo volto dell'Africa** (Floransa, 1963).
COLETTE VE FRANCIS JEANSON: **L'Algérie hors la loi.** Paris, 1955.
JAMES CAMERON: **The African Revolution.** New York, 1961.

*Sömürgecilik sorununa ve geçirmiş olduğu sürece eleştirel gözle bakmak, beş kıtanın son beş yüz yıllık tarihini gözden geçirmek, yalnız sömürenlerin değil sömürülenlerin de tarihini irdelemektir. Daha düne kadar Batılı klasik tarihçiler için sömürü '**ötekine**' '**uygarlık götürme**' olarak gösterilmiştir.*

Oysa Avrupa krallarının ve kraliçelerinin yeni güç ve iktidar alanlarına ihtiyaçları vardı. Bilinmeyene yolculuk efsanelerde ve masallarda işitilip ağız sulandıran o görkemli hazineler, altın yollar, değerli madenler için başladı. Yeni yerlerin bulunması Batılı ülkelerin iştahlarını daha da kabarttı. Sermaye birikimi her geçen gün artan gücüyle her sistemin dinamiğini oluşturan ve eş zamanlı olarak değerleri de yok eden yıkıcı bir süreci başlattı: ***Uygarlıkların talanı, kültürlerin yıkımı ve soykırımı...***

Geçmişten günümüze anlatılan uygarlık masallarına bugün artık kimse inanmıyor ve 'avcı' tarafından yazılan tarihe eski kavramlarla bakılmıyor. Amerika, Afrika, Asya yerlileri tüm bu tarihin nesneleri olarak kaldılar. Özne ise hep Batı'ydı.

*'**Yeni Dünya Düzeni**' ve '**Globalleşme**'nin bir fetiş haline getirildiği, '**tek kutuplu**' duruma gelmiş bir dünyada geçmişi hatırlamak, bugünlere nasıl gelindiğini anlamak için bu kitap klasikleşmiş, '**değişen dünya koşullarında**' da güncelliğini koruyan önemli bir kaynaktır.*

Kapak Resmi: *Pieter Balthazar Bouttats*

ISBN 978-975-390167-3